

Muslimanska
porodica
prava i dužnosti

Zbornik radova

Muslimanska porodica

prava i dužnosti

Zbornik radova

ZBORNİK RADOVA „MUSLIMANSKA PORODICA - PRAVA I DUŽNOSTI“
Konferencija “Muslimanska porodica, prava i dužnosti”, održana je u Sarajevu 9-10. maja 2016. godine u organizaciji Uprave za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice u BiH

Izdavač

EL-KALEM - izdavački centar
Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
www.elkalem.ba

Za izdavača

Mesud Smajić

Urednik

Mustafa Prljača

Lektor

Aida Krzić

Tehnički urednik

Suad Pašić

Dizajn korice

Tarik Jesenković

Štampa

“Dobra knjiga”, Sarajevo

Za štampariju

Izedin Šikalo

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28-45(063)(082)

KONFERENCIJA “Muslimanska porodica - prava i dužnosti” (2016 ; Sarajevo)

Zbornik radova / Konferencija “Muslimanska porodica - prava i dužnosti”, Sarajevo, 9-10. maja 2016. - Sarajevo : El-Kalem, 2017. - 255 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-23-447-7

COBISS.BH-ID 23630086

Konferencija

Muslimanska porodica prava i dužnosti

Sarajevo 9-10. maja 2016. godine

Zbornik radova

Sarajevo, 2017./1438. god. po H.

*Konferencija „Muslimanska porodica - prava i dužnosti“
održana je 9-10. maja 2016. godine u Sarajevu pod visokim pokroviteljstvom
reisu-l-uleme Islamske zajednice u BiH Huseina ef. Kavazovića
i generalnog sekretara Rabite - lige muslimanskog svijeta,
dr. Abdullaha b. Abdul-Muhsin et-Turkija.*

Štampanje Zbornika
finansirala je Rabita - liga muslimanskog svijeta

Sadržaj

Predgovor.....	7
Doc. dr. hfz. Aid Smajić Stavovi mladih prema braku i porodici	9
Mr. sc. Dženeta Camović i Amina Isanović Hadžiomerović Nove paradigme porodičnog odgoja i roditeljstva.....	19
Mr. Sc. Amra Imamović Uloga porodice u vjerskom odgoju djece mlađe školske dobi	35
Džemo Redžematović Porodica kakvu islam želi: Briga o roditeljima i starijim osobama.....	39
Prof. dr. Edina Vejo Tradicijske odgojne vrijednosti u bošnjačkom porodičnom odgoju	61
Prof. dr. sci. Izet Pehlić Odgoj u bošnjačkoj porodici u funkciji razvoja socijalnog senzibiliteta mladih	71
Lamija Alili, prof. Izazovi odgoja i obrazovanja u dijaspori (Hrvatska)	91
Meliha Preljević, prof. Žena - stub uspjeha zajednice i porodice: Status žene u neislamskim civilizacijama	
Mubera Hodžić-Lemeš Nasilje u porodici.....	113
Prof. dr. Mustafa Fetić Poremećaji u razvoju savremene porodice.....	131
Prof. dr. Mustafa Hasani Tretiranje braka i porodice kroz analizu pitanja i odgovora objavljenih na bosanskom jeziku u posljednjih dvadeset godina.....	141

Mr.sci. Nermina Baljević Redefiniranje roditeljske uloge u svjetlu savremenih izazova i islamske tradicije.....	155
Mr. Nusret Abdibegović Porodica i izgradnja ahlaka kod pojedinca	173
Mr. Sabrija Mehmedović Značaj priče u odgoju	183
Doc. dr. Selvira Draganović Živjeti (uglavnom) sretno do kraja bračnog života.....	197
Dr. Senaid Zajimović Frekventnost bračnih problema u BiH i uloga IZ i društva u njihovoj prevenciji	219
Mr. sci. Đermana Šeta Institucionalno uključivanje referata za ženski aktivizam, brak i porodicu u rad Islamske zajednice u BiH kroz uspostavu Odjela za brak i porodicu ..	241
Zaključci sa konferencije	251

Predgovor

Pod visokim pokroviteljstvom Husein-ef. Kavazovića, reisu-l-uleme Islamske zajednice u BiH, i dr. Abdullaha el-Turkija, generalnog sekretara RABITE, a u organizaciji Uprave za vjerske poslove Rijaset Islamske zajednice u BiH, u maju mjesecu 2016. godine održana je konferencija o temi *Muslimanska porodica-prava i dužnosti*. Cilj konferencije je bio da se definiraju pravci, izazovi i prioriteti našeg individualnog i institucionalnog djelovanja unutar širokog spektra porodičnih obaveza, prava i dužnosti. Učesnici konferencije: univerzitetski profesori, prosvjetni radnici, društveni aktivisti, stručni saradnici iz odjela za brak i porodicu Islamske zajednice na konferenciji su prezentirali veoma sadržajna i aktuelna, ali u isto vrijeme naučno utemeljena i empirijski potkrijepljena izlaganja koja zbog svoje teorijske i praktične relevantnosti objavljujemo u formi zbornika. Tekstovi su nastali kao rezultat konkretnih istraživačkih poduhvata i uglavnom tretiraju stvarne i konkretne probleme i pitanja savremene bosanskohercegovačke muslimanske porodice.

Autori se nisu zadovoljili s klasičnim deskriptivnim pristupom propitivanja uzroka i posljedica, već su teorijskom kompetencijom i elaboracijom različitih tema o porodici i porodičnom odgoju prepoznali i istakli čitav niz stvarnih izazova s kojima se suočava muslimanska porodica danas. Među tim fundamentalnim izazovima, koje su autori tekstova potencirali u svojim temeljitim analizama, izdvajamo samo njih nekoliko: postmodernizacijski trendovi shvatanja porodičnog odgoja, rastakanje klasične porodice u njenom tradicionalnom značenju, afirmiranje porodične zajednice, strukturalno-relacijsko preoblikovanje klasične porodice, trend sve izraženijeg odgađanja sklapanja braka, brojčano usitnjavanje muslimanske porodice u BiH, pitanje sukoba i balansa porodičnih i profesionalnih uloga, preispitivanje postojećih paradigmi porodičnog odgoja i reinterpretnje obrazaca porodičnog odgoja.

Rezultati istraživanja stanja i perspektive muslimanske porodice u BiH, a koji su predstavljeni u ovom Zborniku, polaze od zajedničke i općeprihvaćene maksime koja podrazumijeva da muslimanska porodica svoju vitalnost i opstojnost nužno izgrađuje na svojim autentičnim vjerskim, odgojnim i etičkim postulatima. Tim tradicionalnim i stožernim stubovima opstojnosti muslimanske porodice, po mišljenju izlagača na konferenciji i autora tekstova, neophodno je pridružiti i naučno i stručno profiliranu podršku odgovarajućih institucija. Takav pristup je nužan i zbog činjenice da bez kritičkog i stručno utemeljenog propitivanja naše odgojne i roditeljske prakse u porodicama nije moguće prevenirati i odstranjivati evidentne nedostatke, manjkavosti i devijacije na tom planu. Okoštao odnos prema razumijevanju znanja te deficit ličnog i kolektivnog samopoštovanja u bošnjačkoj porodici neke su od indikativnih pojava na koje upozoravaju autori, ističući da odgovornost za takve pojave treba tražiti u svim odgojnim faktorima, koji „direktno ili indirektno, u različitim kombinacijama oblikuju osobu u konkretnoj situaciji u kojoj ona ima ulogu i uspostavlja odnose sa fizičkim i socijalnim okruženjem.“

Zbornik radova toplo preporučujemo našim roditeljima, prosvjetnim radnicima, imamima, muallimima, vjeroučiteljima, jednom riječju svima onima koji su sudbinski i profesionalno posvećeni odgoju kao pozivu i misiji. Posebnu zahvalnost za nesebični napor u pripremi Konferencije i objavljivanju *Zbornika* dugujemo Husein-ef. Kavazoviću, reisu-l-ulemi, dr. Abdullahu b. Abdulmuhsinu et-Turkiju, generalnom sekretaru Lige muslimanskog svijeta, odnedavno u penziji, Šejh Rahmetullahu Nezirhanu el-Kariju, mr. Nusret-ef. Abdibegoviću, direktoru Uprave za vjerske poslove Rijasetu Islamske zajednice u BiH te mr. Đermani Šeta, bivšoj šefici Odjela za brak i porodicu u Rijasetu Islamske zajednice u BiH.

Meho Šljivo

Stavovi mladih prema braku i porodici

Rad je podijeljen u tri dijela. U prvom donosimo kraći osvrt općenito na savremene promjene naspram braka i porodice i društveno-idejne okolnosti koje su do toga dovele, a u drugom određene metodološke napomene u vezi s provedenim istraživanjem. U trećem izlažemo neka saznanja o „porodičnoj orijentaciji“ odnosno o stavovima muslimanske omladine prema braku i porodici do kojih smo došli u okviru šireg empirijskog istraživanja o vrijednostima i vrijednosnim orijentacijama muslimanske omladine u BiH.

Uvod – teorijski dio

Savremeni brak i porodica prolaze kroz dinamične i radikalne promjene. U svakodnevnom životu i na pojavnoj razini među mladima one se manifestiraju kroz smanjenu želju za ženidbom, osjetno vremensko odgađanje stupanja u brak, sve veći broj izvanbračnih zajednica i jednoroditeljskih domaćinstava, porast samačkih domaćinstava, pad nataliteta ispod nivoa demografske reprodukcije, sve prisutnije brakove bez djece, povećan broj razvoda brakova i vanbračne djece. Prisutna je i „destigmatizacija“ heteroseksualnih identiteta, odnosno sve su češće jednorodne zajednice, posvojiteljske porodice i različiti drugi primjeri u paleti raznolikosti životnih zajednica „istoga imena ali često veoma različitog sadržaja“. Imajući u vidu radikalnost ovih promjena i razmjere njihove štetnosti po bračnu i porodičnu zajednicu kao osnovnu ćeliju društva, teoretičari i istraživači često ih uopćeno nazivaju „krizom obitelji“, „kriзом današnjih porodičnih sistema“, konačnim „rasapom braka i porodice“ te „slomom braka“.

Dugoročne posljedice ovih promjena za stanje buduće porodice teško je predvidjeti. Teolozi, sociolozi, psiholozi i intelektualci drugih naučnih usmjerenja, međutim, gotovo su konsenzualno saglasni da uzroke transformacije tradicionalne velike porodice u savremenu nukleusnu porodicu i razloge potencijalnog potpunog „razaranja“ potonje treba tražiti u procesima započetim pojavom modernog industrijskog društva skraja 18. stoljeća te postmodernoj kulturnoj revoluciji iz 60. godina prošloga stoljeća. Promijenjeni društveno-kulturni kontekst, drugim riječima, proizveo je razarajuće faktore braka i porodice, koji su prvo strukturalno i relacijski preoblikovali proširenu, kohezivnu, patrijarhalnu porodicu u nukleusnu, značajno manje u svoje okruženje integriranu i na planu unutarnjih odnosa organiziranu porodičnu zajednicu, a onda tu porodicu pokušali, uvjetno kazano, u potpunosti dotući. Ove su okolnosti s drugom polovinom 20. stoljeća u razvijenom, uglavnom zapadnom dijelu svijeta uspjele postepeno nametnuti nukleusnu, a kasnije i postnukleusnu porodicu kao normu savremenog porodičnog života. Pritom su atomiziranje porodične zajednice, planiranje i institucija krnje porodice te svojevrsna redukcija u kvalitetu unutarporodičnih i odnosa sa širom porodicom postale njenim temeljnim obilježjima.

Rastakanje klasične porodice u njenom tradicionalnom značenju dodatno je intenzivirano s postmodernim mišljenjem i kulturnom revolucijom iz druge polovine prošloga stoljeća. Postmoderna idejna stremljenja ovaj proces podići će na jedan radikalno viši nivo, čije su namjere i razmjere u tom pogledu izražene u često korištenoj sintagmi „postmoderna dekonstrukcija“ braka i porodice u režiji slobodnog i neovisnog pojedinca, njegove „razuzdane volje“ i njene „gole žudnje“. Autonomna postmoderna individua stekla je pravo i mogućnost da brak i porodicu proglasi historijski uvjetovanim *ideološkim konstruktima* i prevaziđenim kulturno-civilizacijskim oblikom zajedništva, a onda i odbaci urođenu bipolarnu spolnost supružnika i iz njihovog bračnog zajedništva nastalo potomstvo kao stoljećima važeći univerzalni kriterij uspostavljanja braka i porodice. Time je brak u svom postmodernom značenju prestao biti „zajednica muškarca i žene usmjerene na rađanje i odgoj djece“. Umjesto toga, brak je postao sinonim za različite oblike životnih zajednica.

Iako je bivša Jugoslavija općenito važila za zatvoreno društvo pošteđeno utjecaja društveno-kulturnih promjena, u vanjskom svijetu dostupne joj statistike o npr. broju sklopljenih i razvedenih brakova te

prirodnom priraštaju neumoljivo potvrđuju da su spomenuti (post)modernizacijski trendovi u shvatanju porodičnog života već polovinom 20. stoljeća primjetno zahvatili i područje bivše zajedničke nam države i prostor Bosne i Hercegovine. U tom smislu, anualni podaci iz tog perioda govore o linearnom smanjenju u broju sklopljenih brakova i rođenju djece, odnosno povećanju razvoda na godišnjem nivou. Isti trendovi, samo u drastično većoj mjeri, primjetni su na prostoru BiH i u vremenu nakon agresije. Pored toga, u civilnom bh. sektoru unazad već nekoliko godina vidno je prisustvo nevladinih organizacija koje zagovaraju prava LGBT osoba, čiji će zahtjevi na preferiranu seksualnu orijentaciju, rodni identitet i pripadnost te ovoj populaciji prihvatljive oblike „intimnog životnog zajedništva“ vjerovatno i zakonski biti regulirani u narednom periodu s obzirom na evrointegracijske aspiracije BiH i na tom putu postavljene preduvjete za prethodnim usklađivanjem domaće legislative s relevantnim zakonskim okvirom važećim u zemljama Evropske unije. A tamo je on pod utjecajem „moćne manjine“ već odavno značajno prilagođen sličnim zahtjevima pobornika genderizma, feminizma i drugih postmodernih liberalno-individualističkih stremljenja.

Imajući u vidu naprijed kazano, pitanje, dakle, više nije je li u tzv. razvijenom, zapadnom dijelu svijeta i šire na djelu strukturalno-relacijsko preoblikovanje klasične porodice. Umjesto toga, prisutna je strepnja da (li) je na pomolu konačno, sveobuhvatno razaranje porodice kao stoljećima društveno priznatog i prisutnog oblika intimnog zajedništva muškarca i žene uspostavljenog u cilju zadovoljenja čovjekovih bio-psiho-socialno-duhovnih potreba, prokreacije i odgoja djece, odnosno biološkog održanja ljudske vrste i njenog kulturno-civilizacijskog napretka? Također, u kontekstu ovdje spomenutih idejno-vrijednosnih trendova, kako bosanskohercegovačko društvo i njegovi mladi gledaju na brak i porodicu? Koji su to, nadalje, protektivni kulturno-društveni faktori koji imaju kapacitet stati pred ideološkim zahtjevima „moćne manjine“ i spriječiti sunovrat braka i porodice i demografski slom bh. društva?

Porodična orijentacija dobno mlađeg i reproduktivno potentnog dijela populacije ima (in)direktne posljedice za značaj i stanje ove osnovne ćelije društva u budućnosti. „Porodična orijentacija“ ili „porodična ideologija“ pojedinca kao sveukupnost individualnog pogleda na brak i porodicu u smislu referentnih stavova, vjerovanja i vrijednosti značajno oblikuju njegovo poimanje bračne zajednice i konkretna, trenutna i buduća

ponašanja u tom pogledu. Stoga ovakva i slična istraživanja pokušavaju ostvariti vjerodostojan uvid u razmišljanje, preferencije i ponašanja mladih naraštaja u vezi s fazama formiranja, održavanja i transformacije porodičnih odnosa.

Metodološke napomene

U radu analiziramo podatke prikupljene u okviru istraživačkog projekta o „Vrijednostima i vrijednosnim orijentacijama muslimanske omladine u Bosni i Hercegovini“ provedenog u maju 2015. godine na uzorku od 1151 učenika srednjih škola i studenata univerziteta na području Federacije BiH, koji su se u pogledu vjerske pripadnosti izjasnili kao muslimani. Struktura ispitanika s obzirom na njihov socio-demografski profil prikazana je u tabeli 1.

Tabela 1 Sociodemografska struktura uzorka mladih u istraživanju (%)

Spol	
Muški	42.0
Ženski	58.0
Dob	
17 - 18 godina	48.7
19 - 20 godina	51.3
Regija	
Sarajevska	21.5
Tuzlanska	21.8
Mostarska	19.6
Bihaćka	18.2
Zenička	18.9
Mjesto odrastanja	
Selo	34.0
Manji grad	21.1
Srednji grad	19.6
Veći grad	25.3
Stepen obrazovanja oca	
Nema završenu osnovnu školu	2.0
Osnovna škola	19.5
Srednja škola	62.3
Fakultet	12.4
Magisterij ili doktorat	3.7

S obzirom da konceptualno predstavlja sveukupnost ideja, stavova, uvjerenja, preferencija i vrijednosti pojedinca u pogledu braka i porodice te da se obično ispituje preko njenih „stavovskih komponenti“ (eng. - *attitudinal components*), *porodična orijentacija* ovdje je iskazana preko odgovora naših ispitanika o:

- a. važnosti koju u odnosu na druge životne ciljeve općenito pridaju porodici
- b. njihovom odnosu naspram institucije braka, pri čemu su svoj stav mogli izraziti kroz (ne)slaganje sa tvrdnjom: *Brak nije zastarjela institucija*.
- c. percepciji svog budućeg bračnog statusa shodno postavljenom pitanju: *Kako zamišljate svoju budućnost?* (oženjen/udata s vlastitom porodicom, u izvanbračnoj zajednici s partner/icom, bez partnera/ice i bez porodičnih obaveza, ne znam)
- d. njihovom mišljenju o najboljim godinama za ulazak u brak muškarca i žene
- e. željenom broju djece u slučaju zasnivanja bračne zajednice
- f. prihvatljivosti određenih ponašanja u pogledu braka (razvod, rađanje djece izvan braka, život u izvanbračnoj zajednici i pobačaj)
- g. percepciji uvjeta važnih za uspjeh braka kroz procjenu važnosti koju pridaju 12 ponuđenih stavki, a na osnovu kojih su naknadno formirane kompozitne varijable *orijentacija na zajedništvo* (= .54), *samodovoljnost* (= .51) i *socio-kulturna homogenost* (= .50).

Empirijski rezultati i analiza

U nastavku prezentiramo naša saznanja o stavovima i vrednotama naših mladih u pogledu braka i porodice.

U samom vrhu vrijednosnih prioriteta kod velike većine u našem istraživanju nalazi se zdravlje (84.9%) i porodica (84.6%), a zatim slijedi grupa ciljeva koju većina naših ispitanika smatra veoma važnim, uključujući posao (64.8%), znanje (61.2%), a onda vrijednosti veoma važne za svakog drugog ispitanika, kakve su moral (55.9%), vjera (52.2%) i prijateljstvo (47.4%). Ovi rezultati nas navode na zaključak da su za mlade uglavnom najvažniji ciljevi koji konstituiraju privatnu sferu života (zdravlje, porodica, posao, obrazovanje), a da najmanje interesiranje pokazuju spram vrijednosti koje se vezuju za primarno javnu sferu (društveni i politički

angažman). Ovakva saznanja ukazuju na tendenciju povlačenja omladine u odnosu na širu društvenu zajednicu, trend prisutan i u zemljama regiona i Evrope s obzirom da je u okolnostima društveno-ekonomske nesigurnosti i krize karakteristične za tranzicijska društva pojedinac sklon pažnju usmjeravati i podršku tražiti u društvenim strukturama i vrijednostima koje nude čvršća uporišta i do kojih je relativno lakše doći.

Na osnovu zbira procenata dobivenih odgovorom *potpuno* i *uglavnom se slažem*, s tvrdnjom da *brak nije zastarjela institucija* složilo se 79.8% naših ispitanika, dok se 7.3% izjasnilo da se *uopće* i/ili *uglavnom* s ovom izjavom ne slaže.

Na tom fonu velika većina naših mladih (86%) je na pitanje *kako zamišljaju svoju budućnost* odgovorila izborom opcije *oženjen/udata s vlastitom porodicom*, a tek 2.3%, odnosno 3.1% odlučilo se za odgovor *u izvanbračnoj zajednici s partnerom/icom* odnosno *bez partnera/ice i porodičnih odnosa*. Sveukupno, ovi rezultati dokaz su da je brak u sistemu stavova i vrijednosti muslimanske omladine u BiH još uveliko preferirani oblik intimnog zajedništva muškarca i žene ($M=4.32$, $SD=1.02$) i to u njegovom tradicionalnom značenju zajednice ustanovljene u cilju rađanja i odgoja djece s obzirom da naši mladi svoju budućnost vide ne samo u braku nego i u krugu vlastite porodice. Stoga se s velikom dozom sigurnosti može kazati da (post)modernizacijski trendovi nisu kod naše omladine uspjeli ugroziti stoljećima prihvaćeno shvatanje ovih primarnih društvenih grupa.

To, međutim, nije slučaj kad se radi o njihovom viđenju optimalne dobi za zasnivanje bračne zajednice, broju djece, (ne)prihvatljivosti određenih ponašanja u vezi sa brakom i vrednota važnih za uspješan brak, gdje je primjetan utjecaj društveno-kulturnih stremljenja karakterističnih za (post)moderna industrijska društva. U tom smislu (tabela 2), 70% naših ispitanika za optimalnu dob ženidbe smatraju vrijeme nakon 26. godine života, a njih 40% tvrdi to za udaju, što ukazuje na trend sve izraženijeg odgađanja sklapanja braka među našom omladinom. Ove su preferencije povezane sa željom za samoostvarenjem savremenog pojedinca na profesionalnom planu čije je ispunjenje uvjetovano sve dugotrajnijim školovanjem.

Tabela 2 Percepcija optimalne dobi za ženidbu/udaju (%)

	17-20 god.	21-25 g.	26-29 g.	30 g.	Iznad 30 g.
Koje su, prema vama, za muškarca najbolje godine za ulazak u brak?	1.4	26.4	58.8	8.5	2.4
Koje su, prema vama, za ženu najbolje godine za ulazak u brak?	3.3	56.0	32.8	3.7	2.8

Također, na pitanje: *Ukoliko se oženite/udate, koliko biste djece željeli imati?* - naši mladi u prosjeku odgovaraju 2.25 djece, pri čemu najveći dio njih (55.2%) priželjkuje dvoje, 1.7% nijedno, 8.9% jedno, 18.8% troje, a 8.3% četvero i više. Ovi podaci prilično nedvosmisleno najavljuju da bismo i u skorijoj budućnosti mogli biti svjedoci brojčanog usitnjavanja muslimanske porodice u BiH. Pored toga, iako se velika većina izjasnila da su brak i tako nastala porodica njihove životne opcije, ipak značajno manji procent naše omladine (tabela 3.) smatra *život u izvanbračnoj zajednici* (60.3%) i *rađanje djece izvan braka* (69.6%) općenito neprihvatljivim obrascem bračnog života i prokreacije, dok više od dvije trećine (72.6%) tako misli o abortusu. Za 49.2% naših ispitanika razvod je prihvatljiva mogućnost.

Tabela 3 Prihvatljivosti određenih ponašanja u pogledu braka (%)

	Potpuno i uglavnom neprihvatljivo	Potpuno i uglavnom prihvatljivo
Razvod	29.6	49.2
Rađanje djece izvan braka	69.6	16.0
Život u izvanbračnoj zajednici	60.3	21.3
Abortus	72.6	12.7

Prema većini naših ispitanika (tabela 4), za uspjeh braka važne su gotovo svi ponuđeni kvaliteti izuzev *istovjetnost socijalnog porijekla* (21.3%) i slaganje supružnika u pogledu *političkih stavova* (14.6%). Pri tome je primjetno da vrhom ljestvice najvažnijih faktora dominiraju tradicionalne (*vjernost, djeca*), ali i, uvjetno kazano, savremene vrijednosti (*spremnost na raspravljanje o problemima koji se pojave između muža i žene; imati vremena za vlastite prijatelje, lične aktivnosti i hobbije*), iz čega se može

zaključiti da porodična ideologija naše omladine ima elemente i tradicionalizma i modernizma. Pored toga, zastupljenost određenih savremenih vrednota (*spremnost na raspravljanje o problemima koji se pojave između muža i žene; uzajamno obavljanje poslova u domaćinstvu*) potvrđuje da našoj omladini nije svojstveno tipično patrijarhalno shvatanje unutarporodičnih odnosa prema kojem je moć odlučivanja koncentrirana isključivo u rukama muškarca a porodične uloge jasno određene i nepromjenjivo fiksirane. Naprotiv, čini se da oni mnogo više cijene međusobnu ravnopravnost i ispomaganje supružnika u fluidno shvaćenim porodičnim ulogama, što su ujedno neki od osnovnih principa (post)modernog modela funkcioniranja porodice.

Na kraju, naši ispitanici u prosjeku, izuzev istog socijalnog porijekla ($M=2.82$) i slaganja u političkim stavovima ($M=2.04$), sve ponuđene stavke smatraju važnim za uspjeh braka, iz čega je razumljivo da imaju prilično realna saznanja o tome koje su to važne odrednice braka i bračne vrijednosti s obzirom na to da njihovi vrijednosni stavovi u tom pogledu značajno koincidiraju s nalazima recentnih istraživanja o najčešćim uzrocima razvoda (Šošarić, Šutić i Vrdoljak, 2015). Istovremeno zabrinjava činjenica da mladi u našem uzorku nešto manji značaj pridaju bračnim okolnostima, koje istraživači smatraju ozbiljnim izvorom frustracija i nesporazuma između supružnika. Takav obrazac odgovora upućuje na prisustvo nerealnih očekivanja spram braka kod naših ispitanika i njihovu nedovoljnu pripremljenost za brak.

Prosječna vrijednost ($M=3.81$) za stavku “isto vjersko uvjerenje”, naprimjer, pozicionira je tek na deveto mjesto po važnosti za našu omladinu iako neke statistike tvrde da do razvoda mješovitih brakova u slučaju Bošnjaka dolazi gotovo dvostruko češće nego do razvoda etnički odnosno religijski homogenih bračnih parova. Slično zapažanje prisutno je i kod kategorije “djeca” s obzirom na to da ih naši ispitanici doživljavaju kao faktor stabilnosti braka, iako stručnjaci upozoravaju da dolazak prinove u porodicu zahtijeva značajno prilagođavanje roditelja, zbog čega se često povezuje sa smanjenim bračnim zadovoljstvom i turbulencijama.

Tabela 4 Percepcija uvjeta važnih za uspjeh braka (%)

	Posve i uglavnom nevažno	Važno i veoma važno
Vjernost	0.4	98.2
Spremnost na raspravl. o problemima između muža i žene	1.4	93.5
Djeca	3.1	91.3
Imati vrijeme za vlastite prijatelje, lične aktivnosti i hobije	1.7	90.4
Dovoljna novčana primanja/prihodi	4.1	87.8
Dobri stambeni uvjeti	4.1	87.5
Uzajamno obavljanje poslova u domaćinstvu	8.3	79.5
Dijeliti isto vjersko uvjerenje	19.2	68.7
Život odvojen od roditelja	22.7	51.8
Biti istog socijalnog porijekla	40.1	21.3
Slaganje u politici	70.9	14.6

Zaključna razmatranja

Prema našim saznanjima naši mladi su najviše zaokupljeni više dostupnim konvencionalnim vrijednostima iz kojih u nesigurnoj i turbulentnoj bh. tranzicijskoj stvarnosti mogu crpiti sigurniju i čvršću podršku a koje uglavnom konstituiraju privatnu sferu života u čijem se središtu nalazi porodica kao socijalizacijsko ishodište konvencionalnih vrijednosnih ciljeva, ali i kao društveni lokus poslovne, moralne i emocionalne podrške. Veliko je pitanje, međutim, hoće li bošnjačka porodica u okolnostima erozije njenih socijalizirajuće-odgojnih, ekonomsko-zaštitnih i emotivno-identifikacijskih funkcija, odnosno “ključno važnih uloga” moći ispuniti očekivanja njenih najmlađih ili će ih prepustiti svojevrsnom “odgojnom vakumu” koji će preuzeti u svakom smislu nepodobni “odgajatelji”.

Ovo istraživanje potvrđuje tezu da među našom omladinom prevladava tradicionalno shvatanje braka i porodice, ali i tendencije koje ukazuju da su neki njegovi aspekti zahvaćeni (post)modernizacijskim procesima. U tom smislu, brak i porodica u njihovom klasičnom značenju

nemaju alternativu u porodičnoj ideologiji naših mladih tako da je, još uvijek, neopravdano govoriti o njihovoj „postmodernoj dekonstrukciji“ među muslimanskom omladinom u BiH. Primjetna je, međutim, sklonost za odgađanjem braka i daljnjim brojčanim usitnjavanjem porodice što u kontekstu sve prisutnijeg straha od tzv. „demografskog sloma“ BiH treba biti predmet ozbiljnih analiza i istraživanja u budućnosti.

U skladu s njihovim svojevrsnim romantičarskim shvatanjem braka, karakterističnim za adolescentsku populaciju, mladi će supružnici kod izbora bračnog partnera prije svega biti vođeni faktorima emocionalne pa tek onda sociokulturne bliskosti odnosno materijalne situiranosti, što je hijerarhija prioriteta koja, u najmanju ruku, baca sumnju na njihovu pripremljenost za stvarni brak i njegove ovovremene izazove usljed kojih u posljednje vrijeme sve više dolazi do razvrgavanja bračnih zajednica na prostoru BiH. Način na koji naši mladi vide najvažnije kvalitete potrebne za uspjeh braka možda najbolje ilustrira i njihovu vrijednosnu pozicioniranost između „tradicionalnog“ i „modernog“ u razumijevanju braka općenito i unutarporodičnih odnosa napose, ali i kako (post)modernizacijski procesi oblikuju porodičnu ideologiju muslimanske mladeži u jednoj postkomunističkoj, tranzicijskoj, postkonfliktnoj, tradicionalno patrijarhalnoj sredini čiji svjetonazor ipak nije dovoljno ukorijenjen u referentnu religijsku tradiciju.

Mr. sc. Dženeta Camović, viši asistent¹

Amina Isanović Hadžiomerović, M.A., viši asistent²

Filozofski fakultet u Sarajevu

Odsjek za pedagogiju

Nove paradigme porodičnog odgoja i roditeljstva

Sažetak

Ovaj rad se bavi pitanjem razumijevanja roditeljstva i odgojne uloge porodice u kontekstu mijenjajućih realnosti. Uvodni dio rada predstavlja uvjete promjene paradigme u domeni znanosti o odgoju i obrazovanju akcentirajući pitanje izazova porodici kao univerzalnoj vrijednosti u vremenu posvemašnje krize vrijednosti. Polazi se od pretpostavke da vladajuću odgojnu paradigmu u jednom trenutku definira međudjelovanje raznih procesa. U kontekstu ovog rada, kao naročito relevantni, prepoznati su sljedeći procesi: razvodnjavanje autoriteta, decentriranje porodičnih odnosa, emancipacija roditeljskih uloga i potraga za vrijednostima. Drugi dio rada posvećen je sistematičnoj analizi recentne literature iz domene porodičnog odgoja i roditeljstva. Kao rezultat analize navodi se pregled aktuelnih paradigmi, poimanja zaokreta u odgojnim postupcima roditelja te propitivanja odnosa između odraslih i djece. Zaključni dio rada kritički se osvrće na sposobnost porodice da kompetentno odgovori izazovima koje vrijeme postavlja pred nju, prvenstveno u pogledu definiranja roditeljskih uloga i odgojnog cilja kojeg porodica želi ostvariti.

Ključne riječi: porodica, roditeljstvo, porodični odgoj, paradigma

1 dzeneta_sa@yahoo.com

2 amina.hadziomerovic@outlook.com

Uvod

Još prije nego što je odgoj postao svjesno prenošenje vrijednosti i uvođenja mladih u kulturu i prije nego što su osnovane prve odgojno-obrazovne ustanove, obitavao je u skrovitosti porodičnog doma. Ova forma autentičnog odgoja kao temeljna ljudska relacija postoji od samih početaka čovjekovog bivanja na Zemlji kao izraz naročite brige starijih prema mladima. Otuda porodica predstavlja prvu i osnovnu odgojnu zajednicu, temelj čovjekovog postojanja u kulturi. Zadaće odgoja i forme njegovog ostvarivanja mijenjale su se kroz povijest, ali je on uvijek predstavljao prijenos vrijednosti ostvarivan kroz dijalektiku između univerzalnog i specifičnog.

Djelujući u konkretnom vremenu, odgoj u sebi spaja sve njegove dimenzije - prošlost u formi onog najvrednijeg u jednog kulturi, sadašnjost kao realnost i budućnost kao viziju mogućeg. Stoga je katkad moguće uočiti kako neki modeli i obrasci djelovanja prestaju biti funkcionalni kada se izmjestite iz svog prvobitnog vremenskog okvira. Neki postaju odveć zastarjeli i potrošeni, drugi su suviše napredni i nedovoljno shvatljivi u datom trenutku, a treći jednostavno ne pružaju potreban odgovor na probleme sadašnjosti.

U trenucima suočavanja sa potrošenim obrascima djelovanja i orijentacijama, dolazimo u stanje koje se naziva krizom. Ovom riječju danas se imenuje stanje duha, čovjeka i društva, a time se implicira odsustvo jasnog orijentira, upute i kriterija ispravnog djelovanja. Izvor svih ovih kriza pronalazi se u krizi vrijednosti, posvemašnjoj devalvaciji i neredu. Međutim, izvorno, riječ *kriza* (grč. *krisis*) znači *razlučivanje, rastavljanje, pravdu, odluku* i sl. (prema Matulić, 2009: 107). Trenutak krize tako postaje tačka u kojoj je neophodno osvijestiti aktuelne zahtjeve vremena i sagledati mogućnosti odgovarajućeg djelovanja. Često su za nove probleme potrebni novi modeli razmišljanja i djelovanja, ali se nerijetko dešava da se rješenja traže u onome što je upravo i dovelo do javljanja problema.

Ovaj rad ima zadatak da ukaže na neke od ključnih promjena koje su se dogodile tokom posljednjih desetljeća i koje su dovele do potrebe re-interpretiranja odgojne uloge porodice i roditelja kao prvih odgajatelja. Polazimo od pretpostavke da je odgoj živ proces, duboko ukorijenjen u vremenu i konkretnom društveno-kulturnom ambijentu, te da na modele njegovog ostvarivanja djeluje niz unutrašnjih i vanjskih uticaja. Shodno tome, sintetizirajući rezultate nekih od ključnih studija iz domene

porodične pedagogije i ranog odgoja, rad nastoji predstaviti danas dominantne paradigme koje odražavaju razumijevanje odgojne uloge porodice i naročito roditelja u svjetlu mijenjajućih društvenih realnosti.

Uvjeti za promjenu odgojne paradigme

Od 1962. godine, kada je Thomas S. Kuhn objavio djelo *Struktura znanstvenih revolucija*, termin *paradigma*³, skupa sa terminom *promjena paradigme* postali su važni dijelovi znanstvenog diskursa u različitim disciplinama. U izvornom, kuhnovskom značenju, promjena paradigme predstavlja promjenu osnovnog načina percipiranja neke pojave, pogleda na svijet (usp. Kuhn, 2013). Do promjene dolazi onda kada postojeća paradigma gubi svoju vitalnost i nije u stanju pružiti odgovore na izazove sadašnjosti. Nove paradigme se utemeljuju jer su uspješnije od prethodnih u rješavanju problema koje je određena grupa praktičara prepoznala kao akutne (Isto: 35).

U djelu *Paradigme - Posao otkrivanja budućnosti*, Joel Arthur Barker (1993) paradigmu definira kao sistem pravila i smjernica kojima se uspostavljaju i definiraju granice uspješnog djelovanja pod određenim uvjetima. Ovako shvaćena, paradigma je sistem koji sadrži obrasce potrebne za rješavanje problema unutar određenih okolnosti. Prema ovom autoru razumijevanje paradigmi i predviđanje njihovih promjena predstavlja osnovu uspjeha. Ovako shvaćena, paradigma predstavlja model, uzor, okvir razmišljanja, shemu razumijevanja i objašnjavanja realnosti koji ima snažnu organizirajuću moć, a on se sastoji od niza pretpostavki i vrijednosti, vladajućih ideja i misli. Paradigma dalje definira standarde, pitanja i metode djelovanja u određenoj zajednici (Barker prema Popović, 2014).

U domeni istraživanja porodičnog odgoja i u kontekstu ovog rada, paradigma predstavlja skup porodičnih vrijednosti i obrazaca odnosa između roditelja i djece koji su važeći u određenom vremenskom razdoblju ili određenom sociokulturnom krugu (Maleš i Kušević, 2011). Roditeljstvo⁴

3 U izvornom značenju, riječ *paradigma* predstavlja „uzorak, uzor, primjer, obrazac“ (Klaić, 1982:1004).

4 U engleskom jeziku nalazimo finiju nijansu između roditeljstva kao intencionalnog odgojnog djelovanja (*parenting*) i roditeljstva kao životne faze u kojoj se nađe osoba činom postanka roditeljem (*parenthood*). Sama riječ *parenting*, koja ima izraženije pedagoško značenje, u savremenom značenju ove riječi, u upotrebi je od 70-tih godina XX stoljeća (Couchman, 1983), kada se javlja bogata produkcija edukativnog materijala namijenjenog unapređenju roditeljske odgojne uloge.

razumijevamo kao skup namjernih, osmišljenih aktivnosti kojima je cilj briga za dijete i poticanje njegovog razvoja (Hoghugh, 2004).

Porodični odgoj, budući da se ostvaruje u transgeneracijskom prijenosu vrijednosti, sklon je obitavanju u starim paradigmatima, perpetuiranju katkad nefunkcionalnih obrazaca djelovanja, pod zabludom da sve što je nekada postojalo kao dio ljudske prakse i danas treba biti. Zapravo, ovdje se krije opasnost od nekritičkog pristupa porodičnoj tradiciji, gdje ona umjesto da napaja kreativnošću i inspirira, zapravo zaustavlja djelovanje u vremenu koje je prošlo. Mudrost odgoja ogleda se dijelom i u prepoznavanju potrebe za odstupanjem od poznatih i naviknutih modela te potrage za djelotvornijim obrascima u novim okolnostima.

Roditeljstvo, kao i sav porodični odgoj nalaze se pod snažnim djelovanjima društvenih procesa i promjena u etičkom poimanju. Stoga, da bi porodica održala svoju odgojnu ulogu u mijenjajućim okolnostima, i sama se nužno mora transformirati. U nastavku rada predstaviti ćemo ključne procese koji u posljednjim decenijama dovode do potrebe zaokreta u razumijavanju porodice i roditeljske odgojne uloge.

Porodica u mijenjajućim društvenim realnostima

Tokom druge polovine XX stoljeća naglo raste zanimanje za istraživanje porodice i njene pozicije u društvenim procesima. U ranim istraživačkim studijama, namjera je bila da se na osnovu parametara porodičnog odgoja izvedu zaključci o uspješnosti djece u školovanju i kasnijem životu. Istraživače je zanimalo u kojoj mjeri moderna porodica omogućava društvenu reprodukciju i odgoj osoba spremnih da aktivno participiraju u društvenim tokovima. Istovremeno, postalo je jasno da se porodica XX stoljeća polahko udaljavala od dominirajućeg ideala *nuklearne* porodice industrijskog doba, gdje su autoritet i hraniteljska uloga bile jasno centrirane u figuri oca, uloga majke uglavnom određena brigom za djecu a granice između porodice i šire okoline strogo kontrolirane.

Prvo značajnije pomjeranje u razumijevanju porodice i porodičnog odgoja dešava se u trenutku zagovaranja veće slobode žena i njihovo ravnopravno uključivanje na tržište rada. Finansijska samostalnost i mogućnost (samo)afirmacije žene u javnoj sferi dali su joj slobodu odlučivanja o prihvatanju braka i porodice. Stupanje u brak više nije bio jedini oblik ženine društvene afirmacije, štaviše, uloga supruge i majke postav-

ljene su na ravnopravan nivo sa njenim profesionalnim angažmanom i društvenim aktivizmom. Masovnijim izlaskom žena na tržište rada javlja se pojačana potreba za institucionaliziranim odgojem i obrazovanjem još od najranijih godina djetetovog života. Dio odgojne uloge porodice time biva prebačen na odgovarajuće ustanove, čime je broj odgojnih agenasa povećan, a utjecaj odgojne uloge roditelja smanjen.

Ovi procesi u društvenom okruženju dalje su doveli do redefiniranja uloga članova porodice, kao i njihovih međusobnih odnosa. Pitanje sukoba ili balansa porodičnih i profesionalnih uloga⁵ već duže vremena javlja se kao važan istraživački problem (Allen, Herst, Bruck, Sutton, 2000; Lee, Zvonkovic, Crawford, 2014; Gjurić, Šimnić i Gregov, 2014). Još su studije tokom 90-tih godina XX stoljeća, kada je tržište rada bilo znatno predvidljivije od današnjeg, pokazale kako je 83% zaposlenih majki i 72% zaposlenih očeva iskusilo sukob između zahtjeva na poslu i njihove želje da provode više vremena sa porodicom (Galinsky, Johnson i Friedman, 1993). Pritisak paralelnog građenja karijere i brige o djeci počeo je uslo-žnjavati psihološko funkcioniranje roditelja i osjećaj njihove odgojne djelotvornosti. Brojna istraživanja su pokazala kako akumulirani stres na radnom mjestu negativno djeluje na porodičnu dinamiku te na kvalitet roditeljskog angažmana.

Osim pitanja usklađivanja roditeljstva i poslovnih obaveza, današnji roditelji su sve više izloženi negativnim efektima ekonomske krize. Ekonomska kriza utječe na partnerske odnose i odnose između roditelja i djece te na taj način djeluje i na kvalitet porodičnog odgoja (Maleš i Kušević, 2011). Kako ekonomska kriza sa sobom nosi neizvjesnost radnog mjesta, nezaposlenost i nestabilnost prihoda, roditelji mogu imati češće razmirice i neslaganja, izraženije depresivno ponašanje, što može utjecati na rjeđe njegujuće interakcije sa djecom, veću sklonost kažnjavanju i nedosljednom provođenju discipline (Isto, 2011).

Porodični i partnerski odnosi bilježe pomjeranje od komplementarnih ka simetričnim (Pašalić Kreso, 2012), koji se ponekad proširuju na supsistem djece. Roditeljski autoritet promijenio je mehanizme djelovanja. Roditelj više ne djeluje snagom autoriteta, nego bi svoju odgojnu ulogu više trebao temeljiti na snazi vlastitog odgojnog uzorak (Mandarić, 2009). To znači da nije dovoljno nešto odobriti ili zabraniti da bi djeca to

5 Tokom 90-tih godina prošlog stoljeća nastao je veliki broj istraživanja posvećenih konceptu sukoba profesionalnih i porodičnih obaveza (engl. *work-to-family conflict*), ali se u posljednje vrijeme fokus sve više pomjera na pitanje mogućnosti balansiranja uloga (engl. *role balance*).

slijedila, nego je potrebno vlastitim odgojnim primjerom pokazati kako se žive vrijednosti.

U ovom dijelu predstavili smo neke od ključnih procesa koji traže reinterpretiranje obrazaca porodičnog odgoja, preispitivanje postojećih paradigmi i potragu za novim. U kontekstu govora o promjeni paradigme, sve navedene pojave mogu se razumijevati kao prijetnje i kao prilike. Prijetnje su ukoliko ne dozvoljavaju napuštanje *statusa quo* i nedjelotvornih modela ponašanja. Prilike traže da se prihvati realnost, sa svim njenim nedosljednostima i teškoćama, te da se formuliraju svjež i aktivirajući modeli djelovanja.

Porodica kao predmet javnog interesa

Status koji dijete zauzima u današnjem društvu utjecao je na to da porodični odgoj i roditeljstvo naprave pomak iz privatne u javnu sferu te da postanu predmetom javnih politika (Maleš, 2012). Dok se prije nekoliko decenija porodica shvatala kao samostalna i zatvorena jedinica (Daly, 2008), danas izlazi iz okvira privatnosti i smatra se legitimnom domenom javnih politika, usmjerenih na osnaživanje roditelja i stvaranje uvjeta za odgoj u najboljem interesu djeteta. Ovim se misli ukazati na javni značaj koji porodica ostvaruje kroz mjere sistematske zaštite i podrške u javnim politikama a ne kao puki pokušaj lišavanja privatnosti koja čini jednu od njenih bitnih vrijednosti. Ovo predstavlja i jedan od načina da se pomoćne roditeljima u pronalaženju optimalnog oblika vodstva u odgoju djece te kreiranja sigurnijeg i poticajnijeg okruženja za njihov razvoj.

Dok se nekada društvo oslanjalo na roditelje u pogledu prenošenja univerzalnih vrijednosti na djecu (Daly, 2008), danas, u smjeni različitih odgojnih paradigmi, ukazuje se na veću potrebu roditelja da se oslanjaju na društvenu podršku, koja bi osnažila njihovu kvalitativnu dimenziju roditeljstva. Postoji težnja da se individualne „implicitne pedagogije“ roditelja podvedu pod sistematičan društveni utjecaj na kvalitetu roditeljstva, čime bi se osiguralo pravo svakog djeteta na razvoj vlastitih potencijala.

U aktuelnim interpretacijama, porodica se više ne razumijeva stereotipno kao snažna temeljna jedinica društva, kamen-temeljac, već kao zajednica koja se zasniva na osjetljivim (ranjivim) unutrašnjim odnosima, pa se ističe uloga društva u pružanju podrške i izgradnji porodice

(Macvarish, Lee i Lowe, 2015). Društvo se smatra odgovornim za pružanje adekvatne podrške u cilju jačanja porodice i osnaživanja roditelja da djeluju u najboljem interesu djeteta, jer svako dijete ima pravo da pored sebe ima pedagoški kompetentnog roditelja, odnosno da njegovi roditelji dobiju odgovarajuću podršku i pomoć.

U publikaciji *Early Childhood Matters - The Convention of the Rights the Child and young Children* naglašava se potreba pružanja odgovarajuće podrške roditeljima u ispunjavanju njihovih roditeljskih odgovornosti. Ona se prije svega percipira kao zajednička odgovornost roditelja i države u cilju stvaranja uvjeta za odgoj u najboljem interesu djeteta. Tako se u razumijevanju roditeljstva sve više pribjegava višedimenzionalnom modelu i holističkom pristupu, koji uvažava različite individualne i kontekstualne odrednice roditeljskog ponašanja te utjecaje šire okoline uključujući i podršku zajednice/društva (Daly, 2008). Polazi se od „ekologije roditeljstva“ (Quinton, 2004, prema Daly, 2008), u okviru koje se na varijacije u ispunjavanju roditeljskih odgovornosti gleda kao na refleksiju svega onoga što roditelji u svom bližem ili daljem okruženju imaju na raspolaganju kao pomoć ili podršku.

U nastavku rada razmatramo različite individualne i kontekstualne odrednice roditeljstva u uvjetima savremene društvene realnosti. Predstavljamo danas vladajuće paradigme porodičnog odgoja i roditeljstva grupirane na temelju sljedećih kriterija: *razumijevanje savremene roditeljske uloge, promjena u stavu prema djeci te zaokretu u roditeljskim postupcima*.

Imajući u vidu navedeno, ističemo ulogu i značaj zajednice/društva u poduzimanju odgovarajućih mjera kako bi se izgradili jaki temelji za stabilno porodično okruženje i roditeljstvo u najboljem interesu djeteta.

Ekologija porodičnog odgoja - istraživanje kontekstualnih odrednica roditeljskog ponašanja

Smatra se da odgojno djelovanje porodice a time ni uvjeta ostvarivanja roditeljske uloge nije moguće u potpunosti razumjeti bez sagledavanja konteksta koji je okružuje. Bronfenbrennerova (1997) teorija je jedna od najznačajnijih teorija koja daje sveobuhvatniji opis ekoloških sistema koji na jedinku u razvoju djeluju na više različitih razina. Porodica zajedno sa najužim obrazovnim i socijalnim okruženjem predstavlja *mikro-*

sistem koji ima najdirektniji utjecaj na individuu. *Mezosistem* predstavlja polje djelovanja međusobnih veza različitih mikrosistema (kontakt porodice sa drugim subsistemima - vrtić, škola, biblioteka i sl.). *Egzosistem* je širi kontekst sa kojim dijete ne dolazi u direktni kontakt ali se njegov utjecaj ostvaruje kroz interakcije sa roditeljima i drugim osobama. U vezi s tim možemo reći da zaposlenje roditelja i uvjeti rada mogu značajno utjecati na odnose i kvalitetu porodičnog odgoja. *Makrosistem* je najširi kontekst kojim dominiraju kulturološki, vjerski, ekonomski i politički događaji kao i vladajuće paradigme. Ovakav pristup u razumijevanju odgoja i razvoja jedinke navodi nas na shvatanje porodice kao sistema koji je mnogostruko determiniran i nije imun na širi društveni kontekst koji ga okružuje.

Porodica je dinamičan i permeabilan sistem, čiju funkcionalnost mogu narušiti različiti stresovi iz vanjskog okruženja, kao što je stres na radnom mjestu ili u školi (Repetti, Wang i Saxbe, 2015). Istraživanja (Repetti, Wang i Saxbe, 2015) ukazuju da stresna iskustva izvan porodičnog doma utječu na socioemocionalno ponašanje roditelja i djece, kao i na dinamiku porodičnih odnosa. Za opisivanje ovih utjecaja koristi se termin „prelijevanja“ (engl. *spill-over*) negativnih i stresnih emocionalnih stanja iz jednog okruženja u drugo. Stres koji roditelji doživljavaju na poslu može utjecati na njihovo funkcioniranje u porodici, međusobnu komunikaciju i odnos prema djeci. Zahtjevan i stresan dan na poslu utječe na odnose supružnika u porodičnom okruženju, oni pokazuju rastrojeno i manje responsivno ponašanje za razliku od dana koji su manje stresni za njih (Story i Repetti, 2006 prema Repetti, Wang i Saxbe, 2015). Kada su majke imale negativne interakcije na poslu, manje su razgovarale i bile manje emocionalno angažirane sa svojom djecom u odnosu na manje stresne dane (Repetti i Wood, 1997a; Repetti, Wang i Saxbe, 2015). Istraživanja (Bumpus, Crouter i McHale, 1999; Repetti, Wang i Saxbe, 2015) pokazuju da je u konačnici, odnos oba roditelja prema djetetu pod utjecajem iskustava na radnom mjestu bilo kojeg supružnika.

U razmatranju multiplih uloga koje roditelji imaju i njihovog utjecaja na vlastito blagostanje i porodični život, u aktuelnoj literaturi nailazimo na dva dominantna teorijska okvira: (a) *teorija sukoba uloga* i (b) *teorija obogaćivanja* (Kulik, Levin i Liberman, 2014). *Teorija sukoba uloga* polazi od pretpostavke da svaki pojedinac ima ograničenu količinu emocionalne i fizičke energije u određenom vremenskom periodu. S obzirom na

to, zaposleni roditelji mogu imati dvije vrste konflikta: *konflikt porodi-ca-posao* (kada porodične obaveze interferiraju sa poslovnim) i *konflikt posao-porodica* (kada poslovne obaveze interferiraju sa porodičnim). Bez obzira na to o kojoj vrsti konflikta je riječ, roditelji jednako mogu biti pod stresom i osjećati se tjeskobno, što se može odraziti na njihovo fizičko zdravlje i emocionalno blagostanje (Lapierre i Allen, 2006; Baltes i Heydens-Gahir, 2003, prema Kulik, Levin i Liberman, 2014).

Nasuprot ovoj, *teorija obogaćivanja* ukazuje da iskustva u jednoj ulozi mogu unaprijediti kvalitet života u drugoj. Polazeći od toga ističe se da obavljanje multiplih uloga može imati obogaćujući efekat na tri načina: (1) može povećati resurse (materijalne ili socijalne) koji su na raspolaganju; (2) uspjeh u jednoj ulozi može kompenzirati osjećaj neuspjeha u drugoj; (3) angažman u multiplim ulogama može jačati osjećaj da osoba realizira svoje potencijale što utječe na osjećaj vlastite vrijednosti.

Temeljem navedenog mogli smo spoznati kako se višestrukost roditeljskih uloga (majčinstvo/očinstvo, profesionalno angažiranje) odražava na međusobne odnose i kvalitet života djece u porodici. Višestrukost uloga, s jedne strane kao imperativ, a s druge kao izazov i mogućnost, nosi sa sobom rizik kojim se unosi neravnoteža u porodične odnose i stereotipne uloge. Istovremeno, istraživanja (Wherry, 2003; Philips i sur., 2006; Qiuyun, 2003.; Bridge, 2001; prema Maleš i Kušević, 2011) ističu sve češću potrebu za većim angažmanom roditelja u odgoju djece te uspostavljanja kvalitetnijih odnosa sa njima. Očekuje se veća roditeljska uključenost i odgovornost za dječiji razvoj. Mijenjaju se stavovi prema djeci a u skladu s tim i očekivanja od roditelja. U nastavku rada ukazat ćemo na ove promjene, koje roditeljsku ulogu čine istovremeno obogaćujućom i obavezujućom, ispunjavajućom i zahtjevnom.

Promjene u stavu prema djeci - od paradigme poslušnosti do paradigme odgovornosti i autonomije

Jedna od paradigmi koja je doživjela transformaciju je i ona koja se odnosi na *sliku o djetetu* u njegovom ranom razvoju i učenju. Od stava da su djeca *tabula rasa* (prazne ploče koje je potrebno ispuniti) neosporno se prihvata mišljenje da djeca mnogo toga već znaju kada se rode. (Gopnik i sur., 2003) te da svoja znanja izgrađuju aktivno (Slunjski, 2008) u komunikaciji sa vršnjacima i odraslim osobama. U skladu s tim, ciljevi

pedagoških institucija potiskuju pojam „prilagođavanje“ a ističu pojam „razvoj“, umjesto stvaranja poslušnog „čovjeka mase“ govori se o poticanju individualnih dječijih potencijala (Juul i Jensen, 2010). Nova naučna saznanja ukazuju na nove mogućnosti i kompetencije djeteta što izaziva veći javni naučni i društveno-politički interes za dobrobit djeteta ali i upućuje na nove paradigme na kojima se može temeljiti odgojno djelovanje.

Pred kraj XX stoljeća započinje javna borba za demokratizaciju odnosa i prava djeteta, što posebno dolazi do izražaja u *UN-ovoj Konvenciji o pravima djeteta* (1989). Ona skreće veći javni interes za tretman djeteta u društvu pa time i odnos roditelja prema djeci. Konvencijom se određuje primarna odgovornost roditelja da najbolji interesi djeteta trebaju biti najvažnija briga roditeljstva (Daly, 2008). Ističe se pravo djeteta da se njegovo mišljenje sasluša te roditeljska odgovornost da ozbiljno shvata te stavove i ohrabruje ga na zajednički i odgovorni dijalog, bez primjene ponižavajuće discipline (Daly, 2008). Pažnja se usmjerava na okruženje u kojem se odvija porodični život i roditeljstvo pa se prepoznaje da društvo treba pružiti odgovarajuću podršku roditeljima i osnažiti ih kako bi postupali u najboljem interesu djeteta razvijajući njihov osjećaj vlastite vrijednosti i kompetentnosti.

Istovremeno, kako su se desile vrtoglave promjene u društvenom kontekstu, pokazuje se veće zanimanje za *unutarnje egzistencijalne uvjete djeteta* (Juul i Jensen, 2010) u porodičnom i institucijskom okruženju. Sve više pažnje se počelo pridavati razvijanju javnih politika koje su se ticale zaposlenih roditelja (radno vrijeme, sagorijevanje na poslu, korištenje roditeljskih dopusta i sl.). Dobrobit djeteta prestaje biti privatna stvar roditelja a postaje briga cjelokupnog društva (Juul i Jensen, 2010; Daly, 2008).

Polazeći od navedenog, možemo istaći da su savremene spoznaje o razvoju djeteta uništile paradigmu poslušnosti a afirmirale paradigmu odgovornosti (Maleš, 2012). Najveće promjene su se odigrale u poimanju autoriteta i strukture moći koju posjeduju roditelji kao primarni odgovajatelji. Od čvrste strukture moći i apsolutne vlasti roditelja nad djecom počinje se govoriti o demokratizaciji odnosa između roditelja i djece (nastavnika i učenika). Konvencija UN-a preispituje vjerovanje da roditelji imaju apsolutna prava nad svojom djecom te naglasak sa roditeljskog

autoriteta⁶ premješta na roditeljsku odgovornost (Daly, 2008). Promovira se ideja da porodica treba pružiti osnovno demokratsko iskustvo te međusobno poštovanje koje će osnažiti dijete za aktivno učestvovanje u procesu donošenja odluka (Isto, 2008).

Uočavamo tendenciju pomjeranja od tradicionalnog nastojanja da dijete bude poslušno roditeljskom autoritetu ka nastojanjima koja teže sve većoj autonomiji djece, odgovornom ponašanju i samoinicijativi. Sve veća pažnja posvećuje se integritetu djece i njihovim potrebama te načinu na koji roditelji koriste svoju moć u odgoju djece. Smatra se da središnji dio cjelokupne odgojne prakse mora biti poticanje razvoja djetetovog integriteta (Juul i Jensen, 2010), a osobni integritet sastavni dio pedagoških ciljeva. Nepovredivost djetetovog integriteta postaje centralna i polazna tačka svih odgojnih nastojanja. Slatina (2005:57) navodi da se odgojem treba razvijati „svijest o vlastitom identitetu (vlastitom JA) u pedagoškom procesu u kojem dijete ima mogućnost da: opaža, razvija i potvrđuje vlastite potrebe i interesovanja; da razvija i slijedi vlastite ciljeve; da provodi aktivnosti samostalno s vlastitom odgovornošću i s vlastitim smjernicama i da pritom kuša mogućnosti i granice vlastitih sposobnosti djelovanja; da razvija ophođenje s drugima, samostalnost i odgovarajuće oblike razgraničenja; da se osjeća jednako vrijednim, tj. da spoznaje svoju vrijednost koju ne treba strogo vezivati za dobro ponašanje“. Kada učimo djecu da se odreknu sebe i svojih želja i da se prilagode drugima, tu počinje silazna putanja samosvijesti, samopouzdanja i sigurnosti u sebe (Bučević, 2013).

Kvaliteta interakcije i komunikacije određuje se iznimno važnom u očuvanju dječijeg integriteta. Kada se govori o međusobnom odnosu između roditelja i djece (odraslih i djece), odgovornost za kvalitetu interakcije pripisuje se isključivo roditeljima (Juul i Jensen, 2010). To predstavlja i glavni razlog zašto demokratske vrijednosti nisu dovoljan temelj za odnose između djece i roditelja, jer djeca ne mogu snositi odgovornost za kvalitet svojih odnosa sa roditeljima (Juul i Jensen, 2010). Stoga o demokratizaciji odnosa između roditelja i djece govorimo kao o kategoriji kojoj treba težiti, ali je zbog moći i autoriteta roditelja nikada nije moguće u potpunosti ostvariti.

6 Konvencija polazi od tvrdnje da se tradicionalni autoritet roditelja zasnivao na vjerovanju da su djeca „vlasništvo“ svojih roditelja (Daly, 2008). To implicira roditeljsku kulturu nadmoći i vrlo čestu praksu zloupotrebe moći, zbog čega se autoritet zasnivao na strahu i autoritarnoj kontroli. Roditeljski autoritet ne smije biti nametnut djeci bez uvažavanja njihovih potreba i interesovanja.

Roditeljska moć, iskustvo i znanje stvara asimetričan odnos, što roditeljima daje moć nad procesom (Juul i Jensen, 2010). S tim u vezi, Juul (1995, 2008, 2010) ističe etički aspekt koji se treba poštovati u pedagoškim odnosima, pa i u odnosu roditelj-dijete, a on uključuje princip ravnopravnog dostojanstva. *Ravnopravno dostojanstvo* podrazumijeva odnos temeljen na jednakom dostojanstvu, pridavanju iste ljudske vrijednosti iako strane nisu izjednačene. To dalje znači da roditelji moraju graditi kvalitet uzajamnog djelovanja, odustati od kontrole i moći a uzimati djetetove potrebe i opažanja kao ravnopravan dio njihovih odnosa (Juul i Jensen, 2010).

Takvo roditeljstvo je roditeljstvo u najboljem interesu djeteta a temelji se na međusobnom dijalogu, poštovanju i uvažavanju potreba i mišljenja djeteta. Oslanjajući se na Konvenciju UN-a, možemo reći da je to roditeljstvo koje djetetu pruža odgoj, strukturu (jasne granice), priznanje i osnaživanje na putu autonomnog djelovanja (Daly, 2008).

Nova paradigma roditeljstva - zaokret u odgojnim postupcima roditelja

Pitanje autoriteta na jednoj te obzira prema ranjivosti i kompetencijama djece na drugoj strani, potaklo je naučnu javnost da se bavi problematikom odgoja djece u porodici. Do 1990. godine napravljen je pregled najistaknutijih roditeljskih stilova u odgoju djece (Juul i Jensen, 2010). Intenzivnijim zanimanjem za utjecaj odnosa roditelj-dijete na razvoj djece, razvijene su mnoge teorije koje se usmjeravaju na tumačenje ovih odnosa te ukazuju na značaj optimalnog roditeljskog ponašanja prema djeci u cilju zadovoljavanja njihovih specifičnih potreba a što može dovesti do dobrih razvojnih rezultata.

Teorija roditeljskog odgojnog stila (Baumrind, 1967; Macoby i Martin, 1983; Steinberg, Elmen i Mounts, 1989; prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) bila je najviše istražena pretpostavka o cjelokupnom odnosu roditelja prema djetetu. Prema ovoj teoriji djeca se najbolje razvijaju kada roditelji primjenjuju *autoritativni odgojni stil*, koji u sebi spaja dvije ključne dimenzije optimalnog roditeljstva: roditeljsku toplinu (responsivnost i ljubav) i roditeljsku kontrolu (optimalna kontrola i zahtjevi). Nasuprot tome je *autoritarni odgojni stil* koji se odlikuje hladnim i neresponsivnim odnosom roditelja prema djeci uz pretjeranu kontrolu,

zahtjeve pa često i kažnjavanje i kritiziranje. *Permisivni odgojni stil* implicira roditeljsku toplinu (ljubav i responsivnost), ali odsustvo kontrole i zahtjeva. Istraživanja (Baumrind, 1967, prema Pašalić-Kreso, 2004) su pokazala da su djeca iz autoritativnih porodica bila samopouzdana, kooperativna i vesela za razliku od djece iz autoritarnih porodica koja su češće bila nesretna, potištena, pokazivala dosadu i neprijateljstvo. Djeca iz permisivnih porodica često su bila impulsivna, agresivna i imala nizak stepen samostalnosti i samokontrole. Dalja istraživanja u ovoj oblasti (Baumrind, 1977, prema Pašalić-Kreso, 2004) pokazala su da su djeca autoritativnih roditelja razvijala dobre kognitivne i socijalne sposobnosti za razliku od djece autoritarnih roditelja koja su bila prosječna ili ispotprosječna u kognitivnim i socijalnim sposobnostima.

Teorija postavljanja granica (Patterson, 1967, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) ukazuje na nepoželjne posljedice ako se ne postave granice djetetovom nepoželjnom ponašanju. Riječ je o odgoju koji nije konzistentan (donekle je čak i ignorirajući) što značajno potkrepljuje djetetovo nepoželjno ponašanje. Dijete shvata da se njegovo ponašanje „odobrava“ pa ono prema istraživanjima (Eddy i sur., 2001, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) može prerasti u razne oblike asocijalnog i delinkventnog ponašanja.

Teorija roditeljskog prihvatanja/odbacivanja (Rohner, 2004, prema Čudina-Obradović i Obradović, 2006) propitujući roditeljske stilove fokusira se na dimenziju topline te ističe da je roditeljsko prihvatanje najvažnije za pozitivne razvojne ishode djeteta. Roditeljska hladnoća, grubost i zanemarivanje povezuje se sa nepovoljnim razvojnim ishodima.

U uvjetima izmijenjenih paradigmi o roditeljstvu i razvoju djeteta, društvenih očekivanja i javnih politika, dešava se zaokret u odgojnim postupcima roditelja. Sve su veće intencije da se napušta autoritarni stil roditeljstva a da se sve više prihvata autoritativni stil kojim se uvažava, poštuje i prihvata dijete. Nastoji se postići ravnoteža između roditeljske moći i nadmoći, roditeljske rigidne kontrole i slobode u izražavanju dječijih potreba i mišljenja. Također, sve više se očitujemo i o nesnalaženju roditelja koji ne uspijevaju održati tu ravnotežu, gube roditeljski autoritet i prepuštaju se permisivnom roditeljstvu. Vrlo često se govori o epidemiji permisivnog (popustljivog) odgoja (Shaw i Wood, 2009) i njegovim negativnim efektima za dijete i društvo u cjelini.

Rasprava o poželjnim modelima savremenog vođenja djeteta ukazuje na značaj *konstruktivne discipline* (Janson, 2008; Maleš i Kušević, 2011) koja ukazuje na jasnu razliku između permisivnog pristupa u odgoju djece i disciplini koja se temelji na poštovanju djetetovog digniteta, poštovanju njegovih razvojnih potreba i poticanju razvojnih potencijala. Kao odlika uspješnog poželjnog i pozitivnog roditeljstva ističe se potreba djeteta za strukturom - jasnim granicama koje se održavaju na konzistentan, racionalan i nenasilan način. Vijeće Evrope⁷ u svojim dokumentima o djeci naglašava značaj promoviranja *pozitivnog roditeljstva*, posebno u uvjetima društvene nesigurnosti i ekonomske krize (Maleš i Kušević, 2011). Temelji budućeg roditeljstva se polažu na promoviranju dobrobiti djeteta koji u odnosu sa svojim roditeljima razvija osjećaj vlastite vrijednosti, unutrašnje odgovornosti te se kreće u smjeru stjecanja sve veće autonomije i samoinicijative.

Zaključak

Odgoj je živ proces koji podrazumijeva stalno balansiranje i usklađivanje, prevladavanje napetosti i mogućih opasnosti. Odgojno djelovanje porodice odvija se unutar kompleksnog sistema vanjskih i unutrašnjih faktora, koji često stavljaju na kušnju samoregulatorne moći porodice. U tom stalnom međudjelovanju vanjskog i unutrašnjeg, porodica iznalazi modele očuvanja svoje odgojne uloge. Uprkos brojnim promjenama koje je pretrpjela u svojoj strukturi i funkciji, porodica i dalje kao svoju primarnu ulogu ima odgoj novih generacija.

U postmodernom vremenu, dakako, odgoj se ostvaruje drukčijim metodama i postupcima, usmjerenim prema drukčijim ciljevima u odnosu na ranija vremena. Ovo je doba razvodnjenog autoriteta, višeslojnih identiteta i s njima povezanih uloga, vrijeme autonomnosti i individualne odgovornosti, te sve većeg javnog zagovaranja u pitanjima koja su nekoć bila dio isključivo privatne sfere. S tim u vezi nove paradigme porodičnog odgoja i roditeljstva polaze od temeljne potrebe djeteta za rastom i razvojem svih njegovih potencijala, uz pomoć pedagoški kompetentnih i osviještenih roditelja.

U novom razumijevanju pedagoškog angažmana roditelja, javlja se naročit problem usklađivanja višestrukih, često međusobno ugrožava-

7 Međunarodna organizacija koja se zalaže za demokratiju i zaštitu ljudskih prava. Kada su u pitanju prava djece, ova organizacija se danas zalaže za ukidanje tjelesnog kažnjavanja i politiku pozitivnog roditeljstva.

jućih, odgojnih agenasa i kompleksnih uloga savremenog roditelja (na- ročito onima koje su vezane uz obezbjeđivanje finansijskih uvjeta egzistencije). Sâmo roditeljstvo postalo je izuzetno zahtjevno jer je počelo predstavljati niz namjernih, osmišljenih aktivnosti usmjerenih prema ja- čanju i razvoju cjelovitosti djetetove ličnosti. Da bi se uspješno snalazili u ovakvoj ulozi, i roditeljima je potrebna odgovarajuća podrška mikro i makrozajednice.

Sve naprijed kazano govori o potrebi organizirane i institucionalizirane edukacijske podrške porodicama kroz jačanje roditeljskih kompeten- cija. Zakonski akti koji uvažavaju porodične i roditeljske uloge, obrazovni programi za roditelje, prigodni medijski sadržaji, savjetodavne službe u različitim ustanovama (vjerskim, obrazovnim, zdravstvenim, socijal- nim i sl.) samo su neki od načina pružanja podrške i educiranja roditelja o uspješnom odgojnom djelovanju.

Jačanjem veze između porodice i zajednice (društva u cjelini) stvaraju se osnovne pretpostavke za roditeljstvo i odgoj u najboljem interesu dje- teta, a sve to je i u najboljem interesu društva. Pridavanjem veće javne pažnje roditeljskoj ulozi u odgoju djece društvo pravi ključni pomak u vlastitom razvoju, jer se njegov budući prosperitet temelji na odgoju od- govornog, autonomnog i samosvjesnog pojedinca.

Literatura

- Allen, T. D., Herst, D. E. L., Bruck, C. S., Sutton, M. (2000). Consequences Associated With Work-to-Family Conflict: A Review and Agenda for Future Research, *Journal of Occupational Health Psychology*, Vol. 5, No. 2, pp. 278-308.
- Barker, J. A. (1993). *Paradigms: Business of Discovering the Future*. HarperCollins.
- Bronfenbrener, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Bučević A. (2013). *Safari duha: knjiga o mudrosti odgoja*. Split: Harfa.
- Couchman, G. W. (1983). Parenting: An Informal Survey, *American Speech*, Vol. 58, No. 3, str. 285-288.
- Čudina Obradović M., Obradović J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Za- greb: Golden marketing
- Daly M. (2008). *Roditeljstvo u suvremenoj Europi*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

- Galinsky, E., Johnson, A. A., Friedman, D. E. (1993). *National study of the changing workforce*. New York: Families and Work Institute.
- Gjurić, H., Šimunić, A., Gregov, Lj. (2014). Konflikt radne i obiteljske uloge kod zaposlenih bračnih drugova: Važnost usklađenosti stava prema bračnim ulogama, *Društvena istraživanja*, Vol. 23(2013), br. 4, str. 641-659.
- Gopnik A. i sur. (2003). *Znanstvenik u kolijevci: što nam rano učenje kazuje o umu*. Zagreb: Educa
- Houghughi, M. S. & Long, N. (2004). *Handbook of Parenting: Theory and Research Practice*. London-New Delhi: SAGE.
- Juul J. (2008). *Život u obitelji: najvažnije vrijednosti u zajedničkom životu i odgoju djece*. Zagreb: Pelago
- Juul J., Jensen H. (2010). *Od poslušnosti do odgovornosti: kompetencija u pedagoškim odnosima*. Zagreb: Pelago.
- Klaić, B. (1982). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kuhn, T. S. (2013). *Struktura znanstvenih revolucija*. Zagreb: Jesenski i Turk
- Kulik L., Levin S., Liberman G. (2014). Multiple roles, role conflict, and sense of meaning in life among working parents. *Journal of Career Development*
- Lee, N.Y., Zvonkovic, A. M., Crawford, D. W. (2014). The Impact of Work-Family Conflict and Facilitation on Women's Perceptions of Role Balance, *Journal of Family Issues*, Vol. 35, No. 9; pp. 1252-1274
- Macvarish J., Lee E., Lowe P. (2015). Neuroscience and family policy: What becomes of the parent? *Critical Social Policy*
- Maleš D., Kušević B. (2011). Nova paradigma obiteljskog odgoja. U: *Nove paradigme ranoga odgoja* (Maleš D., ur). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Zavod za pedagogiju
- Mandarić, V. B. (2008). *Mladi: Integrirani i(li) marginalizirani*. Zagreb: Glas Koncila
- Matulić, T. (2009). *Metamorfoze kulture*. Zagreb: Glas Koncila
- Pašalić Kreso A. (2004/2012). *Koordinate obiteljskog odgoja: prilog sistematskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Jež
- Popović, K. (2014). *Globalna i evropska politika obrazovanja odraslih: koncepti, paradigme i pristupi*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju & Društvo za obrazovanje odraslih
- Repetti R., Wang S., Saxbe D. (2015). Bringing it all back home: How outside stressors shape families everyday lives. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 18, No.2; pp. 106-111
- Shaw, R., Wood, S. (2009). *Epidemija popustljivog odgoja*. Zagreb: Vbz
- Slatina M. (2005). *Od individue do ličnosti: uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe

Uloga porodice u vjerskom odgoju djece mlađe školske dobi

Sažetak

U eri informatičkog i tehnološkog napretka jedan od najvećih izazova koji se stavlja pred roditelje jeste odgoj djece. Stoga ćemo u radu pokušati teorijski elaborirati ulogu porodice kad je u pitanju vjerski odgoj kod djece mlađe školske dobi. Sadržaji koje porodica odabire za razvoj religioznosti kod djece od izuzetnog su značaja. Sam odgoj unutar porodice odvija se kroz interakciju članova koja uključuje slobodno vrijeme, kao i način na koji se to vrijeme koristi.

U islamskoj mislećoj tžradiciji porodica zauzima posebno mjesto. To je prije svega sigurno uporište koje pomaže djetetu da se na pravilan način suoči sa pluralizmom, da kreativno obogati svoje postojanje u svijetu. To je i uzajamno djelovanje i suživot sa drugim i drukčijim te sučeljavanje sa novim izazovima i pravilno rješavanje problema. Potreba za religijskim odgojem proističe i iz toga što promiče moralno-etičku dimenziju, koja će biti sposobna duhovno i spoznajno usmjeriti to mlado biće.

U radu ćemo predstaviti Goldmanovu i Fowlerovu fazu religioznosti polazeći od konceptualnih pristupa Piagetovog i Kholbergovog modela moralnog razvoja.

Ključne riječi: porodica, odgoj, religioznost, moralni razvoj

Uvod

Rad pruža sažeti uvid koja je uloga porodice u razvijanju religioznosti kod djece. Odgojni stil koji preferiraju roditelji predstavlja značajan prediktor u razvoju religioznosti kod djece.

Najčešće se psiholozi psihoanalitičke, biheviorističke i humanističke orijentacije slažu da su najranije i rano djetinjstvo iznimno važni i imaju trajni utjecaj na oblikovanje i strukturu ljudske ličnosti. Stoga su te rane godine predmet intenzivnog proučavanja u psihologiji. Ovdje nas posebno zanima utjecaj roditelja na razvoj religioznosti u djetinjstvu. Religioznost u djetinjstvu nosi sve oznake samog djetinjstva, prvenstveno uključujući najranija nastojanja za separacijom i emancipacijom. Rođenjem je dijete otkinuto od sigurne i udobne egzistencije i počinje se za nju boriti ispočetka i na duge staze. Religiozni razvoj djeteta dio je trajne borbe za oblikovanje vlastite osobe s imenom i karakterom u okolini koja može ugroziti ili apsorbirati osobni identitet.

Porodica i religijski odgoj

Porodica kao nezamjenjiva sredina za pravilno odrastanje svakog djeteta suočena je sa brojnim izazovima koji su obilježili 21. stoljeće. S obzirom da porodica uvodi dijete u socijalne i emocionalne norme, jedan od najvećih izazova savremenog odgoja ogleda se, možda, u umijeću osposobljavanja pojedinca za život u pluralnom i multikulturalnom društvu. To islamskom učenju nije strano, Kur'an već na prvim stranicama vodi dijalog sa drugim i drukčijim.

S druge strane ona odgojna nakana koja nema ambiciju da asimilira drugog i drukčijeg, a koja se istovremeno ne povlači pred raznovrsnošću pluralnog, koji ne slijedi indiferentnost kao bolećivo suočavanje s pluralnim, može pomoći odgajaniku u kvalitetnijem susretanju sa stvarnošću. Svjedoci smo da se platforma vrijednosti, u vremenu u kojem živimo i te kako izmijenila. Upravo porodica je ambijent u kojem se odgaja autentičnim (istinskim) odgojem. Takav način odgoja pomaže da se u mladom biću razvijaju vrednote koje ne prolaze (istina, dobrota, poštenje, ljepota, svetost...) Potreba za religijskim odgojem ogleda se i u tome što bi religijski odgoj zaogrnuo znanje ovim vrijednostima.

Moralni odgoj, koji se promiče unutar porodice, oblikuje u odgajaniku specifične moralne sposobnosti, koje se ogledaju u raspoznavanju,

ispravnoj prosudbi, kreativnom programiranju moralnog dobra te sposobnostima koje vode ka razvijanju zrele savjesti odgajanika. Naravno da se mora voditi računa da znanje bude korisno i primjereno dobi i sposobnosti odgajanika, na šta nas upozorava sam Poslanik islama riječima da zna pola znanja koje je beskorisno, tj. koje ne odgaja.

U formiranju razumijevanja ovakve religioznosti je i konstrukt intrinzične religioznosti. To je religioznost po kojoj se živi, ona koja nadilazi osobne interese, koja je po prirodi širokogrudna, očituje poniznost u vlastitim sudovima, tolerantna je prema pogledima drugih a prihvata se i njeguje zbog samih njenih vrijednosti. Nasuprot ovom tipu religioznosti je ekstrinzična religioznost. Osobe ekstrinzične religioznosti smatraju religiju instrumentom koji treba koristiti, religija postaje partner u očuvanju vlastitih interesa, te se više drži do koristi od nje nego do njezinih zahtjeva i njezina autentična duha.

Zaokupljeni neprekidnim prisustvom Kur'ana, muslimanima je život bio svjedok stalnog procesa obrazovanja zasnovanog na obliku i duhu kur'anske objave - onakve kakva je sadržana u Svetoj knjizi i kako se odražavala u samoj suštini i biću Poslanika.

Islamsko obrazovanje, zbog svoje povezanosti sa svetošću, bavi se cijelim bićem jedne osobe, što znači da mu nije u interesu obučavati samo svijest, već cijelo biće jedne osobe. Unutar porodice u kojoj se njeguju i žive odgovarajuće moralne i duhovne kvalitete moguće je postići obuku cijelog bića odgajanika. Uzimajući u obzir da su djeca mlađe školske dobi nešto poput „senzitivnog intervala“ za razvijanje zdravih temelja u odnosu prema svemu što ih okružuje, postavlja se pitanje kako postići zdravi religiozni razvoj.

Dvije su poznate teorije religioznog razvoja R.Goldmana i J. Fowlera. Prilično je popularna Fowlerova faza religioznosti iz razloga što ova teorija obuhvata strukturalno čovjekov život od djetinjstva do same starosti. S druge strane, značajna je i zato što Fowler drži da je religioznost pomoćnica i podupirateljica zdravog čovjeka prema odgovornoj, otvorenoj, integriranoj i ostvarenoj osobi.

U ovom radu od posebnog je značaja druga faza ili mitsko-rječita vjera i imperijalno „ja“, koja se podudara sa Kohlbergovom fazom moralnosti.

Savremena shvatanja odgoja, veoma suptilne čovjekove dimenzije moralnosti, također se pozitivno određuju prema mogućnosti odgoja uzorom. Upravo najjača odgojna poruka jeste ona koju posvjedočujemo

sobom. Najbolje podučavamo kada dajemo primjer, kada se prema drugima ponašamo onako kako želimo da se oni ponašaju prema nama.

U islamskoj porodici majka zauzima središnje mjesto kad je u pitanju odgoj djeteta. Svjedočeći blagost, dobrotu, humanost, razumijevanje, strpljivost, prijateljstvo.

Za muslimane širom svijeta savršen model ljudskog života na koji se treba ugledati jeste Muhammed, a.s., na šta nas upozorava i kur'anski ajet: *Vi u Allahovom Poslaniku lijep uzor imate.* (El-Ahzab, 21)

Slobodno slijeđenje uzora uključuje nekoliko intelektualno-doživljajnih operacija: oduševljenje, poniranje, shvatanje te osobno opredjeljenje. Međutim, djetetov koncept religioznosti temelji se na modelima i konceptima odraslih i to ne samo onih iz najbližeg porodičnog kruga. Okruženje van porodice ozbiljno utječe na dijete, posebno kultura u kojoj živi, kao i religiozno okruženje koje uključuje kontakte sa autoritetom vjerske zajednice ili kontakte sa religijom putem vjeronauke. Ovi autoriteti, da bi postigli obuku cijelog bića odgajnika, pored sposobnosti prenošenja znanja moraju biti i moralni učitelji duše i ličnosti.

Uključivanje djeteta u religioznu instituciju uključuje dijete u kulturni model odraslih i stimulira njegov religiozni rast. Tendencija imitiranja odraslih u religioznom nastupu iščezava oko dvanaeste godine života, kada je na pomolu pubertet i psihološka potreba vrednovanja vlastitog iskustva.

Zaključak

Nesumnjivo, porodica ima značajnu ulogu u religioznom stasavanju mladog bića. Proces stasavanja religioznog kapaciteta nije stihijski proces. Religiozni odgoj jeste programirani, nadzirani i vrednovani proces programiranja religioznog sazrijevanja, kojem je cilj maksimalno artikuliranje religioznih težnji u osobi.

U ovakvom jednom procesu porodica ima nezamjenjivu ulogu. U porodici dijete uči istinske vrijednosti, vrijednosti koje ne prolaze. Unutar porodice dijete uči kako na praktičan način živjeti vjeru i, na kraju, porodica je ta koja dijete uči da život kao dar Božiji uvijek ima smisla.

Porodica kakvu islam želi Briga o roditeljima i starijim osobama

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ ۖ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

*Gospodaru naš, podari nam u ženama našim i djeci našoj radost i učini
da se čestiti na nas ugledaju!*⁸

Uvod

Porodica je institut u kojem se izgrađuje zajednica. Islam toj zajednici posvećuje ogroman značaj. U tom smislu, islam je postavio temelje nje-ne izgradnje kroz odabir dobrog bračnog partnera, određivanja kvaliteta odnosa između članova porodice, definiranja metode pravilnog odgoja djece, njihovog odnosa prema roditeljima koji se temelji na dobročinstvu, ljubavi i samilosti. Kroz institut braka islam je osigurao opstanak porodice kao osnove i garanta produžetka ljudske vrste jer, po islamu, nema porodice izvan zakonske bračne zajednice muškarca i žene. Sve drukčije zajednice su nedopustive i tradicionalno kažnjive u islamu. Iako danas možemo primijetiti drastičnu promjenu dinamike i stila življenja, koji su u velikoj mjeri nametnuti društvu, porodicu moramo zaštititi od svih opasnosti koje joj prijete. To se ne može postići samo akademskim istraživanjima i publikacijama, nego realizacijom konkretnih projekata koji imaju za cilj afirmaciju islamske porodice. Dječiji vrtići i starački do-

8 Kur'an: El-Furkan, 74.

movi nisu tradicionalne islamske institucije, ali su danas neminovne i moraju djelovati na islamskim uzusima. Poseban naglasak Islamska zajednica treba staviti na osnivanje staračkih domova u kojima će se zbrinuti ta kategorija društva. Pored toga, Islamska zajednica mora afirmirati sklapanje braka, poticati bračne parove na natalitet, raditi na međumuslimanskom upoznavanju i spajanju omladine.⁹

Vrijednost i status porodice

U arapskom jeziku porodica se naziva *al-usretu*, a ta riječ označava zaštitni oklop (الدرع الحصين). Porodica je štit čovjekovoj čednosti i potomstvu. Čovjekova porodica jeste rodbinska zajednica koju povezuju plemeniti interesi i ona je osnovna ćelija koju čine očevi i majke, djedovi i nene, kćeri i sinovi, kao i njihovo potomstvo. Na pročelju čovjekove porodice nalaze se supruga i djeca. Nema sumnje da je porodica jedna od komponenti ummeta koji se sastoji od skupa međusobno povezanih porodica i prirodno je da će građevina od njih reflektirati snagu ili slabost. Ukoliko komponente budu jake, kohezivne i otporne, takva će biti i građevina, a ako komponente budu slabe i trošne, i ummet će biti takav. Otuda je i briga o jačanju porodice jedna od važnijih zadaća ljudi koji trebaju preuzeti odgovornost za nju a to se ne može realizirati bez čvrstih principa preko kojih se konsolidira temelj porodice i osigurava njeno trajanje i razvoj. Principi trebaju biti jaki i efikasni, trebaju se odlučno usvojiti a njihova realizacija staviti pod kontrolu.¹⁰

Roditelji igraju veliku ulogu u formiranju muslimanskih generacija koje nose svjetlo upute cijelome svijetu. U životu muslimana porodica je bila i ostala zaštitni znak i zid koji neprijateljima brani da joj u ideološkom i u bilo kom drugom smislu naude. Moramo obratiti pažnju na savremeni život i porodicu na Zapadu čiji su članovi raštrkani, nemaju određenog cilja niti se među njima nazire stvarna društvena i sentimentalna konekcija. Čuvanje porodice se smatra robovanjem Allahu. Muslimanska porodica je posljednje uporište i tvrđava pred neprijateljima Allaha i Njegovog poslanika, s.a.v.s.¹¹

9 Jusuf el-Karadavi, *Mefhumu-l-usreti fi-l-islam* (opširnije na: <http://www.aljazeera.net/programs/religionandlife/2005/1/13/مفهوم الأسرة في الإسلام>).

10 Mahmud Šeltut, *El-Islam - akide ve šeri'a*, str.145, Daru šuruk 18. izdanje štampano 2001. godine u Kairu.

11 Adil Abdullah Hindi, El-Mehadin et-tarbaevija, (vidi opširnije na: http://www.almostshar.com/Subject_Desc.php?Subject_Id=4648&Cat_Subject_Id=34&Cat_Id=3).

Čovjekova želja za opstankom

Allah od čovjeka na ovom svijetu traži da živi i izvršava dužnosti koje su mu stavljene u obavezu, da kroz institut braka uređuje svoje intimne potrebe i time se razlikuje od ostalih živih bića. Čovjeku je urođeno da voli svoj opstanak. S obzirom da čovjek nema načina samoopstojnosti, u što se sam može uvjeriti iz primjera svoga oca i djeda te drugih aksioma, on način svog opstanka vidi u potomstvu, koje će mu osigurati produžetak trajanja. Ovi ajeti daju najjasniji motiv koji čovjeka vodi ka sklapanju braka i uređenju prirodnog nagona:

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا ۖ وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً ۖ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ۚ أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ

*Allah za vas stvara žene od vaše vrste, a od žena vaših daje vam sinove i unuke, i ukusna jela vam daje. Pa zašto u laž oni vjeruju, a Allahove blagodati poriču.*¹²

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقَ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافَ اللِّسَانِ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ

*I jedan od dokaza Njegovih je to što za vas, od vrste vaše, stvara žene da se uz njih smirite, i što između vas uspostavlja ljubav i samilost; to su, zaista, pouke za ljude koji razmišljaju.*¹³

Brak ne nudi samo produžetak vrste nego i osjećaj ljubavi i snažnu emotivnost za koju je Allah jezikom Njemu bliskih robova kazao: *I oni koji govore: „Gospodaru naš, podari nam u ženama našim i djeci našoj radost i učini da se čestiti na nas ugledaju!”*¹⁴

U dovi koju je učio Zekerija, a.s., nalazimo riječi nad kojima svaki čovjek treba zastati i shvatiti koliku čežnju i potrebu čovjek ima za djecom: *Gospodaru moj, kosti su mi oronule i glava osijedjela, a nikada nisam, kad sam Ti, Gospodaru moj, molbu uputio, nesretan ostao. Bojim se rodaka svojih po krvi poslije mene, a žena mi je nerotkinja, zato mi pokloni od Sebe sina da naslijedi mene i porodicu Jakubovu, i učini, Gospodaru moj, da budeš s njim zadovoljan.*¹⁵

Preuzimanje odgovornosti

Kada brak uređuje čovjekov prirodni nagon a čovjek putem potomstva ostvaruje produžetak vrste za koju ima urođenu ljubav, brak sa treće

¹² Kur'an: En-Nahl, 72.

¹³ Kur'an: Er-Rum, 21.

¹⁴ Kur'an: El-Furkan, 74.

¹⁵ Kur'an: Merjem, 4-6.

strane daje čovjeku osjećaj praktične odgovornosti prema mnogim stvarima. Čovjek nije stvoren da bi samo jeo, pio, živio, a potom umro, kao što umiru druga stvorenja, već je stvoren da razmišlja, određuje, planira i ostvaruje svoje interese, da se okoristi od drugih i drugima bude od koristi. Budući da je on dio javnog života, u svom privatnom i javnom životu treba ponijeti određene odgovornosti i na taj način svojim angažmanom poboljšati društveni ambijent.¹⁶

Islamska briga o porodici

Mnogi ajeti u Kur'an-i kerimu i hadisi Poslanika, s.a.v.s., govore o porodičnim propisima. Briga o porodici u islamu započinje još prije njenog osnivanja a traje i nakon eventualnog razvoda braka, koji je prema hadisu najgore moguće rješenje. To ne bi bilo tako da porodica nije veoma važna u islamu. Kroz sljedeće forme islam se brine o porodici:

Poštovanje zakona parnosti

Parnost je univerzalna zakonitost. U Kur'anu se kaže:

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

I od svakog ploda po par, muško i žensko, (je) dao;¹⁷ I od svega po par stvaramo da biste vi razmislili!¹⁸ Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara spol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju!¹⁹ Onaj koji stvara stvorenja svake vrste i daje vam lađe i kamile da putujete.²⁰

Ovo isključuje mogućnost istospolnih brakova.

Sklapanje braka

Porodica je glavna komponenta ummeta a brak osnova iz koje se formira i razvija porodica. Otuda i brak ima istu važnost koju ima i porodica, ako ne i veću jer ne postoji nijedna nebeska religija koja braku nije pridala veliki značaj, iskazujući brigu i pijetet prema tom institutu. Također, ne znamo ni za jedan ummet koji cijeni vrijednost života a da braku nije pri-

16 Mahmud Šeltut, *El-Islam - akide ve šeri'a*, str. 145, Daru šuruk 18. izdanje štampano 2001. godine u Kairu.

17 Kur'an: Er-Ra'd, 3.

18 Kur'an: Ez-Zarijat, 49.

19 Kur'an: Ja-Sin, 36.

20 Kur'an: Ez-Zuhruf, 12.

davao ogroman značaj i posvećivao mu veliku brigu. I ne samo to, brak je osnova porodice kojem poziva ljudska priroda i instinkt.

Brak je način preko kojeg se uređuje instinkt i ljudska prirodnost - oni su u čovjeka usađeni kao što su usađeni i u životinjskom svijetu. Da nije braka, čovjek bi se izjednačio sa ostalim životinjskim vrstama i u anarhijskom maniru bi se odazivao tom zovu prirode. U tom slučaju, on ne bi bio ono biće kojeg je Allah u najljepšem obliku stvorio, u nj Svoj duh udahnuo, potom mu razum i moć razmišljanja podario te ga obdario mimo ostalih stvorenja. Prisjetimo se da je Allah, dž.š., postavio čovjeka namjesnikom na Zemlji, potčinio mu kosmos, a potom mu podario principe uzvišene vjere s kojom se uzdiže visoko iznad animalnosti. Istovremeno, čovjek je pozvan na međuljudsko pomaganje u kultiviranju zemlje, planiranju korisnih stvari i razmjeni dobara. Formiranje porodice je ravno uspostavljanju vjere, njeno očuvanje je vjerovanje, a borba protiv opasnosti ravna je džihadu. Odgajanje i čuvanje plodova porodice (potomstva) je dio islamskog vjerzakona. Porodični život nije samo intimni život već je veza koja se temelji na pobožnosti i moralu, kao što je sredstvo promjene vrijednosnog sistema kroz sistem ispravnog odgoja. U Kur'anu Allah kaže: *Udajite neudate i ženite neoženjene, i čestite robove i robinje svoje.*²¹

Izbor bračnog druga

Veoma je bitno odrediti standarde izbora bračnog druga jer neki ljudi često s predrasudama prilaze ovom pitanju. Dok je pojedinim ljudima jedina briga da nađu bogatu ženu, drugima je to lijepa ili ugledna žena. Međutim, Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: „Ženu udaju četiri stvari: njen imetak, njeno porijeklo, njena ljepota i njena vjera, a ti oženi ovu s vjerom, Allah ti svako dobro dao.“²² To iz razloga što žena vjernica čuva imetak, obraz i djecu: *Stoga su čestite žene poslušne i za vrijeme muževljeva odsustva vode brigu o onome o čemu trebaju brigu voditi, jer i Allah njih štiti.*²³

Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: „Ovaj svijet (život) je privremeno uživanje, a najbolji užitak (dunjalučko zadovoljstvo) je dobra i poštena žena.“

„Kome Allah podari dobru ženu pomogao ga je sa pola vjere, a za drugu polovinu neka se sam pobrine.“²⁴

21 Kur'an: En-Nur, 32.

22 Buharija, (5146), Muslim, (3708).

23 Kur'an: En-Nisa', 34.

24 Hadis bilježi Buharija.

Ljudi imaju običaj govoriti da je brak polovina vjere, međutim, treba naglasiti da je dobar brak polovina vjere, u suprotnom brak može oštetiti vjerovanje.

Naši vrli prethodnici su imali običaj kazati: Ako udaješ kćerku, udaj je za vjernika; ako je zavoli počastit će je, a ako je ne zavoli, neće joj nažao učiniti. Isto tako su govorili da ko uda kćerku za grješnika, prekinut će rodbinske veze. Zato je veoma bitno da bračni drug bude u vjeri i lijepog ponašanja. A to važi i za muškarca i ženu.

Dakle, poziv na brak je jedna stvar, ali je važniji dobar izbor. Standard izbora bračnog druga važi i za muškarca, i za ženu. U hasen-hadisima kojeg bilježi Tirmizija od Ebu Hurejre, Vjerovjesnik, s.a.v.s., je rekao: „Kada vam dođe neko s čijom ste vjerom i moralom zadovoljni, oženite ga. A ako to ne učinite, pojavit će se smutnja i veliki nered na zemlji.“²⁵ Pored međusobnog upoznavanja i slobodnog izbora bračnog druga, trebaju se ispuniti preduvjeti obostranog zadovoljstva, duhovne i fizičke sličnosti kao i davanja vjenčanog dara - *mehra*.

Definiranje ispravne uloge porodice u odgoju i u životu

Trebamo znati kakvu funkciju ima porodica u ispravnom odgoju djece. Islam stavlja veliku odgovornost na staratelja koji je dužan čuvati i savjetovati svoju porodicu:

U hadisu kojeg prenosi Buharija, Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: „Svi ste vi pastiri i bit ćete odgovorni za svoje stado.

Usmjeravati druge na dobro je motiv i želja velikih ljudi: *I oni koji govore: „Gospodaru naš, podari nam u ženama našim i djeci našoj radost i učini da se čestiti na nas ugledaju!“*²⁶

Uzvišeni cilj izgradnje porodice i njenog očuvanja je robovanje Allahu i učvršćivanje društvenih veza među ljudima, jer bračni i porodični život nije institut koji čovjeku koristi za upražnjavanje strasti. Poznati egipatski publicista i filozof Abbas el-Akkad u *Kur'anskoj filozofiji* kaže: „Veza između muškarca i žene nije trgovinski ugovor između dva partnera niti potreba radi umirivanja tjelesnih poriva i odmor od šejtanskih zabludijavanja, kao što nije ni puko udovoljavanje strastima na legitiman šerijatski način. Također, to nije veza za koju možemo kazati da je bolje što postoji nego što ne postoji, već je, prije i poslije svega, ljudska veza

²⁵ Prenosi ga Tirmizija.

²⁶ Kur'an: El-Furkan, 74.

koju trebamo poštovati i smatrati svetom. To je veza između muža i žene, bračnih drugova i djece, između njih i njihovih roditelja, što predstavlja kamen-temeljac dobrog socijalnog ambijenta. Ona započinje spajanjem muškarca i žene radi zajedničkog cilja: oplemeniti život sa ljubavlju i zdravim potomstvom.“

Brak čak nije ni puka veza između muškarca i žene radi ostvarivanja međusobne ljubavi i pažnje, već je i povezivanje dvaju porodica što nazivamo tazbinskom vezom. U Kur'anu se kaže: *On od vode stvara ljude i čini da su rod po krvi i po tazbini. Gospodar tvoj je kadar sve.*²⁷

Arapska riječ *šihr* (صهر) označava integraciju čovjeka u drugu porodicu koja mu postaje tazbina. Na taj način se porodice vežu jedna za drugu i ta veza traje uz poštivanje uzajamnih prava i obaveza.

Navike koji predstavljaju opasnost za porodicu

Porodica trpi velike napade u formi novih životnih trendova koji se muslimanima podmeću pod floskulom poštovanja ljudskih prava i sloboda. Najžešći su napadi propagandom homoseksualizma i drugih psihofizičkih anomalija. Navest ćemo neke od vodećih problema:

1. Posao roditelja u slučaju da je prepreka odgajanju djece. U doba konzumerizma uvećana je potražnja posla od strane oba bračna druga, a sve u cilju osiguranja što boljeg materijalnog statusa. U tome nema ništa lošeg ukoliko se djeci uspije pružiti kvalitetan i adekvatan odgoj i obrazovanje.
2. Duh nebrige za etičkim odgojem djece kao i navika slijeđenja ružnih običaja čemu su uzrok vjerska neprosvijećenost i krhkost religijskog identiteta.
3. Autoritativnost muža u porodici - iako je Kur'an dao odgovornost muškarcu da upravlja i stara se o porodici poštujući prava svoje žene, rekavši: *muževi imaju prednost pred njima za jedan stepen.*²⁸ Ovaj stepen nije stepen nadređenosti muškarca, niti potčinjenosti žene, već gazdovanja kućom koje proističe iz bračnog ugovora. To je stepen autoritativnosti kojeg je preuzeo muškarac i koji mu samo uvećava odgovornost u odnosu na odgovornosti žene koja mu se obraća po pitanju njenih prava te prava djece i kućepazitelj-

²⁷ Kur'an: El-Furkan, 54.

²⁸ Kur'an: El-Bekare, 228

stva; ona traži skrbništvo i ono što nije u stanju učiniti ili nabaviti. Ta odgovornost leži u obavezi na koju ukazuje časni ajet:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ مَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَهِيَ أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ²⁹

*Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima i zato što oni troše imetke svoje.*²⁹

Tome je uzrok tjelesna snaga muškarca te spremnost da odrađuje teže poslove i stara se za potrebe porodice. U dijelu ajeta u kojem se kaže - *zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima*, možemo primijetiti da Uzvišeni Allah nije kazao - *zato što je Allah dao prednost muškarcima nad ženama*, što će reći da je to preferiranje identično preferiranju jednog dijela tijela nad drugim, poput preferiranja desne nad lijevom rukom ili razuma nad vidom. To je, inače, Allahovim određenjem tako. To je, dakle, prirodna gradacija koja mora postojati u svakoj zajednici - maloj ili velikoj. Nije mudro da neki vjerozakon ili zakon ostavi zajednicu u kojoj se ne zna ko je glavni, kome će se obratiti za mišljenje, naročito prilikom razilaženja ili odlučivanja o bitnim stvarima. Takve zajednice su osuđene na propast, anarhiju i razdor. U tom slučaju izgubit će se plodovi zbog kojih je porodica i formirana.³⁰

Ako dvije osobe osnuju neko preduzeće, to preduzeće mora imati direktora kako ne bi poslovalo s gubicima. Ne postoje dva direktora u jednom preduzeću niti lađa sa dva kapetana. Ovo važi i kada žena sudjeluje u opskrbljivanju porodice, jer ona to radi zato što hoće, a ne zato što je Šerijat primorava ili obavezuje - pa neka je i najbogatija među bogatima - opskrba je dužnost muškarca. To je osnovni sistem. *El-kavama* se ne tiče samo opskrbe, već je autoritativnost muškarca stvar prirode. To je opće pravilo iako postoje izuzeci u kojima je žena sposobnija od muškarca a zakonska pravila se uvijek donose na osnovu većinskih i prevladavajućih slučajeva a nikako na iznimkama. Međutim, to nikako ne daje pravo mužu da se izživljava nad svojom porodicom, naročito ne nad ženom, ili da izigrava despota - što se nažalost dešava u mnogim porodicama. To je pošast koja se proširila u našim porodičnim životima. Trebamo pozivati ljude da poštuju slobodu, dogovaranje (ar. *šura*) i demokratiju u našim zajednicama. U našoj porodici ne

29 Kur'an, En-Nisa', 34.

30 Mahmud Šeltut, *El-Islam - akide ve šeri'a*, str. 157-158, Daru šuruk 18. izdanje štampano 2001. godine u Kairu.

smije biti diktator od kojeg niko ne smije progovoriti. Omer, r.a., se pored sve svoje strogoće po kojoj je bio poznat, šalio sa svojom familijom. To je primijetio jedan od namjesnika kojeg je on u jednoj oblasti postavio, pa ga je upitao šta to radi sa svojom ženom? On ga upita: „A kako ti postupaš?“ - „Kada ja uđem u kuću, onaj koji nešto priča, ušuti.“ On mu odgovori: „Ti nisi pristao kao dobar guverner ni u jednoj pokrajini.“ Potom ga je smijenio. Pogrešno shvatanje *el-kavvame* u porodici je često u muslimanskim zajednicama. Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: „Najbolji među vama je onaj koji je najbolji prema svojim ženama.”³¹ *El-kavame* nije osornost niti izgovor za oholost ili alibi za nadgornjavanje sa ženom.

4. Nedostatak ljubavi i emocija prema bračnom drugu

Uzvišeni Allah kaže:

وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ³²

*S njima lijepo živite!*³²

U lijepo postupanje se ubraja lijepa riječ, ljubav, čežnja, pažnja i saosjećanje, kao što je postupao Poslanik, s.a.v.s., govoreći često hazreti Hatidži, r.a., da je voli. Muslim bilježi hadis od hazreti Aiše, r.a., u kojem on nakon smrti Hatidže, r.a., govori: „Dato mi je da je volim.“ Kada je bio upitan koga najviše voli, on je otvoreno rekao da najviše voli hazreti Aišu, r.a. Od Amra bin el-Asa se prenosi da je rekao: „O Allahov Poslaniče, koga najviše voliš?“ „Aišu.“ A od ljudi? - upita ga ponovo; „Njenog oca“, reče Poslanik, s.a.v.s.³³

5. Nedostatak balansa između nježnosti i strogosti prilikom odgajanja djece

Postoje roditelji koji pretjerano maze i puštaju na volju svojoj djeci, tako da ona često skrenu s Pravog puta upravo zbog roditeljskog popuštanja prema njima. Ali, isto tako, postoje roditelji koji previše strogo i beskompromisno odgajaju svoju djecu, što opet rezultira njihovim neadekvatnim ponašanjem. Takva djeca su sklona nasilju. Zato treba postojati balans između zatezanja i popuštanja prema djeci.

6. Zloupotreba instituta razvoda braka koji se često nameće kao ultimatum od strane jednog od supružnika.

7. Kontradiktornost između riječi i djela kod roditelja

31 Bilježi ga Ibn Madže.

32 Kur'an: En-Nisa', 19.

33 Bilježi ga Tirmizi u *el-Sunenu*.

Ovo se često tumači kao odrastanje bez roditeljskog autoriteta. Roditelji trebaju znati da djeca više upijaju ono što očima vide nego ono što ušima čuju. Zato roditelji trebaju imati uzoriti moral i predstavljati autentične autoritete svojoj djeci.

8. Neiskorištavanje vremena u ambijentu porodičnog života
9. Porodično nasilje koje ima razne forme, poput verbalnog i fizičkog nasilja, privilegiranje muške djece nad ženskom itd.
10. Nedostatak porodične solidarnosti i potpomaganja

Buharija prenosi hadis od Esveda bin Jezida da je hazreti Aiša, r.a., upitana šta je Vjerovjesnik, s.a.v.s., radio u kući? Rekla je: „Pomagao je svoju porodicu, pa kada bi čuo ezan, izišao bi iz kuće.“

11. Izostanak porodičnog savjetovanja

Uzvišeni Allah kaže: *I koji se o poslovima svojim dogovaraju;³⁴ A ako njih dvoje na lijep način i sporazumno odluče dijete odbiti, to nije grijeh.*³⁵

Poslanik, s.a.v.s., vođa ljudi, nije se ustručavao tražiti savjet od svoje supruge i usvojiti ga. Tako je njeno mišljenje bilo uzrok da se muslimani sačuvaju razdora i neposluha Vjerovjesnikovoj naredbi na dan Hudejbije.

Svojstva porodice kakvu islam želi

1. Pobožna porodica - to je porodica koja je svjesna svoje funkcije na ovome svijetu, koja zna njen cilj i svrhu. Porodica koja odgaja svoje članove na ispravnom vjerovanju i pravilnom ibadetu. Tako nam Jakub, a.s., daje divan ders dok je na smrtnoj postelji: *Vi niste bili prisutni kada je Jakubu smrtni čas došao i kada je sinove svoje upitao: „Kome ćete se, poslije mene, klanjati?“ „Klanjat ćemo se“, odgovorili su, „Bogu tvome, Bogu tvojih predaka Ibrahima i Ismaila i Ishaka, Bogu jednome, i mi se Njemu pokoravamo!“*³⁶

A ovaj brižni otac savjetuje svoga sina: *Kada Lukman reče sinu svome, savjetujući ga: „O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda.“*³⁷

Pobožnost u životu porodice nije floskula, već način i metod življenja. Pobožnost porodice i bliskost sa Uzvišenim Gospodarom

34 Kur'an: Eš-Šura, 38.

35 Kur'an: El-Bekare, 233.

36 Kur'an: El-Bekare, 133.

37 Kur'an: Lukman, 13.

garantira sigurnost i pozitivno stanje njenih članova. U Kur'anu se kaže: *I neka se pribojavaju, kao kad bi sami iza sebe ostavili nekaku djecu za koju strahuju, i neka se boje Allaha i neka govore istinu.*³⁸

Spomenimo pobožnost porodice Muhammeda, s.a.v.s., kada je on, s.a.v.s., klanjao noćni namaz, moleći se svome Gospodaru, pa mu je tom prilikom hazreti Aiša prigovorila a on joj rekao: „Pa zar da ne budem rob zahvalni!“³⁹

2. Porodica koja na pravi način razumije islam, koja živi za islam i sa islamom shvata da je svaki njen pokret ustvari pokornost i ibadet Allahu Uzvišenom i podučava svoje članova na permanentni ibadet i namaz: *Naredi čeljadi svojoj da namaz obavljaju i istraj u tome! Mi ne tražimo od tebe da se sam hraniš, Mi ćemo te hraniti!*⁴⁰ - Reci: „Klanjanje moje, i obredi moji, i život moj, i smrt moja doista su posvećeni Allahu, Gospodaru svjetova, koji nema saučesnika; to mi je naređeno i ja sam prvi musliman.“⁴¹

Želimo porodicu koja pravilno shvata islam i koja formira čovjeka koji svim svojim bićem, i srcem i dušom, govori i pokazuje da vjeruje u Allaha kao Gospodara, islam kao vjeru, a Muhammeda, s.a.v.s., kao poslanika i vjerovjesnika. Takav čovjek će se pokretati i umirivati prema metodi predavanja Allahu i zadovoljstva Njime.

Bez sumnje, porodica Allahovog vjerovjesnika Ibrahima, a.s., je pretekla u tome sve porodice, a u tome ga je slijedila porodica Ebu Bekra, r.a., shvatila je islam i radila za njega žrtvujući zbog njega imetak i život. Islam želi porodicu koja zna da će na Sudnjem danu biti pitana šta je učinila za islam.

3. Porodica koja se pomaže na poslušnosti i ibadetu - to je porodica spremna da pomogne u poslušnosti Allahu i izvršavanju Njegovih naredbi. U tom smislu nam Poslanik, s.a.v.s., poručuje: „Onaj ko se probudi u noći, i probudi svoju ženu pa zajedno klanjaju dva rekata namaza bit će upisani kao oni koji mnogo Allaha spominju.“⁴² Allah će se smilovati onoj porodici u kojoj se supružnici međusobno potpomažu u ibadetu i upućuju na opasnost harama. Isto tako oni i svojoj djeci naređuju ibadet: *Naredi čeljadi svojoj da namaz*

38 Kur'an: En-Nisa', 9.

39 Muttefekun alejhi.

40 Kur'an: Ta-Ha, 32.

41 Kur'an: El-En'am, 162-163.

42 Prenose ga Ibn Madže i Ebu Davud.

*obavljaju i istraj u tome! Mi ne tražimo od tebe da se sam hraniš, Mi ćemo te hraniti!*⁴³

4. Porodica koja uživa u činjenju dobrih djela pokazuje lijepu naviku udjeljivanja, žrtvovanja i žurbe da učini neko dobro djelo. To je zasigurno velika blagodat od Allaha. Tako, recimo, Isa, a.s., je kao dijete govoreći o sebi, svom narodu rekao: „*Ja sam Allahov rob*“, *ono reče, „meni će On Knjigu dati i vjerovjesnikom me učiniti i učinit će me, gdje god budem, blagoslovljenim, i naredit će mi da dok sam živ molitvu obavljam i milostinju udjeljujem.*“⁴⁴

Mufessiri kažu da je blagoslovenost u ovom slučaju beričet gdje god da ode ili se nađe. Tako su i vjernici poput kiše, gdje god kapnu, budu od koristi. I porodica Allahovog vjerovjesnika Zekerije, a.s., o kojoj Kur'an pohvalno govori: *I Zekerijau se - kada zamoli Gospodara svoga: „Gospodaru moj, ne ostavljaj me sama, a Ti si jedini vječan!“*, *odazvasmo i, izliječivši mu ženu, Jahjaa mu poklonismo. Oni su se trudili da što više dobra učine i molili su Nam se u nadi i strahu, i bili su prema Nama ponizni.*⁴⁵ To je porodica koja sudjeluje i pomaže drugima da budu sretni, također rade na širenju dobra u zajednici. Takve porodice se pamte po dobru.

5. Porodica koja čuva čistotu svoje prirode.

U hadisu Buharije i Muslima se prenosi da je Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao: „Svako dijete se rađa u prirodnoj vjeri, pa ga njegovi roditelji načine da on bude jevrejin, hrišćanin ili vatropoklonik. Isto kao što životinja rađa zdravu životinju pa na njoj ne vidiš nekakvog prirodnog nedostatka.“ Zatim je Ebu Hurejre, r.a., rekao: *fitretellah... - djelu Allahovu, prema kojem je On ljude načinio.*⁴⁶ Dakle, ta prirodnost se mora sačuvati i ne smije se ukaljati, a sve u cilju očuvanja potomstva i cijelog društva kako se ne bi izgubili u raljama nemoralna i društvenih pošasti. Propala društva su takva jer im odgoj nisu usadili moralno posrnuli roditelji.

Porodica koja razvija i koristi svoje talente. Kada je Poslanik, s.a.v.s., jednom prilikom ušao u svoju kuću, a to je bilo kod majke vjernika Hafse, njen brat Abdullah bin Omer je bio prisutan te mu Poslanik, s.a.v.s., reče: „Divan li je čovjek Abdullah još kad bi kla-

43 Kur'an: Ta-Ha, 132.

44 Kur'an: Merjem, 30-31.

45 Kur'an: El-Enbija', 89-90.

46 Muttefekun alejhi.

njao noćni namaz.⁴⁷ Nakon toga je on stalno klanjao noćni namaz i malo je spavao. Islam želi porodicu koja ohrabruje svoje članove da ostvare svoje velike planove i ciljeve. Želi ambiciozne članove koji će biti uspješni u svojim poljima. Prisjetimo se Hind bint Ata-be koja je jednog dana stala pred prvacima Kurejša. Igrala se sa svojim sinom Muavijom, koji je tada bio dijete, pa joj jedan čovjek reče: „Ja ovom tvom djetetu želim da jednog dana postane vođa Kurejšijama.“ Ona mu, posmatrajući svoje dijete, ljutito odgovori: „Majka ga izgubila ako ne bude cijelom svijetu vođa!“

Na ovaj način se dijete hrabri i odgaja. Istinu je rekao Uzvišeni Allah: *Djecu svoju ne ubijajte.*⁴⁸

Ne radi se samo o fizičkom ubijanju, već i o ubijanju velikih ambicija i maštanja. Roditelji trebaju oživljavati ambicije svoje djece i usmjeravati ih kako da ih na pravi i legalan način ostvare da bi služili svom životu i vjeri.

6. Porodica koja je odgojena na etičkim vrijednostima je porodica koja radi na pravilnom razvoju duha i tijela, razuma i emocija. Gdje su muslimanske porodice koje pravilno odgajaju svoju djecu usadjujući im odgoj, čednost i stid? Odgajanje djece na uzornom moralu i vrijednosnom sistemu je temelj izgradnje a ne destrukcije društva. Imam Ahmed u svom *Musnedu* prenosi hadis (hasen li gajrihi) od Abdullaha bin Amra da je rekao: „Jednom prilikom je Poslanik, s.a.v.s., došao u našu kuću, ja sam tada bio dijete i igrao sam se. Tada mi majka reče: „Abdullah, dođi da ti nešto dam!“ Poslanik, s.a.v.s., joj reče: „A šta si mu to htjela dati?“ Ona reče: „Htjela sam mu dati hurmu.“ Onda Poslanik, s.a.v.s., reče: „Da mu nisi dala ništa na teret bi ti se stavila jedna laž.“⁴⁹ Na ovaj način se odgajaju djeca i usadjuju im se dobre navike, iskrenost i povjerenje.

Prava i obaveze porodice u islamu

Zdrava porodica je ona porodica koja koristi svoja prava i izvršava svoje obaveze. Svrha zasnivanja porodice nije samo tjelesni užitak, iako u islamu nije zabranjen. Islam ne odbacuje zadovoljavanje strasti sve dok je u granicama dozvoljenog. Vjerovjesnik, s.a.v.s., omladinu podstiče na brak

47 Buharija u „Poglavlju o odabranosti noćnog namaza“, od Abdullaha bin Omera.

48 Kur'an: El-En'am, 151.

49 Ebu Davud.

riječima: „O skupino mladića, ko od vas bude u stanju da se ženi, neka se oženi jer mu to obara pogled i čuva čednost.“⁵⁰ To znači da seksualni odnos ima svoju svrhu i važnost, ali se brak ne smije svesti samo na to, jer bi to bila zloupotreba bračne zajednice. Značajka bračne zajednice je povezivanje među ljudima i zato je Allah odabir dobrog i zdravog bračnog druga nazvao *čvrstim savezom: I kada su one od vas čvrst zavjet uzele.*⁵¹

Ovu istu sintagmu Allah je upotrijebio prilikom opisa vjerovjesništva: *Mi smo od vjerovjesnika zavjet njihov uzeli, i od tebe, i od Nuha, i od Ibrahima, i od Musaa, i od Isaa, sina Merjemina, smo čvrst zavjet uzeli.*⁵²

Od velikih poslanika naš Gospodar je uzeo zavjet vjerovjesništva i poslanice; s tim imenom je opisan brak i takav savez je, ustvari, veza između Allaha i Njegovih poslanika. Sve to aludira na svetost bračne veze na što svaki čovjek mora obratiti pažnju kako se brak ne bi svodio na seksualno zadovoljavanje.

U savremeno doba postoje oni koji pozivaju na seksualne slobode, koje su ustvari, seksualne perversije i psihosociološke anomalije u kojima muškarci spolno opće sa muškarcima a žene sa ženama i u kojima se sklapaju istopolni brakovi. Kada bi se čovječanstvo odazvalo tim pozivima, ljudski rod bi iščeznuo nakon jedne generacije. To iz razloga što brak slijedi univerzalne zakonitosti, a univerzalna zakonitost jeste parnost ili dualnost, kao što smo ranije naglasili. Ta parnost važi za ljudski, životinjski i biljni svijet kao i za materije. I atom se sastoji od elektrona i protona. Cio svijet opstoji na pravilu dvojnosti. Negiranje ovog pravila je negiranje postojanja ovog svijeta i svega što je na njemu: *Neka je hvaljen Onaj koji u svemu stvara spol: u onome što iz zemlje niče, u njima samima, i u onome što oni ne znaju!*⁵³

Da bi se formirala porodica, svaki musliman i muslimanka moraju biti svjesni velikih ciljeva braka, jer je brak uzrok održavanja, kultiviranja Univerzuma: *Allah za vas stvara žene od vaše vrste, a od žena vaših daje vam sinove i unuke, i ukusna jela vam daje. Pa zašto u laž oni vjeruju, a Allahove blagodati poriču.*⁵⁴

Sinovi i unuci, kao rezultat zakonske veze, znakovi su opstanka ljudske vrste. Jedna od znamenitosti arapskog jezika jeste što i supruge i su-

50 Muttefekun alejhi.

51 Kur'an, En-Nisa', 21.

52 Kur'an, El-Ahzab, 7.

53 Kur'an, Ja-Sin

54 Kur'an, En-Nahl, 74.

prugu naziva istim imenom; *zevdž*: *I ljudi su od njih dvojice učili kako će muža od žene rastaviti*⁵⁵; *A ti, o Ademe, i žena tvoja u Džennetu stanuj*te.⁵⁶

Dakle, iako je jedinka za njega se kaže da je par (*zevdž*), čime se implicira neophodnost postojanja bračnog para. Postoje prava i obaveze supružnika. Svako pravo sa sobom nosi i obavezu, jer islam uvijek stavlja apostrof na obaveze, za razliku od zapadne civilizacije koju više interesira šta joj od prava pripada. To ne znači da islam ignorira prava ljudi: *I oni u čijim imecima bude određen dio*;⁵⁷ *I podajte na dan žetve i berbe ono na šta drugi pravo imaju*;⁵⁸ „I tvoje tijelo ima kod tebe pravo.“ (hadis)

Međutim, islam se više koncentrira na izvršavanje obaveza jer je čovjek u modernoj civilizaciji onaj koji traži i pita, dok je u islamu onaj od koga se traži i ko se pita. Dakle, prava i obaveze se prepliću između supruge i supruga kao i ostalih članova porodice. Kao što smo rekli, Allah u Kur'anu kaže: *Vi ste jedni od drugih*.⁵⁹ A Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: “Doista su žene druga polovina muškarcima.”

U pogledu žena Uzvišeni Allah kaže: *One imaju isto toliko prava koliko i dužnosti, prema zakonu - samo, muževi imaju prednost pred njima za jedan stepen*.⁶⁰

One imaju prava isto koliko i obaveza. Ne postoji obaveza bez prava. Ne možemo od žena tražiti da izvršavaju svoje obaveze a da im ne damo njihova prava, trebamo im dati sva prava koja im pripadaju: vjenčani dar, opskrbu u skladu s mogućnostima, pravo na brigu o njima, dotjerivanje, lijepo ophođenje, uveseljavanje kako se šalio Vjerovjesnik, s.a.v.s., strpljenje s njima, koje je veoma bitno, a ne da se na svaku nesuglasicu prijeti razvodom braka. Uzvišeni Allah kaže: *S njima lijepo živite! A ako prema njima odvratnost osjetite, moguće je da je baš u onome prema čemu odvratnost osjećate Allah veliko dobro dao*.⁶¹

Ali, kao što žene imaju prava, tako ih imaju i muškarci.

Jednom prilikom je Abdullah ibn Abbas stao pred ogledalo i počeo se češljati, mirisati i dotjerivati pa ga je ugledao Nafi', sluga Abdullaha bin Omera, r.a., i upitao ga: „O sine amidžića Allahovog Poslanika, s.a.v.s., ti koji si primjer ljudima stojiš uljepšavajući se i kiteći se, a ljudi dolaze tebi s istoka i zapada da im daš odgovor na pitanja (*fetva*). „Pa šta ima veze

55 Kur'an, El-Bekare, 102.

56 Kur'an, El-A'araf, 19.

57 Kur'an, El-Me'aridž, 24.

58 Kur'an, El-En'am, 141.

59 Kur'an, Ali 'Imran, 195.

60 Kur'an, El-Bekare, 228.

61 Kur'an, En-Nisa', 19.

Nafi', ja se uljepšavam svojoj ženi kao što se ona uljepšava meni, i ja za to nalazim dokaz u Allahovoj Knjizi.“ Upita ga: „A gdje to nalaziš u Allahovoj Knjizi?“ Reče: „U riječima Allaha Uzvišenog: *One imaju isto toliko prava koliko i dužnosti, prema zakonu.*

Na ovaj način su ashabi shvatali uzajamna prava i obaveze u okviru braka.

Briga prema roditeljima

Narodi koji imaju raskošno i drevno civilizacijsko naslijeđe prepoznali su važnost porodice kao prve cigle i osnovne jedinice u izgradnji velikih naroda. Kad god se moć tih naroda uvećavala, uvećavao se i status porodice u njima. Porodicu su obavijale čvrste niti koje nisu pokidali izazovi rasčlanjivanja i odvajanja. Čak i veliki osvajači koji su probili granice civilizacija izazivali su bijes naroda kada bi oskrnavili svetost porodice i vjere. Dakle, granice poštovanja porodice nisu mogli poraziti. To se može vidjeti u biografiji Aleksandra Makedonskog (356-324 pr.n.e.) u faraonskom Egiptu gdje je, poštujući porodicu i vjeru, izgradio impozantnu državu, dok su napadi Perzijanaca koje je predvodio Kambiz (529-522 pr.n.e.) propali iz razloga što tadašnji Perzijanci nisu poštovali te svetinje.⁶²

U islamskoj misli se na bazi njenih referentnih izvora primjećuje da porodica i porodične veze zauzimaju važno mjesto. Porodične veze po kojima se islam odlikuje, i kojima poziva, su u velikoj mjeri raritetne. Poznat je hadis iz poslaničke tradicije koji govori o majci i majčinstvu, te konstataciji da je „Džennet pod majčinim nogama“. A savjet Kur'an-i kerima o dobročinstvu prema roditeljima je toliko dubokouman da svaki čitalac to može uočiti: *Mi smo svakog čovjeka zadužili da bude dobar prema roditeljima svojim;*⁶³ *Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti.*⁶⁴

Prema kur'anskom kazivanju, najveća blagodat u životu je biti zahvalan Allahu i svojim roditeljima! Dobar čovjek, prema islamskom nauku, jeste onaj ko je dobar prema svojim roditeljima, te onaj ko dobro odgaja svoju djecu. Sve to su preduvjeti čvrstih porodičnih veza i kvalitetnih generacija: *Čovjeka smo zadužili da roditeljima svojim čini dobro; majka*

62 Dr Muhammed Imara, Siyaju-l-usreti aqwa mi hududi-l-evtan, (vidi opširnije u: <http://www.islamtoday.net/salman/services/saveart-13-181096.htm>).

63 Kur'an: El-Ankebut, 8.

64 Kur'an: Lukman, 14.

*njegova s mukom ga nosi i u mukama ga rađa, nosi ga i doji trideset mjeseci. A kad dospije u muževno doba i kad dostigne četrdeset godina, on rekne: „Gospodaru moj, dozvoli Mi da Ti budem zahvalan na blagodati koju si darovao meni i roditeljima mojim, i pomozi mi da činim dobra djela kojima ćeš zadovoljan biti, i učini dobrim potomke moje; ja se, zaista, kajem i odan sam Tebi.“ Eto, od takvih ćemo Mi dobra djela koja su radili primiti, a preko ružnih postupaka njihovih preći; od stanovnika Dženneta će oni biti, istinito obećanje koje im je dano ćemo ispuniti“.*⁶⁵

Nježnost Allahovog vjerovjesnika Jahje, a.s., bila je usmjerena ka dobročinstvu prema roditeljima: *I roditeljima svojima bio je dobar, i nije bio drzak i nepristojan.*⁶⁶

Kada Isa, a.s., sin Merjemin, nabraja Allahove blagodati prema njemu, on, pored objave i vjerovjesništva spominje i dobročinstvo prema roditeljima. Kazujući nam o tome, Uzvišeni u Kur'anu veli: *„Ja sam Allahov rob“, ono reče, „meni će On Knjigu dati i vjerovjesnikom me učiniti. I učinit će me, gdje god budem, blagoslovljenim, i naredit će mi da dok sam živ molitvu obavljam i milostinju udjeljujem, i da majci svojoj budem dobar, a neće mi dopustiti da budem drzak i nepristojan.“*⁶⁷

A kada bolje razmislimo o ashabima, koje je Allah počastio prihvatanjem islama, začudit ćemo se veličinom snage vjerovanja s kojom su odbacili svoje običaje i navike na kojima su odrasli u džahilijjskoj zajednici. Oni su odstupili od mušrika i njihovih prijatelja nevjernika, prekinuvši sve veze koje su ih povezivale sa mikrosvijetom ateizma. Mnogi od njih su promijenili svoja imena dajući na taj način svoj simbol novom rođenju i svijetu. Tako su uradili sa svojim vjerskim identitetom i etnosom. Kada je u pitanju odnos s ocem i majkom politeistima, onda Kur'an upozorava da se kroz pokornost roditeljima ne odstupi od pokornosti Allahu, međutim, itekako afirmira dobročinstvo prema roditeljima pa iako su nemuslimani:

*A ako te budu nagovarali da drugog Meni ravnim smatraš, onoga o kome ništa ne znaš, ti ih ne slušaj i prema njima se, na ovome svijetu, velikodušno ponašaj, a slijedi put onoga koji se iskreno Meni obraća; Meni ćete se poslije vratiti i Ja ću vas o onome što ste radili obavijestiti.*⁶⁸

U vjeri je pokornost Allahu konstanta, dok je na ovome svijetu dobročinstvo prema roditeljima, pa ako su i politeisti, obligacija. Istinu je

65 Kur'an: El-Ahkaf, 15-16.

66 Kur'an: Merjem, 14.

67 Kur'an: Merjem, 30-32.

68 Kur'an: Lukman, 15.

rekao Uzvišeni Allah kada je u Kur'anu kazao: *Gospodar tvoj zapovijeda da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite. Kad jedno od njih dvoje, ili oboje, kod tebe starost dožive, ne reci im ni: „Uh!“ - i ne podvikni na njih, i obraćaj im se riječima poštovanja punim.*⁶⁹

Blagost i sažaljenje prema roditeljima su pohvalna svojstva s kojim se musliman i muslimanka približavaju svome Gospodaru.

Briga o starima

Islam brine o čovjeku kao djetetu, dječaku, momku, zrelom čovjeku i starcu, dakle, brine se u toku cijelog njegovog životnog puta; od kolijevke pa do groba, od prvog plača do posljednjeg izdisaja. On mu propisuje pravila i upućuje ga kako da se ponaša u svim životnim situacijama. Uzvišeni Allah kaže Poslaniku, s.a.v.s.: *Mi tebi objavljujemo Knjigu kao objašnjenje za sve i kao uputu i milost i radosnu vijest za one koji jedino u Njega vjeruju.*⁷⁰ Islam poklanja veliku pažnju periodu starosti koji je uobičajena pojava u životu čovjeka. U tom smislu Kur'an-i kerim naglašava: *On vas stvara od zemlje, zatim od kapi sjemena, zatim od ugruška, zatim čini da se kao dojenčad rađate, i da do muževnog doba stignete, i da starci postanete - a neki od vas umiru prije - i da do suđenoga časa poživite kako biste mogli shvatiti.*⁷¹ Dakle, ovim ajetom se ukazuje na period formiranja fetusa, potom na djetinjstvo, mladalaštvo i zrelo doba, te konačno, na doba starosti: *i da starci postanete.*

Starost je doba slabosti, jer godine iscrpe čovjekovu energiju poput prirodnih pojava koje utječu na eroziju zemlje. Tako i godine učine da čovjek vremenom oslabi, iako je doskora bio jak njegova osjetila oslabe, vid i sluh su znatno pogoršani, kao što splahne njegova snaga opažanja. Čovjek se oslanja na štap nakon što je na svojim nogama uspravno hodio. Davno je pjesnik ispjevao:

*Hodao sam na svojim nogama uspravno,
pa evo dođe vrijeme da mi druga noga od drveta bude.*

Allahovo pravilo je da maloljetnik nakon izvjesnog vremena odraste i da na kraju osijedi, a da punoljetne osobe pomru; da jaki oslabe a zdravi obole. Uzvišeni Allah kaže: *Allah je taj koji vas nejakim stvara, i onda*

⁶⁹ Kur'an: El-Isra', 23.

⁷⁰ Kur'an: En-Nahl, 89.

⁷¹ Kur'an: Gafir, 67.

*vam, poslije nejakosti, snagu daje, a poslije snage iznemoglost i sijede vlasi; On stvara što hoće; On sve zna i sve može.*⁷² Dječija krhkost i mladalačka snaga, potom staračka slabost i sijede vlasi, sve su etape kroz koje čovjek prolazi ako mu bude suđeno da to doživi.

I u starosti postoji pozna etapa koju je Kur'an nazvao ارذل العمر duboka starost: *A drugi duboku starost doživljavaju, pa začas zaboravljaju ono što saznaju.*⁷³

Prema Ibn Abbasu to je najgora starost jer čovjek postane poput malog djeteta kojem je u svemu drugi potreban. Poslanik, s.a.v.s., je zatražio od Allaha da ga zaštiti od pet stvari: Moj Allahu, ja Ti se utječem od tvrdiđluka, i utječem Ti se od kukaviđluka duboke starosti, i utječem Ti se od iskušenja ovog svijeta i kaburske patnje.⁷⁴

Poslanik, s.a.v.s., je tražio od Allaha da ne doživi duboku starost, da ne bi postao senilan, slabašan i na teret drugima kada ga spopadnu teške staračke bolesti, od čega se treba Allahu utjecati. Kada čovjek doživi duboku starost, onda onemoća i treba pomoć od drugoga. O tome je govorio Allahov vjerovjesnik Zekerijja: „*Gospodaru moj, kosti su mi oronule i glava osijedjela, a nikada nisam, kad sam Ti, Gospodaru moj, molbu uputio, nesretan ostao.*“⁷⁵ U čovjekovoj prirodi je da kada mu kosti oslabe, snaga i moć splahnu, potrebna mu je tuđa briga i njega. Nakon što je sam drugima pomagao, djecu podizao, razmišljao o njihovoj budućnosti, sada je njemu pomoć djece potrebna za sve: hranu, piće, odjeću, posteljinu pa čak i da obavi fiziološku potrebu!

Islam je za starije ljude propisao materijalna i moralna prava. Što se materijalnih prava tiče, ova kategorija ljudi ima pravo na materijalne potrebe: hranu, piće, odjeću, obuću, stan, lijekove i sve što im je potrebno. Te stvari im se moraju osigurati.

Prvi koji je dužan osigurati spomenute uvjete za život starijih osoba jeste porodica, odnosno djeca starijih osoba. Starci imaju određena prava kod njih, jer su ih, dok su bili maloljetni, odgajali, pa im zato trebaju uzvratiti brigom u poznim godinama. To je Allahovo pravo djece prema roditeljima, kao i pravo roditelja prema djeci i ni u kom slučaju se to ne smije zapostaviti. A roditeljima se ne smije prigovarati zbog toga, jer to je utvrđeno pravo.

72 Kur'an: Er-Rum, 54.

73 Kur'an: El-Hadždž, 5.

74 Prenose ga Buhari u Da'vat (6365), Ahmed (1585), Nesa'i u el-Isti'azi (5445) od Sa'da bin Ebi Vekkasa.

75 Kur'an: Merjem, 4.

Kada je jedno od djece otišlo kod Vjerovjesnika, s.a.v.s., da mu se žali kako njegov otac hoće uzeti od njegovog imetka, jer mu je izgleda dao više nego što treba, pa hoće da uzme od glavnice imetka, a ne od onoga kojeg mu je blagodario, Vjerovjesnik, s.a.v.s., mu reče: „Ti i tvoj imetak ocu pripadate.“⁷⁶ Kada čovjek oboli u svojoj starosti, bez obzira da li je riječ o ocu ili majci, djedu ili neni, od teške staračke bolesti, u toj situaciji mora mu se pružiti potpuna njega. I mora stalno uz njega biti prisutna po jedna osoba.

Ako djeca nisu u stanju, onda društvo mora ispoštovati pravo starijih. Islam čini svakog člana jednog naselja ili sela odnosno mjesta međusobno solidarnim. Jaki mora pomagati slabom, bogati siromašnom a muslimani moraju biti poput jedne porodice: „Nije u mene iskreno povjerovao onaj ko zanoći sit a zna da mu je komšija pored njega gladan.“⁷⁷ „Ko god od vas, stanovnika ovog mjesta, osvane gladan a vi mu ne priteknete u pomoć, znajte da nećete imati Allahovu zaštitu.“⁷⁸

A ako i to ne bude dovoljno, onda će se uzeti sredstva iz državnog budžeta. On može biti od sredstava zekata, petine plijena ili državnih resursa - poput zaliha petrola, zlata, drugih ruda, poreza i dr. U svemu navedenom starije osobe imaju prava i udjela. To pravo ne smije se nikada zapostaviti ili izgubiti u islamskom ummetu.

Islam nas ne obavezuje samo poštovanjem njihovih materijalnih prava, već uz to i moralnih, jer starijim osobama je više potrebno poštovanje moralnih nego materijalnih prava.

Pojedini misle da njihovi roditelji trebaju samo jesti i piti pa ih ostavljaju u staračkim domovima. Kada ih ostave u takvoj ustanovi, onda misle da su obavili svoju dužnost. Insan posjeduje emocije, ambicije i moralno pravo. Pravo oca ili djeda jeste da živi sa svojom djecom i unučadima, da njegovi unuci slušaju hikaje koje im govori i da uče iz njegovog iskustva, da budu jedni prema drugima blagi i nježni. A što se tiče toga da ih ostave tek tako u nekom staračkom domu ili sanatorijumu pa da potom kažu - evo izvršio sam svoju obavezu prema roditelju - takvo nešto islam ne poznaje. Zajednica je dužna poštovati starije osobe i ispoštovati njihovo pravo. Vjerovjesnik, s.a.v.s., kaže: „Ne pripada nama onaj ko ne poštuje

76 Prenosi ga Ibn Madže u el-Tidžarat (2291); el-Taberani u *El-Avsatu* (3534), El-Tahavi u *Šerhu Me'ani-l-asar* (158/4), Albani ga smatra sahihom u el-Irva'u (838), od Džabira bin Abdullaha.

77 Prenosi ga Buhari u *Edebu-l-mufredu* (112), Ebu Ja'la (2699) el-Taberani (154/12), el-Bejheki u el-Dahaja. Albani ga smatra sahihom u *Sahihu-l-edebe-l-mufred* (82), od Ibn Abbasa.

78 Prenosi ga Ahmed (4880), Ebu Ja'la (5746), el-Hakim u el-Buju' (12/2), od Ibn Omera.

naše starije i nije sažaljiv prema našim mlađim i ne prepoznaje pravo našeg alima.“⁷⁹

Briga o starijim osobama, naročito o roditeljima, danas je itekako bitna. Djeca koja nisu kod svojih roditelja dužna su im pružiti sve što im je potrebno. U slučaju da roditelji ostanu bez brige od strane svojih potomaka, dužnost pada na Islamsku zajednicu da im obezbijedi staračke klubove ili domove u kojima će nadomjestiti svoje psihofizičke potrebe. U ovakvom pristupu Islamska zajednica će imati dobar odnos prema starijim osobama ali i mogućnost valoriziranja njihovog imetka kroz institut vakufa. Ovo se naročito tiče onih područja u kojima je omladina napustila svoj zavičaj i živi izvan granica naše domovine a starije osobe, njihovi roditelji ili porodica, prepušteni su sami sebi.

79 Prenosi ga Ahmed (22755), Tahavi u *Muškel-l-asar* (365/3), el-Hakim u el-Ilmu (123/1), el-Munziri u *El-Tergib ve el-Terhib* (64/1), od Ubadeta bin Samita.

Tradicijske odgojne vrijednosti u bošnjačkom porodičnom odgoju⁸⁰

Bošnjačka nesnalaženja, gubljenja sebe jednako kao i arhaična projiciranost u prošlost, deficitarni odgovori u vremenu u kojem je nužno obezbijediti trajanje, inicirali su pedagoško istraživanje problema tradicijskih odgojnih vrijednosti u bošnjačkoj porodici. Jer, nerazumijevanje tradicijskog mjerom njegove inspirativnosti i vitalnosti, kao i zabluda o savremenom kao najboljem odgovoru jer se hronologijski dogodio posljednji, nisu podrška mladoj osobi u zadobijanju identiteta u kulturi kojoj pripada. A upravo porodični odgoj predstavlja autentično utjelovljenje načina života jedne kulture i uveliko će odrediti mladoj osobi značenje kulture u kojoj je rođena.

Da li odgoj u porodici svjedoči tradicijske vrijednosti? Koliko su se one oblikovale kroz dijalog univerzalnog - islamskog i posebnog - bošnjačkog? Kako biva interpretirano savremeno u bošnjačkoj porodici?

Projekat istraživanja tradicijskih odgojnih vrijednosti u bošnjačkoj porodici se sastojao iz istraživanja obavljenog 2000. godine i dopunjenog istraživanja, 2011. godine. Prvo istraživanje je fokusirano na prirodu porodičnog odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici i to na karakter prisustva tradicijskih vrijednosti koje odgojni uzor svjedoči, kao i na način na koji se u porodičnom uzoru događa susret sa znakovima vremena. Da bi se ovakve istraživačke nakane realizirale, kreiran je trokomponentni istraživački dizajn: posmatranje odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici, razgovori s bošnjačkim intelektualcima i literarne projekcije mladih, cr-

80 Sažetak knjige prof. dr. Edine Vejo *Tradicijske odgojne vrijednosti u bošnjačkoj porodici*, objavljene 2012. godine u izdanju El-Kalema i CNS-a koji je ona prezentirala na konferenciji.

tice koje deskribiraju elemente odgojnog događanja u porodici u kojem se, uvijek na poseban način, susreće tradicijsko i savremeno. Razgovori s bošnjačkim intelektualcima izrazi su njihovih narativnih retrospekcija u prirodu iskustva odgoja u njihovim porodicama, što je u vremenskom pogledu istraživanju priskrbilo više ‘autentične’ longitudinalnosti i razmaknulo vremensku granicu i iza 2000. godine. U drugom istraživanju, obavljenom 2011. godine, dopunjeni su uvidi stečeni u prvom istraživanju. Ovog puta, pitani su mladi, studenti Univerziteta u Sarajevu, o prirodi odgojnog prisustva tradicijskog u njihovom porodičnom ambijentu.

Hipotetski izvori varijabiliteta karaktera porodičnog uzora nisu stvarni izvori postojanja nijansi u ponuđenom odgojnom uzoru. Struktura porodice (proširena, nepotpuna, nuklearna), sredinska pripadnost (seoska, prigradska, gradska), obrazovna razina oca i majke (bez formalnog obrazovanja, osnovno, srednjoškolsko, visoko obrazovanje), ekonomski status porodice (stalni ili povremeni prihodi od svoga rada, prihodi na osnovu pogibije člana porodice u ratu, penzijska primanja i porodice u kojima su svi članovi nezaposleni), kao i generacijska pripadnost porodice (godina rođenja roditelja odredila je okvirno razlikovanje starije, srednje i mlađe generacije) nisu izrazite intervenirajuće varijable za prirodu odgojnog uzora posvjedočenog u bošnjačkoj porodici. U novom istraživanju zadržane su postojeće intervenirajuće varijable, ažurirane varijablom iskustva življenja/odrastanja mlade osobe u dominantno multikonfesionalnoj ili monokonfesionalnoj sredini. Hipotetski izvori varijabiliteta prirode tradicijskog u porodičnom odgoju, ni u ovom istraživanju, nisu generirali razlike među mladim u njihovoj percepciji tradicijskog u porodičnom odgoju.

U metodološkom smislu, ovakva istraživačka preokupiranost, dinamikom odgojnih promjena, pripada razvojnim istraživanjima. Razvojnim istraživanjima pripada i istraživanje trenda u kojem se deskribiraju sadašnji odnosi među varijablama u određenoj situaciji i objašnjavaju promjene koje se odvijaju u tim odnosima u funkciji vremena. U ovom istraživanju definirane su temeljne odgojne porodične vrijednosti, urođene u tradicijsko i (samo)konstruirajuće kroz vrijeme poput prirode porodične odgojne osjetljivosti prema savremenom. Porodične odgojne vrijednosti kod Bošnjaka, posmatrane u ovom projektu su: priroda odgojnog odnosa u porodici prema znanju (otvorenost u porodici za znanje, karakter znanja koji se preferira a koji je uokviren dihotomijom instru-

mentalno/integrativno znanje); živi, inspirativni pristup Kur'anu i karakter prakticiranja islamskog u porodici; odgojni značaj koji porodica pridaje procesu djetetovog formalnog obrazovanja; odgojna osviještenost namjere postupaka u porodici; da li je porodica 'istrgnuta' iz prostora duhovnih vrijednosti; tradicijske estetske vrijednosti bošnjačke kulture stanovanja; priroda modela tolerancije koji porodica odgojno njeguje u pripadajućem socijalnom kontekstu; emotivne posebnosti bošnjačke porodice; posebnost islama, prožetost 'svetog' i 'profanog'; preferiranje u odgoju tradicijskog, onog inspiriranog bošnjačkom kulturom.

U rezultatima istraživanja iz 2000. godine, struktura porodice se izdvaja kao intervenirajuća varijabla ograničenog dometa utjecaja na prirodu odgojnog uzora u bošnjačkoj porodici.

Nuklearna porodica u najvećoj mjeri posjeduje indikatore koji ukazuju na otvorenost u traženju znanja, dok je u proširenoj porodici prisutno pomanjkanje interesa za spoznajom. Ovakvo saznanje podstiče ozbiljno propitivanje stava o proširenoj porodici kao tradicijskom odgojnom prostoru, kao i potrebu istraživanja onih kvaliteta nuklearne porodice koji kreiraju kontekst afirmativnog odnosa prema znanju.

Struktura porodice utječe na dosezanje integrativne razine znanja. Nuklearna porodica se izdvaja kao prostor u kojem se njeguje primjenjivost znanja, dakle, znanje koje osobu oplemenjuje i inspirira na aktivnost. Bilo bi potrebno istražiti kvalitet interakcija u porodici koje njeguju integrativnu dimenziju znanja.

Struktura porodice pokazuje i povezanost sa emotivnim posebnostima u porodici. Nuklearna porodica odiše podrškom koju pruža djetetu a njen uzor je odgojno angažiran u kreiranju prostora za interpretaciju djetetovih iskustava. I u nepotpunoj porodici naglasak je na povjerljivom interpretacijskom prostoru odgoja.

U proširenoj porodici registriamo toplinu i poštovanje u međusobnim odnosima, ali pretežno s kolektivnim orijentacijama. Samoostvarenje, dosezanje značenja svoga identiteta, osobnost - jesu individualne preokupacije ovog vremena. Tumačimo ih kao 'znakove' učitavanja tradicijskog u naše vrijeme. Porodični odgojni uzor trebao bi se odlikovati umijećem uspostavljanja ravnoteže između kolektivnog i individualnog, umijećem poticanja osobnosti (tog neophodnog instrumenta današnjice) obgrljene spoznajom o smislu života koja je uređena postojanjem Boga. Čime je uvjetovano postojanje živog inspirativnog pristupa Kur'anu kao i

kvalitet prakticanja islamskog, dviju vrijednosti koje svjedoči bošnjački porodični odgojni uzor?

Hipotetske intervenirajuće varijable očigledno nisu uzroci kvaliteta u pristupu Kur'anu, kao ni nijansi prakticanja islama. Profesor Rusmir Mahmutćehajić postavlja hipotezu o postojanju bošnjačkog ideologiziranog otuđenja od svoje baštine, izgubljenog duhovnog kontinuiteta i potpuno puknutog živog toka tradicije, što bi trebalo postati predmetom ozbiljne empirijske provjere. Rezultati ovog istraživanja nagovještavaju izvjesni diskontinuitet, 'napuklinu' u refleksiji vitalnog tradicijskog u bošnjačkoj porodici i odgojnom uzoru koji ona nudi.

Rezultati ovog istraživanja ilustriraju pozitivan stav bošnjačke porodice prema djetetovom formalnom obrazovanju. Može se dogoditi da dijete pohađa formalnu obrazovnu instituciju ali ne i mekteb, dok obratno nije zapaženo. Ograničavajuću komponentu pozitivnog stava prema formalnom obrazovanju čini nedovoljan senzibilitet pa i pedagoško neznanje o tome kako pratiti i poticati djetetovo školovanje.

Estetika svakodnevnog u porodici, u svom pedagoškom značenju, određuje način na koji je odgojna klima aranžirana. Ona spontano, indirektno usađuje osjećanje bliskosti sa tradicijskim. Ipak, i ondje gdje su prisutni parametri tradicijske kulture stanovanja, to nije praćeno znanjem o njihovoj simboličkoj dimenziji, što nagovještava deficijentan karakter odnosa bošnjačke porodice prema tradicijskom.

Spregnutost nadahnutog islamskom tradicijom i njenim interpretativnim tokom, nastalim upravo u okrilju bosanske kulture, izrazito snažno, postojano i otporno pokazuje model tolerancije koji bošnjačka porodica živi. Sadržaj ovog modela je tipični bosanski (poštovanje komšiluka, solidarnost sa čovjekom u nevolji...) dok u urbanoj sredini biva posvjeđoen i "evropskim parametrima" poput određenih kulturnih interesa (izbor muzike koja se sluša, pozorišnog repertoara...). Odgojni uzor u bošnjačkoj porodici tako vjerodostojno svjedoči vrijednosti tolerancije što iziskuje kreiranje dodatnog prostora u bosanskom društvu gdje bi se one ostvarile.

Da li će se dogoditi uplivavanje islamskog, kao pogleda na život i načina njegovog organiziranja u svakodnevnicu, što je upravo karakteristično za islam, uvjetovano je sredinskom pripadnošću porodice. Seosku porodicu karakterizira vjerovanje uokvireno obredima, uz rijetke, dosta tipične uplive svetog u svakodnevno: najčešće Bismilla pri započinja-

nju nečeg što se doživljava važnim. U gradskoj sredini porodični uzor se smjestio na dvije ekstremne tačke kontinuumu: oni koji odgojno svjedoče preokupiranost profanim (bošnjačka refleksija savremenosti) i oni koji u svojoj osobi prožimaju sveto i svakodnevno (bošnjačka refleksija tradicijskog). Ovu posljednju recepciju tradicije u bošnjačkoj porodici prepoznamo u dovi na završetku objeda (kao zahvala Allahu, dž.š., za hranu), dovi za uspješnost nečeg važnog...

Raspuklinu veze kojom se Bošnjak veže za tradicijsko pokazuje prigradska porodica: visoka preokupiranost profanim i nizak stepen sraslosti svetog i svakodnevnog. Bošnjački samozaborav, često prisutna duhovna dezorijentiranost, nedovoljno vitalna spoznaja svoje tradicije, ipak, ne upinju se da poreknu islam kao sukus bošnjačkog identiteta.

“Pritajena poetika”⁸¹ potisnute biti bošnjačkog bića, “oslobađa se” kroz islamske običaje, doživljene prvenstveno kao izrazi bošnjačke kulture. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da takvu odgojnu ponudu nalazimo u svim stratumima bošnjačkih porodica. Važnijim odgovorom, od onog na pitanje: čime je uvjetovan ovaj bošnjački “otklon” prema islamu kao vjeri, smatramo odgovor dobiven na pitanje: Kako oživiti islamsku tradiciju upravo u bošnjačkom kulturom uređenom kontekstu? Jačina doživljaja islamskog praznika, kao bošnjačkog kulturnog događaja, toliko je stvarna, integrativna za porodicu da predstavlja idealan odgojni prostor “nadovezivanju” živog toka islamske tradicije. Odgojni uzor u bošnjačkoj porodici posvjedočio je veoma razuđen kontinuum odgojnih ponuda. One su, manje ili više, efektne da odgovore na upite ove mladosti: Ko sam? Kamo idem? Kako postati osobenim, drukčijim? U čemu je smisao svega? Bez temeljnih spoznaja kulture kojoj neko pripada, teško će odgovoriti na ovakva pitanja svoga identiteta. A osoba bez identiteta ne umije se ni sresti s drugim i drukčijim.

Dometi rezultata ovog istraživanja imali su za cilj dijagnosticirati novi niz zapitanosti o odgojnoj ponudi u bošnjačkoj porodici i potaknuti nova istraživanja u tom kontekstu. Primjenjivost istraživačkih rezultata nije operativnog karaktera (šta konkretno učiniti u konkretnoj porodičnoj odgojnoj situaciji), već je poticaj bošnjačkoj porodici da sebi postavi pitanje svog identiteta i njegove kompetentnosti danas.

Rezultati drugog, dopunjenog istraživanja, realiziranog 2011. godine, dozvoljavaju zaključivanje o porodičnom odgoju kod Bošnjaka u dimen-

81 Iz pripovijetke Hadžema Hajdarevića, Počinci na dugom putu ka Raju, prema: Enes Kujundžić, *Značenje Bajrama u kulturi Bosanskih Muslimana*, Sarajevo, 1991.

ziji njegove vremenske dinamike. Orijentiranost na trenutno, na svojevrsne tačke presjeka u odgoju, ne priskrbljuje uvide imanentne prirodi odgoja: dinamičnoj, fluentnoj, izrazito društveno uvjetovanoj pojavi. Sve je podložno promjeni: pogled na pojedinca, njegovu osobnost, relaciju s društvom. Elkind (1998) govori o tzv. teorijskom konstrukt 'društvene paradigme' koja objašnjava da način na koji pojave konceptualiziramo puno više zavisi o načinu gledanja na pojedinca i okruženje, nego o saznanjima dobivenim specifičnim istraživanjima i teorijama.

Temeljna kategorija porodične pedagogije, funkcionalnost porodice, orijentirana je procesima uspostavljanja balansa između morfostaze i morfogeneze, kao način na koji porodica iz svojih porodičnih odgojnih resursa razrješava relaciju između kontinuiteta i promjena. Funkcionalna porodica upravo interakcijom uravnotežuje svoje unutarnje, prvenstveno odgojne, procese morfostaze (nastojanje da se u promijenjenom kontekstu ostane stabilnim) i morfogeneze (žudnje za promjenom).

Tradicijsko u porodičnom odgoju kod Bošnjaka je interpretirano uključivanjem savremenih koncepta, modernističkih i postmodernističkih, u razumijevanje procesa njegovih promjena. Porodično odgojno događanje se ne može razumjeti zatvaranjem, izoliranjem porodice unutar njezinih "zidova", već samo kroz interakciju porodičnog odgojnog događanja i savremenih društvenih i kulturnih procesa.

Porodične odgojne vrijednosti kod Bošnjaka okupljaju se oko tradicijskog, čak i onda kad se čini i onda kad sve izgleda kao da ih porodica potpuno ignorira. I tada su one temelji, iako je odgojna energija usmjerena ka njihovom negiranju ili ignoriranju. U ovoj pojavi prepoznamo tragove "destruktivnog postmodernizma", usmjerenog na primjećivanje onog što se promijenilo u odnosu na tradicijsko, istovremeno, bez okrenutosti ka traženju rješenja. Islamska teologija daje svoj prilog "afirmativnom postmodernizmu" ili savremenoj okrenutosti ka rješenju posredstvom afirmiranja interakcijskog odnosa između konstitutivne islamske tradicije (objavljene religije o nepromijenjenim načelima božanskog zakona) i povijesno-kulturne recepcije islama (njegovog doživljaja, artikulacije u mišljenju, jeziku, što prolazi kroz neumitne promjene). (Silajdžić, 2006)

Odgojni stav bošnjačke porodice prema znanju treba interpretirati u kontekstu akumuliranog, aktuelnog obrasca mišljenja u kulturi Bošnjaka. Između kapaciteta kulture i kapaciteta znanja postoji snažna međusobna uvjetovanost. Dok islamska tradicija visoko pozicionira budnost

prema “traženju znanja”, ovovremena bošnjačka porodica u svom odgojnom življenju ne realizira ovu normu. Kako bošnjačka porodica razumijeva znanje? - pitanje je koje otvara čitav sistem koordinata unutar kojeg se može saznati jako puno o prirodi porodičnog odgojnog senzibiliteta uopće.

Posmatranje ove vrijednosti u funkciji vremena pokazuje pomak koji nije rezultat promjena u odgoju u bošnjačkoj porodici. Naprotiv, rezultat afirmira uvide teorije socijalizacije u grupi (Harris, 1995, prema, Klarin, 2006) i naglašava važnost vanporodičnih okruženja. U porodici se unutar desetogodišnjeg perioda okoštao odnos prema razumijevanju znanja kao dominantno informativnog resursa, dok cjelina znanja nije dio porodičnog odgojnog iskustva. Istovremeno, mlada osoba, pripadnik upravo ove iste bošnjačke porodice, u svom odnosu prema znanju svjedoči potrebu reflektiranja saznatog te traži mogućnost uključivanja spoznatog u svoj životni projekat.

Ovakve istraživačke rezultate moguće je sagledavati uključivanjem teorijskih postmodernističkih koncepata u objašnjenje promijenjenog senzibiliteta mlade osobe prema znanju. Ona više ne pristaje da kreira cjelinu znanja iz autoriteta pozitivističke paradigme, ne pristaje na informativno formaliziranje znanja a time ni na njegovu redukciju. Naravno, ovakve savremene osjetljivosti mladih dio su postmodernističkog obrata proisteklog iz promijenjene epistemologije ovog vremena. Bošnjačka porodica, iako pripada tradiciji kojoj je imanentan vrlo refleksivan odnos prema znanju, danas nije dio savremene osjetljivosti prema refleksivnosti znanja. Ako se iz kapaciteta znanja projiciraju i gabariti drugih (samo) odgojnih važnih relacija za razumijevanje vremena u kojem živimo, onda rezultati ovog istraživanja dobivaju karakter upozoravajućih orijentira o stanju u bošnjačkoj porodici.

Živi, inspirativni pristup Kur'anu i prakticiranje islamskog u funkciji duhovnog narastanja i upotpunjavanja osobe, dvije su izrazito relevantne odgojne vrijednosti u bošnjačkoj porodici. Raskoš ili siromaštvo stvarnog interioriziranja religije u njenom vrlo konkretnom protagonisti - osobi odgojenoj za intimno, inteligentno življenje svoje vjere - upravo se ogleda u načinu na koji su ove vrijednosti odgojno afirmirane u osobi.

Opservacijskom kontinuumu za obje posmatrane vrijednosti zajedničko je da ga definiraju dvije krajnje tačke: statična osjetljivost, vanjska (eksternalizirana) prisutnost, pa i odsustvo ovih vrijednosti, i druga

krajnja tačka, unutarnja, intelektualizirana razvijenost ovih vrijednosti dometa pokretača za duhovna iskoračivanja osobe, što podrazumijeva rast u vjeri i dobru, vrlo uređen rast osobnosti. Rezultati istraživanja sagledani u svojoj temeljnoj zapitanosti u ovom projektu, dakle, u funkciji dinamike odgojnih promjena, pokazuju da se unutar bošnjačke porodice odgojno (za) ostaje na obaveznom imanju Svete Knjige u kućnom prostoru, te da se prakticiranje islama hermetizira u prostoru djelimičnog pridržavanja obredoslovnog. Interpretiranje ovih bošnjačkih porodičnih odgojnih činjenica zahtijeva konstruiranje vrlo osjetljive i kompleksne makroparadigmatske matrice u kojoj bi trebalo sagledati pojave unutar fenomena religioznosti uopće, te povijesti, sociologije i kulture svakodnevnog u bošnjačkom životnom iskustvu.

Religijski revival je pojava savremene obnovljene, osnažene religioznosti. Jukić (1988, 1991) pišući o “revivalu”, piše o njegovim različitim formama, kojima je zajedničko to da su generirane krizom povjerenja u modernu, njezinu pozitivističku znanost, napredak shvaćen kao kumulativan, linearan proces. U Bosni i Hercegovini, Silajdžić (2008)⁸² govori o pokušaju artikuliranja potrebe propitivanja religijskog revivala koji se dogodio 90-tih godina. Dobiveni rezultati ovog istraživanja mogu se tumačiti prilogom razumijevanju prirode religijskog revivala kod bosanskih muslimana: očito se ne radi o produbljenom, unutarnjem, doživljajnom u smislu zahvatanja iz intelektualnog u religijskom, već o nekom drukčijem religijskom. Nebrojene su odgojne redukcije i ograničenja ovako “buđene” religioznosti. Na koji način religioznost svedena na vanjsko i socijalizacijski upitno podržana može biti prilogom odgovoru na pitanje životnog smisla? Kako participira u procesima samokonstruiranja mlade osobe, posebno onim koji se odnose na pitanja vlastitog identiteta? Da li je religioznost svedena na obredoslovlje prilog osnaženju ili rastakanju bošnjačkog porodičnog odgojnog senzibiliteta?

Porodični odgojni stav prema djetetovom obrazovanju: Pozitivna odgojna promjena u bošnjačkoj porodici u desetogodišnjem periodu pokazuje razvoj stava prema djetetovom obrazovanju. Limitirajuća tačka dobivena u istraživanju realiziranom 2000. godine a koja se odnosila na to da bošnjačka porodica nedovoljno poznaje vrijednost obrazovanja, da nedovoljno prati mogućnosti obrazovanja i korištenja institucija da bi svojoj djeci omogućila maksimalno iskorištavanje svih obrazovnih i kul-

82 Intervju za Deutsche Welle, 19. 2. 2010. godine, profesor Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Adnan Silajdžić.

turnih mogućnosti, u rezultatima istraživanja realiziranog 2011. godine pokazala se nadiđenom, dakle, karaktera dometa u odgoju u bošnjačkoj porodici a ne ograničenja.

Odgojnu činjenicu da se u porodici malo insistira na postajanju i boljom osobom kroz obrazovanje, tumačimo kao dio ukupnog odgojnog konteksta porodice o kojem govore rezultati posmatranja prethodno navedenih vrijednosti: nedovoljno odgojno osviještena osobnost, njezini slojevi, putevi i stranputice. Nedovoljno afirmirano unutrašnje iskustvo osobe i nepostojanje relacije između odgoja vrijednosti i time investiranja u duboku osobnost. Dakle, ne ignorirajući pozitivan pomak u roditeljskom stavu prema djetetovom obrazovanju, ostaje ambivalentan utisak: Obrazovanje je siguran način povećanja socijalnog kapitala jedne zajednice. Pa, da li je priroda stava podrške djetetovom obrazovanju u bošnjačkoj porodici u funkciji povećanja socijalnog kapitala kod Bošnjaka?

Estetski odgoj je onaj rafinirani prostor unutar porodičnog koji afirmira i tradiciju i suvremenost te time posjeduje mogućnost ostvarivanja potrebne interakcije između savremenog i tradicijskog. Estetsko insistira na najfinijoj artikulaciji, inspirira interpretativnu razinu tradicijskog. Rezultati istraživanja iz 2011. godine nisu pokazali promjene u odgoju estetskog senzibiliteta u porodici, što generira sljedeće pitanje: Na čemu se temelji, na kojim ili čijim vrijednostima se odgaja estetska odgojna osjetljivost u bošnjačkoj porodici?

Bošnjačka porodica odgaja kontinuirano vrijednost tolerancije, desetogodišnji period to ovim istraživačkim rezultatima potvrđuje. Priroda konstrukta tolerancije nije dovoljno razjašnjena. Nepostojanje naviknutosti da se mladi ljudi međusobno posjećuju tokom praznika pripadnika druge konfesije, blago "naginje" interpretaciju ka postojanju nečeg poput rezignacije u konceptu tolerancije odgojene u bošnjačkoj porodici. O toleranciji ne znamo ni to da li je ona tako odgajana da podrazumijeva odricanje od vlastitih uvjerenja ili upravo iz njih crpi snagu za pojačani angažman? Kako je tolerantnost situirana u podršku razvoju osobnosti u bošnjačkoj porodici: da li se odgojno eksplicira činjenica da je tolerantnost prilog osnaženoj osobnosti?

Odgoj senzibiliteta prema prirodi i danas, kao i prije deset godina, nije zadobio pokretački karakter i dalje ne pokreće mlade ljude za angažiranje za vrijednosti u koje vjeruje. Ovim istraživačkim rezultatima se ukazuje na onaj trend u porodičnom odgoju, u definiranom vremenskom

periodu, prepoznatljiv po činjenici da odgojne vrijednosti u bošnjačkoj porodici nisu u funkciji motivacionih komponenti u postupanju mladih ljudi. Nešto poput “odgojne anemičnosti” - kako u smislu razvijanja simboličkih razina odgojnih vrijednosti tako i u djelatnoj, angažiranoj razini ovih vrijednosti.

Da li se tradicijsko u bošnjačkoj porodici oblikuje kao svojoj kulturi primjerena artikulacija? Dinamika dobivenih rezultata unutar deseto-godišnjeg perioda ukazuje na ovovremeno veće prisustvo tradicionalističkog nego tradicijskog u porodici. Bez interakcije tradicije i kulture, tradicija se doima/“postaje” završenom, okamenjenom. U bošnjačkoj porodici se događa dvostruka devastacija: tradicije, jer mladi ne bivaju u porodici odgojeni da tradiciju razumijevaju kao izazov/povjereni emanet kojem udahnuju svoju vitalnost, te devastiranje kulture, jer u svojoj porodici ne bivaju odgojeni da razvijaju razumijevanje svoje kulture i da iz sigurnosti shvaćanja/življenja kulture prave sigurne korake pa i u prostor oživljavanja tradicijskog. U svijetu razmjene simboličkog kapitala, odgoj kulturalne kompetentnosti prokreativnog učestvovanja i zadobijanja pozicije aktera, ostvaruje se upravo kroz procese odgoja. Porodični odgoj kod Bošnjaka, kroz prirodu senzibiliteta prema tradicijskom kao kontinuitetu i interakciji s ovovremenim, generira znatno dalekosežnije osobne i komunitarne pozicije. Poziciju pristajanja na upisivanje kulturnoloških posebnosti u ovaj prostor uz sva dalja, vrlo složena impliciranja (“hajnalova linija”, 1965)⁸³ ili poziciju protagoniste u procesima dinamične i dostojanstvene razmjene simboličkog kapitala u savremenom svijetu?

83 St. Petersburg-Trst, razdvaja “evropske” i “neevropske” civilizacije i u svojoj osnovi “počiva” na različitim načinima demografskog ponašanja i načinima formiranja porodice i domaćinstva.

Odgoj u bošnjačkoj porodici u funkciji razvoja socijalnog senzibiliteta mladih

Sažetak

U ovom radu polazna osnova bila je definicija po kojoj socijalni senzibilitet odražava opći kvalitet ili procjenu o općem kvalitetu ponašanja, postupanja i stavova pojedinaca ili grupa u nekoj socijalnoj situaciji i to komplementarno sa socijalnom kompetencijom, empatijom, altruizmom, solidarnošću, socijalnim vještinama, podrškom, integracijom, socijalnom percepcijom, izražajnošću, adaptacijom.

Cilj istraživanja bio je da se ispita osobenost odgoja u bošnjačkoj porodici u funkciji razvoja socijalnog senzibiliteta mladih. Do cilja se nastojalo doći kroz ustanovljenje prirode bošnjačkog porodičnog odgoja prema vjeri i naciji, ispitivanje ličnog i kolektivnog samopoštovanja, nacionalnog identiteta te prosocijalnih tendencija kod mladih.

Od istraživačkih metoda u radu su korišteni *ex post facto* postupak, metod teorijske analize i deskriptivno-analitički *Survey* metod. Po svojoj naravi, istraživački postupak bio je deskriptivni neeksperimentalni. Od istraživačkih tehnika korištene su anketiranje i primjena skala i upitnika. Od istraživačkih instrumenata korišteni su: Upitnik o općim socio-demografskim podacima; skala ličnog samopoštovanja (Rosenberg, 1965), skala kolektivnog samopoštovanja (Luhtanen, & Crocker, 1992), skala na-

84 E-mail: izet.pehlic@gmail.com

cionalnog identiteta (NAIT - Čorkalo, & Kamenov, 1998) i upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija (SES-17- Stoeber, 1999, 2001).

Istraživački uzorak sačinjavali su: 102 srednjoškolca bošnjačke nacionalnosti a rezultati su upoređeni sa stavovima 100 srednjoškolaca srpske i 108 hrvatske nacionalnosti.

Istraživački rezultati su pokazali kako je osnovno obilježje bošnjačkog porodičnog odgoja da je on izraženo dizajniran za socijalni senzibilitet prema drugima. Također, istraživački rezultati pokazali su da u porodičnom bošnjačkom odgoju u većoj mjeri treba staviti akcenat na razvoj ličnog i kolektivnog samopoštovanja.

Ključne riječi: porodični odgoj, socijalna integracija, socijalni kapital, socijalne vještine, socijalni senzibilitet

Uvod

Ključna vrijednost čovjeka u svim vremenima, a posebno danas, svugdje u svijetu, a posebno kod nas u Bosni, nalazi se u njegovoj “moralnoj svijesti”, tj. u njegovoj sposobnosti da misli univerzalne vrijednosti i da se smatra slobodnim i odgovornim da ih ostvaruje. Ona se nalazi isto tako u sposobnosti da se shvati drugoga kao nositelja istih sposobnosti i kao takvog, dostojnog poštovanja” (Legrand, 1991). Slobodan sam istaknuti kako je možda više negio ikad ranije potrebna širina u pogledima i razumijevanju postupaka drugih osoba, visok stepen osjetljivosti za etičke vrijednosti, obzir prema tuđem integritetu.

U tom kontekstu, Sternberg, Conway, Ketron i Bernstein (1981, prema Brdar, 1993: 13-19) analizirali su procjene stručnjaka i laika o tome koliko su različita ponašanja karakteristična za inteligentne, akademski inteligentne i svakodnevno inteligentne ljude. Kao rezultat pojavio se odvojeni faktor nazvan socijalna kompetencija, koji se razlikovao od rješavanja problema i verbalnih sposobnosti, a obuhvatio je sljedeća ponašanja: prihvata ljude onakvim kakvi jesu, priznaje pogreške, osjetljiv na potrebe i želje drugih ljudi (Brdar i Smojver-Ažić, 1993: 31-32). Dakle, autori ukazuju na standardno shvatanje inteligencije, po kojem ona obuhvata različite načine rješavanja problema te da dolazi do pojave odvojenog faktora nazvanog socijalna kompetencija.

Između socijalne kompetencije i socijalnih vještina prema većem broju autora, a među njima je i Pennington (1997), postoji stanovita razlika

jer vještine obuhvataju specifična ponašanja pojedinaca, a kompetencija određuje način na koji pojedinac koristi vještine u socijalnoj okolini. Tako je, prema Penningtonu (1997), socijalno vješta ona osoba koja “posjeduje perceptivnu osjetljivost – slaže se s neverbalnim ponašanjem drugih, kontrolira vlastito ponašanje i ima sposobnost da preuzme ulogu drugoga”. Stoga je izuzetno značajno kako percipiramo svoje ponašanje i ponašanje drugih, te da razvijemo sposobnost prepoznavanja i interpretiranja ponašanja, osjećaja i motiva drugih ljudi.

Socijalne vještine se razvijaju kroz socijalnu interakciju koja je, prema Petzu, proces “u kojem postoji međusobno djelovanje između dvije ili više osoba tako da je njihovo doživljavanje i ponašanje uzajamno uvjetovano i međuovisno... Radi se, dakle, o dvosmjernom, obostrano aktivnom odonosu koji dovodi do promjena u ponašanju kod učesnika interakcije. Kako su te promjene uvjetovane akcijom drugih pojedinaca i grupa, kroz proces socijalne interakcije ostvaruje se socijalni utjecaj.” (Petz, 1992: 407-409)

U procesu razvoja socijalnih vještina kroz socijalnu interakciju važnu ulogu ima empatija koja se “temelji na svijesti o vlastitoj ličnosti, što smo otvoreniji prema vlastitim emocijama, to ćemo biti vještiji u iščitavanju osjećaja” (Goleman, 1995). Međutim, Hoffman (1984, prema Goleman, 1995) empatiju definira kao emocionalni odgovor na drugu osobu, dok je Batson i Coke (1981, prema Brdar i Pokrajac-Bulian, 1993: 23-27) definiraju kao brigu za stanje druge osobe ili kao preživljavanje emocionalnog stanja koje je usmjereno na njezinu dobrobit.

Empatiju Martin Hoffman (1984., prema Goleman, 1995.) posebno smatra značajnom i tvrdi da se u njoj nalaze korijeni morala, s obzirom da saosjećanje s potencijalnim žrtvama i učestvovanje u njihovoj nevolji kod ljudi razvija osjećaj da nešto poduzmu i da tim osobama pomognu. Prema Hoffmanu, to saosjećanje za rezultat ima pridržavanje određenih moralnih principa, jer što “ljudi osjećaju više empatije, to su skloniji moralnom načelu koje kaže da sredstva teba dijeliti prema potrebama” (Goleman, 1995).

U procesu razvoja socijalnih vještina kroz socijalnu interakciju i empatiziranje s drugim i drukčijim razvija se osjećaj solidarnosti koji, prema Smolić-Krković (1973), podrazumijeva uzajamno pomaganje i osjećaj za zajedničke interese. Tako, biti solidaran znači imati osjećaj i moći se

emocionalno uživjeti u stanje i situaciju, potrebe drugog čovjeka ili određene druge i drugčije socijalne grupe.

Razvoj socijalnih vještina kroz socijalnu interakciju i empatiziranje s drugim i drugčijim je u funkciji socijalne integracije koja je u svojoj suštini “proces povezivanja i ujedinjavanja, pojedinaca, grupa i drugih dijelova društva u funkcionalno usklađenu sredinu” (Petz, 1992).

Da bi osoba bila uspješna u manifestiranju socijalnih vještina kroz socijalnu interakciju i empatiziranje s drugim i drugčijim, treba imati razvijenu socijalnu senzibilnost koja se, između ostalog, odnosi i na brigu za drugog čovjeka kao i razvijanje velikodušnosti i razumijevanja za probleme, potrebe i želje drugih ljudi bez stereotipa i predrasuda. Inače, socijalna senzibilnost je osjetljivost za prilagodljivo reagiranje u socijalnim situacijama, u postizanju izabranih ciljeva u tim situacijama i to pomoću socijalnih vještina kao sistemskog dijela specifičnog ponašanja usmjerenog ka ostvarivanju izabranih ciljeva.

Silvija Visinski (2013) socijalnu senzibilnost kao višeznačan pojam u užem smislu definira kao način percipiranja i postupanja u određenim socijalnim situacijama i o određenoj vrsti osjetljivosti za:

- prilagodljivo reagiranje u pojedinim socijalnim situacijama pri postizanju (ili u svrhu postizanja) određenih ciljeva pojedinaca ili grupa,
- drugog čovjeka, uz shvatanje i adekvatno interpretiranje osjećaja, neverbalnog ponašanja i motiva drugih te dobro poznavanje sebe i mogućnosti kontroliranja vlastitih emocija, komuniciranja i postupanja u cilju empatiziranja s drugom osobom ili osobama,
- solidarnost, altruizam i razumijevanje problema i potreba drugih ljudi bez predrasuda i stereotipa,
- socijalnu interakciju i razborito postupanje u interpersonalnim odnosima, uz ostvarivanje uzajamno uvjetovanog socijalnog utjecaja, uz akceptiranje veće tolerancije drugih - uvažavajući ih onakvima kavi jesu - podsticanje njihovog samopoštovanja i slično (Visinski, 2013).

Imajući sve navedeno u vidu, možemo izvesti zaključak kako socijalni senzibilitet odražava opći kvalitet ili procjenu o općem kvalitetu ponašanja, postupanja i stavova pojedinaca ili grupa u nekoj socijalnoj situaciji i to komplementarno sa socijalnom kompetencijom, empatijom, altru-

izmom, solidarnošću, socijalnim vještinama, podrškom, integracijom, socijalnom percepcijom, izražajnošću, adaptacijom.

Metod

Cilj ovog istraživanja bio je da se ispita da li je odgoj u bošnjačkoj porodici u funkciji razvoja socijalnog senzibiliteta mladih. Do cilja se nastojalo doći kroz istraživanje prirode bošnjačkog porodičnog odgoja prema vjeri i naciji, ispitivanje ličnog i kolektivnog samopoštovanja, nacionalnog identiteta te prosocijalnih tendencija kod mladih.

U radu su korištene sljedeće istraživačke metode: *ex post facto* postupak, metod teorijske analize i dekriptivno-analički *Survey* metod. Od istraživačkih tehnika korištene su anketiranje i primjena skala i upitnika. Korišteni su sljedeći istraživački instrumenti: Upitnik o općim socio-demografskim podacima; skala ličnog samopoštovanja (Rosenberg, 1965), skala kolektivnog samopoštovanja (Luhtanen, & Crocker, 1992), skala nacionalnog identiteta (NAIT - Čorkalo, & Kamenov, 1998) i upitnik samoprocjene prosocijalnih tendencija (SES-17- Stoeber, 1999, 2001).

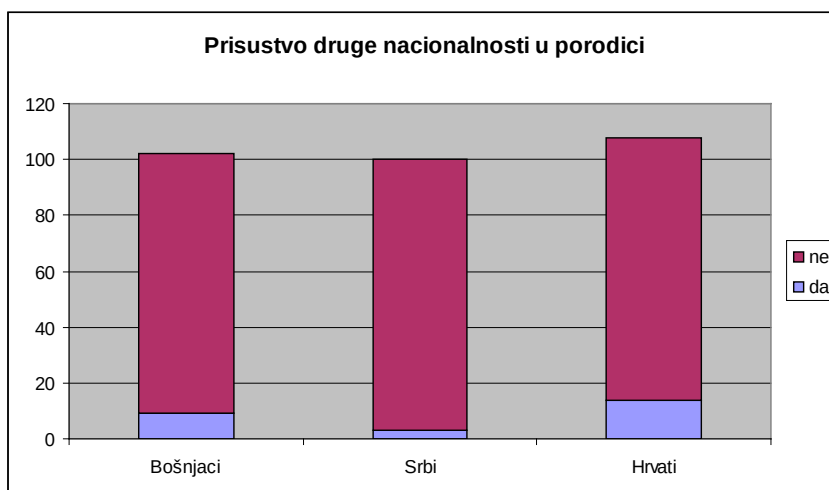
Uzorak je sačinjavalo 310 srednjoškolaca (102 bošnjačke nacionalnosti, 100 srpske i 108 hrvatske nacionalnosti). U fokusu interesovanja bili su stavovi srednjoškolaca bošnjačke nacionalnosti a upoređivani su sa stavovima srednjoškolaca srpske i hrvatske nacionalnosti.

Rezultati

U oblikovanju konstrukta pošli smo od pretpostavke da su za socijalni senzibilitet bitne varijable: lično samopoštovanje, kolektivno samopoštovanje, nacionalni identitet i prosocijalne tendencije pa smo ih uključili u istraživački dizajn.

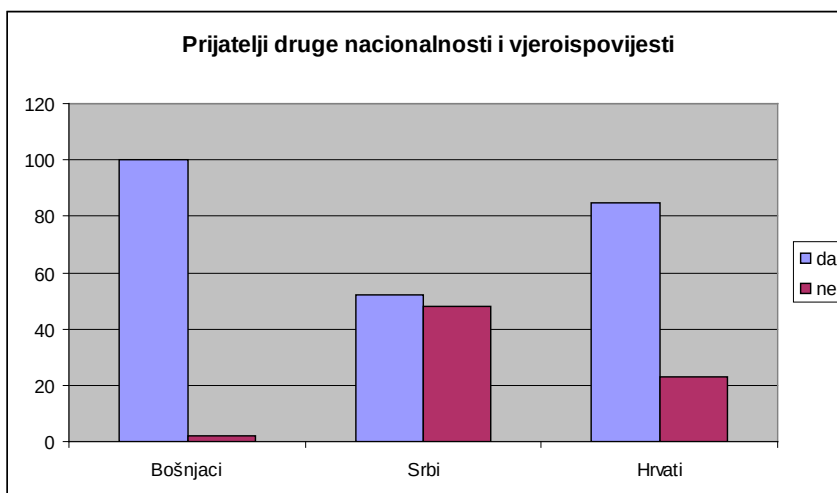
Na samom početku analize i interpretacije rezultata istraživanja predstaviti ćemo rezultate istraživanja koje, zbog njihove prirode, nije bilo moguće podvesti pod naslove i strukturu u kojoj su predstavljeni istraživački rezultati. Osnovni razlog što smo se uopće odlučili za njihovo predstavljanje jeste činjenica da su se pokazali značajnim u interpretaciji i rasvjetljavanju povezanosti vrijednosnih orijentacija i socijalne distance, te njihove pojedinačne povezanosti sa odabranim istraživačkim korelatima.

Interesiralo nas je prisustvo članova druge nacionalnosti u porodici. Rezultati istraživanja (grafikon 1) pokazali su da kod 8,8% ispitanika Bošnjaka ima, a kod 91,2% u porodici nema pripadnika druge nacionalnosti; kod 3% ispitanika Srba ima, a kod 97% u porodici nema pripadnika druge nacionalnosti; kod 13% ispitanika Hrvata ima, a kod 87% u porodici nema pripadnika druge nacionalnosti.

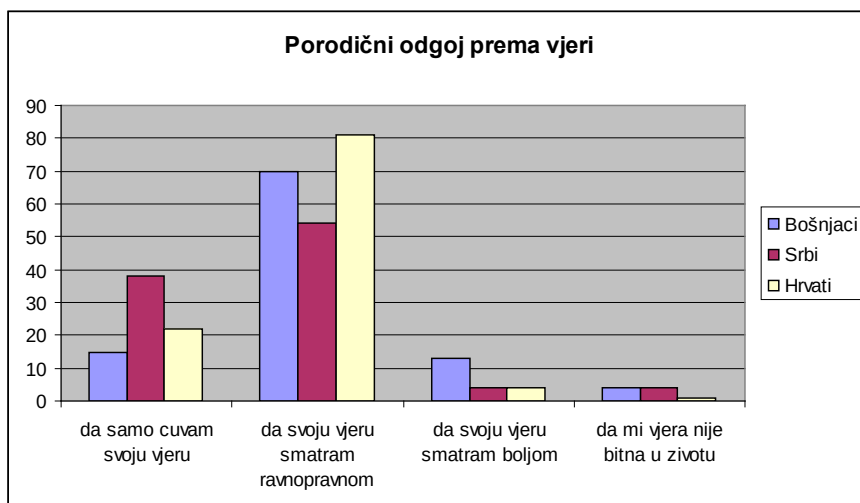
Grafikon 1: Prisustvo članova druge nacionalnosti u porodici

Smatrali smo značajnim da ustanovimo i to da li ispitanici imaju prijatelje druge nacionalnosti i vjeroispovijesti. Rezultati istraživanja (grafikon 2) pokazali su da 76% ispitanika ima i 23% ispitanika nema prijatelja druge nacionalnosti. Najveći broj Bošnjaka ima, a najmanji broj Srba ima prijatelje druge nacionalnosti. Prijatelja druge nacionalnosti i vjeroispovijesti ima 98% Bošnjaka, 78,7% Hrvata i 52% Srba srednjoškolaca

Grafikon 2: *Postojanje prijatelja druge nacionalnosti i vjeroispovijesti*

U istraživanju smo nastojali doći do stava ispitanika o tome kako su u porodici odgajani u odnosu prema svojoj vjeri. Rezultati istraživanja (grafikon 3) pokazali su da srednjoškolci smatraju da su u porodici odgajani: da čuvaju samo svoju vjeru - 24,2% ispitanika; da svoju vjeru smatraju ravnopravnom - 66,1% ispitanika; da svoju vjeru smatraju boljom - 6,8% ispitanika; da mi vjera nije bitna u životu - smatra 2,9% ispitanika.

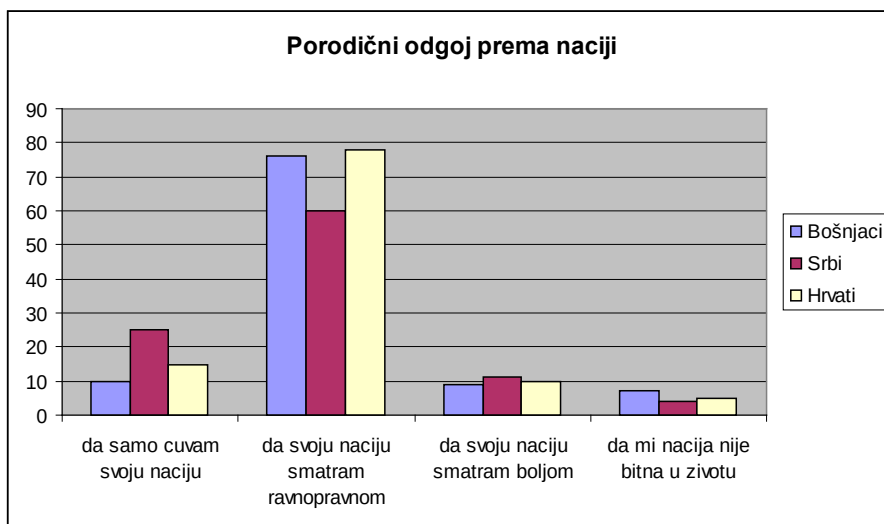
Grafikon 3: *Porodični odgoj prema vjeri*

Ispitanici različite nacionalnosti imaju različite stavove o porodičnom odgoju prema vlastitoj vjeri:

- odgajan sam da samo čuvam svoju vjeru - smatra 14,7% Bošnjaka, 38% Srba i 20,4% Hrvata;
- odgajan sam da svoju vjeru smatram ravnopravnom - smatra 68,6% Bošnjaka, 54% Srba i 75% Hrvata;
- odgajan sam da svoju vjeru smatram boljom - smatra 12,7% Bošnjaka, 4% Srba i 3,7% Hrvata;
- odgajan sam da mi vjera nije bitna u životu smatra 12,7% Bošnjaka, 4% Srba i 3,7% Hrvata.

Ove rezultate razumijevamo u kontekstu „dispozicionog kapaciteta“ za “življenje socijalnog zajedništva“.

Interesantni su stavovi ispitanika o tome kako su odgajani da se odnose prema svojoj naciji. Rezultati istraživanja (grafikon 4) pokazali su da o porodičnom odgoju prema svojoj naciji ispitanici smatraju: odgajan sam da čuvam samo svoju naciju - smatra 16,1% ispitanika; odgajan sam da svoju naciju smatram ravnopravnom - smatra 69% ispitanika; odgajan sam da svoju naciju smatram boljom - smatra 9,7% ispitanika; odgajan sam da mi nacija nije bitna u životu - smatra 5,2% ispitanika.

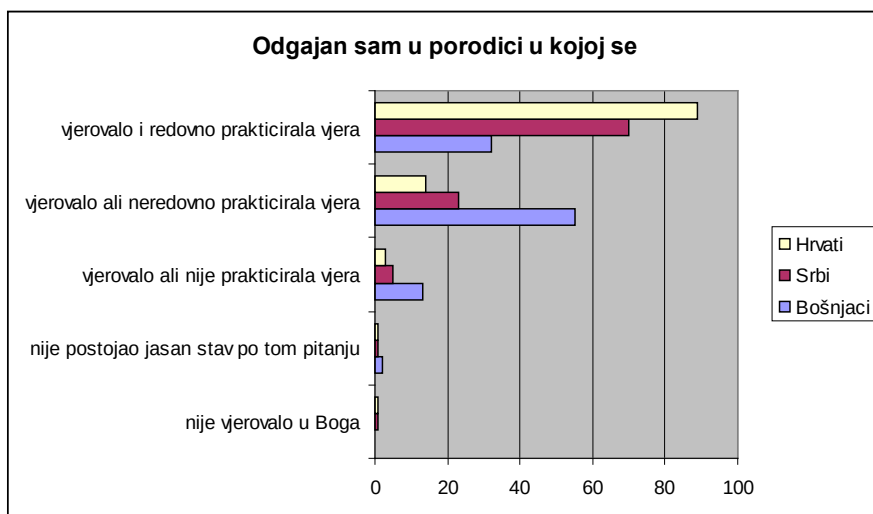

Grafikon 4: Porodični odgoj prema naciji

Ispitanici različite nacionalnosti iznijeli su različite stavove o porodičnom odgoju prema vlastitoj naciji:

- odgajan sam da samo čuvam svoju naciju - smatra 9,8% Bošnjaka, 25% Srba i 13,9% Hrvata;
- odgajan sam da svoju naciju smatram ravnopravnom - smatra 74,5% Bošnjaka, 60% Srba i 72,2% Hrvata;
- odgajan sam da svoju naciju smatram boljom - smatra 8,8% Bošnjaka, 11% Srba i 9,3% Hrvata;
- odgajan sam da mi nacija nije bitna u životu - smatra 6,9% Bošnjaka, 4% Srba i 4,6% Hrvata.

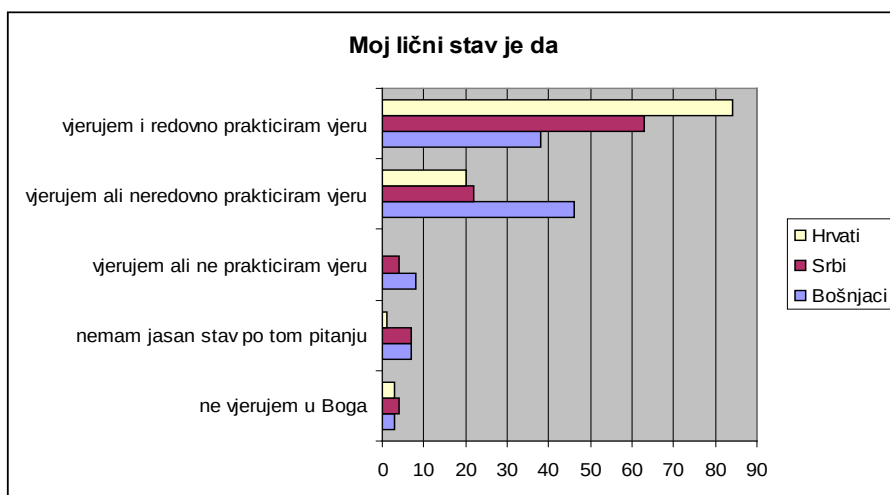
Također, interesirali smo se za stav ispitanika o odnosu njihove porodice prema vjeri. Rezultati istraživanja (grafikon 5) pokazali su da su ispitanici odrastali u porodici: u kojoj se nije vjerovalo u Boga (0,6%), u kojoj nije postojao jasan stav o tom pitanju (1,3%), u kojoj se vjerovalo, ali se nije prakticirala vjera (6,8%), u kojoj se vjerovalo, ali se neredovno prakticirala vjera (29,7%) i u kojoj se vjerovalo i redovno se prakticirala vjera (61,6%).

Grafikon 5: Stav mladih o odnosu porodice prema vjeri

Interesantni su podaci o stavu i odnosu ispitanika prema vjeri. Rezultati istraživanja (grafikon 6) pokazali su da je 3,2% ispitanika izjavilo da

ne vjeruje u Boga, njih 4,8% nema jasan stav o tom pitanju, 3,9% vjeruje, ali ne prakticira vjeru, 28,4% vjeruje, ali neredovno prakticira vjeru i 59,7% vjeruje i redovno prakticira vjeru.

Grafikon 6: *Lični stav mladih prema vjeri*

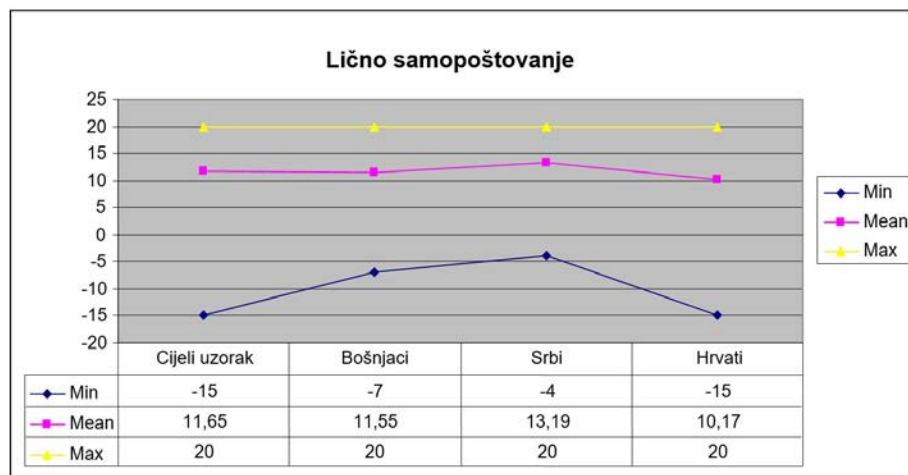
Ovi rezultati posvjedočuju transgeneracijski prijenos vrijednosti kod mladih, jer je očigledno podudaranje stava ispitanika o odnosu njihove porodice prema vjeri i njihovog stava prema vjeri.

Lično samopoštovanje mladih

Lično samopoštovanje je osnova za kvalitetnu interakciju s drugima. U literaturi se koncept ličnog samopoštovanja često spominje, a različiti autori ga definiraju na različite načine. Coopersmith (1967) lično samopoštovanje definira kao stepen uvjerenja pojedinca u vlastite kompetencije, važnost, uspješnost ili vrijednost, te ga tretira kao višedimenzionalni konstrukt (Coopersmith, 1967). U Maslowljevoj teoriji samopoštovanje se nalazi na četvrtom nivou hijerarhijski organiziranih potreba (motiva) pojedinca, a sastoji se od dvije komponente: želje za kompetentnošću i želje za prestižem. Rosenberg ga definira kao globalnu vrijednosnu orijentaciju prema sebi (Lacković-Grgin, 1994). Luhtanenova i Crockerova (1992) navode da mnogi autori lično samopoštovanje shvataju kao evalu-

ativnu dimenziju pojma o sebi te je kao takvo često mjereno i istraživano (Luhtanen & Crocker, 1992: 302-318).

Rezultati našeg istraživanja su pokazali da Srbi pokazuju najizraženije lično samopoštovanje, slijede ih Bošnjaci, a zatim Hrvati.

Grafikon 7: *Lično samopoštovanje mladih*

Srbi u statistički značajno većoj mjeri (T-test 5 i 7 u prilogima) imaju razvijenije samopoštovanje od Bošnjaka ($t=-2,089$; $r=,038$) i od Hrvata ($t=3,633$; $r=,000$), a nema statistički značajne razlike na varijabli lično samopoštovanje između Bošnjaka i Hrvata.

U situaciji samoostvarenja ili ostvarenja nekih bitnih kolektivnih ciljeva koji se doživljavaju i svojim, može se interpretirati i činjenica dijagnosticirane razlike u ličnom samopoštovanju između Srba, Bošnjaka i Hrvata što, naravno, nije jedina pozadina razlike.

Odgoj u porodici prema vjeri značajno je statistički povezan sa ličnim samopoštovanjem. Ispitanici koji su izjavili da su u porodici odgajani da svoju vjeru smatraju ravnopravnom pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali ličnog samopoštovanja ($F=3,698$; $\text{sig}=,006$) od ispitanika koji su izjavili da su u porodici odgajani da svoju vjeru smatraju boljom, da čuvaju samo svoju vjeru ili da im vjera nije bitna u životu.

Rezultat ohrabruje u kontekstu nastojanja da se odgojem za zajedničke vrijednosti ide prema osnaženju socijalnog senzibiliteta. Rezultate razumijevamo i u kontekstu Olportovog razumijevanja odnosa intrinzične

i ekstrinzične religioznosti prema etničkim predrasudama (Allport, 1983: 215-246).

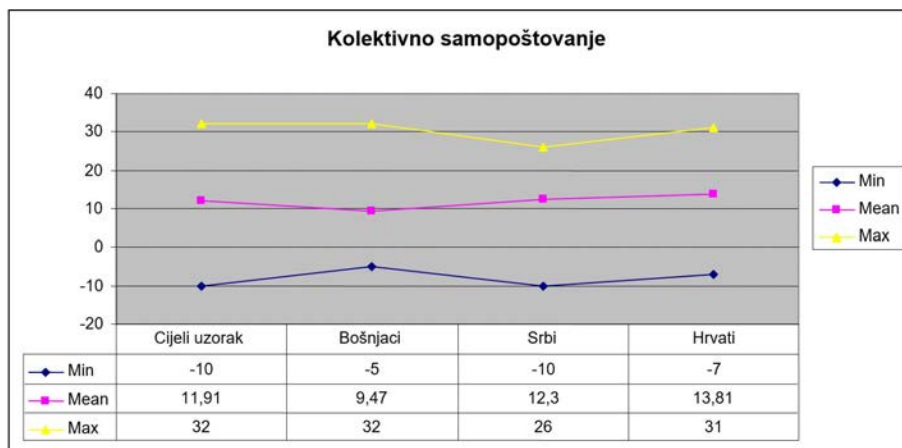
Postoji statistički značajna povezanost odgoja u porodici prema naciji i ličnog samopoštovanja kod Srba. Ispitanici koji su izjavili da su u porodici odgajani da svoju naciju smatraju ravnopravnom pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali ličnog samopoštovanja ($F=5,548$; $\text{sig}=,001$) od ispitanika koji su izjavili da su u porodici odgajani da im nacija nije bitna u životu. Rezultat pokazuje da se zdravim odgojem prema naciji razvija lično samopoštovanje.

Lični stav prema vjeri statistički je značajno povezan sa ličnim samopoštovanjem kod Srba. Ispitanici koji su izjavili da vjeruju i redovno prakticiraju vjeru pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali ličnog samopoštovanja ($F=5,628$; $\text{sig}=,000$) od ispitanika koji o tome nemaju jasan stav. Rezultati naslućuju snagu religijske orijentiranosti u razvijanju ličnog samopoštovanja.

Kolektivno samopoštovanje mladih

Za razliku od ličnog, kolektivno samopoštovanje proizlazi iz pripadnosti određenoj socijalnoj grupaciji. Luhtanenova i Crockerova (1992) smatraju ga važnim moderatorom pristrasnosti prema vlastitoj grupi i vjeruju da postoje relativno stabilne individualne razlike u socijalnom samopoštovanju, kao što postoje i u ličnom. (Luhtanen & Crocker, 1992: 302-318)

Pretpostavka teorije socijalnog identiteta jest da postoji povezanost između ličnog i kolektivnog samopoštovanja jer imaju zajedničko jezgro u slici o sebi (opći osjećaj vrijednosti, pozitivnost slike o sebi u cjelini). Jelić (2003) ističe da su dosadašnja istraživanja podržala ideju o međudjelovanju ova dva tipa samopoštovanja. U nekima od njih pokazalo se da pristrasnost prema vlastitoj grupi ili međugrupna diferencijacija povećavaju lično samopoštovanje.

Grafikon 8: Grafički prikaz kolektivnog samopoštovanja

Hrvati pokazuju najizraženije kolektivno samopoštovanje, slijede ih Srbi, a zatim Bošnjaci. Hrvati ($t=-3,938$; $r=,000$) i Srbi ($t=-2,588$; $r=,010$) u statistički značajno većoj mjeri pokazuju veće kolektivno samopoštovanje od Bošnjaka.

Ispitanici koji nemaju članove druge nacionalnosti u porodici pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja na cijelom uzorku ($F=5,613$; $\text{sig}=,018$) i kod Hrvata ($F=7,652$; $\text{sig}=,007$) od ispitanika koji su izjavili da imaju članove druge nacionalnosti u porodici.

Ispitanici koji nemaju prijatelje druge nacionalnosti u statistički značajno većoj mjeri pokazuju kolektivno samopoštovanje na cijelom uzorku ($F=7,955$; $\text{sig}=,005$) od ispitanika koji su izjavili da imaju prijatelje druge nacionalnosti.

Odgaj u porodici prema vjeri statistički je značajno povezan s kolektivnim samopoštovanjem. Ispitanici koji su u porodici odgajani da čuvaju samo svoju vjeru pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja za cijeli uzorak ($F=12,408$; $\text{sig}=,000$), kod Bošnjaka ($F=3,299$; $\text{sig}=,024$) od ispitanika kojima vjera nije bitna u životu. Rezultati su različiti kod Hrvata: Ispitanici koji su u porodici odgajani da svoju vjeru smatraju boljom pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja ($F=6,974$; $\text{sig}=,000$) od ispitanika kojima vjera nije bitna u životu.

Porodični odgoj prema naciji statistički je značajno povezan s kolektivnim samopoštovanjem. Ispitanici koji su u porodici odgajani da čuvaju samo svoju naciju pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja na cijelom uzorku ($F=9,588$; $\text{sig}=,000$) i kod Srba ($F=8,738$; $\text{sig}=,000$) od ispitanika kojima nacija nije bitna u životu. Hrvati koji su u porodici odgajani da svoju naciju smatraju boljom pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja ($F=7,030$; $\text{sig}=,000$) od ispitanika kojima nacija nije bitna u životu.

Ispitanici koji su izjavili da vjeruju i redovno prakticiraju vjeru pokazuju statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja na cijelom uzorku ($F=14,372$; $\text{sig}=,000$), kod Bošnjaka ($F=4,043$; $\text{sig}=,005$) i kod Srba ($F=7,861$; $\text{sig}=,000$) od ispitanika koji ne vjeruju u Boga ili nemaju jasan stav o tome.

Dakle, statistički značajno veće vrijednosti na skali kolektivnog samopoštovanja pokazuju ispitanici koji su odgajani da čuvaju svoju vjeru i naciju i redovni praktični vjernici. Rezultati su očekivani, jer je kod ispitanika koji su odgajani da čuvaju svoju vjeru i naciju na taj način razvijan i osnaživan njihov kolektivni socijalni identitet, a kod redovnih praktičnih vjernika rezultat je proistekao iz prirode religioznosti - kolektivni identitet se razvija i kroz zajedničko prakticiranje vjere, koja je jedan od vidova njenog prakticiranja.

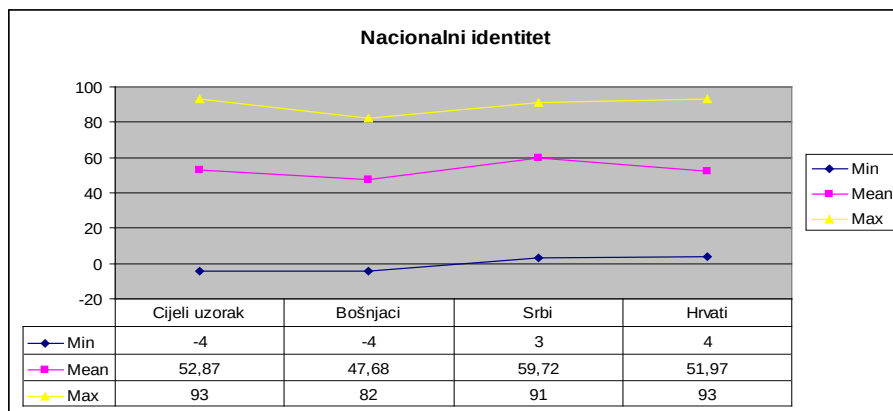
Nacionalni identitet mladih

Jedna od formi kolektivnog identiteta, naročito na bosankohercegovačkim prostorima izražena, jeste nacionalni identitet. U naš istraživački dizajn je uvršten kao varijabla koja može imati značajnu korelaciju sa socijalnim senzibilitetom.

Naime, prema teoriji socijalnog identiteta autora Tajfela i Turnera (Tajfel & Turner, 1986: 7-24) identitet svake individue podrazumijeva postojanje socijalnog identiteta koji proizlazi iz pripadnosti pojedinca različitim grupama.

Nacionalni identitet je dio socijalnog identiteta koji se zasniva na osjećaju pripadnosti nacionalnoj grupi/naciji. Samo članstvo u grupi dovodi do razvijanja osjećaja pripadnosti, što doprinosi pozitivnom samopojmanju. Primarna motivacija pojedinca, kao člana grupe, jeste razvijanje pozitivnog socijalnog identiteta, jer takav identitet doprinosi njegovom

psihičkom zdravlju, osjećaju sigurnosti, vlastite vrijednosti, samopoštovanju, osjećaju pripadanja društvu i sl.

Grafikon 9: Grafički prikaz nacionalnog identiteta

Srbi pokazuju najveće vrijednosti na skali nacionalnog identiteta, slijede ih Hrvati, a zatim Bošnjaci, što su potvrdili i rezultati ANOVE ($F=13,723$; $\text{sig.}=,000$). Srbi u statistički značajno većoj mjeri pokazuju izražen nacionalni identitet od Bošnjaka ($t=-4,737$; $r=,000$) i od Hrvata ($t=3,065$; $r=,002$).

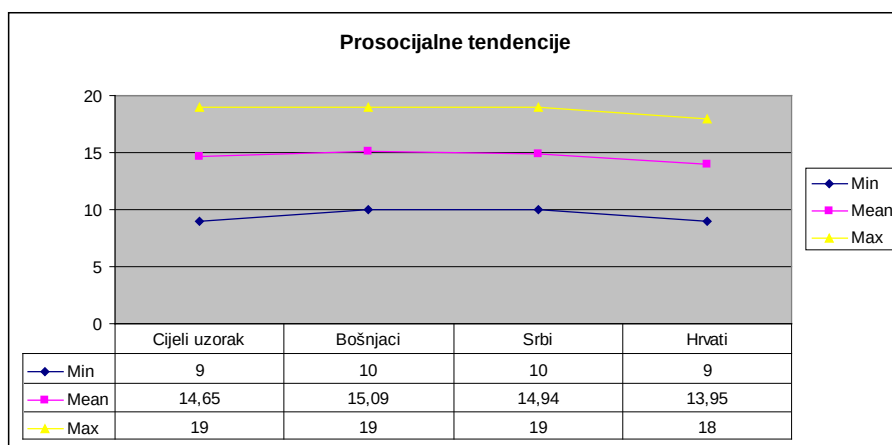
Ispitanici koji nemaju članova druge nacionalnosti u porodici izražavaju statistički značajno veći stepen nacionalnog identiteta na cijelom uzorku ($F=10,710$; $\text{sig}=,001$), kod Bošnjaka ($F=4,235$; $\text{sig}=,042$), kod Srba ($F=5,937$; $\text{sig}=,007$) i kod Hrvata ($F=9,608$; $\text{sig}=,002$) od ispitanika koji imaju članova druge nacionalnosti u porodici. Dakle, nacionalna „čistoća“ u porodici je povoljan ambijent za razvijanje nacionalnog identiteta. Iz ovih istraživačkih rezultata vidljivo je da je jak nacionalni identitet razvijen u nacionalnoj autoizolaciji, a time i življenje vlastitih, različitih od „tuđih“ vrijednosti, te da je to situacija manjeg socijalnog senzibiliteta za druge i drukčije.

Ispitanici koji vjeruju i redovno prakticiraju vjeru izražavaju statistički značajno veći stepen nacionalnog identiteta na cijelom uzorku ($F=10,102$; $\text{sig}=,000$) kod Bošnjaka ($F=9,315$; $\text{sig}=,000$) i kod Hrvata ($F=5,867$; $\text{sig}=,001$) od ispitanika koji ne vjeruju u Boga. (ANOVA 38, 39 i 41 u prilogima) Naši rezultati nisu novost. Značenjem religioznosti za

nacionalni identitet bavio se Phinney (1990), a prema Weissbrodovoj (1983) vrijednosti vezane uz nacionalnu identifikaciju u mnogim društvima proizlaze iz religioznosti. Čorkalo i Kamenov (1999) navode rezultat prema kojem veća religioznost ispitanika podrazumijeva izraženiji nacionalni identitet.

Prosocijalne tendencije mladih

Prosocijalnim ponašanjem podrazumijeva se širok spektar ponašanja koji se kreće od odsustva negativnih formi ponašanja preko ponašanja usmjerenih na dobrobit drugih, uz moguću dobrobit i za pojedinca, do altruističkih ponašanja kojima je cilj tuđa dobrobit bez očekivanja lične dobiti (Staub, 1979; Eisenberg & Mussen, 1989; Joksimović i Vasović, 1990; Eisenberg, Fabes & Spinrad, 2006). Prosocijalno ponašanje obuhvata ponašanja koja doprinose dobrobiti drugih kao što su pružanje pomoći, saradnja i dijeljenje, spašavanje u opasnosti te različiti oblici psihosocijalne pomoći. Brajša-Žganec (2003) navodi kako se prosocijalne vještine sastoje od osnovnih socijalnih vještina, vještina povezanih s funkcioniranjem u grupi, postupanja s osjećajima i stresom te brojne druge.

Grafikon 33: *Grafički prikaz prosocijalnih tendencija*

Bošnjaci u statistički značajno većoj mjeri pokazuju izraženiju prosocijalnu tendenciju ($t=3,900$; $r=,000$) od Hrvata. I Srbi pokazuju izraženiju

prosocijalnu tendenciju ($t=3,261$; $r=,001$) od Hrvata, što potvrđuju i rezultati ANOVE ($F=9,536$; $\text{sig}=,000$).

Srbi koji su u porodici odgajani da svoju vjeru smatraju ravnopravnom izražavaju statistički značajno veću prosocijalnu tendenciju ($F=4,152$; $\text{sig}=,004$) od onih kojima vjera nije bitna u životu.

Ispitanici koji su u porodici odgajani da svoju naciju smatraju ravnopravnom izražavaju statistički značajno veću prosocijalnu tendenciju na cijelom uzorku ($F=4,820$; $\text{sig}=,003$) i kod Srba ($F=5,559$; $\text{sig}=,001$) od ispitanika kojima nacija nije bitna u životu.

Ispitanici koji vjeruju i redovno prakticiraju vjeru izražavaju statistički značajno veću prosocijalnu tendenciju na cijelom uzorku ($F=3,252$; $\text{sig}=,012$) i kod Srba ($F=6,122$; $\text{sig}=,000$) od ispitanika koji ne vjeruju u Boga ili nemaju jasan stav o tome.

Značajan je rezultat po kojem ispitanici, koji su u porodici odgajani da svoju vjeru i naciju smatraju ravnopravnom, izražavaju statistički značajno veću prosocijalnu tendenciju na cijelom uzorku i kod Srba. Ovaj rezultat ide u prilog nastojanju da se interkulturalnim odgojem smanji socijalna distanca i osnaži socijalni senzibilitet mladih.

Umjesto zaključka

Imajući u vidu da odgojni faktori ne djeluju izolirano na mladu osobu, prema Bronfenbrennerovoj sistemskoj ekološkoj teoriji, već da svi odgojni faktori, bilo direktno ili indirektno, u različitim kombinacijama kontekstualno oblikuju osobu u konkretnoj situaciji u kojoj ona ima ulogu i uspostavlja odnose sa fizičkim i socijalnim okruženjem (Pašalić-Kreso, A., 2004), odgojni programi u funkciju razvoja zdravog socijalnog identiteta trebaju iskoristiti i faktore iz područja funkcionalnog odgoja, koji po svom utjecaju mogu nadvladati one iz intencionalnog odgoja. U tom kontekstu, nije beznačajan utjecaj medija, reklama, kulturnih dešavanja u zajednici, repertoara kina, pozorišta, programa radija, televizije, dnevnih štampe, istraživačkih projekata koje pokreću i provode istraživačke, nevladine i vladine, institucije i organizacije.

U konačnici, uspješno odgojno djelovanje programa podsticanja razvoja zdravog socijalnog identiteta mladih osigurat će opća društvena akcije svih faktora relevantnih za konstruiranje novog zdravog interkul-

turalnog tkiva socijalno rekonstruirane bosanskohercegovačke zajednice.

Konačni odgojni ishod bila bi zdrava i pozitivno razvijena osobnost pojedinca koji pokazuje:

- kompetentnost - uspješnu interakciju u socijalnim situacijama i sposobnost očuvanja vlastitog identiteta, zdravlja i dobrobiti,
- samopovjerenje - percepciju sebe kao osobe koja može biti uspješna,
- sposobnost za kreiranje kvalitetnih socijalnih odnosa - povezanost sa članovima porodice, vršnjacima i odraslima u svijetu oko njih (učitelji, važne osobe, komšije),
- karakter - integritet, razlikovanje dobrog i lošeg, postojanje moralnog "kompasa" za svoje ponašanja/osjećanje "sebe" - razvijene vrijednosti, interesi, stavovi,
- saosjećanje - osjećaj za socijalnu pravdu, drugog i drukčijeg, stav da mogu doprinijeti kreiranju boljeg socijalnog okruženja i pomagati u promoviranju jednakih mogućnosti za sve,
- doprinos - sposobnost djelotvornog i vrijednog ulaganja u sebe, porodicu, zajednicu i predanost tome. (Kranželić Tavra, V., 2002, str. 1-12)

Pri kreiranju odgojnih programa i planiranju odgojnih akcija zna se da se sa elementima antagonističke akulturacije i etnocentrizma ne radamo, oni se uče. U planiranju odgojnih efekata i dometa odgojnih programa, svjesni smo da je proces suzbijanja i borbe protiv predrasuda, kao i drugih međugrupnih stavova mnogo teži i dugotrajniji nego proces usvajanja sigurnog socijalnog identiteta koji se neće osjećati ugroženim postojanjem drugih, od njega različitih socijalnih identiteta u njegovom bliskom socijalnom okruženju. Zato smatramo da u zajednici, pored sociopedagoških intervencijskih programa rada s djecom, mladima i odraslima, treba provoditi i preventijske odgojne programe u ranom odgoju, koji bi trebali uvažiti i odgojni utjecaj skrivenog kurikuluma.

Istraživački rezultati su pokazali kako je osnovno obilježje bošnjačkog porodičnog odgoja da je on izraženo dizajniran za socijalni senzibilitet prema drugima. Također, istraživački rezultati pokazali su da u porodičnom bošnjačkom odgoju u većoj mjeri treba staviti akcenat na razvoj ličnog i kolektivnog samopoštovanja.

Literatura

- Allport, G. W. (1983). Personalistička teorija ličnosti. U: Fulgosi, A. (ur.). *Psihologija ličnosti - teorije i istraživanja*, str. 215-246. Zagreb, Školska knjiga.
- Brajša-Žganec, A. (2003). *Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Brdar, I. (1993). Što je socijalna kompetencija?, *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, Rijeka, 13-19.
- Brdar, I. i Pokrajac-Bulian, A. (1993). Predstavlja li empatija dio socijalne kompetencije? *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, Rijeka, 23-27.
- Brdar, I. i Smojver-Ažić, S. (1992). Socijalna kompetencija i socijalni status. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, Rijeka, 31-32.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*, p.p. 4-5 and 38. San Francisco, W. H. Freeman and Co.
- Čorkalo, D. & Kamenov, Ž. (1999). *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*. Izvještaj s VIII. Ljetnje psihologijske škole. IUC Dubrovnik. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Klub studenata psihologije u Zagrebu, str. 35-119.
- Eisenberg, N. & Mussen, P. H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A. & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial behavior. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (646-718). New York, Wiley.
- Goleman, D. (1995). *Emocionalna inteligencija*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- Jelić, M. (2003). *Provjera postavki teorije socijalnog identiteta na etničkim grupama*. Magistarski rad. Zagreb, Filozofski fakultet.
- Joksimović, S. i M. Vasović (1990). *Psihološke osnove čovekoljublja*. Beograd: Prosveta.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Legrand, L. (1991). *Moralna izobrazba danas - ima li to smisla?*, Zagreb: Educa.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A Collective Self-Esteem Scale: Self-Evaluation of One's Social Identity, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 18, No. 3, p.p. 302-318.
- Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta, 407-409.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescent and adults: review of research, *Psychological Bulletin*, 108, p.p. 499-514.

- Staub, E. (1979). *Positive social behavior and morality: Socialization and development*. New York, Academic Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. U: Worchel, S., & Austin, W.G. (Ur.). *Psychology of Intergroup Relations*, p.p. 7-24. Chicago, Nelson - Hall Publishers.
- Visinski, S. (2013). *Neka razmatranja u pokušaju određivanja pojma socijalne senzibilnosti*, Edicija Studijskog centra socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Weissbrod, L. (1983). Religion as National Identity in a Secular Society. *Review of Religious Research*, Vol. 24, No. 3, p.p. 188-205.

Izazovi odgoja i obrazovanja u dijaspori (Hrvatska)

Rastući broj muslimana u Evropi već duže vrijeme je jedan od aktuelnih problema u razmatranju savremenog pristupa islamu. Muslimani u dijaspori ne samo zbog same brojnosti već i zbog izazova i utjecaja zapadne civilizacije na njihov vjerski i socijalni život (ali i zbog njihova doprinosa ovom dijelu svijeta), zaslužuju posebnu pažnju. Ako na pojam dijaspore gledamo kao na raseljavanje pripadnika nekog naroda u krajeve izvan njihove postojbine, pri čemu zadržavaju vlastitu vjeru, kulturu, tradiciju i običaje, onda se i Hrvatska ubraja u dijasporu iako se, umnogome, razlikuje od one u Zapadnoj Evropi, Sjevernoj i Latinskoj Americi i sl.

Proces odrastanja a samim tim i proces odgoja i obrazovanja u pozitivnom humanističko-vrijednosnom okruženju bitno obilježavaju socio-kulturni uvjeti. Hrvatska zbilja se ne razlikuje od zbilje zemalja u okruženju pa se nerijetko stječe dojam da su odgojno-obrazovni faktori zatajili. U društvu vođenom logikom individualizma, tradicionalni autoriteti i uloge roditelja, imama, učitelja i vjeroučitelja zamijenjeni su novom klasom profesionalaca (modni gurui, glazbene ikone i sl.). S jedne strane nominalno se zagovaraju humanističke vrijednosti dok se, istodobno, puno više vrednuju moć, užitak, ugled, uspjeh, prestiž i bogatstvo ukorijenjeni u subjektivnom zadovoljstvu bez utemeljenosti i povezanosti s bilo kakvim objektivnim moralnim i(li) etičkim normama.

U takvom ozračju, očuvanje i unapređenje vjere i vjerskog odgoja kao najviših vrijednosti ovisi, prije svega, od svakog pojedinca i obitelji muslimana a potom i od Islamske zajednice, koja doprinosi jačanju

identiteta, potičući na primjenu zdrave tradicije i oslanjanje na svjetsku kulturnu baštinu islama koju je, uostalom, i sam Zapad koristio. Mnogi pokazatelji govore da u suvremenom društvu sve više jača svijest o tome kako se pojedine probleme ljudskog života i čovjeka kao pojedinca sve manje može promatrati izolirano od njegova užeg i šireg okruženja, a male društvene skupine neovisno o širem, globalnom društvenom, kulturnom, gospodarskom i političkom kontekstu.

Odgoj je jedan od osnovnih fenomena ljudskog postojanja. U životu društva i u životu pojedinca odgoj je prvotno neosvješten čin. Proces osvještavanja odgojnog čina dugotrajan je proces u povijesti ljudskog roda. Osposobiti za odgoj ne znači samo pružiti znanje, naučiti što je to odgoj, već prije svega to uključuje razvoj onih sposobnosti, osobina i kvalitete ličnosti odgojitelja - koje će biti jamstvo njegovog uspješnog rada.⁸⁵

Posljednjih desetljeća većina evropskih zemalja razvija i mijenja svoje odgojno-obrazovne sustave. I u Hrvatskoj je u toku intenzivan i složen rad na unapređenju kvalitete odgoja i obrazovanja prema sličnim načelima. Ipak, valja imati na umu da to ni u kom slučaju ne znači okretanje leđa tradicionalnim oblicima odgajanja.

„Oni koji ne razlikuju tradiciju od tradicionalizma (konzervativizma) svaki tradicionalni oblik odgajanja smatraju reakcionarnim, mada nije teško ni obrnutu tezu dokazivati. Oni ne vide da postoje objektivno važeće vrednote na kojima se jedino i može zasnovati teorija odgoja i obrazovanja. Ako odgoj u društvenom smislu ne smije biti konzervativan, s aspekta objektivnih vrednota on mora biti tradicionalan.

Upravo zato što je neodvojiv od objektivno važećih vrednota, odgoj je u biti tradicionalan. Umjesto strasti novine, pedagozi moraju imati vatrenu strast istine. Ukoliko se mi stariji pomodno upinjemo da budemo stalno u samom špicu novoga, utoliko dolazimo u opasnost da djeci namećemo vlastitu predodžbu novoga i da umjesto djece sami ‘inoviramo tradicionalno’. To nije ništa drugo do lišavanje djeteta vlastitih sposobnosti inoviranja. Odgoj koji se odvaja od tradicije i kulture *lišava djecu temelja* na koji mogu stati i s kojeg mogu inovirati. Društvo koje je opsjednuto svim što je novo i koje s prijezirom gleda na prošlost ispod dječijih nogu izmiče te temelje. Zato odgoj mora pružati vezu s prošlošću iz koje je nastala sadašnjost i iz koje izrasta budućnost. Djetetu se svijet u kojem živi ne može prikazivati kao ‘svijet bez porijekla’, kao što mu se ne može

85 Bratanić, Marija: *Mikropedagogija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 7-8.

ni ljudska zajednica prikazati kao društvo 'vrijednih mrava' koje samo motri na proizvodnju i potrošnju. Ako se u svijet budućnosti ne može ići okrenutim leđima, u isti taj svijet ne može se ni ići tako što ćemo tim istim leđima zatvoriti svaka vrata prošlosti. Zbog mahana (konzervativizma, zaostalosti) koje nalazimo u tradiciji ne smije se čitava tradicija odbaciti.⁸⁶

U gotovo svim evropskim obrazovnim sustavima povećan je interes za etičku i moralnu perspektivu odgoja i obrazovanja. Posljednjih se godina i u Hrvatskoj uočava veći interes za jačanjem odgojnog djelovanja vrtića i škola. Prisutnost vjerskog odgoja i obrazovanja unutar školskog kurikulumu čini se neizostavnim za postizanje temeljnih odgojnih ciljeva koji se predlažu u novijim smjernicama za školsko odgojno-obrazovno djelovanje.⁸⁷

U skladu s tim, zamišljamo škole, kao i predškolske ustanove, kao one koje vrše obnovljenu funkciju unutar naših društava koja se mijenjaju. To povlači za sobom izgradnju školskih kultura koje djeluju kao uzajamno ispomažujuće zajednice učenika, koje zajednički sudjeluju u rješavanju problema i koje pridonose procesu odgoja i obrazovanja onih drugih.⁸⁸

Životom i radom u multikulturalnim sredinama, najprije u Sarajevu a potom i Zagrebu, životnim pozivom muallime u Islamskom centru i osnovnim školama te razmjenom iskustava s nastavnicima katoličkog vjeronauka i roditeljima vjeroučenika, zaključujem, da se među najotvorenijim perspektivama/šansama vjerskog odgoja i obrazovanja, a koje se naziru u savremenom shvatanju toga odgoja i obrazovanja kako u Islamskoj zajednici tako i u Katoličkoj crkvi⁸⁹, ističe sljedeće:

- Shvatanje vjerskog odgoja/obrazovanja kao stvaralačko-komunikacijskog čina;
- Shvatanje svih strukturalnih odrednica vjerskog odgoja/obrazovanja kao dinamičke i interakcijski međusobno povezane cjeline;
- Shvatanje da je jedno od najsržnijih pitanja savremenog vjerskog odgoja/obrazovanja: kakva se slika o čovjeku i kakva slika o Bogu njime prenosi;

86 Slatina, Mujo: „Odgoj i obrazovanje između sekularizma i interkulturalizma“, *Godišnjak* 2006, Fakultet političkih nauka Sarajevo, 2006, str. 506-507.

87 Razum, Ružica: „Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj“, *Bogoslovska smotra*, Zagreb, veljača 2008, str. 857-880.

88 Bruner, Jerome: *Kultura obrazovanja*, Educa, Zagreb, 2000., str.91.

89 Baričević, Josip: „Obnova religioznog odgoja i kateheze u našoj Crkvi“, *Bogoslovska smotra*, KBF, Zagreb, 1/1984, str. 39.

- Shvatanje da je interkulturalni pristup društvenom i vjerskom odgoju/obrazovanju jedna od najsloženijih i najhitnijih zadaća u multikulturalnom društvu, poput onog u Hrvatskoj.

Naša bi savremena vjerska pedagogija, tj. znanstvena teološko-antropološka teorija o vjerskom odgoju i obrazovanju, koja posljednjih godina dobiva sve određenije obrise, vjerski odgoj trebala shvatiti kao jedinstveni stvaralački komunikacijski čin/proces.

U tom komunikacijskom procesu, koji u svom ostvarivanju biva znatno obilježen konkretnim društveno-kulturnim i religiozno-kulturnim kontekstom, svi su pozvani na stvaralačko djelovanje: i odgojitelji/učitelji i odgajanci/učenici u vjeri. I to, istodobno kao kreativni slušatelji, svjedoci i primatelji primljene autentične ljudske (poslaničke) i spasiteljske Božije riječi te kao sustvaratelj vlastite ljudske i vjerničke svijesti i riječi. Takvim se stvaralačkim komunikacijskim činom (procesom ili događanjem) odgajanci/učenici ne žele nasilno „formirati“, nasilno „oblikovati“, nego se njime nastoje stvoriti uvjeti kako bi oni - kao pojedinci te kao članovi vjerničke i društvene zajednice u ozračju autentične slobode i odgovornosti, trajno sazrijevali i trajno se kultivirali u svim temeljnim dimenzijama svog duhovnog i tjelesnog bića, osobito u svojoj religioznoj dimenziji koja istodobno prožima i sve ostale čovjekove dimenzije (npr. čovjeka kao razumno, relacijsko/komunikacijsko, društveno, moralno, estetsko, radno, tjelesno biće).

Hrvatska zbilja

Proteklih dana se, povodom stogodišnjice službenog priznanja islama, u cijeloj regiji ponavljalo kako islam i muslimani imaju vrlo visok status u hrvatskom društvu, kako se on ni po čemu ne razlikuje od statusa većinske vjere ili nacije te da je časno biti musliman u hrvatskom društvu. Do posavremenjenja takvih odnosa došlo je 2002. godine, kada je Islamska zajednica potpisala ugovor s Vladom RH, koji počiva na činjenici međusobnog prihvaćanja i uvažavanja normi, odnosno, poštivanja specifičnosti i različitosti. Hrvatska država i društvo priznaju sve ono što islam definira kao religijsku zajednicu, njezinu strukturu, hijerarhiju i vjernike. Osim što poštuje pravo javnog ispovijedanja vjere, omogućava i sudjelovanje Islamske zajednice u školstvu, zdravstvu, vojsci i zatvorima. Islamska zajednica dobiva sredstva iz državnog proračuna, a neki se

vjerski obredi (poput vjenčanja) tretiraju ravnopravno kao i državni. Muslimani, s druge strane, prihvaćaju norme društva u kojemu žive. Lojalni su građani društva, poštuju njegove zakone i obaveze. Najbolji pokazatelj razine te lojalnosti leži u činjenici da je proteklog rata za samostalnost R Hrvatske živote dalo čak 1.180 muslimana.

Kako bi bolje razumjeli kontekst izlaganja, napominjem da su muslimani u Hrvatskoj statistička manjina - muslimana ima svega 62.977 ili 1,47%.

Iako je hrvatsko društvo u mnogo čemu napredovalo, što se vidi u svakodnevnom životu, ne smijemo zaboraviti da muslimani u Hrvatskoj bilježe iskustva raznih diskriminacija iz ratnih i poratnih vremena. U takvom ozračju važnu ulogu društvo i danas, kao i oduvijek, povjerava odgoju i obrazovanju te odgojno-obrazovnim institucijama u koje nesumnjivo spadaju i institucije Islamske zajednice koje u tim odnosima predstavljaju nosivi stup.

Kada je riječ o organizacijskim oblicima Zajednice koji doprinose odgoju i obrazovanju, najznačajnije mjesto svakako zauzima mektebski i školski vjeronauk a potom i rad Islamske gimnazije dr. Ahmed Smajlović a ranije medrese.

Islamski vjeronauk izborni je nastavni predmet u osnovnoj i srednjoj školi, integriran u nacionalni kurikulum Republike Hrvatske. Uvrštavanje Islamskoga vjeronauka u školski odgojno-obrazovni sustav rezultat je stoljetnoga prihvaćanja islama kao jednakopravne i tradicionalno ukorijenjene religije uz kršćanstvo i judaizam te uvažavanja muslimana kao jednakopravnih građana Republike Hrvatske.

Kurikulum islamskoga vjeronauka najveći je doprinos institucionalizaciji vjeronauka i znak ozbiljnoga pristupa Islamske zajednice. Kurikularna reforma jedna je od prvih mjera kojom započinje realizacija Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije na kojoj su, uz velik broj stručnjaka, zajednički radili vjeroučitelji katoličkog, pravoslavnog i islamskog vjeronauka. Kako bi predložene promjene mogle odgovoriti na stvarne potrebe obrazovnog sustava, na kurikularnoj reformi je ključan doprinos učitelja, nastavnika, odgojitelja, stručnih saradnika i ravnatelja odgojno-obrazovnih ustanova a među njima i šest vjeroučitelja Islamskoga vjeronauka koji čine stručnu radnu skupinu za islamski vjeronauk.

Vjersko-prosvjetna služba Mešihata daje veliki doprinos profiliranju vjerskog života. Radi se na kurikularnoj reformi islamskog vjeronauka u

okviru Cjelovite nacionalne kurikularne reforme a završen je i registriran program za vjerski odgoj u predškolskim ustanovama. Utemeljena je Škola Kur'ana i hifza kao i Ured za da'vu i mladež.

Vjeronaukom je u mektebima - u ukupno 15 medžlisa i 170 osnovnih i srednjih škola - obuhvaćeno približno 2500 osnovnoškolaca i 500 srednjoškolaca a brigu o njima vodi 40 imama, muallima, vjeroučitelja i vjeroučiteljica.

Nakon ovog uvoda iz kojeg se da zaključiti kako muslimani trebaju biti zadovoljni položajem u hrvatskom društvu stvarno je, i rekla bih, ključno pitanje, kolika je spremnost i želja muslimana da ostvaruju zagarantirana im prava te koliko uspješno muslimani i njihove porodice odolijevaju negativnim globalnim utjecajima. Možda će čudno zvučati u vremenima pojačanog straha, izbjegličkih kriza i domaće političke neizvjesnosti, ali za zemlju i društvo iz kojeg dolazim ima nade. Nju nećemo nužno naći u programima stranaka, nevladinih organizacija, mjestima gdje se donose odluke te međusobnim napadima često opterećenim prošlošću.

Nada se nalazi u iskrenim susretima, selamima i pozdravima, razgovorima, u dobrohotnoj sumnji ali i pogledu podrške različitih ljudi, muslimana i onih koji to nisu, koje povezuje ono što kao osobe smatraju vrijednim i dragocjenim, a to su djeca i mladi. Jer doista oduševljavaju generacije muslimana, posebno onih mladih, koje znaju svoj višestruki identitet, vjerski i nacionalni, uspješno spojiti s hrvatskim identitetom što je veliki uspjeh ako imamo na umu problem potiskivanja nacionalnog, jezičnog i vjerskog identiteta, koji je, posebice kod Bošnjaka, tijekom 20. stoljeća izgradio generacije ljudi bez identiteta.

Vanjski utjecaji, apsolutna asimilacija i gubljenje identiteta s jedne strane te, s druge strane, slijepo oponašanje društava koja ne mogu biti uzor našem stilu življenja i razumijevanju islama, nerijetko dovode i do iskrivljenih predstavljanja islama i u Hrvatskoj. Nalazeći se pred izazovima današnjeg društva gdje se pokušava uvjeriti da su svi obiteljski modeli jednako vrijedni, pitamo se kako živjeti vjeru u savremenom svijetu te kako odgovoriti na pitanja i izazove koji su postavljeni pred današnju muslimansku obitelj. Bez dobrog razumijevanja odgoja danas je nemoguće graditi kvalitetan život u multikulturnim društvima kakvim i sami pripadamo; nemoguć je razvoj svijesti o osobnoj i profesionalnoj odgovornosti baš kao što je nemoguće osposobljavanje za rad u području odgoja i obrazovanja.

Muslimanska porodica u Hrvatskoj danas se susreće sa sve izraženijim problemom siromaštva, nasilja, mješovitih brakova, izvanbračnih tzv. partnerskih odnosa, rastom pobačaja, padom nataliteta, neodgojem djece u islamskom duhu, porodičnom tjeskobom, popularnošću staračkih domova, sve većim brojem sekti, učestalim sukobima između roditelja i djece, težnjom za slobodom i individualizmom u obiteljskim odnosima kao i borbom za individualnost žene. Iskustvo života u Hrvatskoj nam govori kako se bivša radnička klasa i dio intelektualaca i mladih vraća vjeri, ali je i dalje dosta intelektualaca koji u njoj ne nalaze svoju duhovnu snagu.

Na temelju godišnjih izvješća glavnih imama, dolazi se do značajnih podataka o tome koliko muslimana izdržava zatvorske kazne, koliko je raširen alkoholizam, kakvo je stanje s drogom, ima li i koliko socijalnih slučajeva među muslimanima, koliko muslimana ne prakticira islamske propise, koliko djece ne pohađa vjeronauk, koliko ima mješovitih brakova. Ovakvih nam analiza i istraživanja na znanstvenoj razini nedostaje pa samim time izostaju i kvalitetni programi koji bi prevenirali neželjene pojave.

Vrednote se najjasnije prepoznaju tamo gdje ih nema ili tamo gdje nedostaju pa smo i mi u Islamskoj zajednici svjesni vlastite odgovornosti pred društvenim okolnostima rušenja autoriteta odgojnih instanci. Ranije smo glavne partnere imali u roditeljima koji su svoju djecu satima čekali u džamijskom ambijentu, što im je nudilo priliku za druženje s drugim roditeljima, razgovore i dijeljenje iskustava te obnavljanje znanja o vjeri. Danas je puno teže sresti roditelje a mektebi sve više služe kao igraonice ili zamjene vrtićima i školama dok roditelji obave potrebnu kupovinu ili kahvenisanje na popularnim zagrebačkim šetnicama.

Primjera radi, od 34 prvačića u jednoj mojoj mektebskoj grupi, samo se sedam roditelja priključi djeci pri obavljanju namaza. Većina ih vrijeme namaza provede u nekom međuprostoru ili dolaze tek nakon njega. Zato, kao jedan od najvećih izazova odgoju i obrazovanju vidim u sustavnom socijalnom odgoju koji je puno više od same brige za stvaranje dobrog ozračja u mektebu, razredu, vjeronaučnoj skupini ili nekom džematu. Čini se da nam je prijeko potrebno osposobljavanje za komunikaciju i dijalog ne samo u međusobnim odnosima u razredu i u maloj skupini, nego onaj koji se proteže i na sve ljudske odnose, sve do odnosa na makrosocijalnoj razini.

Socijalni odgoj koji promiče vjeronauk uvijek uključuje i duhovnu komponentu, koje nam, po svemu sudeći, najviše nedostaje. Složit ćete se kako nikada nismo imali više tribina, simpozija, predavanja, promocija knjiga i radionica dok se i dalje jednakim intenzitetom govori o krizi morala i pomanjkanju duhovnosti. Imamo dobru i dugu tradiciju odgoja i obrazovanja, ali se, nažalost, ne želimo mijenjati. Imamo sve elemente, ali smo spori i puni inercije. Ovdje mi na um pada aforizam prema kojem je *lahko nešto novo naći, ali ga je teško sebi dodati*.

U eri maksimalnog oslanjanja na tehnološka dostignuća treba se kritički odnositi i spram uvjerenja da će primjena tehnologije na postojeći odgojno-obrazovni sustav uroditi plodom. Ako smo loši učitelji, muallimi/e i odgojitelji tehnologija nas neće učiniti boljima. Zato najveću ulogu pred izazovima odgoja i obrazovanja, pored porodice, imaju učitelji, imami, muallimi/e koji socijalni odgoj trebaju razumijevati kao sastavni dio vjeronauka težeći tome da se vjeronauk ne svodi na puko informiranje o vjeri. Uz pomanjkanje duhovnosti, kao poseban problem pred kojim se nalazimo u procesu odgoja i obrazovanja vidim i prilično proširenu kulturu ravnodušnosti, koja svoje žrtve nalazi upravo među mladima. Naspram kulture ravnodušnosti, koja je zapravo oblik odbrambenog mehanizma, mladima treba pokazati put saosjećanja i angažmana za drugoga. Posebno me zabrinjava ravnodušnost mladih prema starijima koje nismo pošteđeni čak ni unutar Islamske zajednice.

Muhammed, a.s., je rekao: „Poštovanje prema sijedom (ostarijelom) muslimanu je od naklonosti Allahu, dž.š.“, te da „nije od ummeta onaj ko ne poštuje starije i ko nije milostiv prema našim mladim.“ (Tirmizi i Ahmed)

Kontinuirana primjena Poslanikovih savjeta pomaže da se premosti generacijski jaz i da se raširi atmosfera ljubavi i poštovanja između mlađih i starijih. Zar nema boljeg načina naučiti biti star, nego ako oko sebe imamo ljude koji tu starost žive u obiteljskoj tradiciji a koja mladima može darovati ono nutarnje bogatstvo. Stoga kao ključni izazov odgoja i obrazovanja muslimana u Hrvatskoj vidim skidanju Kur'ana s visokih rafa te u iskrenom, beskompromisnom povratku sunnetu Muhammeda, a.s.

Kolega Omer Omanović, imam i muallim iz Pule, pripremajući magistarski rad na Fakultetu islamskih nauka, bavio se istraživanjem prisutnosti sunneta Božijeg poslanika, Muhammeda, a.s., u životu muslimana Hrvatske i, nažalost, došao do nekih alarmantnih podataka. Primjerice,

unatoč građanskom učinku šerijatskog vjenčanja, 42.8%, anketiranih muslimana nije šerijatski vjenčano dok je samo 13.8%, mlađih od 30 godina iskazalo namjeru i planiranje obavljanja šerijatskog vjenčanja. Prema ovom istraživanju čini se kako muslimani Hrvatske najviše pozornosti posvećuju slijeđenju prakse Muhammeda, a.s., u običajima nadijevanja muslimanskih imena, sunnetluka muškog djeteta te žrtvovanja kurbana za novorođenče (*akike*).

U istraživanju odnosa muslimana Hrvatske prema rodbini te pridavanja pažnje istoj, tek polovica ispitanika navodi kako su s rodbinom u dobrim odnosima - 41.3% je onih koji posjećuju bližu i dalju rodbinu. S druge strane imamo ispitanike koji svoju rodbinu uopće ne poznaju, a nekolicina njih se nije željela niti izjasniti po ovom pitanju, što ukazuje kako praksa Božijeg Poslanika u pogledu rodbinskih odnosa kod muslimana Hrvatske nije u potpunosti zaživjela.

Kada su u pitanju susjedski odnosi, ukupan broj pozitivnog ozračja prema susjedima je 89%, a veoma je mali broj onih koji imaju negativan stav spram susjeda (2.1%) ili pak koji uopće ne poznaju svoje susjede - njih 1.2%. Ako imamo u vidu da su susjedi ispitanika uglavnom muslimani, ovi rezultati pokazuju kako su muslimani Hrvatske, napuštajući svoje rodne krajeve, sa sobom donijeli lijepe običaje utemeljene na sunnetu Muhammeda, alejhi-s-selam, dok s druge strane, kao što smo čuli, puno manju pozornost pridaju odnosu prema rodbini.

Sumiramo li rezultate istraživanja, zaključujemo kako pod različitim utjecajima a napose pod utjecajem prevelike zastupljenosti materijalnog u sferama ljudskog života dolazi do potiskivanja svakodnevnog prakticiranja vjere kod muslimana Hrvatske, a time i sunneta Božijeg poslanika Muhammeda, alejhi-s-selama.

Jučer smo čuli kako je dobro što smo izašli iz džamijskog ambijenta te prostore mihraba, minbera i čursa, zamijenili ovim, još javnijim prostorom, što je svakako istina. No činjenica je da će sve, pa i zaključci ovakve i sličnih konferencija kao i sustavna briga institucija Islamske zajednice, svoj pravi rezultat postići stvarnim i iskrenim povratkom džematu i džamiji - odakle je prije 14 stoljeća i poteklo vrelo duhovnosti, ljubavi i tolerancije.

Neko je mudro zabilježio kako je nemoguće tačno odrediti trenutak rađanja prijateljstva. Kao što postoji kap koja prepuni sud kad ga puniti, tako nakon niza prijatnih gesti i riječi postoje oni koji vam prepune srce.

Hvala svima vama što ste svojim korisnim izlaganjima, mudrim savjetima i preporukama te divnim gestama ponudili nadu muslimanskoj porodici i doprinijeli rađanjima novih prijateljstava.

Umjesto zaključka

Pod utjecajem postmodernog vremena i društva, načina življenja, razmišljanja, djelovanja, vjerske indiferentnosti i distanciranosti djece, kao i njihovih obitelji od džemata, poseban značaj ima islamski vjeronauk. Stoga i ostaje trajna poruka modernom čovjeku, kao sastavnom dijelu islamske porodice u dijaspori, da u svojoj duhovnoj renesansi koristi vječne istine posljednje Božije Objave na čijim temeljima vjeroučitelji i roditelji poučavaju i odgajaju za djelatnu vjeru, odgovornu slobodu, civilizaciju ljubavi i kulturu mira.

Žena - stub uspjeha zajednice i porodice **Status žene u neislamskim civilizacijama**

Pitanje položaja i prava žene u društvu je jedno od najaktuelnijih pitanja. Budući da žene čine više od polovine ljudske populacije te da su one te koje rađaju i odgajaju i ostatak ljudske populacije, jako je bitno boriti se za prava koja im je Allah dao. Kroz historiju žena je u mnogim društvima konstantno bila ponižavana i omalovažavana do tog nivoa da su joj ukidana osnovna ljudska prava. U takvom ambijentu žena nije mogla dostojanstveno i potpuno izvršavati svoju ulogu odgajanja budućih generacija.

- Grčka civilizacija se smatra najsvjetlijom među svim starim civilizacijama. U tom „svijetlom“ društvenom sistemu žena je bila degradirana i sva prava su joj oduzeta. Grci su žene gledali kao poluljudska bića, ništavna u odnosu na muškarce.⁹⁰

U prvom razdoblju grčke civilizacije ženi je bilo zabranjeno obrazovati se tako da uopće nije bila prisutna u javnom životu. Bila je prezrena, smatrana nečistom i djelom đavolskim. Zakonski gledano, žena je bila poput predmeta, kupovali su je i prodavali po pijacama, bez slobode i bez bilo kakvih građanskih prava. Bila je bez prava na naslijeđe, cijelog života osuđena na bespogovornu poslušnost muškarcu koji ju je mogao udati za koga on hoće i koji je raspolagao njenim imetkom. Pravo razvoda braka bilo je isključivo u rukama muškaraca a ženi nije bilo dopušteno ni da zatraži razvod, osim u iznimnim prilikama do kojih je bilo vrlo teško

90 Odgovor na zablude o islamu, dr. Zakir Naik

doći zbog silnih ograničenja. Ženu koja bi pokušala stići do suda muž bi zarobio na putu do sudije i primoravao da se vrati kući.⁹¹

U kasnijem periodu grčke civilizacije položaj žene se promijenio, počela se miješati sa muškarcima po klubovima, nemoral se proširio a blud je postao nešto što čak nije ni osuđivano. Javne kuće postale su sjedišta politike i književnosti, nagi kipovi proglašeni su umjetnošću i kulturom. Vrhunac zablude bila je pojava nastranog odnosa muškarca sa muškarcem i žene sa ženom. I sve te zablude predstavljali su kroz svoju mitologiju i božanstva.⁹²

Sve to je davalo lažna prava ženi, nudeći joj “slobodu” iza koje stoji želja pokvarenjaka da je iskoriste u zadovoljavanju svojih prohtjeva. Žena je sve više tonula u nemoral, želeći na taj način iskazati svoja prava i “slobodu”, a zapravo je bila sve zarobljenija.

- Babilonski zakoni degradirali su žene i one su bile bez ikakvih prava. Ako bi čovjek ubio neku ženu, umjesto da on bude kažnjen, njegova supruga bi bila ubijena.⁹³
- U Hamurabijevom zakonodavstvu žena je ubrajana u stoku koju su posjedovali. Ako bi neko ubio nečiju kćerku, kazna je bila da ocu ubijene da svoju kćerku da je ubije ili zadrži u vlasništvu.⁹⁴
- Stari indijski mudraci smatrali su da čovjek ne može usvojiti znanja i spoznaje dok potpuno ne prekine sve porodične veze. Manovo zakonodavstvo nije davalo ženi pravo na samostalnost u odnosu na oca, supruga ili sina. Dakle, žena je cijelog života bila manje vrijedna. Ona nije imala pravo čak ni na život nakon smrti svoga muža. Bila je dužna umrijeti na dan muževe smrti i trebala je biti s njim živa spaljena na istoj lomači. Taj je običaj postojao kod Indijaca sve do početka XVII stoljeća, kada je, uz veliko opiranje indijskog svećenstva, dokinut.

U zakonu Hindusa piše: „Strpljenje na teškoj sudbini, vjetar, smrt, pakao, otrov zmije i vatra nisu ništa gori od žene.“⁹⁵

- Židovi ženu smatraju prokletom zato što je zavela Adema. U Tevratu piše: „Gorčina žene veća je od gorčine smrti; dobar čovjek

91 Žena između šerijatskog i svjetovnog prava, dr. Mustafa Sibai, str. 20.

92 Muslimanka i porodica aktualna pitanja, dr. Sulejman Topoljak, str. 16.

93 Odgovor na zablude o islamu, dr. Zakir Naik, str. ;

94 Žena između šerijatskog i svjetovnog prava, dr. Mustafa Sibai, str. 24.

95 Muslimanka i porodica aktualna pitanja, dr. Sulejman Topoljak, 19.

pred Bogom nađe spas od nje. Jednog čovjeka među hiljadu sam našao, ali među svima njima ne nađoh ženu.“⁹⁶

- Prvi kršćani bili su pod jakim dojmom nemorala i razvrata kojeg su vidjeli kod Rimljana i svega onoga što je dovelo do prave moralne erozije, smatrajući ženu glavnim krivcem za takvo stanje. Razlog za to bio je izlazak žene i njeno odavanje prohtjevima i slobodnim kontaktima sa muškarcima. Oni su onda konstatairali da je brak počast koje se treba kloniti te da je neženja Bogu draži od oženjenog. Obznani su da su žene đavolja kapija, da se ona treba stidjeti svoje ljepote zbog toga što je ta ljepota oružje đavolje u izazivanju spletki i kušnji. Svećenik Sostam je rekao: „Ona je nužno zlo, željena bolest, opasnost za porodicu i kuću, ljubav koja razdire, prerusena nedaća.“

U petom stoljeću zasjedalo je vijeće Makom, koje je razmatralo pitanje: „Da li je žena tijelo bez duše ili ona ima dušu?“ Na kraju su zaključili da nijedna žena, osim Mesihove majke, nema u sebi plemenitu dušu koja bi je spasila Pakla.⁹⁷

Kada su zapadni narodi prigrlili kršćanstvo, njihovo svećenstvo bilo je pod jakim utjecajem takvog poimanja žene. Tako su Francuzi 586. godine (u vrijeme Poslanikove, sallallahu alejhi ve sellem, mladosti) problematizirali pitanje: *Da li je žena ljudsko biće, ili je nešto drugo?* Na kraju su zaključili da je žena ljudsko biće stvoreno samo da služi muškarcu.

Prijezir Zapada prema ženi i nepriznavanje njenih prava trajao je i tokom čitavog srednjeg vijeka. Čak je i u vrijeme vitezova društveni status žene ostao nepromijenjen, mada se u tom periodu iskazivala naklonost prema ženama i hvalila se njena uloga. I dalje je smatrana manje vrijednom i bez prava na raspolaganje svojim imetkom bez dopuštenja muža.

Zakon Engleske je sve do 1805. godine dozvoljavao mužu da proda svoju suprugu, precizirajući cijenu žene: „šest funti“ (pola šilinga ili četvrt sirijske lire, 0, 71068 KM)

Godine 1961. dogodilo se da je jedan Italijan prodao drugom čovjeku svoju suprugu na rate. Kada je kupac odbio platiti dogovoreni iznos, prodavač ga je ubio. (Časopis *Hadaretu-l-islam*, druga godina 1078. stranica)

Francuskom revolucijom (koja se desila krajem XII stoljeća po H.) ukinuto je ropstvo i objavljena sloboda čovjeka kojom se nije mislilo i na ženu. Francuski je zakon precizirao da žena ne može sklapati ugovor bez

96 Muslimanka i porodica aktuelna pitanja, dr. Sulejman Topoljak, str. 25.

97 Žena između šerijatskog i svjetovnog prava, dr. Mustafa Sibai, str. 26.

pristanka staratelja - ukoliko se radi o neudatoj ženi. U tekstu tog zakona kaže se da su osobe s nepotpunim ovlastima: *maloljetnik, maloumnik i žena*. Tako je bilo sve do 1938, kada je zakon izmijenjen u korist žena, ali su i dalje ostala određena ograničenja za udate žene.⁹⁸

- Kod predislamskih Arapa žena je bila bez ikakvih prava, ponižavana, zlostavljana i omalovažavana. Smatrali su ženu predmetom koji služi za zadovoljenje muških hirova. Nije joj bilo dozvoljeno izabrati bračnog druga, već bi je staratelj davao kome je on htio. Muškarac je mogao sklopiti brak sa neograničenim brojem žena.

Žena u tom periodu nije imala pravo posjednovanja, jer je i ona sama bila posjednovana, i nije imala pravo nasljedstva, već je i ona sama često bila nasljeđivana. Kada bi čovjek umro i ostavio djecu iz više brakova, najstariji sin imao je pravo oženiti se ženom svoga oca, smatrajući je nasljedstvom poput ostale očeve imovine. Život žene nije bilo nešto što se smatralo vrijednim kao život muškarca. Često se za ubistvo žene ne bi odgovaralo. U nekim plemenima djevojčice su žive zakopavane, jer su smatrane sramotom.

Kako navodi dr. Mustafa Sibai, jedino čime se arapska žena tog vremena može pohvaliti svojim sestrama u svijetu jeste briga muža prema njoj, odbrana njene časti i osveta zbog narušavanja njenog dostojanstva.

Status žene u islamu

U vrijeme kada je žena širom svijeta, a posebno kod Arapa, bila ponižavana, omalovažavana i kada joj se nikakvo pravo nije priznavalo, Uzvišeni Allah šalje Svog poslanika Muhammeda, *sallallahu alejhi ve sellem*. Islam je poput svjetla odagnao sve tmine nepravde i terora nad ženom. Odgojio je generaciju koja je poštovala i cijnila ženu, uvažavajući sva njena prava. Vratio je ženi ponos i dostojanstvo i uzdigao je na mjesto koje joj pripada kao majci, supruzi, sestri i kćerki. Allah Uzvišeni je putem Objave zaštitio prava žene i dao joj pravo podjednako kao i muškarcu iskazujući ravnopravnost među njima onoliko koliko ih je priroda učinila ravnopravnim.

Prof. Halid Hadim es-Surudži kaže:

“Jedna od najbitnijih odlika poslanstva posljednjeg Božijeg Poslanika, *sallallahu alejhi ve sellem*, jeste to što on istinski posvećuje pažnju ženi,

98 Muslimanka i porodica aktuelna pitanja, dr. Sulejman Topolja, str. 22.

iskazuje joj počast, osigurava status, definira vrijednosti, pojašnjava joj prava kako niko ne bi mogao činiti nasilje nad njom, a definira i njene obaveze kako ne bi došla u situaciju da prema nekom bude nepravedna.”⁹⁹

Muhammed, sallallahu alejhi ve sellem, je svojim riječima i djelima, a prvenstveno iskrenošću i ljepotom svog srca, odgajao one koji su pohrlili islamu i svoja srca napojili šehadetom. Ljude koji su prezirali i ponižavali žene odgojio je u ljude koji su poštovali i cijenili ženu kao nešto najvrjednije što su imali. Podučio ih je da Allah obećava Džennet onome ko odgoji u islamu svoje kćeri, pa im je otvorio srca za ljubav i nježnost njihovih djevojčica. Svjetlo islama im je obasjalo prsa i dalo snagu da dobro vide dobrim, a zlo zlim tako da su objavili rat običaju ubijanja ženske djece i sačuvali čovječanstvo od iščezavanja. Na taj način Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, je dao najveći doprinos čovječanstvu, jer je zaustavio ubijanje onih koje rađaju i odgajaju čovječanstvo.

Ljude koji zbog prijezira prema ženama nisu imali poštovanja ni prema sopstvenoj majci, podučio je da majka nije samo mašina koja rađa djecu, već osoba kojoj najviše duguju i pod čijim nogama trebaju tražiti Džennet. Od majki koje su u periodu džahilijeta bile dio imovine koju sin nasljeđuje od oca, načinio je majke prema kojima su se sinovi sa blagošću ophodili, tražeći u poslušnosti njoj, Allahovo zadovoljstvo. Naučio ih je da je najbolji od njih onaj ko se najljepše ponaša prema svojoj supruzi, a to im je svojom praksom i potvrdio. Pokazao je koliko je kod Allaha vrijedna žena kada je način ophođenja prema njoj ostavio kao mjerilo vrijednosti i dobrote muškarca. Od grubih muškaraca koji su maltretirali žene islam je načinio blage i pažljive muškarce koji su pazili pravo žene, pomagali joj i prihvatili je onakvu kakva jeste.

Historija je zabilježila primjer velikog Omera, radijallahu anhu, kojem je tokom njegovog hilafeta došao jedan od muslimana da se požali na svoju suprugu. Došavši pred vrata velikog Omera, začuo je glas Omerove žene koja je ispoljavala svoju ljutnju na Omera, a on joj ništa nije odgovarao. Čuvši kako je stanje u Omerovoj kući, odlučio se vratiti. U tom trenutku Omer je izašao i vidio čovjeka koji se zaputio njemu, pa ga je upitao kojim poslom je došao. Čovjek mu reče da je došao žaliti se na svoju ženu, ali je čuo da ni kod njega stanje nije puno bolje. Tada mu Omer reče: “Zbog prava koja ona ima kod mene, ja joj opraštam. Ona me čuva

99 Poslanikove oporuke ženama, Halid Hadim es-Surudži, str. 7.

od harama, pazi na moju čast, odgaja mi djecu, čuva moju kuću, pere mi odjeću i priprema hranu. Ona je perda između mene i Džehennema. Sve to me sprečava da je grdim.”

Ovo su riječi Omera kojeg su se ljudi bojali, Omera od kojeg je šejtan bježao, ovo su riječi neustrašivog i pravednog ashaba.

Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, je odgojio generaciju koja svoju hrabrost i “muškost” nije ispoljavala maltretiranjem žena i ubijanjem djevojčica, kao što je to ranije bio običaj. Njegovi ashabi su bili najhrabriji na bojnopolju, u lice iskusnih i dobro opremljenih neprijatelja. U bitkama su bili poput lavova, a u svojim kućama, među porodicom blagi, nježni i umiljati, unoseći radost u srca ukućana.

Žene u Evropi počele su se boriti za svoja prava krajem 19. stoljeća, a muslimanka je svoja prava dobila objavom Kur’ana, još u sedmom stoljeću. Žena na zapadu je pod plaštom borbe za pravo dobila ono što ne može ponijeti kao žena, pa su se zbog toga pogubile u svom svijetu lažnih ravnopravnosti, zanemarujući svoju osnovnu ulogu. Kao vid ravnopravnosti s muškarcima dobile su radna mjesta u rudnicima, na građevinama, u željeznicama i drugim mjestima gdje se obavljaju teški fizički poslovi.

Uzvišeni Allah je muškarca i ženu učinio ravnopravnim u svim stvarima gdje njihova priroda dozvoljava ravnopravnost i to se manifestira kroz brojeve ajeta i hadise:

Onome ko čini dobro, bio muškarac ili žena, a vjernik je, Mi ćemo dati da proživi lijep život i doista ćemo ih nagraditi boljom nagradom nego što su zaslužili. (En-Nahl, 97)¹⁰⁰

Nije pravedno da žena kao fizički slabije, nježnije i senzibilnije biće zadovolji standard koji je postavljen za muškarce. Niti je izvodljivo da muškarac sa svim osobinama koje posjeduje, kvalitetno obavlja posao za koji su potrebne ženska senzibilnost, pažljivost i druge osobine koje su izraženije kod žene.

Žene nisu oponenti muškarcima, ne postoji sukob među njima. Žena je muškarcu ili majka, ili supruga, ili sestra, ili kćerka. Oni su jedni drugima pomagači u ostvarivanju svoje misije na Zemlji, oni dopunjuju jedno drugo i samo tako mogu ispravno funkcionirati.

Muško i žensko nemaju istovjetnu psihofizičku građu tako da njihovo izjednačavanje u svakom pogledu ne bi bilo pravedno. Slikovitije rečeno: čovjek koji nema ruku i čovjek koji je slijep imaju jednaka prava, ali

100 Prijevod Kur’ana

nemaju jednake mogućnosti. Oni ne mogu raditi iste poslove. Po učenju islama, izjednačavanje nejednakih je nepravda, a ono što je nepravedno nije islamsko.¹⁰¹

Odgajateljica čovječanstva

Današnja žena zavarana lažnim vrijednostima koje nam se svakodnevno putem medija plasiraju, potpuno je pokvarila svoj kantar vrednovanja. Izgubljena u svijetu kojem ne pripada, naša žena često zaboravlja da joj je povjerena najčasnija i najveća uloga na ovome svijetu. Omer ibn Hattab, r.a., je rekao velike riječi kojima se odaje priznanje i ukazuje na veličinu emaneta kojeg nosi žena: „Žene odgajaju polovinu društva u svom krilu, a same čine drugu polovinu“

Uloga odgajateljice čovječanstva jeste uloga koja zaslužuje da joj se posveti cijeli život. I prije nego što društvu daruje novog člana, život žene je usmjeren u pravcu priprema za nošenje te velike uloge, ona biva odgajana i obrazuje se kako bi na najbolji način ispunila emanet koji će ponijeti. Društvo se oslanja na stub koji se zove porodica i onoliko koliko su kvalitetne porodice toliko je kvalitetno i društvo. A porodica se oslanja na stub koji se zove žena, onoliko koliko je dobra, uspješna i kvalitetna majka kao stub porodice toliko će biti uspješni porodica i društvo. Muškarac i žena nikako ne smiju zamijeniti svoju ulogu, jer ako on izgubi čvrstinu, a ona izgubi svoju krhkost, tada život gubi smisao.

Historija svjedoči da su samo velike žene odgajale velike ljude, hrabre borce, bogobojazne vjernike i velike alime. U pedesetim hidžretskim godinama u Medini sa svojom suprugom živio je Ferruh, poznati borac. Kada su muslimani u tom periodu pozvani da se bore, on se odazvao ostavivši svoju ženu noseću. Ostavio joj je i 30 000 dinara. Nakon nekoliko mjeseci ova žena se porodila i na svijet donijela poznatog tabiina Rebia er-Re'ja. Mudra žena je sav novac kojeg joj je muž ostavio potrošila u obrazovanje svog sina, nije se zadovoljila da dobije samo prosiječno obrazovanje, već je vodila sina od učenjaka do učenjaka dok nije postao jedan od najvećih učenjaka u Medini. Nakon 30 godina učestvovanja u borbi i odsustva, jedne noći Ferruh se vratio svojoj kući, ispričao se sa svojom ženom i dao joj još novca da stavi zajedno sa onim što je ostalo od novca kojeg joj je na odlasku dao. Ženu je obuzimala tuga šta će reći

101 Šapućem ti kao terorista, Sara Sabri, str. 63.

mužu, jer je sav novac potrošila. Pošto je bilo vrijeme jacije, Ferruh ode klanjati u Poslanikovu džamiju, željno isčekujući da vidi svog sina kada se vrati kući. U džamiji nakon namaza primijeti veliki broj ljudi koji se okupio i pažljivo slušao predavanje nekog šejha čijom retorikom i znanjem i sam Ferruh bijaše zadivljen. Koliko je učenjak bio učen, svjedočili su stari i učeni ljudi koji su sjedili u haremu i pažljivo slušali svaku riječ tog mladića. Ferruh se raspita ko je taj učenjak pa mu rekoše da je najučeniji u hadisu i fikhu, mladić na čija predavanja su dolazili Enes ibn Malik, Ebu Hanife, Sufijan es-Sevri i drugi velikani. To je učenjak koji je izuzetno plemenit, skroman i darežljiv. Ferruh upita za ime pa mu rekoše da je to Rebia, sin velikog borca Ferruha, koji je davno otišao u boj iz kojeg se nije vratio. Ponos i sreća ispuniše srce Ferruhovo pa se sa suzama u očima vrati svojoj kući i zahvali supruzi što je sina odgojila u takvog velikana. Ona ga upita: "Šta ti je draže, onih 30 000 dinara što si mi ostavio ili učenost i ugled koji uživa tvoj sin?" On odgovori da je daleko draže i važnije ovo drugo pa mu supruga reče da je sav novac koji je ostavio uložila u obrazovanje svog sina.¹⁰²

Sličan primjer nalazimo i u životu Ebu Hanife čiji otac je pristao oženiti gluhu, nijemu, slijepu i nepokretnu ženu zarad halala tuđeg haka kojeg je pojeo. To je bio ispit kojeg je Sabit položio, a kao nagradu je dobio ženu koja vidi, ali je slijepa za haram, koja čuje, ali je gluha za slušanje onoga što je Allah zabranio, ženu koja govori, ali je nijema za ono što joj je Allah zabranio, ženu koja hoda, ali je nepokretna da ide prema haramu. Iz takvog braka, od takvih roditelja, rodio se velikan čije znanje će koristiti do Sudnjega dana.

Omer ibn Abdulaziz je također potomak čestitih. Njegov djed Omer ibn Hattab, r.a., je šetajući ulicama Medine čuo dvije žene kako razgovaraju dok su pripremale mlijeko za prodaju. Jedna je predlagala da doliju vode, a druga ju je podsjećala da je to Omer zabranio i da ako Omer ne vidi da varaju, vidi Gospodar Omerov. Odmah je Omer otišao svojim sinovima i tražio da je jedan od njih oženi, jer će Allah dati dobra od takve žene. Oženio ju je Omerov sin Asim i s njom mu Allah dade kćerku Lejlu koja rodi i odgoji velikana Omera ibn Abdulaziza.

Rahmetli Alija Izetbegović je o ženi kao majci rekao:

„Položaj žene u muslimanskom društvu mora se svugdje promijeniti u skladu s njenim zadatkom majke i prirodnog odgajatelja podmlat-

102 *Iz života tabiina*, dr. Abdurrahman Ra'fat el-Baša, str. 87.

ka. Neobrazovana, zapuštena i nesretna žena ne može podići i odgojiti sinove i kćeri koji su kadri pokrenuti i uspješno voditi prepород muslimanskih naroda. Islam treba povesti inicijativu da se majčinstvu da rang društvene funkcije. Civilizacija je od žene napravila objekat koji se koristi ili kojim se robuje, ali je ženi oduzela ličnost koja jedina može biti nosilac vrijednosti i poštovanja. Zanemarujući majčinstvo ona je ženu lišila njene osnovne i nezamjenljive funkcije.“¹⁰³

Primjer posvećene majke i dobre odgajateljice moramo uzeti u našim nenama koje su bez dana školovanja bile najbolji pedagozi, najuspješniji menadžeri, najbolji učitelji i ponosni ambasadori svoje vjere i nacije. Bošnjakinje su oduvijek bile okićene moralnim vrijednostima, krasili su ih pobožnost, dostojanstvo, iskrenost, stidljivost, oštroumnost, blagonaklonost, odanost vjeri i požrtvovanost za svoju porodicu. Takve žene su odgajale velikane bošnjačkog naroda. Bile su nježne i blage, ali opet, dovoljno jake da budu čvrst stub svoje porodice.

Muamer Zukorlić, bivši Sandžački muftija, je o veličini bošnjačke majke rekao:

“U vremenu kada je sve što je naše bilo zabranjeno, majka je dojeći svoje čedo na njegovo uho tiho šaptala Šehadet i tako osigurala kontinuitet glavne niti naše vjere u doba vladavine agresivnog bezbožništva. Majka je najveći heroj bošnjačke nacije.”

Društveni aktivizam muslimanke

Islam je ženi dao prava, ali joj ih muslimani često otimaju. Navodi se u brojnim predajama da su žene u vrijeme Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, učile i bile aktivne na polju traženja i širenja znanja. Iz velike želje za stjecanjem znanja, žene ensarijke su tražile od Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, da odredi jedan dan u kojem će žene moći dolaziti njemu i uzimati znanje od njega pa je Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, to prihvatio.

„U jedinstvenoj generaciji ashaba žena nije oklijevala u traženju znanja i pojašnjavanju šerijatskih propisa od Allahovog Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem. Uporno je postavljala pitanja iz onoga što je interesiralo, ako bi posumnjala u nečiju fetvu ili ako bi bila uvjerena u ispravnost nečije fetve. Tražila je preciznost pri razumijevanju određenog pitanja sve

¹⁰³ <http://divithana.com/vijesti/prvi-predsjednik-o-polozaju-zene/>

dok ne bi došla do jasnog dokaza, a tako je postupala svjesna, inteligentna i razborita žena.“¹⁰⁴

Naš Poslanik je bio okružen snažnim, samouvjerenim i nezavisnim ženama. Njegova voljena Hatidža bila je jedna od najuspješnijih među trgovcima Arabijskog poluotoka. Aiša je, uprkos svojoj mladosti, bila samouvjerena, slobodoumna i intelektualno snažna žena koja će kasnije postati jedna od najvećih žena učenjaka u historiji. Prenosi se da je Aiša, radijallahu anha, bila pravnik u islamu sa svojih nepunih 20 godina, davala je fetve i bila savjetnik nekim od najpoznatijih ashaba. Temelje njene intelektualne veličine postavio je sam Poslanik jer je prepoznao njenu briljantnost. Zejneb bint Džahš je vodila „neprofitnu organizaciju“. Ona je izrađivala različite rukotvorine, prodavala ih na pijaci, a zarađeni novac koristila da potajno pomaže siromašne u Medini. Umm Seleme je bila dovoljno hrabra da sama emigrira iz Mekke u Medinu, pratio ju je samo jedan jahač. Ona je također mudro riješila krizu na Hudejbiji. Sve su to supruge Poslanika, a.s. Njihovim imenima možemo dodati i mnoge snažne i energične žene koje su igrale značajnu ulogu u životu mlade muslimanske zajednice. U prvim generacijama žene su bile toliko posvećene nauci da bi u svoju spremu (ruho) nosile ispisane knjige, kao najvredniji dio onoga što su za brak pripremale.

Seid ibn Musejeb, prvak generacije tabiina, odbio je dati svoju kćer za snahu halifi Abdulmeliku ibn Mervanu, jer se bojao da će oslabiti njena vjera u svili i kadifi emevijskih dvoraca. Svoju kćer udao je za svog učenika Ebu Vedaa, jednog od najsiriomašnijih ljudi Medine, ali čovjeku koji je bio potpuno predan svome Gospodaru i posvećen nauci. Nakon što ju je oženio, Ebu Veda je nastavio pred njom učiti, jer je posjedovala znanje koje je imao i njen otac.¹⁰⁵

Nakon ovih generacija koje su ostavile dubok trag na čovječanstvo, javljaju se generacije koje svjesno ili nesvjesno ženu distanciraju od nauke i društvenog angažmana. Nakon velikana islama koji se nisu libili uzimati znanje od žene, javljaju se muslimani koji se zadovoljavaju da im supruge i kćerke vrše ulogu mašina za pranje, kuhanje, čišćenje i reprodukciju, dok su se žene zadovoljile ponosom na odgojenu djecu, skuhan ručak i obrisanu prašinu. Zbog nerazumijevanja prioriteta ovakva situacija rezultira nedostatkom stručnog kadra u svakodnevnim životnim potrebama koje prirodno pripadaju ženi. Dr. Jusuf el-Karadavi spominje primjer da su se u nekim mjestima ljudi toliko fokusirali na fikh i njegovo

104 *Ličnost žene muslimanke*, dr. Muhammed Ali el-Hašimi, str. 78.

105 *Iz života tabiina*, dr. Abdurrahman Ra'fat el-Baša, str. 125.

razumijevanje da su zapostavili sve druge oblasti, pa je bilo i do 50 fakih, a nijednog ženskog ginekologa. Pored toga što nije bilo žena ginekologa, nije bilo ni muškaraca muslimana u toj oblasti, pa su bili primorani žene voditi nemuslimanima. Na njima je tada bilo samo da donose fetve da li ih nemusliman može pregledati ili ne. Uzrok ovakvog stanja bio je neangažman žene na polju nauke.

Kao izgovor za svoju neangažiranost, današnje žene navode nedostatak vremena i nedostatak obrazovanja smatrajući da je puno onih koje sa svojim diplomama trebaju biti aktivnije u mijenjanju društva. Sa druge strane, one koje steknu diplome, zadovolje se poslovima gdje stječu materijalnu korist, bez dodatnog angažmana, pritom ostavljajući i one nekom drugom da se bavi društvenim pitanjima.

Psihologinja Aida Tule navodi priču o četiri čovjeka koji su se zvala Svako, Neko, Biloko i Niko. Svako je trebao uraditi neki posao, ali je ostavio da to Neko uradi. Neko je mislio da će to Biloko uraditi, ali, na kraju, Niko nije uradio ono što je Svako trebao uraditi.

Upravo ova priča odslikava stanje današnjih žena, koje uvijek čekaju da neko ili bilo ko preuzme određene odgovornosti koje su obaveza cjelokupnog društva.

Isto kao što žena treba poštovati i pomagati muža u izvršenju njegovih obaveza, i muž je dužan poštovati svoju ženu, pomagati joj u njenim obavezama i bodriti je da duhovno i intelektualno jača. U našoj zajednici prisutna je situacija gdje muž preuzima svu odgovornost poslova mimo kuće i angažiranost u društvu, a ženu veže samo za kuću i kućne poslove. Na ovaj način žena biva uskraćena svega korisnog što može uzeti i ponuditi društvu. Čak i oni koji se pozivaju na slijeđenje Kur'ana i Sunneta, zabranjuju svojim suprugama djelovanje u društvu pozivajući se na to da je kuća najsigurnije i najbolje mjesto za ženu. Koriste kur'anska i sunnetska načela, bez poznavanja povoda i intencija tih propisa. Da je Allah naredio ženi da samo djeluje u okviru svoje kuće, ne bi joj propisao pokrivanje, spuštanje pogleda ili zabranu namirisavanja. Ženi je spomenuto propisano izvan kuće, a ne u kući kod svog muža i svoje porodice. Ovim propisima Allah je zaštitio ženu kako bi mogla normalno djelovati u okviru svoje zajednice.

Neispravno razumijevanje vjere ili dopuštanje egu da upravlja čovjekom rezultiraju pojavom sputavanja žene da doprinosi zajednici.

Upravo žena muslimanka mora se boriti protiv tih pojava, jer joj islam daje prava i emanete koje je dužna iznijeti. Moramo se izboriti za svoje mjesto u društvu. Status koji uživa danas žena muslimanka u vjerom

osviješćenoj zajednici je zahvalnost borbenih ashabijki, koje su same tražile mjesto u društvu, u znanju. Nije bilo segmenta u prvim danima islama a da nije bilo prisutnih žena. Čak su imale hrabrost da se požale Poslaniku, sallallahu alejhi ve sellem, da ih Allah ne spominje dovoljno u Kur'anu!

Kako su objavljivani ajeti tako se i mijenjao status žene u islamu. Na početku je bila zabrana ubijanja ženske djece a kasnije žene postaju jednake. Bilo je jasno da Kur'an i govor Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem, idu u smjeru da oslobode ženu od kulturnih okova arapske tradicije i običaja tog vremena. Stvoritelj se ženama obraća kao stvorenjima jednakim sa muškarcem - njihov status kao vjernica je identičan statusu muškaraca.

Zaključak

Islam ženi daje prava sa intencijom da je zaštiti i uzdigne na mjesto koje joj pripada, a današnje prozapadne civilizacije nude ženi prava i slobodu želeći je iskoristiti. Žena se mora otrgnuti svemu onome što ugrožava njenu osnovnu ulogu i biti čvrst stub svojoj porodici i zajednici. Kolikogod je bitna uloga žene unutar porodice, isto toliko je bitna uloga žene unutar njene zajednice. Žena može odgojiti dobre potomke unutar svoje porodice, ali ih vremenom mora pustiti u zajednicu u kojoj će biti izloženi mnogim devijacijama. Ilustrativno kazano to je kao da zdravu jabuku stavi među puno truhlih - vremenom će i zdrava jabuka struhnuti ako nema ko otkloniti truhle. Žena koja je posvećena samo svojoj porodici, ne odvaja dio svog vremena za zajednicu i ne pokušava se boriti protiv devijacija i poroka koji haraju društvom, mora znati da sutra i njeno dijete može biti žrtva svega lošeg što nudi jedno društvo.

Samo jaka žena može odgojiti jaku porodicu, a samo jake porodice nam mogu pokloniti jaku i ispravnu zajednicu. Žena kao majka, supruga, sestra, kćerka i uopće kao član zajednice, jako je bitan faktor pa mora uspostaviti balans kako bi sebe dala, u određenoj mjeri, u svakom segmentu porodičnih i društvenih angažmana.

Nasilje u porodici

Sažetak

Nasilje u porodici je veoma kompleksan problem jer se odnosi na unutarporodične odnose i najčešće predstavlja tajnu. Kada jednom izađe iz porodičnih okvira, ono sa sobom nosi niz posljedica u odnosu na sve članove te porodice. U ovom radu autorica, na osnovu relevantne literature, predstavlja temeljne pojmove koji se tiču fenomena porodičnog nasilja, dinamike nasilnih odnosa te zaštite žrtava nasilja u porodici u BiH. U radu su predstavljeni i principi rada sigurne kuće za žrtve nasilja te slučaj iz prakse sigurne kuće. Praksa je pokazala da je za rješavanje problema nasilja u jednoj porodici potrebno imati sistemski multidisciplinarni pristup. I pored dobro razvijenog sistema zaštite od nasilja u porodici, u BiH vrlo je važno raditi na prevenciji nasilja. Autorica zaključuje da u kontekstu borbe i zaštite žrtava nasilja, te u cilju prevencije nasilja vjerske zajednice u BiH bi morale imati značajnu ulogu, inicijative i aktivnosti.

Ključne riječi: nasilje u porodici, sigurna kuća, prevencija, zaštita žrtava nasilja u porodici

Uvod

Nasilje u porodici kao globalni fenomen predstavlja najučestaliji oblik kršenja osnovnih ljudskih prava u svim zemljama svijeta. Niti jedno društvo nije oslobođeno nasilja u porodici, samo postoje razlike na koji

način država tretira nasilje i kako se odnosi prema žrtvama i počiniocima nasilja.

Rasprostranjenost nasilja u bilo kom društvu obično se utvrđuje studijama o učestalosti, i mada se raspravlja o preciznoj definiciji nasilja u porodici, skoro trećina (30%) svih žena koje su bile u vezi, širom svijeta, doživjela je fizičko i/ili seksualno nasilje od strane intimnog partnera. Osim toga, na globalnom nivou, čak 38% od ukupnog broja ubijenih žena ubio je partner ili supružnik.¹⁰⁶ Dakle, prema svjetskoj statistici, svaka treća žena tokom svog života iskusila je jedan od oblika nasilja od strane bračnog ili intimnog partnera.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH provela je istraživanje o rasprostranjenosti nasilja u porodici u našoj zemlji tokom 2012. godine. Utvrđeno je da je skoro polovina svih žena (47, 20%) obuhvaćenih studijom doživjela najmanje jedan oblik nasilja od navršene petnaeste godine, a nešto manje od 12% je navelo da je doživjelo nasilje tokom godine koja je prethodila anketi. Najčešći vid nasilja koji su navele žene u BiH je psihičko, sa učestalošću od 42% tokom životnog vijeka, nakon čega slijedi fizičko nasilje sa učestalošću od 24% tokom životnog vijeka, a 6% žena je navelo da su doživjele seksualno nasilje. Počinioci nasilja nad ženama u najvećem broju su njihovi bivši ili aktuelni partneri. Nalazi istraživanja pokazuju da partnersko nasilje igra ulogu u 72% slučajeva. Generalno, žene su suočene sa mnogo većim rizikom od nasilja u intimnim i porodičnim vezama nego u široj zajednici. Veća je vjerovatnoća da će mlađe žene doživjeti nasilje nego starije, a pri tome ni žene lošeg zdravlja ili sa invaliditetom nisu pošteđene nasilja - ustvari, stope rasprostranjenosti u odnosu na njih iste su kao i u odnosu na zdrave žene bez invaliditeta (Babović 2013).

Iako je nasilje u porodici, pretpostavljamo, prisutno od prve zajednice muškarca i žene, "otkriće" pojave vezano je za 60. godine prošlog stoljeća kada su urađena prva istraživanja o nasilju nad djecom. U fokusu istraživanja 70-tih godina bilo je nasilje nad ženama, 80-tih godina istraživanja su fokusirana na seksualno zlostavljanje djece. U fokusu su 90-tih godina bila istraživanja nasilja nad starim osobama. U razvijenim zemljama ustanovljen je društveni sistem zaštite koji je podrazumijevao: definiranje različitih oblika nasilja, uvođenje zakonskih oblika prijavlji-

¹⁰⁶ Prema: World Health Organization, Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence (Geneva: 2013).

vanja slučaja, specijalizacija stručnjaka za zaštitu od porodičnog nasilja i dr. Iako danas u većini zemalja postoji zakonska legislativa koja tretira oblast nasilja u porodici kao i razvijeni sistemi zaštite, statistika o porodičnom nasilju nam govori o prisutnosti ove pojave u svim zemljama svijeta.

Porodično nasilje u BiH je bilo u domenu privatne sfere sve do dvadeset godina unazad, kada ono, zahvaljujući prvenstveno nevladinim organizacijama, izlazi u društvenu sferu i počinje se promatrati kao ozbiljan društveni problem.

Porodično nasilje u kontekstu bosanskohercegovačke porodice ima specifičnost u intergeneracijskom prenošenju patrijarhalnog obrasca življenja. Nasilje je model ponašanja koji se usvaja najčešće od najranijeg djetinjstva i prenosi na buduće generacije. Dakle, nasilje nije dio genetskog naslijeđa, već predstavlja naučeni obrazac ponašanja. Jak utjecaj tradicije i patrijarhalnog kulturnog naslijeđa, koje se odražava u dominaciji muškaraca u svim sferama života, doprinosi vjerovanjima da je za nasilje kriva žena jer je upravo ona ta koja dovodi do tenzija u porodici ili vezi - izazvala ga je i zaslužuje nasilje koje joj se desilo.

Od žene se očekuje da šuti o nasilju, jer je to njena sramota i neuspjeh. Tako se dešava da, umjesto da se nasilje javno osuđuje i ne prihvata te da se pruži pomoć i podrška žrtvi, okolina često opravdava nasilje tražeći razloge u ponašanju ili karakteru žrtve. Odrastajući u skladu sa spolnom ulogom i brojnim predrasudama o nasilju (dobre žene i majke niko ne tuče, šuti i trpi i drugima se to dešavalo, djeci treba otac i sl.) žene su naučene da preuzmu odgovornost za nasilje ukoliko im se dešava. Ovi, duboko ukorijenjeni i čuvani stavovi stoljećima su amnestirali počinilje nasilja prebacujući svu odgovornost za nasilno ponašanje na žrtvu.

Često nasilje biva različito doživljeno od strane muškarca i žene. Važno je steći uvid u naše stavove prema nasilju u odnosu na različite spolne uloge. Nasilje pričinjava bol svakome, žrtvi - tjelesnu povredu, povredu - osjećaj vlastite vrijednosti, ponosa, osjećaj stida i krivnje, počinitelju - osjećaj bespomoćnosti, frustriranosti, bijesa, osjećaj krivnje, gubitak kontrole. Osobe koje su svjedoci nasilja su, također, u veoma složenoj situaciji, jer nerijetko ne znaju šta trebaju učiniti.

Nasilje je prisutno u širokom spektru ljudskih odnosa - između roditelja i djece, nastavnika/ca i učenika/ca, u politici, u ekonomiji itd. Najčešći, a najskriveniji vid nasilja jeste nasilje u partnerskim odnosima

(muškaraca nad ženama) koje je uvjetovano nejednakom moći među polovima.

Nasilje u porodici možemo definirati kao skup ponašanja čiji cilj je kontrola druge osobe upotrebom sile, zastrašivanjem i manipuliranjem. Iz ove definicije uočavamo osnovne četiri vrste nasilja:

1. tjelesno / fizičko zlostavljanje,
2. emocionalno / psihičko zlostavljanje,
3. seksualno zlostavljanje i
4. ekonomsko zlostavljanje.

Tjelesno/fizičko nasilje se najčešće povezuje s udaranjem, guranjem i drugim očiglednim oblicima fizičkog zlostavljanja. Međutim, fizičko nasilje se odnosi i na demonstraciju sile. Naprimjer, udaranje po vratima, predmetima, uništavanje imovine, opasna vožnja s namjerom da se osoba uplaši mogu biti demonstracija fizičkog nasilja. Također, pod fizičkim nasiljem uključujemo i različite oblike zlostavljanja s fizičkim posljedicama kao što su zaključavanje žrtava u stanu ili kući, zaključavanje hrane i sl. Naposljetku, fizičko nasilje može uključivati i stvarno nasilje ili prijetnju nasiljem nad drugim članovima porodice, srodnicima, prijateljima i sl. Fizičko nasilje je najprepoznatljivija vrsta nasilja koja uključuje:

- Udaranje rukama i nogama (guranje, šamaranje, ujedanje, štipanje)
- Oštećenje imovine u stanju bijesa (bacanje predmeta, uništavanje inventara, udaranje po zidovima)
- Korištenje oružja radi prijetnji ili povređivanja
- Zarobljavanje u domu
- Sprečavanje žrtve da potraži ljekarsku pomoć ili pozove policiju
- Povređivanje djece
- Zadržavanje ili ograničavanje količine hrane i vode.

Neposredni simptomi fizičkog zlostavljanja su: ozljede na licu, ozljede na grudnom košu, grudima i abdomenu, hematomi i ogrebotine po tijelu, iščašenja, napukline ili lomovi kostiju, opekotine različitih stepena, ozljede nožem ili drugim predmetima, unutrašnje povrede - krvarenja, vidljivi tragovi gušenja na vratu, izbijeni zubi, povrede bubne opne, povrede u genitalnom području i dr.

Emocionalno-psihološko nasilje je vrsta nasilja koju i sama žrtva najteže prepozna i najteže dokaže. Uključuje veliki dijapazon ponašanja čiji je cilj kontrola žrtve.

Emocionalno nasilje uključuje:

- Uvrede - stalne kritike kojima se povređuje lični, emocionalni, profesionalni i seksualni imidž. Uvrede značajno utječu na gubitak samopouzdanja i u konačnici u potpunosti emocionalno onesposobe žrtvu.
- Odbacivanje - izjave kojima se kod žrtve stvara osjećaj bezvrijednosti. Stalnim odbacivanjem žrtva počinje vjerovati da nije važna i vrijedna te da ne zaslužuje ljubav i pažnju.
- Prijetnje i optužbe - izjave kojima se nanosi psihička i fizička bol žrtvi.
- Posesivno ponašanje i kažnjavanje - odnos prema žrtvi kao prema vlasništvu. Uključuje patološku ljubomoru, ograničavanje kretanja, stalno optuživanje o nevjeri i izolaciju žrtve.
- Prijetnje povređivanjem i oduzimanjem djece je jedan od najčešćih razloga zbog kojeg žrtve dugo vremena ostaju u nasilnim zajednicama jer se plaše da će im nasilnik oduzeti djecu.

Psihičke posljedice zlostavljanja žene su: napetost, nemir, osjećaj slabosti i nemoći, osjećaj straha (za život dragih osoba, za svoj život), osjećaj stida, osjećaj krivice, samozanemarivanje,

gubitak samopouzdanja, neurotske reakcije (depresivnost, napadi panike), poremećaji spavanja (nesanice, noćne more), poremećaji ishrane, zloupotreba alkohola i droge, problemi sa koncentracijom, dezorijentacija, osjećaj rastresenosti, nedostatak tolerancije i strpljenja, agresivno ponašanje prema sebi i drugima, pokušaj suicida, seksualne poteškoće (prisilno seksualno ponašanje, odsustvo želje za seksualnim kontaktima duže vrijeme), posttraumatski stresni poremećaj i dr.

Seksualno nasilje uključuje seksualno uznemiravanje, seksualna zloupotreba, incest, nedobrovoljne seksualne radnje, silovanje te svaki seksualni čin počinjen protiv volje druge osobe. Seksualni odnosi pod prisilom putem prijetnji, zastrašivanja ili fizičke sile, prisiljavanje na neželjene odnose ili odnose sa drugima. Seksualno nasilje u braku se ne prepoznaje, jer žrtve smatraju da je to njihova bračna dužnost iako prema njihovim navodima najčešći seksualni odnosi koje imaju su pod prisilom.

Seksualno zlostavljanje žena u 40% slučajeva dovodi do abrazije i kontuzije na grudima, nosu i licu te spolno prenosivih infekcija, klamidija i gonoreja, HIV-a i dr.

Ekonomsko nasilje je vrlo specifična vrsta nasilja koja je najčešće i uzrok i posljedica statusa žrtve. Zbog ekonomske ovisnosti o počinitelju nasilja žrtve ostaju sa partnerima u nasilnoj zajednici, a nerijetko se dešava da se nakon prijave nasilja ponovno vraćaju počiniteljima upravo zbog nemogućnosti ekonomskog osamostaljenja. Ekonomska ovisnost žene je baza za druge oblike zlostavljanja i čini ženu taocem počinitelja.

Ekonomsko nasilje se odnosi na uskraćivanje ili oduzimanje finansijskih sredstava, sprečavanje žrtve da se zaposli, prisiljavanje da nasilniku dadne svoj zarađeni novac ili prepíše nasljedstvo, neplaćanje alimentacije i ostali oblici kontrole koja ostavlja žene bez sredstava za život.

Sve vrste nasilja nanose štetu onome ko ga trpi. U praksi se najčešće susrećemo sa kombinacijama vrsta nasilja u jednoj porodici. Emocionalno nasilje je pratilac svih pobrojanih vrsta nasilja, ali se može pojaviti i samo kao posebna forma zlostavljanja. Ako je neka žena fizički zlostavljana od svog bliskog partnera, skoro je sigurno da je također bila i meta emocionalnog zlostavljanja.

Dinamika nasilnog odnosa:

Nasilje nad ženom u porodici ne treba posmatrati kroz epizode nasilja koje se događaju kada situacija izmakne kontroli. Zapravo se radi o složenom modelu ponašanja u kojem je nasilje sastavni dio dinamike odnosa. Tokom vremena kućno nasilje, ukoliko nema pravovremene intervencije, ima tendenciju pogoršanja (učestalost i ozbiljnost). Ovdje je zapravo riječ o dugotrajnom i kontinuiranom nasilnom obrascu koji se pravilno ciklički odvija kroz tri faze:

1. Faza stvaranja tenzija (napetost)
2. Nasilna faza (eksplozija, nasilno ponašanje)
3. Faza „medenog mjeseca” (žaljenje)

Spirala nasilja je termin koji se koristi da bi se objasnio obrazac nasilja u kojem sa povećanom tenzijom dolazi do nasilnih epizoda, koje se zatim stišavaju sve dok incident zlostavljanja ne izbljedi i ne pređe u fazi mirnog perioda, a zatim se čitav ciklus ponavlja.

Iz perspektive žrtve nasilja objašnjenje pojedinih dijelova ciklusa nasilja je sljedeće:

I - faza stvaranja tenzije

Ova faza podrazumijeva manje incidente fizičkog zlostavljanja (prijetnje udarcima, gurkanje, čuškanje), verbalno / psihološko zlostavljanje itd.

Sa povećanjem tenzije povećava se strah žrtve i nesigurnost (strah od fizičkog zlostavljanja i posljedica). Obično u ovoj fazi, ukoliko se žrtva opredijeli za traženje pomoći, nema izlaz ili stvarnu podršku i često dobije odgovor institucija „da ništa ne može biti pokrenuto dok se ne pojave evidentni znakovi zlostavljanja“. Ono što žrtva radi u ovoj fazi je da pokušava smanjiti vlastiti osjećaj ljutnje i izbjegavati i najmanju „eksplozivnu“ situaciju. Ona pokušava „kontrolirati“ situaciju i mijenjati okruženje u cilju preveniranja eskalacije nasilja, jer misli da može spriječiti nasilje svojim ponašanjem.

II faza nasilne tenzije

Tokom ove faze epizode nasilja pojavljuju se sa velikim intenzitetom, što rezultira teškim fizičkim povredama, a ponekad i povredama sa smrtnim ishodom. Ovo je obično najkraća faza kruga nasilja i traje od nekoliko sati do 24 sata.

U ovoj fazi žrtva osjeća potpuni gubitak kontrole nad situacijom, svojim okruženjem i svojim životom. Osjeća se uhvaćenom u zamku (psihološki), neke žrtve razmišljaju o traženju medicinske pomoći. Ukoliko žrtve nisu informirane ili nemaju povjerenje u policiju i pravnu zaštitu, one neće potražiti pomoć, jer vjeruju da im niko neće pomoći.

III faza medenog mjeseca

Nasilnik se nakon ispoljavanja nasilja kaje za svoje ponašanje, izvinjava i obećava da se nikada više neće ponoviti. Ovo je najduža faza u početku odnosa u kojima se razvija nasilje, ali vremenom se unutar takvih odnosa ova faza progresivno skraćuje i u vrlo kratkom vremenskom periodu prelazi u fazu povećane tenzije. Tokom ove faze žrtve mogu iskusiti iluziju dobrobiti, vjerovati da su one ključ podrške za emocionalnu stabilnost počinitelja nasilja, žele vjerovati njihovim obećanjima, osjećaju se odgovornim za dobrobit počinitelja.

Generalno posmatrano, odnos dominacije i kontrole koji se sprovodi kroz nasilne obrasce ponašanja nad nekom osobom, ženom ili djetetom, prije svega izaziva strah i nesigurnost.

Iz straha od ponovnog povređivanja slijedi niz pokušaja da se sa nasilnikom uspostavi “dobar” odnos, a pri tome se nerijetko traži vlastita odgovornost za nasilje.

Udruženo sa tim, što je tipično za nasilje u porodici, javlja se stid i sramota, te se nasilje krije čak i od najbližih prijatelja i drugih članova porodice. Brojni su primjeri žena koje su nasilje krile decenijama i ostajale izolirane u poziciji “žrtve”, u sve većoj kumulaciji nasilja.

Narušen doživljaj bazične sigurnosti, sniženo samopouzdanje i samopoštovanje, stalna strepnja i strah od ponovnog povređivanja, stid i sramota, karakteristike su prve faze viktimizacije. Zajedno sa tim sreću se i brojne promjene u socijalnom funkcioniranju, kao što su povlačenje i zatvaranje u sebe, prekid kontakta sa prijateljima i rodbinom, gubitak za socijalne aktivnosti i sl.

U slučajevima izraženijeg nasilja javljaju se i simptomi psihičke disfunkcionalnosti, koji mogu biti različiti, a zavise od općih karakteristika ličnosti osobe koja trpi nasilje i karakteristika preživljenih nasilnih iskustava. U tom kontekstu možemo spomenuti razvoj psihosomatskih tegoba, depresivnosti, fobija, anksioznosti i sl. što, u najtežem stepenu viktimizacije, poprima i razmjere težih duševnih oboljenja kao što su psihotične depresije, paranoje, samoubistva ili ubistva.

Uzroci nasilja

Brojni su faktori koji utječu na pojavu nasilja u porodici - od makroekonomskih, društvenih, kulturnih, religijskih do političkih prilika. Ne postoje uzroci nasilja koji po nekom načelu zakonitosti uzročno-posljedično vode prema nasilju u porodici. Uzroke nasilja u porodici možemo tražiti u korelaciji različitih faktora rizika koji utječu na pojavu nasilja u porodici. Glavni faktori rizika koji su povezani sa većom vjerovatnoćom pojave nasilja uključuju: nisko obrazovanje, siromaštvo porodice, izloženost nasilju u djetinjstvu, prihvatanje uvjerenja o većim pravima muškaraca, prihvatanje tradicionalnih rodnih uloga, dominacija muškarca u odnosu, tolerantan odnos društva prema nasilju, neefikasne institucije u borbi protiv nasilja u porodici, ovisnosti, poremećaji ličnosti - kulminacija negativnih utjecaja ovih faktora dovodi do pojave nasilja među bračnim i vanbračnim partnerima. Istovremeno postojanje nekog od faktora rizika ne mora značiti da će doći i do nasilja u porodici. Naprimjer, faktor

rizika za nasilje može biti niže obrazovanje muškarca, ali to nije samo po sebi uzročno-posljedično povezano s nasiljem, nisu svi muškarci s nižim stepenom obrazovanja nasilni.

Ko su nasilnici

Nasilni muškarci se veoma razlikuju jedan od drugoga.

Riječ je o posve različitim ličnostima i različitoj motivaciji. Zajednički pokazatelj je da su nasilni. Nasilnici dolaze iz različitih etničkih grupa, religija, stepena obrazovanja, ekonomskog statusa, profesionalnih i drugih opredjeljenja, dobnih skupina i oba spola. Osnovne psihološke karakteristike nasilnika su nesigurnost, osjećaj nemoći, nesposobnost da prihvate slabosti ili greške u sebi samima ili da ih toleriraju u drugima. Zajedničke karakteristike nasilnika su: nisko samopoštovanje, vjerovanje u sve mitove o zlostavljajućim vezama, tradicionalno vjerovanje u mušku superiornost i stereotipni pogled na ulogu muškarca u porodici, okrivljavanje drugih za svoje ponašanje, patološka ljubomora, podvojenost ličnosti, ozbiljne stresne reakcije u toku kojih poseže za pićem i maltretiranjem da bi ih prevladao, često korištenje seksa kao čina agresije da bi ojačao samopouzdanje, slaba kontrola, niska tolerancija na frustracije, eksplozivna narav, nevjerovanje da bi nasilno ponašanje trebalo imati negativne posljedice, vjerovanje da prijeteće ponašanje čuva porodičnu jezgru i da je za dobrobit porodice, uspostavljanje kontrole nad partnericom prijeteći joj samoubistvom ako ga pokuša ostaviti, često korištenje djece kao zaloga i načina održavanja kontrole.

Ko su žrtve nasilja?

U 95 % slučajeva su to žene, mlade ili stare, udate ili neudate, zaposlene ili nezaposlene, obrazovane ili neobrazovane, bogate ili siromašne, bijele ili crne. Sve žene/djevojke mogu biti potencijalne žrtve nasilja. Žrtve nasilja u porodici postaju žrtve mnogo prije nego što steknu uvid u to. Svijest o nasilju koje proživljavaju javi se nakon niza posljedica sa kojima se suoče (na kognitivnom, emocionalnom i socijalnom planu).

Njih uglavnom odlikuje tradicionalno shvatanje podjele spolnih uloga u porodici/vezi, nisko samopouzdanje i samopoštovanje, historija porodičnog nasilja, predrasude o nasilnom odnosu, preuzimaju odgovor-

nost za postupke nasilnika; pate od osjećaja krivnje, istovremeno poriču užas i bijes koji osjećaju; imaju ozbiljne stresne reakcije sa psihofizičkim poteškoćama; vjeruje da joj niko ne može pomoći da razriješi njenu situaciju.

Zaštita žrtava nasilja u porodici

Nevladine organizacije u BiH iznijele su proces prepoznavanja domaćeg nasilja kao neprihvatljivog ponašanja i ujedinile su se oko pritiska na institucije vlasti da priznaju pravo na život slobodan od nasilja u porodici. Uporedo s radom na senzibilizaciji javnosti i lobiranju za zakonske promjene, osnovale su prve servise podrške žrtvama nasilja Sigurne kuće, SOS telefone, usluge besplatne pravne i psihosocijalne pomoći.

Nasilje u porodici se smatralo privatnim problemom sve do 2003. godine kada je došlo do reforme krivičnog zakonodavstva. Krivični zakon FBiH članom 222 definira nasilje u porodici kao krivično djelo.¹⁰⁷ Nakon donošenja ovog člana žrtve po prvi put imaju mogućnost da prijave nasilje koje preživljavaju i da počinitelji budu sankcionirani.

Druga najznačajnija zakonska odrednica kada je u pitanju nasilje u porodici dogodila se 2005. godine kada je usvojen Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH. Zakon je izmijenjen i dopunjen 2013. godine i usmjeren je prvenstveno na zaštitu žrtava nasilja. Između ostalog, predviđa i zbrinjavanje žrtava porodičnog nasilja u Sigurne kuće - Skloništa.

Sigurna kuća namijenjena je privremenom zbrinjavanju žena i njihove djece - žrtava porodičnog nasilja i predstavlja realizaciju prava žrtve nasilja u porodici na fizičku i psihičku sigurnost, odnosno zaštitu života, tjelesnog integriteta i duševnog zdravlja te sprečavanje daljeg nasilničkog ponašanja. Na teritoriji BiH postoji osam sigurnih kuća sa 173 raspoloživa mjesta. Na području Federacije BiH ima pet sigurnih kuća sa 126 raspoloživih mjesta za smještaj žrtava nasilja u porodici. One djeluju u okviru nevladinih organizacija: Fondacija lokalne demokratije Sarajevo, Medica - Zenica, Vive žene - Tuzla, Žene sa Une - Bihać, Žena BiH - Mostar.

U Republici srpskoj postoje tri sigurne kuće sa 47 raspoloživa kapaciteta koje se nalaze u okviru NVO na području: Banje Luke, Bijeljine i Modriče.

¹⁰⁷ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i izmjene zakona (*Službene novine Federacije BiH*, broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11);

U proteklih šesnaest godina u Sigurnoj kući koju vodi Fondacija lokalne demokratije u Sarajevu zbrinuli smo 1647 korisnika od čega je 574 žene, 791 dijete i 282 djevojke.

U navedenom periodu, zbog traumatskih događaja nasilja i zlostavljanja, a u kontekstu socijalnih, kulturnih, ekonomskih i političkih promjena u Bosni i Hercegovini, pružali smo sveobuhvatnu zaštitu i pomoć navedenom broju žena i djece. Osnovni cilj Sigurne kuće je fizička zaštita i sigurnost žrtava ali i niz drugih usluga koje će im pomoći u njihovoj rehabilitaciji i resocijalizaciji što će ih u konačnici osnažiti da se odupru torturi, te počnu donositi odluke koje će im pomoći u realizaciji budućeg kvalitetnijeg života. U Sigurnoj kući pružaju im se razni psihosocijalni terapijski tretmani (individualni, grupni, edukativne, suportivne, rekreativne, radno-okupacione terapije), pravna pomoć, medicinska pomoć, ekonomsko osnaživanje i dr. Najveći broj žena smještenih u Sigurnoj kući pomoć su potražile nakon dugotrajne izloženosti nasilju u porodici. Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici u Sigurnoj kući mogu ostati do šest mjeseci. U pojedinim slučajevima taj period može biti i duži ukoliko postoje opravdani razlozi istog.

U Sigurnoj kući djeluje psihosocijalni tim (neuropsihijatar, psiholozi, socijalni radnici, medicinsko osoblje) koji provode terapijski tretman sa žrtvama nasilja u porodici.

Proces rješavanja problema ima nekoliko koraka:

- Prepoznavanje i opisivanje problema
- Prepoznavanje i opisivanje misli, osjećaja i drugih obavijesti o problemu
- Prepoznavanje mogućnosti izbora ili načina rješavanja problema, uviđanjem dobitaka i gubitaka povezanih sa svakim od njih i potencijalne prepreke za svaki mogući izbor
- Odabir rješenja
- Iscrpan plan o provođenju rješenja
- Provođenje rješenja, uključivši napore usmjerene na prelaženje preko prepreka
- Procjena djelotvornosti odabranog rješenja.

Za svaku klijenticu nastojimo uspostaviti zadovoljenje osnovnih emocionalnih potreba ponovnim uspostavljanjem osjećaja sigurnosti, dostojanstva i samopoštovanja. Važna je usmjerenost na uklanjanje posljedica tjelesnih ozljeda, kvalitetnu i redovnu ishranu, dobar odmor i tjelovjež-

ba. Radi boljeg prepoznavanja i razumijevanja vlastitih postupaka koje prije nije povezivala sa viktimizacijom pružamo joj odgovarajuće znanje o zlostavljanju i njegovim posljedicama kao i znanje o posttraumatskim učincima zlostavljanja.

Prema statističkim podacima Sigurne kuće - FLD Sarajevo 60% žena se vraća počiniteljima nasilja nakon boravka u Sigurnoj kući. Nakon kraćeg perioda pomirenja, problem nasilja se vraća ukoliko nije došlo do promjene ponašanja počinitelja nasilja. Dosadašnja iskustva pokazuju da je potrebno pružiti stručnu pomoć počiniteljima nasilja u porodici. Naša iskustva u radu sa počiniteljima nasilja kroz terapijski tretman u službama socijalne zaštite, mobilne posjete i grupe samopomoći daju nam pozitivne rezultate kada je u pitanju uspješna reintegracija porodice. Najvažnija pretpostavka istog je dobrovoljnost i želja nasilnika za promjenom.

Primjer slučaja iz Sigurne kuće:

Izjava:

Odrastala sam u potpunoj osmočlanoj porodici.

Imala sam normalno djetinjstvo, išla sam u školu i bila sam sretna. Međutim, rat je sve promijenio. Imala sam osamnaest godina kada je počeo!

Ja, moja mama, braća i sestre smo bili u selu kada su počele padati granate. Jedno jutro, dok su padale granate, sa majkom i sestrama krenula sam prema Tuzli. Kretali smo se u dugačkoj koloni u kojoj je bilo nekoliko hiljada žena i djece koji su kao i mi tražili spas.

Moja braća su ostala u selu da se bore, dok smo mi bježali kroz šume koje nismo čak ni poznavali. Danima i noćima smo putovali i nismo znali gdje idemo. Svi smo bili izgubljeni! Godine su prošle dok sam se spojila sa porodicom i prividno je sve bilo uredu, ali više ništa nije bilo isto.

Na svadbi mog brata upoznala sam momka u kojeg sam se zaljubila na prvi pogled. Zabavljali smo se nepuna tri mjeseca. Godine 1995. smo se vjenčali i prvih par godina živjeli smo zaista sretno. Ubrzo smo se preselili u Sarajevo a moja porodica je ostala u Tuzli. Moj suprug je u toku rata izbjegao iz Srebrenice gdje je inače rođen i gdje je stanovao prije rata. Njegova sudbina je bila također

tužna, u toku rata izgubio je roditelje i brata, i sa sobom je nosio svoju traumu koja je bila jednako bolna kao i moja. U početku mi je pomagao, bio je pažljiv kada sam rodila prvo dijete. Nakon dvije godine rodila sam drugo dijete, dječaka, a moj suprug se jednako radovao kao i ja. Međutim, ovaj put sreća nije dugo potrajala.

Nakon pet mjeseci od rođenja drugog djeteta porodična situacija se promijenila. Saznala sam da me muž vara sa jednom ženom iz mjesta koje se nalazilo nedaleko od nas. Ta druga žena imala je dvoje djece, njen suprug je poginuo padom Srebrenice. Nisam mogla vjerovati da se moj muž može tako promijeniti.

On više nije bio čovjek kojeg sam do tada poznavala, za kojeg sam se udala, i sa kojim sam rodila dvoje djece koje oboje sigurno isto volimo. Počeo je dolaziti kasno kući, piti alkohol. Bez vidnog razloga počeo bi maltretirati mene, tući me šakama, nogama, nazivati me pogrdnim imenima. Jednom prilikom, počela sam da plačem, a on je prišao i počeo da me tuče nogama i rukama u predjelu leđa i glave. Molila sam ga da prestane jer je bol bila nepodnošljiva, krvarila sam. On je i dalje udarao, ali je udarce povećavao sve do momenta dok nisam izgubila svijest. I vjerovatno se u tom momentu bojavao za moj život, polio me je vodom nakon čega sam bolno otvorila oči i polahko sam ustala držeći se za stolicu koja se nalazila nedaleko od mene. Nije ništa govorio, samo me pogledao, uzeo je svoju jaknu i izašao iz kuće. Nakon par momenata, ostala sam sama, svuda je bila tišina, sjela sam na stolicu i počela sam da plačem, osjećala sam jaku bol svuda u tijelu. I baš tada, u mojoj glavi, skupio se sav moj život, moje djetinjstvo, rat, prošlost i bolna sadašnjost. Ustala sam polahko, uzela za ruku svoju djecu koja su se igrala nedaleko od kuće i odlučila sam potražiti stručnu pomoć. Nisam više mogla trpjeti sav taj užas koji nije prestajao godinama.

Smještaj u Sigurnu kuću:

Kod prijema je X.Y. djelovala uznemireno, uplašeno, plakala je i govorila: „Mislila sam da sama mogu riješiti svoj problem, da će me moj muž saslušati i razumjeti, ali on to nije učinio, on nije bio tu tada kada mi je bio najpotrebniji.“

U Sigurnu kuću je smještena zajedno sa svoje dvoje djece, djevojčicom od šest godina, koja je povučena, tiha i ćutljiva i dječakom od četiri godine koji je komunikativniji i otvoreniji u odnosu

na sestru. Dječak je povremeno bio agresivan prema majci i prema sestri, a što je majka kroz razgovor povezivala sa ponašanjem oca, odnosno sličnosti u njihovom ponašanju.

U toku daljeg boravka primjećivali smo da se njeno stanje mijenja, da je postala mirnija, komunikativnija, bolje je sarađivala. Uključivanjem u psihosocijalni tretman pokazala je značajnu saradnju i aktivnost. Očito da je boravak u Sigurnoj kući za nju predstavljao ambijent u kojem je bila zaštićena. Njeno povjerenje koje je bilo oštećeno traumatskim iskustvom počelo se vraćati što je doprinijelo da njena komunikacija i verbalna i neverbalna postane mnogo kvalitetnija. Ona je sada mogla da vrlo slobodno iznosi svoja osjećanja, da ih dijeli sa ostalim i da smanji svoj osjećaj bespomoćnosti, koji je u momentu prijema bio dominantan.

U ovom vremenskom periodu došlo je i do prvog susreta sa njenim mužem. Kada su se sreli, njen suprug je bio dosta rezervisan i šutljiv, nije skidao pogled s nje jer je primijetio da se X.Y. promijenila, da je drukčija. Pitao ju je da se vrati kući. Prvi razgovor trajao je kratko. Nakon povratka X.Y. nam je priznala i istakla da se osjeća mnogo bolje, sigurnije i da je možda po prvi put nakon dugo vremena smogla snage da pogleda svog supruga u oči. Također je rekla da ga još uvijek voli i da želi nastaviti brak s njim.

Drugi razgovor je upriličen brzo. Tom prilikom supružnici su razgovarali smirenije i otvorenije. X.Y. je pitala supruga da li je još uvijek u vezi sa drugom ženom na što joj je on odgovorio da nije i da nema namjeru više ostati u toj vezi. Na polasku, muž je pitao X.Y. da li želi da se vrati kući pri čemu je rekao da će sve biti drukčije, te da je shvatio koliko je izgubio. X.Y. nije odgovorila na to pitanje.

Na trećem suočenju situacija među supružnicima je bila dosta jasnija. Obostrano su izrazili želju za pomirenjem kao i za nastavkom bračne zajednice. Suprug X.Y. je istakao da želi sa svojom ženom i djecom da se preseli u novu kuću koju su napravili u drugom gradu. X.Y. je bila zadovoljna njegovim prijedlogom te je isti zadovoljno prihvatila.

Preseljenje u drugi grad za X.Y. je predstavljalo novu šansu njenom braku i svakako udaljenost od druge žene sa kojom je njen suprug bio ranije u vezi.

Komentar

Radi se o osobama koje potiču iz stabilnih, dobro adaptiranih i kompletnih porodica. Do početka ratnih dešavanja u svome razvoju nisu imali nikakvih traumatskih iskustava niti poremećaja. Zasnovali su brak i započeli svoj život po modelu koji je uobičajen u našoj kulturi.

N.N. je tokom rata izgubio oba roditelja i brata, i sam je protjeran iz Srebrenice. X.Y. je nakon što su izbjegli, živjela u Tuzli sa roditeljima. Prvih nekoliko godina braka, dok su živjeli u blizini njene porodice, brak se odvijao bez problema. Nakon što je došlo do separacije, odnosno odvajanja tj. preseljenja u drugi grad dolazi do ispoljavanja simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja koji se manifestira kroz gubitak bazičnih ljudskih veza. Njihov dotadašnji život odvijao se po tradicionalnim modelima zajedničkog življenja, njihove porodične veze su bile veoma naglašene i ispoljene kroz teritorijalnu blizinu. Kada te blizine nestaje, raseljavanjem, gubitkom članova porodice i dolaskom u potpuno novu sredinu započinje njihov krizni period koji se manifestira kroz teške oblike posttraumatskog stresnog poremećaja. Refleksija ovog teškog traumatskog događaja je početak njihove destrukcije braka. U ovom momentu srušile su se sve vrijednosti koje su decenijama njegovane intergeneracijski prenošene i artikulirane u filozofiju života bosanskog podneblja.

Kod njih dolazi do teškoća u prihvatanju drukčijeg načina života jer su njihova prijašnja iskustva nešto potpuno drugo. Mijenja se slika o sebi i samopouzdanje koje se zasniva na vezama sa drugim ljudima mijenja potpuno sistem vrijednosti. Gubitak sigurnosti i bazičnog povjerenja kod N.N. je bio značajno smanjen traumatskim događanjima. Cijeli odnos među bračnim partnerima počinjao je i završavao se fizičkim nasiljem kao jednim oblikom komunikacije.

U toku boravka u Sigurnoj kući radili smo na procesu oporavka od traume kod X.Y. kroz četiri faze:

Uspostavljanje sigurnosti (samim prijedom u Sigurnu kuću omogućili smo joj da uspostavi sigurnost u odnosu na svoj dotadašnji boravak u izbjeglištvu);

Stabilizacija putem medikamentozne terapije i individualne i grupne socioterapije;

Razrada traume kroz sjećanja i žalovanje;

Integracija traume i reuspostavljanje veza;

Zaključna razmatranja

Nasilje u porodici je veoma kompleksan problem jer se odnosi na unutarporodične odnose i najčešće predstavlja dugo skrivanu tajnu. Kada jednom izađe iz porodičnih okvira, ono sa sobom nosi niz posljedica u odnosu na sve članove te porodice. Stoga rješavanje nasilja u jednoj porodici iziskuje multidisciplinarni pristup i uključivanje većeg broja institucija i organizacija. Možemo reći da imamo prilično dobro razvijen sistem zaštite od nasilja u porodici u našoj zemlji. Prijava nasilja se vrši u policijskim upravama, centrima za socijalni rad ili na SOS telefone (za područje Federacije BiH 1265 i za područje RS 1264). Nakon podnošenja krivične prijave za nasilje u porodici općinski sudovi izriču zaštitne mjere kojima štite žrtvu, a po potrebi žrtve se zbrinjavaju u Sigurne kuće. Nakon psihosocijalnog tretmana žrtve se reintegriraju u društvo (neke žene nastavljaju bračne zajednice, jedan dio njih se razvodi). No, bez obzira na postojeći sistem zaštite važno je istaći da još uvijek moramo jačati kapacitete i podizati svijest o postojanju ovog problema. U cilju prevencije porodičnog nasilja koje ima razarajuće posljedice ne samo po porodicu u kojoj se dešava već se posljedice reflektiraju i na cijelo društvo (djeca iz nasilnih porodica su pod većim rizikom za maloljetničku delinkvenciju, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, ovisnosti od alkohola, kriminaliteta i sl.) potrebno je uključiti što veći broj institucija i organizacija u cilju podizanja nivoa svijesti i sprečavanja daljeg nasilja. U kontekstu navedenih razmatranja uloga Islamske zajednice u BiH treba biti veća, ona treba poduzimate inicijative i aktivnosti u cilju prevencije, borbe i zaštite žrtava nasilja.

Sve religije u svojoj suštini nasilje tretiraju kao veliki grijeh. Islam kao vjera strogo zabranjuje maltretiranje žene u svakom pogledu o čemu govore brojni kur'anski ajeti i hadisi Muhameda, a.s. Stoga, Islamska zajednica i njeni predstavnici imaju moralni autoritet i odgovornost da rade zajedno sa drugim institucijama i organizacijama na prevenciji, borbi i zaštiti od nasilja u porodici. Vjerske vođe mogu i trebaju predstavljati zastupnike i biti pomagači u eliminaciji nasilja u porodici. Vjera ima veliku ulogu u životima mnogih žrtava nasilja u porodici. Ukoliko žena osjeća povjerenje i sigurnost unutar džemata, ona će biti ohrabrena da se povjeri i potraži pomoć. Ukoliko je vjerski predstavnik senzibiliziran i adekvatno informiran njegov odgovor upravo može spasiti život žrtve i

njene djece. Pravovremena intervencija nerijetko može prevenirati rascjep jedne porodice.

Vjerski lideri trebaju se prvo lično informirati i educirati o nasilju u porodici, uzrocima, vrstama, simptomima i posljedicama, a potom i sistemom dostupne zaštite za žrtve nasilja odnosno sankcijama za počinitelje.

Vjerski radnici bi trebali u okviru obraćanja džematlijama (na hutbama, predavanjima, tribinama) obavezno uvrstiti temu „Nasilje u porodici“ i govoriti o njoj - što bi bila prevencija ali i sprečavanje daljeg nasilja u mnogim porodicama. Nažalost, nerijetko smo suočeni sa iskustvom da se nasilje objašnjava i opravdava upravo na osnovu samoproizvoljnog tumačenja vjere. Stoga je važno da Islamska zajednica i svaki njen predstavnik lično imaju ispravan stav koji će dalje širiti u svojim džematima.

Literatura:

- Kapetanović-Bunar E. Omanović N. Hodžić-Lemeš M (2010) *Nasilje u porodici - Osjećala sam strah čak i u snu*, izdanje Fondacija lokalne demokratije, Mauna Fe;
- *Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici*, Sarajevo 2013.
- Gender Centar FBiH, *Istraživanje o uzrocima nasilja u porodici u FBiH*;
- Kapetanović-Bunar E., Vajnaga R Omanović N. Hodžić M, (2003) *Nasilje i oporavak*, FLD Sarajevo;
- Priručnik, *Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici 2014. godine*;
- Žarković-Palijan T, Kovačević D (2009) *Iz forenzične psihijatrije*, Ceres d.o.o. Zagreb;
- Halilović M. (2015) *Preživjele govore: osvrt na odgovore krivičnog pravnog sistema na nasilje u porodici u BiH*, AI/DCAF;
- Centar za edukaciju i istraživanje Nahla, (2013) *Vratimo im dostojanstvo*, priručnik za vjerske zajednice za eliminaciju nasilja nad ženama;
- M. Babović, (2013) *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini*, Agencija za ravnopravnost spolova BiH;
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i izmjene zakona (*Službene novine Federacije BiH*, broj: 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11);

Poremećaji u razvoju savremene porodice

Sažetak

Porodica je prozvana i pozvana da iskonskom ljubavlju, altruizmom i bliskošću svojih članova ublaži osjećanje anksioznosti i očajanja, beznađa i izgubljenosti, a koji su, zapravo, posljedica neuspjeha da se nađe sigurno mjesto i pozicija u društvu. Ovaj zahtjev nameće porodici ogromno breme odgovornosti i tereta. Često je nejasno koje se funkcije očekuju od muškaraca i žena u njihovim porodičnim ulogama. Kao rezultat ove dileme u savremenoj porodici česta je pojava konfuzije oko pitanja saradnje i podjele odgovornosti, konkretnih aktivnosti te razgraničenja autoriteta.

U okolnostima konstantne zauzetosti poslom, otac mnoge odgojne obaveze i dužnosti prepušta ženi. Usljed iscrpljenosti radnim obavezama i stresnim situacijama kojima obiluje savremeno društvo, dezorijentirani otac i muž, glava porodice, nema emocionalne snage kojom bi slobodno mogao iskazati i uzvratiti ljubav svojoj porodici, ženi i djeci. Žena preuzima ulogu staratelja djece, uz sve veću samostalnost, pokušavajući da bude superiorna i besprijeekorna. Ipak, nesigurnost i zavisnost od drugog te podložnost stalnim utjecajima sa strane, čine je neadekvatnim vođom i starješinom porodice. Kao posljedica tako nesređenih, uzburkanih i isprepletenih odnosa u roditeljskim ulogama i odgovornostima, javlja se strah, neizvjesnost, anksioznost roditelja, patološki poremećaji, optere-

108 e-mail: mustafafetic@gmail.com

ćenje krivicom, sumnja i nesigurnost, a što se direktno reflektira na pravilan razvoj djece. Rad analizira i problematizira savremene poremećaje porodice koji su često patološke prirode i koji se vezuju kako za roditelje i njihovo potomstvo tako i za druge bliske članove porodične zajednice.

Ključne riječi: Porodica, roditelji, brak, djeca, patološke pojave.

Uvod

Brojni su primjeri devijantnog ponašanja u porodičnoj atmosferi savremene porodice. Ove, relativno nove i neuobičajene pojave, često svojim negativnim i destruktivnim djelovanjem razaraju samu ličnost djeteta. Česte svađe i bračni nesporazumi, iskaljivanje bijesa na djeci, plašenje djece očevima i njihovim kaznama, zloupotreba roditeljskog autoriteta, nedosljednost i pomanjkanje uzora kvalitetne ličnosti u porodici, dovode do neslučenih posljedica koje ugrožavaju pravilan razvoj našeg potomstva. Ako tome dodamo i nepotpune porodice bez jednog ili oba roditelja, razvedene bračne partnere, vanbračne veze i djecu iz vanbračnih zajednica, prezaposlenost roditelja, onda je još evidentnija pedagoška ugroženost djece u tim okolnostima. U tom kontekstu možemo prepoznati u našem okruženju dva tipa poremećenih porodičnih zajednica - porodice sa poremećenim odnosima i porodice sa poremećenom strukturom.

Porodice sa poremećenim odnosima su one porodice koje se nisu strukturalno raspale, koje još opstojе, ali koje su iznutra ranjive iz razloga subjektivne prirode. Najčešći uzroci koji dovode porodice u devijantno stanje su subjektivne, ekonomske, asocijalne te tjelesne i psihičke prirode. U prvonavedene uzroke spadaju: psihička i polna nepodudarnost, razlike u karakterima, shvatanjima i navikama, razlike u socijalnom statusu, godinama i obrazovanju. Na ekonomskoj skali pokazatelja se nalaze: nezaposlenost, niska primanja, dugogodišnja teška bolest člana porodice, a što porodicu materijalno iscrpljuje i slabi. Uzroci koji leže u asocijalnom ponašanju i navikama člana porodice su: alkoholizam, narkomanija, kriminalitet roditelja ili djece. Relacije roditelji-djeca bivaju poremećene kroz pomanjkanje ili potpuno gubljenje roditeljske ljubavi, kao što je slučaj kod djece iz vanbračnih zajednica, djece razvedenih i prezauzetih roditelja te djece strogih roditelja. Na drugoj strani,

opet, imamo karakteristično pretjerano iskazivanje ljubavi što uzrokuje nesamostalnost i nisku razinu tolerancije na frustracije.

Porodice sa poremećenom strukturom poznate su u porodičnom odgoju kao nepotpune porodice. Nepotpunost ili defekt porodice može biti od samog njenog nastanka ili one nepotpunosti koje su tokom razvoja porodice nastale. Idealna porodična atmosfera u kojoj se dijete nesmetano, pravilno i prirodno razvija nije ona u kojoj nema nikakvih sukoba, već ona u kojoj su odnosi među njenim članovima zasnovani na uzajamnoj privrženosti, povjerenju, altruizmu i empatiji a što omogućava da se problemi, nesuglasice i sukobi rješavaju. U nepotpunim porodicama često se javlja osjećanje odbačenosti, što negativno utječe na njihov uspjeh i motiviranost u radu. Mladići i djevojke, budući bračni partneri koji potiču iz nepotpunih porodica, više su spremni na razvod braka kao rješenje nesloge u braku, jer su im pretjerana očekivanja prema ulogama spolova. Problemi i devijacije u porodičnom odgoju uglavnom se javljaju u porodicama u kojima se djeci ne poklanja velika pažnja i ljubav, gdje se ona prepuštaju ulici i lošem društvu a odgoj stihijском modelu. Jedni pokušavaju riješiti sve probleme i dileme silom, represijom, batinom, ucjenama, dok drugi nemarno, blago, pretjerano popustljivo zanemaruju i prepuštaju djecu oluji izazova i poroka sa kojima se svakodnevno suočavaju. Zajednička odlika i jednog i drugog modela pristupa djeci je neuspjeh za koji počinje međusobno optuživanje roditelja, nezadovoljstvo koje se često pretvori u svađu. Sve ovo remeti ravnotežu u roditeljskim ulogama, što se direktno odražava na stabilnost i samopouzdanje djeteta a nekada izaziva stresove i strah.

Jedan od primjera patološkog poremećaja porodice, gdje su očite teške posljedice, jeste razvod braka. On je dugotrajan, psihološki traumatičan i neizvjestan proces koji izaziva teške poremećaje u dječijoj psihi. U razvedenom braku djeca trebaju birati između dva roditelja - oca ili majke, a do oba im je mnogo stalo. U strahu da će jedno od njih povrijediti ili se pak prema jednom od roditelja ogriješiti, djeca postaju anksiozna.

Poremećaji materinstva i očinstva

Rođenje djeteta je karakterističan aspekt porodičnog fenomena. U ranoj fazi dječijeg razvoja evidentno je da je majka primarni roditelj. „Otac je indirektna podrška ili ‘pomoćni roditelj’“. Ako bismo klasificirali rodi-

teljstvo, možemo ga grubo formulirati kao majčinstvo koje je, posebno u početku, biološkog karaktera, te očinstvo koje preferira socijalnu dimenziju.“ (N. Suzić, 2003) Između majke, kao najvažnije osobe u životu djeteta, i njenog potomstva odvijaju se dvosmjerni komunikacijski procesi. Majka može iskazivati veliku ljubav prema djetetu ili, pak, biti razočarana njegovim ponašanjem. Kvalitet tih veza i odnosa, između ostalog, određuje bliskost i zadovoljstvo koje majka iz njega izvlači, osjećanje ispunjenja koje ono pruža, harmonija i tolerancija u odnosima.

Na drugoj strani je očinstvo na čiji kvalitet utječu različiti faktori. Neke od njih određuje pozicija muža koji ima potrebu za preobimnim radnim angažmanom kako bi podmirio sve finansijske i ekonomske potrebe porodice. „Tu su i neke druge vanporodične uloge koje pripadaju njemu kao muškarcu. Zbog nemilosrdne konkurencije u društvu muškarci se boje neuspjeha.“ (Z. Golubović, 1981)

Značajnu ulogu u emocionalnom životu oca, pored žene i društva, ima i samo dijete. Nekada majčina odanost djetetu i iskonska ljubav koju osjeća prema svome čedu može imati kod muža suparnički odnos, jer ga dijete, zapravo, lišava ženine pažnje i posvećenosti. „Na poremećaje u očinstvu nekada mogu uticati i odnosi sa sopstvenim ili ženinim roditeljima. Reakcija na promašaj očinstva često se svaljuje na majku ili povlačenje roditeljskih obaveza prema djetetu i svođenje na minimum.“ (N. Suzić, 2003)

Poremećaji djetinjstva i mladosti

Nezadovoljno dijete svoj bijes i nezadovoljstvo iskazuje na različite načine. U literaturi se spominje nekoliko načina. Prva varijanta je kada dijete napada svoju porodicu i želi skrenuti pažnju na sebe i iznuditi zadovoljenje svojih općih potreba. Ovdje spadaju, uglavnom, poremećaji agresivnog ponašanja i drugi oblici psihopatskog ponašanja. Drugi vid dječije reakcije se ogleda u plaču i odbijanju kontakta sa svojim roditeljima. Dok u treću kategoriju spada pretjerana anksioznost. „Kod ovih poremećajnih odnosa centar konflikta je u djetetovim odnosima spram roditelja. Ovakvo ponašanje se iskazuje kroz loše navike, poremećaj ponašanja i neurotične crte.“ (K. Mužić, 2006)

Mladost je također kritična faza razvoja ličnosti mladih ljudi, jer se tada doživljava duboki preobražaj u psihofizičkoj sferi. Tipične manife-

stacije ovog perioda su: nesigurnost, nestabilnost, promjenljivo raspoloženje, egocentričnost, egzibicionizam, nedovoljna spontanost, podložnost spoljašnjim utjecajima. Ovo složeno stanje kod mladih uzrokuje nagle tjelesne promjene te pritisak porodice i kulturno-društvene sredine. Jedna od njegovih glavnih briga u tom periodu jeste da se snažno orijentira u odnosu na spoljašnji svijet te da izgradi svoj sopstveni identitet. „Njihova predstava o samom sebi se stalno mijenja tako da postaju jako osjetljivi na sudove drugih ljudi.“ (M. Kuka, 2010)

Djeca nisu poželjna

Od najranijeg djetinjstva djeca se poistovjećuju sa roditeljima i drugim za njih značajnim ličnostima iz okruženja. Ovi uzori, kao i sistem porodičnih vrijednosti, određuju u odraslom dobu karakter osobe, njeno ponašanje, svjesne ili nesvjesne želje. Ove osbine u velikoj mjeri trasiraju čitav život, pa i stav prema potomstvu. Žena koja kaže „ne želim djecu“ kao da nam govori da nije imala dobru komunikaciju sa svojom majkom u roditeljskom domu, da joj je bila uskraćena porodična sigurnost i osjećaj porodičnog zadovoljstva. „Odbacivanje želje za djecom kod roditelja, a posebno kod žena, skriva različite psihičke poremećaje, poput bojazni da neće biti dobre majke, strah da ne mogu biti voljene i različite emocionalne poteškoće, koje se ispoljavaju traganjem za sopstvenim identitetom. U ovakvim slučajevima kakanje se može probuditi kada ženi „odzvoni biološki sat, u periodu menopauze“. (Dr. N. Suzić, 2003)

Pojedine žene ne rađaju djecu da bi, navodno, sačuvale brak. Ne žele da se treće biće umiješa između njih i njihovih muževa. Ta ideja da dijete može biti smetnja među supružnicima te da izaziva sukobe među njima, također potiče iz ženinog djetinjstva. Najvjerovatnije su i na nju roditelji gledali takvim očima kada je bila mala. Često se žene pravdaju da ne žele djecu iz profesionalnih motiva, ali su oni samo maska za njihove konflikte, najčešće nesvjesne, koje otkriva psihoterapija. „Nekada žena svjesno ne želi djecu, ali ih ipak rađa kao ustupak mužu ili porodici. Činjenica da ih je rodila govori o nesvjesnoj majčinoj želji za potomstvom. Takva djeca mogu biti voljena, čak i više od djece koja su bila poželjna i planirana. Majčin san o djetetu koje će biti 'idealno', često se ne poklapa sa onim kakvo dijete realno jeste i zato ga majka nekada ne prihvata na istinski način.“ (Dr. S. Nikolić, 2007) Žene, ipak, rijetko ne žele djecu a materin-

stvo odlažu do nekih zrelih godina, kada su profesionalno i partnerski ostvarene.

„Otrovni“ roditelji

Razni oblici nezdravog ponašanja prisutni su u razvoju mlade ličnosti i na različite načine se prepliću, bez jasnih granica i najavnih faza, ostavljajući traga na karakter i kvalitet buduće individue. Nepravilan i zabrinjavajući stav djeteta prema okolini, prema porodici i roditeljima, prema društvenom okruženju, su prvi indikatori poremećene osobe.

Pojedini oblici djetetovog negativnog ponašanja nose u sebi agresivnu komponentu, koju djeca katkada skrivaju u sebi, u vidu pasivne crte. Većina patoloških poremećaja u porodici i devijantnog ponašanja njenih članova, veže se za pogrešno odgojno djelovanje roditelja. „Čovjek kada odraste ponavlja model primarne porodice. Zbog toga, ako u porodici ima patologije, logično je očekivati da se ona kasnije ispolji u bilo kojoj sferi života i ponašanja. Ako je riječ o nasilju, ubistvima i patologiji u porodici, nemoguće je da djeca budu zdrava i njihov odgoj bude uspješan. Spoljni faktori stalno bombarduju porodicu pozitivnim ili negativnim vrijednostima. Na roditeljima je da dijete nauče kako da odbija negativno od sebe i da prevazilazi probleme u životu.“ (R. Božović, 2007)

Odgoj i ponašanje samih roditelja bitno određuje formiranje dječije ličnosti i njegov odnos prema okruženju u kome odrasta. Ipak, svi roditelji ponekad pogriješe. I sami smo, nekada, u komunikaciji sa svojom djecom napravili propuste, a koji su im, možda, nanijeli štetu, tugu i bol. Očekuje se da roditelji s vremena na vrijeme viknu na svoju djecu, nekada ih i kazne, kada to procijene adekvatnim i nužnim. Ali, i roditelji su samo ljudi, sa svim svojim nedostacima i problemima koji ih prate. Nažalost, postoje i takvi roditelji koji svojim načinom i metodologijom komuniciranja sa djecom nanose trajne štetne posljedice i pojave koje prate djecu do kraja života. Riječ je o „otrovnim“ roditeljima.

Opisujući ih, autori knjige *Otrovni roditelji* Horvard i Krig, kažu: „Kada smo tražili riječ kojom bih opisala zajedničku osobinu takvih roditelja, stalno mi se nametala riječ - otrovni. Poput hemijskog otrova, emocionalna šteta koju nanose takvi roditelji širi se kroz dijete, i kako dijete odrasta, tako raste i bol. Koja je riječ bolja od otrovni da bi se opisali roditelji koji neprestano traumatiziraju dijete, zlostavljaju ga i ponižavaju, i u

većini slučajeva nastavljaju s tim i kada dijete odraste. Seksualno i fizičko zlostavljanje može biti tako traumatično da je često samo jedan incident dovoljan da izazove ogromnu emocionalnu povredu.“ (S. Horward, B. Kraig, 2002.)

Bilo da su odrasla djeca ili su djeca otrovnih roditelja koja su fizički i psihički zlostavljana, u djetinjstvu premlaćivana, prečesto ostavljana sama, seksualno zlostavljana ili na drugi način maltretirana i mučena ili su pak bila isuviše prezaštićena i opterećana osjećajem krivice, gotovo sva imaju slične simptome: oštećeno i pokidano samopoštovanje i samopouzdanje koje vodi samorazarajućem destruktivnom ponašanju. Na ovaj način djeca se osjećaju bezvrijednim, nepoželjnim, drugorazrednim i neodraslima. Zajedničko im je i to da sve spomenute kategorije zlostavljane djece, a koja imaju veze sa otrovnim roditeljima, za svoje ponašanje okrivljuju sebe. Ovisnom, bespomoćnom djetetu lakše je osjećati se krivim za nešto što je loše učinilo i zaslužilo roditeljski bijes, negoli prihvatiti zastrašujuću činjenicu da se, „ocu-zaštitniku“ ne može vjerovati.

Umjesto pogovora

Na kraju našeg kraćeg rada slijedi ono neizostavno pitanje: Ko će i kako zaštititi našu djecu i omladinu od svekolikih oblika nasilja koji haraju savremenim društvom i u modernoj porodici zauzimaju sve više prostora?

Nasilje nad djecom i mladima postaje neizostavni problem kako globalnog tako i lokalnog društvenog poretka kojemu i mi pripadamo. Sveprisutnost nasilnih oblika ponašanja u odnosima među ljudima, rješavanje konfliktnih pitanja i problema nasilnim sredstvima, medijsko publiciranje nasilnih sadržaja i scena, uzimaju svoj danak u obliku povećanja tolerancije prema nasilju i sukobu, podstičući mlade ljude na različite ekstremizme, među kojima je u posljednje vrijeme prepoznatljiv terorizam. I sama djeca i omladina su vrlo često, a ponekad i nesvjesno, žrtve terorizma i nasilja. Stoga bi uloga porodice, kao osnovne ćelije društva, a potom i roditelja kao glavnih aktera porodičnog ambijenta, marala biti sistematična, konkretna i strateški isplanirana. Jednom riječju - efikasna.

Djeci i mladima općenito treba dati više prostora u društvu, pružiti im veću zaštitu i posvetiti punu pažnju. Istovremeno, od njih treba zahtijevati aktivniju ulogu i odgovornost u kvalitetnijem kreiranju sebe i svijeta

oko sebe. Očigledno je da treba objediniti napore svih društvenih faktora koji se aktivno bore da valjano odgoje, zaštite i kultiviraju ovu snažnu energiju vedrine i duha, stvarajući bolju i sigurniju budućnost za nadolazeće generacije. Porodicu kao žilu-kucavicu u odgojno-obrazovnom sistemu treba pomoći i poduprijeti kroz stručno-odgojnu edukaciju. Da bi roditelji uspješno odgajali djecu, moraju i sami biti odgojeni. Mudro je kazao pedagog savjetujući buduće odgajatelje: Ne ulažite previše u odgoju djece, okrenite se odgoju njihovih roditelja, jer djeca su njihova vjerna slika. Dakle, trebamo ohrabriti roditelje i buditi u njima roditeljski ponos i odgovornost!

Pred nama su veliki zadaci ako želimo odgojenu i djelotvornu omladinu. Naše predškolske ustanove trebamo ojačati upošljavanjem elitnih i uzoritih vaspitača, koji će se roditeljski ophoditi prema tim "malim ljudima."

Naše škole moraju podjednako i istodobno odgajati i obrazovati naše đake. Učitelji, nastavnici i direktori bi trebali biti odgojno-obrazovni uzori našoj djeci, s visokom dozom morala i etičnosti.

I konačno, naše vjerske zajednice, ponaosob Islamska, trebaju nametnuti prepoznatljive standarde i modele odgoja mladih ljudi na svim nivoima, a roditelji, porodice i druge odgojno-obrazovne ustanove ih trebaju podržavati i pomagati na tom plemenitom putu.

Samo kroz zajednički front, svi učesnici odgojno-obrazovnog procesa, od porodice do države, mogu realizirati postavljene zadatke i ostvariti zacrtani cilj - odgojiti i obrazovati mladu elitu spremnu da preuzme odgovorne emanete i hrabro se suoči sa teškim izazovima koje nameće novo vrijeme i nove prilike.

Svoj rad završit ću stihovima vrlog pjesnika:

*U mladosti vatrenoj i ludoj
ko svoj razum znanjem ne ukrasi
zaplakaće na grobu prošlosti
kad mu budu beharale vlasi.*

Literatura

- Dr. Suzić, N., *Pedagogija za XXI vijek*, metodički pristupi poučavanju, TTC Banja Luka, 2003.
- Mužić, K., *Demokračnost škole u kontekstu metodičkog aspekta nastave, metodički obzori*, 2006.
- Kuka, M., *Pedagogija*, Beograd, 2010.
- Bežen, A., *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu*, Zagreb, 2012.
- Suzić, N., *Interakcija kao vid učenja i poučavanja*, Beograd, 2001.
- Vuk-Pavlović, P., *Filozofija odgoja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.
- Muminović, H., *Motivacija u nastavi i kreativni rad studenata i učenika*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Fetić, M., *Međuzavisnost porodičnog odgoja i islamske vjeronauke u škola-ma u njegovanju islamskih vrijednosti*, Novi Pazar, 2011.
- CARNet - Časopis Edupoint, godina V, Broj 38., Zagreb, 2005.

Tretiranje braka i porodice kroz analizu pitanja i odgovora objavljenih na bosanskom jeziku u posljednjih dvadeset godina

Svrha ovog rada je da prezentira i analizira neka pitanja iz domena bračnih i porodičnih odnosa koja su pokrenuta u medijima na bosanskom jeziku u okviru rubrika *pitanja i odgovori* u posljednjih dvadeset godina. Potrebno je naglasiti da bi cjelovito zahvatanje problematike braka i porodice u pitanjima i odgovorima (*fetvama*) u naznačenom periodu kao i utvrđivanje općih tendencija u vjersko-pravnom tumačenju ovog segmenta društvenih odnosa kod nas zahtijevalo istraživanje i pisanje rada daleko većeg obima od onoga kojeg smo mi ovdje u prilici ponuditi. Stoga, opredijelili smo se da aktueliziramo samo neka, simptomatična pitanja i probleme rukovodeći se pritom procjenom da bi uvid u ta pitanja i način na koji su ona tretirana u ovom žanru naše vjerske literature mogao biti poticajan za iniciranje određenih projekata kojima će se doprinijeti unapređenju rada nedavno osnovanog Odjela za brak i porodicu Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

U radu ću se referirati na dva projekta koje smo radili na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Prvi projekat je „Kompilacija fetvi na bosanskom jeziku“ iz 2003. godine a drugi je „Tendencije u tumačenju Šerijata u Bosni i Hercegovini kroz odgovore na postavljena pitanja u periodu 2000-2005. godina“ iz 2007. Trenutno radimo na trećem projektu ove vrste koji će obuhvatiti pitanja i odgovore u periodu od 2010. do 2015.

godine. Radi se, zaista, o velikim projektima i obimnoj građi. Dozvolite samo dva podatka iz projekta kojeg trenutno radimo. Na stranici *n-um.com* u periodu od 2010. do 2015. objavljeno je ukupno 809 odgovora na postavljena pitanja, a na stranici *islampo.ba* objavljeno je 2051 pitanje i odgovora i to samo u 2015. godini. Na osnovu ovih brojki sasvim je opravdano rubrike *pitanja i odgovori* imenovati *tržištem fetvi* - kako to možemo kod nekih istraživača ove teme pročitati, jer je toliko veliko i dinamično da predstavlja zaseban pravni žanr.

Posebno je potrebno pojasniti vremenski okvir iz naslova rada, a to je posljednjih dvadeset godina. Drugim riječima, radi se o periodu kojeg mi danas živimo, od okončanja agresije na našu zemlju do danas. Zašto nam je interesantan ovaj period za istraživanje? Nekoliko važnih činjenica, po meni, treba naglasiti: Da bismo dali adekvatan odgovor na ovo pitanje potrebno je spomenuti nekoliko važnih činjenica:

1. U toku agresije a pogotovu u periodu nakon nje, mi smo se ovdje u Bosni i Hercegovini susreli sa brojnim, različitim, doktrinarnim, teološkim, kao i mezhebskim učenjima koja su bosanskim muslimanima do 1992. godine bila strana i nepoznata - ako se izuzme njihovo naučno tretiranje od strane naših vjerskih i svjetovnih intelektualaca.
2. Ta različita učenja imala su kao rezultat, između ostalog, pojavu određenih praksi u sferi bračnih odnosa koje su bosanskim muslimanima do tada bile uglavnom nepoznate - poput tajnog braka (*zevadž misjar*), prijateljskog braka (*zevadžu friend*) i dr. Ove i slične pojave nesumnjivo odudaraju od onog obrasca bračnog života koji čini dio bošnjačke islamske tradicije.
3. Mnoge od tih novih praksi imaju strano porijeklo, budući da su uvezene i da nisu nastale prirodnim putem kao rezultat autohtonog stila života i domaćih potreba. One su imputirane među bosanske muslimane prvenstveno zahvaljujući predavanjima, pisanju i prijevodima bosanskohercegovačkih svršenika islamskih univerziteta na prostoru Bliskog istoka koji ne djeluju kao djelatnici Islamske zajednice. Ovdje treba ukazati i na činjenicu da je medijska globalizacija, posebno razvoj interneta od 1990-tih, također doprinio pojavi novih trendova, s obzirom na dostupnost raznolikih fikhskih tumačenja iz knjiga putem interneta, neovisno o djelovanju pojedinaca i sl.

4. U posljednjih dvadeset godina odgovori su davani i iz učenja drugih mezheba, a ne hanefijskog kojem tradicionalno pripadaju bh. muslimani i suprotno bošnjačkoj tradiciji življenja islama - što je u praktičnom smislu dovelo do sukoba između starog i novog, a u konačnici je rezultiralo relativiziranjem brojnih islamskih vrijednosti koje su se kao takve u našem društvu i među muslimanima etablirale.
5. Bosanskohercegovački muslimani su prije agresije bili odgovorniji prema nekim društvenim i vjerskim institucijama negoli su to danas. Među tim institucijama posebno treba istaći brak i prodicu. Koji su mogući razlozi tom odnosu? Moguće je uočiti više razloga ali ovom prilikom navest ću dva. Prvi mogući razlog jeste shvaćanje i vjerovanje u riječi hadisa: „Najmrža dozvoljena stvar kod Allaha, dž.š., jeste razvod braka“¹⁰⁹, što je integrirano u mentalitet i običaj našeg čovjeka. I drugi razlog čvrstom odnosu prema braku leži u činjenici da smo mi u BiH hanefijskog mezheba koji po svojem učenju o razvodu spada u restriktivnije u odnosu na ostale mezhebe, tako da je to islamsko učenje, također, ušlo u običaj i mentalitet ovdašnjeg muslimana i reflektiralo se u čvrstom i trpeljivom odnosu prema braku.
6. Od početka 1990-tih godina do danas, mi smo društvo u tranziciji, opterećeno svim problemima kroz koje prolaze savremena tranzicijska društva u kojima su tradicija i tradicionalni oblici života, a time i porodica i porodične vrijednosti, izloženi propitivanjima, izmjenama, čak i atacima smatrajući ih prevaziđenim vrijednostima i oblicima društvenog života. S pravom Zijaudin Serdar zaključuje da su naši problemi toliko slojeviti, a društvene promjene dinamične i u stalnom, intenzivnom kretanju da djeluju haotično, tako da su stari identiteti razrušeni a novi se, zbog tih stalnih promjena, nemaju vremena ustanoviti.¹¹⁰
7. Statistički podaci iz Federalnog zavoda za statistiku jasno ukazuju na tendenciju povećanja razvoda brakova. Drastična je razlika u odnosu do 1992. godine, a poslije agresije podaci govore da su razvodi sve češći i da obuhvataju sve starosne dobi. Među ovim brojkama dobar dio njih je iz muslimanskih sredina.¹¹¹

109 Ebu Davud, hadis broj 2177, 2178.

110 Vidi, Ziauddin Serdar, *O islamu, nauci i budućnosti*, preveli Azra Mulović i Mirza Sarajkić, CNS, Sarajevo, 2015., str 205-211.

111 <http://www.fzs.ba/god.htm>, preuzeto 20. 4. 2016; Nedim Begović, „Tendencije razvoda braka u

Sve ove činjenice su indikatori za ozbiljniju analizu rada Islamske zajednice u cjelini, jer se može, između ostalih, postaviti pitanje: Koliko je razvedenih brakova potaknuto svakojakim tumačenjima islama i islamskih propisa? Da li se i koliko toga moglo spriječiti i liječiti? Stoga, raduje činjenica da je Odjel za brak i porodicu formiran pri Upravi za vjerske poslove i nadati je se da će u narednom periodu imati projekte preko kojih će Islamska zajednica servisirati potrebe muslimana i time pomagati u njihovom svakodnevnom životu. S obzirom na sugestiju koju smo kao izlagači dobili od organizatora da damo i svoje prijedloge, ja ću se, i zbog obimnosti materijala i tema, fokusirati na samo tri tačke:

1. Uloga žene u braku i porodici
2. Bračne nesuglasice i pomoć supružnicima
3. Odgovornost Islamske zajednice u pružanju zaštite porodici i porodičnim vrijednostima.

Uloga žene u braku i porodici

Vjerovatno jedna od najfrekventnijih tema među muslimanima u dvadesetom stoljeću u kojem su se muslimani počeli baviti pitanjima modernosti, reforme, progresa i obnove islamske misli i učenja, jeste, općenito, uloga žene, a posebno u braku i porodici. Osim puno napisanih stranica malo je ponuđeno i realizirano konkretnih programa u kojima je ženi data uloga koju zavređuje, makar činjenicom da predstavlja polovinu muslimanske populacije, ako ne i više. Pitanje uloge žene je na svim portalima veoma česta tema, a problematika „ženskih pitanja“ obuhvata široki raspon tema i problema. Među pitanjima koja se mogu pročitati na portalima jeste i pitanje: „Da li je dozvoljeno da žena razgovara s muškarcem koji joj nije mahrem preko telefona?“

Odakle dolaze ovakva pitanja? Ona potječu iz društvenog ambijenta u kojem je školski sistem, kao i mnogi drugi segmenti društvenog života, organiziran na način da je komunikacija između pripadnika različitog spola bitno reducirana. Problem ovakvih i sličnih prevedenih pitanja jeste u tome što ona uveliko odudaraju od našeg društvenog miljea pa ih je stoga teško razumjeti. Stoga, nije se čuditi da odgovori koje ona nude više zbunjuju nego što nude rješenja.

FBiH od 1996. do 2007. godine”, *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, LXXI/2009., br. 3-4, str. 220-238.

Zašto? Zato što svako razumijevanje polazi iz lične perspektive, iskustva i mentaliteta. Društvenu realnost, organizaciju, standard moguće je ili prihvatiti taku kakav jeste ili ne, ali ju je nemoguće izbrisati gumicom ili ignorirati. Ako se stil života ne uvažava kao društvena činjenica i ne priznaje mu se egzistencija, onda je moguće organizirati život samo u nekoj izolaciji, tj. na margini društvenog dešavanja i sl!

Slično pitanje glasi: „U kojem vremenskom periodu je moj muž dužan da me odvede kod mojih roditelja koji su udaljeni 90 km u jednom smjeru?“ Sintagma da „muž treba odvesti ženu“, prozlazi iz hadisa koji govore o *mahremu* i tumačenja da mahrem mora biti uvijek prisutan prilikom njenog putovanja.¹¹²

Šta je uloga mahrema koji je treba pratiti na putu, tj. osobe bliskog krvnog srodstva sa ženskim licem s kojim ne može stupiti u brak? Većina tumačenja koja možemo pročitati na portalima jeste da on treba biti njen fizički pratilac, što je doslovno i literarno razumijevanje hadisa. Prema drugom tumačenju, mahrem je osoba koja se brine o sigurnosti puta ženske osobe. To je tzv. *ciljno tumačenje* koje polazi od pitanja šta jeste cilj ili poruka hadisa. Ako je sigurnost puta¹¹³ osigurana, da li joj treba mahrem? Ako je sigurna boraviti u Tuzli i Sarajevu, zašto joj onda put nije siguran između ta dva grada. Razumjeti hadis znači razumjeti ga u stvarnosti i organizaciji života koja je realna.

Zamislimo kako babo iz nekog bosanskog sela kod nekog bosanskog grada vodi svoju kćerku u ponedjeljak izjutra u bosansku prijestolnicu da ona studira neki fakultet? Taj isti babo će u petak doći po svoju kćerku da je odveze na vikend kući, jer babo ima vremena i mogućnosti da se posveti svojoj kćeri, ostavi posao i ostatak porodice i sl. Sasvim opravdano bi bilo postaviti pitanje gdje se nalazi ova država, ako je ima? Pošto to nije BiH da li to znači da trebamo učiniti hidžru?!?

Iz brojnih limitirajućih tumačenja i postavljanja ograda za žensku osobu koja se navode kao „islamski odgovori“ na postavljena pitanja, logički slijede i druga pitanja poput: Kako će ta ista djevojka, sutra supruga i majka, dati svoj doprinos u vođenju porodice i odgoju djece ako njoj samoj treba neko ko će je voditi iako je put siguran, kojoj se savjetuje da napusti studij zbog miješanja sa muškarcima, i u koju se, u konačnici, nema povjerenja i sl.!? Kako će ona dijete odgojiti i pripremiti ga da ono sutra

112 „Nije dozvoljeno ženi da ode na putovanje osim sa mahremom.“ Vidi Muhammed Fuad Abdulbaki, *El-Lu'lu'u ve-l-merdžan*, (Buharija i Muslim), hadis br. 847-850.

113 Vidi; Jusuf el-Karadavi, *Razumijevanje sunneta*, preveo Ahmet Alibašić, Bemust, Sarajevo, 2001., str. 131-132.

nosi ideju islama i progresa ako ne razumije društvo, društvena kretanja i probleme, jer je živjela izvan tih kretanja?! Živimo u vremenu kada je opasno ženi razgovarati i sa ženom, jer i ona možda ima potencijalno zle seksualne namjere!

Muhammed, s.a.v.s., uči muslimane da ženu za udaju preporučuju četiri stvari: vjera, porijeklo, imovina i ljepota. To je poznati hadis koji se vrlo često citira. Kada je to Alejhisselam izgovarao obraćao se Arapima koji su do jučer, a neki tada još uvijek, zakopavali žensku djecu, jer su njihovo rađanje smatrali sramotom. Kada je Allah, dž.š., objavio da muškarcima ali i ženama pripada dio nasljedstva, ili kada je objavljeno da se testamentom treba dati dio i roditeljima, uveo je i majku među nasljednike i općenito ženska lica, i time pokazao tim istim Arapima da žena ima svoj subjektivitet i dostojanstvo koje treba njegovati i uvažavati. Pitam se kako su gledali ashabi ali i ostali Arapi na poslanika Muhammeda, s.a.v.s., koji im je govorio da žena nije rob i roba već čovjek, ljudsko biće kao i muškarac. Mišljenja sam da je on za njih tada bio previše liberalan s obzirom na njihovo svježe džahilijetsko shvatanje. Danas insistirati samo na ovom hadisu značilo bi nerazumijevanje poruke hadisa. Istom Poslanikovom logikom se može i treba postaviti pitanje: A koje to vrijednosti preporučuju mladića za ženidbu?! Danas ima dosta muškaraca koji to nisu osim, prema pukoj biološkoj činjenici, koja, opet, nije njihova zasluga.

Moguće je stvarati idiličnu sliku o ženi i organizaciji života onakva kakva je napisana u knjigama, ali život se ne odvija po stranicama knjige, već u društvenoj stvarnosti takvoj kakva jeste, tj. na zemlji. I pored ove činjenice možemo pročitati u odgovorima kako se zagovara stav da žena nije dužna spremati po kući i pripremati hranu, odnosno da muž ima obavezu da joj obezbijedi služavku. Možda je to standard u nekim državama i to među bogatijima, ali ne i u BiH kao ni u većini muslimanskih država. U pravnim knjigama se navodi pravilo da ono što je ustanovljeno običajem je kao uvjetovano uvjetom - da običaj presuđuje. Danas se susrećemo u BiH s izmijenjenom ulogom supružnika u porodici. Po knjigama muž izdržava porodicu. Stvarnost kazuje, i to vrlo često, da je žena ta koja izdržava porodicu, ona zarađuje i plaća račune. Stoga ovdje želim navesti odgovor prof. dr. Enesa Ljevakovića u kojem je „naružio“

shvatanje da muž iako ne radi i ne privređuje ne smije ništa raditi po kući jer to su „ženski“ poslovi.

Pitanje

Es-selamu alejkum, Molim vas da li možete pojasniti kakvo je islamsko ponašanje jednog muškarca kada je u pitanju pomaganje u kućnim obavezama. Da li i muškarac treba pomagati u svim kućnim obavezama svojoj supruzi?

Odgovor

U situaciji u kojoj žena radi, a muž ne, posve je logično i islamski ispravno da muž pomaže u kućnim poslovima. Njegovo odbijanje da tako postupi nije motivirano islamskim propisima, već ili lijenošću ili nekim nakaradnim običajem po kojem je sramota da muž radi bilo koji kućni posao.

U svakom slučaju, kako se bračni drugovi dogovore i rasporede poslove, to je islamski prihvatljivo. Podjela na poslove u kući (za žene) i van kuće (za muškarce) važi za najveći broj porodica i slučajeva gdje je muž zaposlen, a supruga ne. Ako je situacija obratna, logično je i da raspored poslova bude obratan. Niko nema pravo pozivati se na islam u svom izležavanju dok žena radi i vani i u kući. To nije pravedno, pa prema tome ni islamski.

Bračne nesuglasice i pomoć supružnicima

Jedan od ozbiljnih problema s kojima se treba pozabaviti IZ u cjelini jeste pitanje mogućnosti pružanja pomoći u situaciji narušenih bračnih odnosa. Netrpeljivost bračnog života je česta pojava i većina pravnih škola ovu situaciju uvažava kao činjenicu na osnovu koje se može pokrenuti brakorazvodni postupak pred sudom. Naša hanefijska škola ne uvažava ovaj razlog smatrajući da brak podrazumijeva ulaganje i žrtvovanje vlastitog komoditeta, tj. ponekad i trpljenje, jer je razvod braka Allahu, dž.š., najmrža dozvoljena stvar. Stoga je razvod braka zadnja opcija i nikada se ne poseže za djelom koje je mrsko Allahu, dž.š., ako za to nema stvarni i opravdani razlog.

Iz pitanja koja smo čitali evidentiramo da nisu rijetka ona iz kojih se jasno može uočiti da supružnici imaju probleme koje ne mogu sami riješiti. Generalno govoreći, najčešći savjeti jesu strpjeti se ili razvesti se. Zabrinjava, po mom sudu, olahko pozivanje na razvod, s obzirom da

odgovori u ovom slučaju mogu imati i šire društvene implikacije. Veliki mudžtehidi su svojim tumačenjem islama i davanjem fetvi projicirali budućnost, usmjeravali društvena kretanja, jer je davanje odgovora navođenje na činjenje pitaoca ali i mnogih drugih. Kada se nekome da odgovor, to može biti prihvaćena praksa i od drugih, a time to neće biti samo ponašanje pojedinaca, već pojava u društvu, koja može prerasti u društveni trend. Oni koji daju odgovore u kojima olahko savjetuju razvod braka usmjeravaju muslimane i daju im podršku u tom pravcu, a što ima negativne psihološke i društvene implikacije kako na supružnike tako na djecu, širu familiju i društvo.

Iz odgovora u kojima se olahko savjetuje da se supružnici razvedu nekad se stvara predstava da brak predstavlja još jednu životnu avanturu, a ne „čvrsti ugovor“ (*misakun galiz*) kako to Kur'an definira. Pravilo kod davanja odgovora na postavljeno pitanje jeste da muftija procijeni kome daje odgovor i kako će ga ovaj razumjeti i prihvatiti. Nekada se stječe takav dojam, nedovoljno se brine o posljedicama koje će izazvati pojedini odgovori, jer njih čitaju i dobronamjerni i zlonamjerni. Tako se sa brojnim temama koje su po prvi put promovirane kod nas kroz tekstove i odgovore „podučilo“ ovdašnje muslimane raznim varijantama i modelima koji su često rezultirali zloupotrebom i sl.

Evidentiramo da se na pitanja o bračnim problemima rjeđe savjetuje supružnicima da potraže stručnu pomoć. Jedna od varijanti u već poodmakloj dobi bračnih problema jeste i formiranje mirovnog vijeća ili da se obrate za pomoć džematskom imamu, što je rijedak savjet u odgovorima. Mnogo češći savjet jeste da se obrate „učenjaku ili daiji“, šta god to značilo? Ovdje je važno istaći da su supružnici spremni tražiti odgovor, a s druge strane da njihovi bližnji (rođaci, imami, učenjaci, Islamska zajednica, daije,) ponesu svoj dio odgovornosti. Odgovora na bračne probleme ima različitih, ali je pitanje kako punuditi efikasan i učinkovit odgovor.

Pitanje:

Poštovani brate u islamu, u braku sam deset godina. Intimni život mi je veoma loš (nikakav) pošto se desi, ako se desi, jednom u dva-tri mjeseca. Moja supruga se pravda tvrdnjom da ona za tim nema nikakve potrebe. Ona tvrdi da je intimni život za brak nebitan, a meni preporučuje samozadovoljavanje, što sam ja, dragi i poštovani brate počeo prakticirati, jer ako to ne uradim budem nervozan i ljut. Molim da mi odgovorite da li je grijeh to što radim?

Odgovor:

Obaveza supružnika je intimni odnos u granicama potrebe, dakle, da i obje strane budu zadovoljne. Samo na taj način supružnici pružaju zaštitu jedno drugom, a brak je ihsan, što jasno ukazuje na zaštitu koja čovjeka sprečava od grijeha pošto nakon te zaštite nema potrebe da ide u grijeh. Uzvišeni Allah kaže da su muž i žena jedno drugom odjeća, što opet aludira na zaštitu. (Vidi: El-Bekare, 187) Suprugu koja bez razloga odbija intimni odnos meleki proklinju sve do zore. Poslanik, s.a.v.s., veli: „Kada muž pozove suprugu u postelju i ona odbije, meleki je proklinju do zore.” (Buhari, Sahihu-l-Buhari, “Bedu-l-halki”, 2998)

Prema tome, tvoja supruga čini veliki grijeh. Ona griješi prema tebi pošto ne ispunjava dio bračnog ugovora i to onaj najvažniji dio koji podrazumijeva pravo i obavezu na intimni odnos. Kod žena je česta pojava, posebno u ovom našem vremenu, vremenu javnog nemorala i nezdravog života, da postanu frigidne i da nemaju potrebu za intimnim odnosom niti bilo kakav osjećaj prema tome. Međutim, to supruzi ne može biti opravdanje da ne ispuni svoju bračnu obavezu. Svjesne žene koje imaju taj problem glume svojim muževima i ispunjavaju njihove potrebe. To je način da se sačuva brak i tu glumu smatram opravdanom tako da ne predstavlja zabranjeno licemjerstvo.

I, na kraju, tvojoj supruzi preporučio bih da izvrši svoju obavezu i da ima razumijevanje za tvoje potrebe, a tebi da, ako se stanje ne popravi, oženiš još jednu i da to supruzi odmah najaviš. Samozadovoljavanje nije rješenje. To je rješenje u situaciji kada čovjek nema mogućnosti za ženidbu, a jedino na taj način može se sačuvati od bluda pošto mu druge metode, kao što je post, ne pružaju dovoljnu zaštitu.

Još da napomenem da do sada, a na osnovu onog što sam pročitao u tvome pismu, nisam naišao na veći primjer strpljivosti, brige i razumijevanja muža prema supruzi u situaciji kada ona nema nikakvog razumijevanja prema njemu kada je intimni odnos u pitanju. Neka ti je Allah, dž.š., na pomoći.“

Iz pitanja se uočava da supružnici imaju ozbiljan problem kojeg ne mogu sami riješiti. U odgovoru nije ponuđeno efektivno rješenje njihovog pro-

blema, poput, recimo, posjete porodičnom savjetovalištu, razgovora sa imamom, zajedničkim prijateljem i sl. Malo je fajde od savjetovanja i navođenja hadisa kada supruga ne vidi da imaju problem. Možda je autor pribjegao ovakvom odgovoru i zbog činjenice da Islamska zajednica nije napravila institucionalni iskorak u smislu formiranja bračnog savjetovališta i time alimima i imamima dala adresu na koju mogu uputiti zainteresirane! Činjenica je da su narušeni tradicionalni oblici društvenog života i da porodica više nije stabilna kao što je bila ranije. Zbog toga su brojni islamski centri na Zapadu razvili mnoštvo organizacija koje pružaju različite savjetodavne pa i pravne pomoći zainteresiranim muslimanima i bračnim parovima. Takav vid organiziranja često nailazi i na podršku države jer je država zainteresirana da se problemi rješavaju, a da isti ne opterećuju njenu administraciju i budžet.¹¹⁴

Ovdje, ilustracije radi, navodim problem tzv. *visećeg braka*, tj. brak koji formalno postoji ali suštinski on to nije. Supružnici više ne žive skupa, s tim da muž ne želi dati razvod supruzi s kojom više ne živi. Kako taj brak nije sklopljen pred državnim organima, ona ne uživa nikakvu pravnu zaštitu, već moralnu tj. vjersku koje očito nema, jer on očito želi da joj nanese zlo. Ona je „vezana“ tim brakom u formalnom smislu a muž joj nanosi zlo ne dajući joj razvod uz opravdanje da se on može ženiti sa više žena. Koji autoritet će riješiti ovu situaciju? Domaći autori, koji su tretirali ovaj problem i ulogu IZ, imaju podijeljene stavove: jedni smatraju da se IZ treba ovim baviti i rješavati, dok drugi smatraju da to nije posao IZ, jer bi se IZ samo bavila posljedicama.¹¹⁵ Prof. Ljevaković je, po mom sudu, s pravom takvoj ženi rekao da je treba razvesti onaj koji ju je vjenčao.

¹¹⁴ Primjera ima mnogo, ali za ovu priliku dovoljno je spomenuti rad Muslimanskog arbitražnog tribunala (Muslim Arbitration Tribunal) koji je osnovan 2007. u Londonu, koji, kako stoji na zvaničnoj stranici tribunala, pruža usluge strankama, pojedincima i ustanovama, muslimanima i muslimankama, advokatima i sudovima da mu se obrate za savjet, ekspertna mišljenja i sl. Pored savjetodavne i stručne pomoći MAT također, daje mogućnost muslimanima i muslimankama da se obrate tribunalu radi pružanja usluga medijacije. MAT rješava različite vrste sporova kao što su: bračni i porodični sporovi, nasilje u braku, sporovi u vezi s nasljedstvom, zatim komercijalni i dužnički sporovi i sporovi u džematima. Na zvaničnoj stranici ističe se da se MAT posebno bavi pitanjem „prisilnih brakova“, što je odraz kulturne prakse azijskih muslimana, poput ugovorenih brakova u ranom djetinjstvu i sl. S pravom se ističe bojazan da zvanični sudovi ne znaju, a samim tim nemaju dovoljno razumijevanja za ove kulturne razlike, te da je to dodatni razlog zbog kojeg se MAT bavi ovim pitanjem. MAT radi u skladu s engleskim i velškim zakonom i u skladu s „islamskim svetim pravom“ tako da u postupku pred tribunalom moraju biti najmanje dvojica „sudija“, jedan stručnjak šerijatskog prava i drugi pozitivnog prava Engleske ili Velsa, za kojeg se kaže da ima „registriranu praksu“ u ovim zemljama. Navodi se da MAT čine mladi i kvalificirani ljudi i žene, domaći učenjaci i pravnici a ne neki iz inostranstva. <http://www.matribunal.com/index.html>, preuzeto 6.12.2014.

¹¹⁵ Vidi, Nedim Begović, „*El-Mu'alleka*: problem 'visećeg braka' u kontekstu primjene šerijatskih normi u sekularnoj državi, *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, LXXV/2013., januar-februar, br. 1-2, str. 33-48; Mustafa Hasani, „Problem 'visećih brakova' kod

Odgovornost Islamske zajednice u pružanju zaštite porodici i porodičnim vrijednostima

Islamska zajednica po svom poslanju i tradiciji vrši vjerska vjenčanja. Čitajući odgovore iz pera brojnih autora koji djeluju izvan Islamske zajednice ovakva praksa se ignorira, zagovara se stav da je dovoljno samo građansko vjenčanje, bez vjerskog vjenčanja. Da, tačno je da šerijatsko pravo ne poznaje nadležnost lica i mjesta kao konstitutivne uvjete za sklapanje braka već deklarativne, tj. nadležnost zvaničnog organa jeste da konstatira i registira takav brak. Međutim, treba naglasiti da je tendencija u zakonodavstvima većine muslimanskih zemalja u kojima se u bračnom pravu primjenjuje šerijatsko bračno pravo da se zakonom propisuje obaveza nadležnosti mjesta i lica, tj. da brak bude sklopljen pred ovlaštenim organima i licem. Naime, ovakav stav je zauzet iz razloga pravne prevencije, jer su u praksi evidentirani brojni problemi i zloupotrebe slobode sklapanja brakova izvan nadležnih institucija.

Što se tiče naše prakse sklapanja vjerskih vjenčanja, ona se naslanja na vjersku i pravnu praksu koja se ovdje njegovala stoljećima. Uvođenje u pravni sistem na ovim prostorima mogućnosti sklapanja građanskog braka pored vjerskog ili crkvenog braka je bio izazov kako za državu tako i za vjerske zajednice. Pravo vršenja vjerskih vjenčanja država je priznala vjerskim zajednicama i crkavama, ali dala i mogućnost građanskog vjenčanja.

Sloboda izbora ili opredjeljenja za građansko ili vjersko vjenčanje bila je zagarantirana, s tim da je to u praksi dovelo do niza problema. Primjera radi, Širi savjet reisu-l-uleme 1938. i 1940. godine je raspravljao o brojnim pitanjima iz domena braka i nadležnosti za sklapanje braka, a jedno od pitanja je bilo kako se tretira građanski sklopljeni brak. U zaključku se kaže: „Građanski brak se ne može priznati šerijatskim brakom“,¹¹⁶ a u nastavku je rečeno da oni koji su takav brak sklopili trebaju ga obnoviti pred šerijatskim sudom ili ovlaštenim licem. Potrebno je naglasiti da ovakav stav proizlazi iz činjenice da je bilo onih muslimana koju su se i pored mogućnost sklapanja vjerskog vjenčanja pred nadležnim državnim organom opredjeljivali za građanski brak, što je prema tumačenju ovdašnjih alima predstavljalo čin napuštanja islama.

nas“, *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, LXXV, mart-april 2013, br. 3-4, str. 188-196.

116 „Objašnjenje o obavljanju tedždidi-nikaha“, *Glasnik*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1939., br. 8, str. 326-327.

Ovim ne želim reći da su muslimani koji su sklopili samo građanski brak u komunističkom periodu živjeli u nelegalnoj bračnoj zajednici, jer su okolnosti bile sasvim drukčije, nego želim istaći da nas povijest uči specifičnostima koje živimo i modalitetima koje razvijamo te kako se borba za očuvanje identiteta ostvaruje kroz različite oblike. Mi smo u BiH stoljećima razvijali različite modele vjerske prakse koji su bili u funkciji očuvanja vjerskog identiteta od brojnih projekata asimilacije koji su vršeni nad ovdašnjim muslimanima nakon odlaska Osmanlija s ovih prostora. Naprosto je nemoguće izdvojiti iste prakse iz nekog dijela muslimanskog svijeta i u potpunosti ih presaditi ovdje, bez uvažavanja lokalnog i specifičnog društvenog ambijenta, historijskog iskustva i mentaliteta. Palmu je moguće zasaditi na bosansku zemlju, ali će opstati jedino u sterilnim uvjetima, posebnom okruženju i nikada neće davati plod, već će biti ukrasno bilje, pa će tako izgubiti svoju funkciju.

Opasnost relativiziranja vjerskog vjenčanja, pa i građanskog, leži u činjenici da se onda otvaraju brojna vrata zloupotrebama. Jedna od tih zloupotreba jeste pojava tzv. *tajnog braka* tj. braka sklopljenog između mladenaca uz prisustvo dva svjedoka. U jednom periodu ova tema je *pitanjima i odgovorima* bila posebno aktualizirana a ovaj „brak“ od nekih autora dopuštan. Evidentno je iz pitanja da je intenzitet sklapanja ovog tipa „braka“ opao, jer su brojni autori osporili valjanost ovakvog vida legalizacije seksualnih odnosa. Nadati se da su posljedice tumačenja koja su legalizirale ovakav brak koliko-toliko smanjene i amortizirane.

Islamska zajednica je dosada pokazale interes u cilju pomaganja zainteresiranim u rješavanju njihovih bračnih problema. Kao primjer navodimo da je Medžlis IZ Sarajevo imenovao hfz. Sulejmana Bugarija za rad u Medžlisovom porodičnom savjetovalištu. Međutim, ovi slučajevi su rijetki u radu medžlisa IZ i njihova karakteristika jeste da su lokalnog karaktera. Više su rezultat potrebe lokalne zajednice nego sistemski vođenog projekta institucionalnog odgovora na izazove s kojima se susreće savremena muslimanska porodica u BiH. Koliko god su ovi slučajevi rijetki, oni su važni pokazatelji u kojem pravcu treba dalje raditi i izvor su bogatog iskustva koje su pojedinci i medžlisi stekli u dosadašnjem radu, a koje je potrebno uvažiti u razvoju ideje osnivanja bračnih i porodičnih savjetovališta u Islamskoj zajednici. Iskustva pokazuju da dobar dio

problema nastaje zato što mladi supružnici nisu ozbiljno razgovarali o nekim svojim životnim pogledima i stavovima.¹¹⁷

Teško je utvrditi razloge ovako nepripremljenog ulaska u brak tj. životnu zajednicu, ali frekventno pojavljivanje pitanja o ašikovanju i često isticanje da je takva praksa zabranjena (*haram*) navodi na misao da se mladi ljudi, pod utjecajem ovakvih tumačenja, upuštaju u brak bez ozbiljnih razgovora.

Zaključak

Rad koji je prezentiran je doprinos aktueliziranju teme braka i porodice, koji je nužno, zbog obimnosti materijala tj. pitanja i odgovora i tema koje se tretiraju, morao ostati na nivou generalnih ocjena, ali iz kojeg se jasno mogu uočiti neke tendencije u tumačenju pitanja braka i porodice u aktuelnom trenutku ovdje kod nas.

Te tendencije nam se *uvoze*, pitanja i rješenja, a nisu rezultat naših potreba i vlastitog stila života. Potom, uvođenje nekih problematičnih, kontroverznih vjersko-pravnih tumačenja (poput onih o tajnom braku, braku sa nijetom razvoda itd.) ima za posljedicu relativiziranje temeljne vrijednosti braka i porodice čija je zaštita cilj (*maksid*) Šerijata itd. I, konačno, evidentiramo dekontekstualizirano tumačenje šerijatskih propisa o braku koje se ogleda u zanemarivanju društvenog ambijenta, našeg historijskog iskustva muslimana na ovim područjima i rada Islamske zajednice.

U okviru zaključka, želim iznijeti svoj stav o aktuelnom trenutku i ulozi IZ, Upravi za vjerske poslove, a pogotovu o Odjelu za brak i porodicu u servisiranju potreba muslimana o pitanju braka i porodice.

Nadamo se da će Odjel za brak i porodicu Uprave za vjerske poslove Rijasetu IZ u BiH opravdati naša očekivanja kroz iniciranje i razvoj projekata koji će pomoći muslimanskoj porodici u rješavanju njenih gorućih problema. Time će IZ biti ne samo formalni autoritet već i funkcionalni. Evidentno je iz prikaza pitanja i odgovora da su vrlo često funkcionalni autoriteti izvan IZ. Islamska zajednica svojim radom, koji prati savremeni stil života i standarde, novim diskursom i oblicima rada može i treba pružati više pomoći braku i porodici kao temeljnoj instituciji zdravog društva i zajednice.

¹¹⁷ Hfz. mr. Bugar i ističe da ima listu tema koje, po njemu, budući supružnici trebaju prije braka prodiskutirati, jer je njegova praksa pokazala da i banalne stvari, različiti stavovi o nekim pitanjima mogu inicirati narušavanje bračnih odnosa i dovesti do ozbiljnih kriza, pa čak i do razvoda braka. Razgovor s hfz. mr. Sulejmanom Bugarijem 15. 4. 2016.

Redefiniranje roditeljske uloge u svjetlu savremenih izazova i islamske tradicije

Osnovna tema ovog rada i pored slojevitog naslova (redefinicija, roditeljska uloga, savremeni izazovi i islamska tradicija) je roditeljstvo u islamu u susretu sa savremenim trenutkom. Fokus je usmjeren na pojam, koncept, karakteristike i funkciju roditeljstva u islamu, specifičnosti roditeljstva u šerijatskopravnom smislu te ulogu i značaj roditelja. Nužno je bilo osvrnuti se i na neke od društvenih promjena, kretanja i trendova koji su uzrokovali promjene u porodici i roditeljstvu kao i na izazove koji se sad postavljaju pred islamski koncept roditeljstva. Kretanja i promjene koje se dešavaju u tom procesu sami po sebi i nisu problem, to su jednostavno zakonitosti svakog procesa koji se odvija u društvenom kontekstu. Međutim, ne znači da je svaka promjena dobra i da nosi napredak.

Roditeljstvo u islamu

Definicija

U islamu i islamskoj etici roditeljstvo je atribut kome u jednakoj mjeri i neodvojivo pripada *kvalifikacija* (roditelj je onaj ko je rodio, tj. biološki roditelj djeteta) i *sadržajno pripadajući kvalitet*¹¹⁸ (sve ono što roditeljstvo nosi sa sobom; začeće, nošenje, rađanje i dojenje djeteta, njega, briga, skrb, odgoj i obrazovanje te izvršavanje svih drugih obaveza i dužnosti prema djeci kojima je roditelj obavezan na temelju islamskih izvora). Roditeljstvo se u islamu definira zajedno sa djetetom zbog međusobno za-

118 Kabir M., az-Zubair B. Who is a parent? Parenthood in Islamic ethics. *Journal of Medical Ethics*. 2007; 33(10):605-609.

visnih, komplementarnih, usko povezanih i svetih prava i dužnosti koji proizvode šerijatskopravne implikacije.

Roditelj je po islamu osoba koja ima suštinsko i prirodno pravo da odgaja i podiže dijete odnosno, suštinska i prirodna dužnost roditelja je da odgaja i podiže svoje dijete. Da bismo bolje razumjeli ovu definiciju, potrebno joj je pridružiti pogled i razumijevanje roditeljstva iz drugog dijela savremenog svijeta, sa tzv. Zapada, posebno u pedagoškoj literaturi i zakonodavstvu, gdje se danas na roditeljstvo više gleda kao na atribut kome *sadržajno pripadajućem kvalitetu* ne mora nužno, neodvojivo i u jednakoj mjeri biti pridružena *kvalifikacija*. Šta to znači? To znači da je dio savremenog pogleda na srž i bit roditeljstva prije svega u onom što roditelji čine, a ne u onom što oni jesu¹¹⁹ dok je u islamu, s druge strane, srž i bit roditeljstva u onome što roditelji jesu jednako kao i u onome što roditelji čine.

Ovo veliko pomjeranje u razumijevanju roditeljstva u jednom dijelu savremenog svijeta, na Zapadu, desilo se krajem 20. st., gdje je roditeljstvo postalo više uloga a manje biološka datost.¹²⁰ Ovaj trend se može razumjeti i iz činjenice da savremena pedagoška literatura sve više upotrebljava (pa i forsira) glagolski oblik „biti roditelj“ a ne imenicu „roditelj“, zato što se glagolskim oblikom manje implicira biološka veza s djetetom nego što se to čini imenicom.¹²¹ Može se pretpostaviti da ubuduće možemo očekivati i novi pojam za roditelja, koji bi trebao u što neutralnijoj formi izražavati biološku vezu sa djetetom?! Narodnim jezikom kazano rekli bismo - *nije više ko je rodio nego ko je gojio*.

Roditeljstvo u islamskim izvorima, kvalifikacija i njegov sadržajno pripadajući kvalitet

Kad Kur'an govori o roditeljstvu, on naglašava prirodne, biološke aspekte roditeljstva identificirane kroz funkcije začeća, trudnoće, rađanja iz utroba majki, dojenja i odvikavanja od dojenja.¹²²

119 Maleš, D. i Kušević, B. *Nova paradigma obiteljskog odgoja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, str. 41-66, Zagreb, 2011.

120 Zeman, Silvija. *Pedagoško obrazovanje roditelja kao odgovor na izazove suvremenog društva*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013, str. 30.

121 Ibid, 48.

122 McAuliffe, J. D., General Editor, *Encyclopaedia of the Qur'an, volum 4, Parents*, Brill, Leiden-Boston, 2004. pp. 20.

Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti. (Lukman, 31:14).

Čovjeka smo zadužili da roditeljima svojim čini dobro; majka njegova s mukom ga nosi i u mukama ga rađa, nosi ga i doji trideset mjeseci... (El-Ahkaf, 46:15).

Allah vas iz trbuha vaših majki izvodi, i vi ništa ne znate, i daje vam sluh i vid i razum, da biste bili zahvalni. (En-Nahl, 16: 78).

...On vas stvara u utrobama majki vaših, dajući vam likove, jedan za drugim, u tri tmine. To vam je, eto, Allah, Gospodar vaš, Njegova je vlast, nema boga osim Njega, pa kuda se onda odmećete? (Ez-Zumer, 39:6).

On dobro zna sve o vama, otkad vas je stvorio od zemlje i otkad ste bili zameci u utrobama majki vaših; zato se ne hvališite bezgrješnošću svojom - On dobro zna onoga koji se grijeha kloni. (En-Nedžm, 53:32)

...a one nisu majke njihove, majke njihove su samo one koje su ih rodile. (El-Mudžadela, 58:2).

Majke neka doje djecu svoju pune dvije godine onima koji žele da dojenje potpuno bude. Otac djeteta ih je dužan prema svojoj mogućnosti hraniti i odijevati. Niko neka se ne zadužuje iznad mogućnosti svojih: majka ne smije trpiti štetu zbog djeteta svoga, a ni otac zbog svoga djeteta. I nasljednik je dužan sve to. A ako njih dvoje na lijep način i sporazumno odluče dijete odbiti, to nije grijeh. A ako zaželite da djeci svojoj dojlje nađete - pa, nije grijeh kada od srca ono što ste naumili dadete. (El-Bekare, 2:233)¹²³

Osnova za biološko roditeljstvo bazira se na *genetici* i *gestaciji*. Genetika, u osnovi *geno*, znači rod, onaj ko je rodio a ovdje još podrazumijeva i davanje ili ulaganje zajedničkog genetskog materijala - gena koji nose nasljedne karakteristike u vidu muških i ženskih spolnih ćelija koje se razmjenjuju i ujedinjuju u procesu začeća. Gestacija je period nošenja djeteta u utrobi majke, bremenitost, trudnoća žene. Pored ova dva osnova, islam u biološko roditeljstvo ubraja i *dojenje* i izjednačava ga sa genetskim i gestacijskim doprinosom u razvitku djeteta. Dojenje je fundamentalan i dugotrajan proces, kur'anska preporuka je da traje dvije godine. Majka-dojlja je odmah nakon rođenja, u prvim fazama razvoja djeteta, zaslužna i daje svoj doprinos u prikupljanju i rastu tkiva i kostiju djeteta gdje se kroz proces hranjenja, dojenjem uspostavlja najbližiji emotivni i

¹²³ Prijevodi kur'anskih ajeta u ovom radu preuzimani su iz *Prijevod Kur'ana* od Besima Korkuta, *Prijevod Kur'ana* od Mustafe Mlive, *The Glorious Kur'an*, Translation and Commentary by Abdallah Yousuf Ali i *The Holy Qur'an with English Translation and Commentary* od Maulana Muhammada Alija.

vizuelni kontakt majke i djeteta. Dakle, u islamskoj bioetici biološko roditeljstvo se uspostavlja po osnovu tri komponente: *genetike, gestacije i dojenja*.

Očinstvo se u islamu uspostavlja na osnovu biologije i osnovu prava, odnosno zakona. U biološkom smislu otac roditeljstvo uspostavlja na temelju genetike, ulaganjem genetskog materijala prilikom začeća a u pravnom smislu opći princip je da kod ispravno uspostavljene bračne zajednice koja traje najmanje šest mjeseci dijete pripada zakonitom supruhu, onom u čijoj postelji je rođeno, osim u slučajevima kad postoji konkurentska tvrdnja (neko drugi zahtijeva očinstvo tvrdeći da je otac) ili suprug odbija očinstvo.¹²⁴

Majčinstvo u islamu žena uspostavlja na osnovu trudnoće i gestacije, na osnovu dojenja i genetikom. Na temelju ovih bioloških odrednica žena uspostavlja i svoje zakonsko pravo na roditeljstvo a po navedenom redoslijedu bioloških veza (trudnoća, dojenje, genetika) daje se i prioritet u davanju prednosti kod potraživanog roditeljstva od strane žene. Ovo je zasnovano na jasnom značenju kur'anskog ajeta... *majke njihove su samo one koje su ih rodile...* (El-Mudžadela, 58:2). Zbog toga kod potraživanog roditeljstva ili konkurentskog zahtjeva za majčinstvo prvo i najjače pravo pripada ženi koja je rodila dijete koje se potom spušta na ženu koja ga je dojila pa tek onda na ženu koja je dala genetski materijal.¹²⁵

Ključni aspekt načela definiranja roditeljstva u islamu i islamskoj bioetici je očuvanje *neseba*, geneologije djeteta tj. njegovog biološkog porijekla. Značaj bioloških veza između djeteta i roditelja zasniva se na etičkim principima sa zakonskim implikacijama iz kojih proizlazi niz prava i dužnosti koji su iznad nekih drugih uzajamnih odnosa, recimo njege, odgoja i obrazovanja djeteta. Ovdje je posebno važno biološko očinstvo, djetetovo pravo na vezu sa muškim pretkom iz koje proizlazi niz njegovih drugih prava; socijalni i pravni status u društvu te pravo na izdržavanje i nasljeđivanje.

Princip legitimacije očinstva je toliko važan da, između ostalih stvari koje proizlaze iz toga, osim što na ovom svijetu sva djeca nose i zadržavaju očevo prezime uključujući i udate žene,¹²⁶ činjenica koja se bilježi u islamskoj tradiciji je i da će ljudi na Sudnjem danu biti prozvani po svo-

124 Kabir M., az-Zubair B. Who is a parent? Parenthood in Islamic ethics. *Journal of Medical Ethics*. 2007.

125 Ibid.

126 Ibid.

jim imenima i imenima očeva svojih. (hadis prenosi Ebu Derda a bilježi ga Ebu Davud).

Ne možemo ne primijetiti da nam ovo izgleda kao čin pravedne nadoknade krhkoj i nepojavnoj a opet tako fundamentalno važnoj biološkoj vezi djeteta s ocem u odnosu na majčinstvo koje, osim što je bazirano na vidljivim, pojavnim i jasno dokazivim biološkim vezama (ženina trudnoća i dojenje su vidljivi, jasni i očiti znakovi), ono je i tako visoko rangirano u islamu i islamskoj tradiciji. Dobro su poznate Poslanikove riječi da „Džennet leži pod majčinim nogama“ i da je „pravo majke na djetetovu zahvalnost i poštovanje tri puta ispred očevog prava“. (hadis zabilježen u Buhariji i Muslimu.)

Islamska bioetika i zakon ne razmišljaju, jer i ne dopuštaju, mogućnost genetskog i gestacijskog roditeljstva koje boravi i dešava se u dva različita lica, kao što je recimo gestacijska surogat majka i genetska majka, i ne prave eksplicitnu razliku u smislu njihovog odnosa prema djetetu. Ideja genetskog roditelja obuhvaćena je gestacijskim roditeljem a tamo gdje se u praksi eventualno desi razlika islamski pravnici daju prednost gestacijskom roditelju što je zasnovano na već navedenom kur'anskom ajetu, (El-Mudžadela, 58:2).¹²⁷

Ovdje se moramo malo osvrnuti na niz savremenih izazova kojim je naprosto napadnuto biološko roditeljstvo a koje je u islamu osnova za utvrđivanje roditeljstva. Uzrok je u pojavi i ogromnom napretku reproduktivne tehnologije ali i dobrim dijelom u našem neznanju i nesvjesnosti. Prije nego što se dotaknem reproduktivne tehnologije, želim skrenuti pažnju na faktor dojenja kojim se jedino u islamu uspostavlja roditeljstvo s majkom, čak prije nego genetikom. Ovakav stav se temelji na činjenici da dojilja a prvenstveno gestacijska majka daju temeljno ulaganje u prvobitni fizički razvoj djeteta kao i zbog najbliže fizičke i emocionalne povezanosti sa djetetom u njegovoj najdelikatnijoj životnoj dobi i fazi razvoja. Srodstvo na temelju dojenja se ne uspostavlja samo sa majkom-dojiljom nego i sa djecom koja su u isto vrijeme došla, ona postaju braća i sestre po mlijeku iz čega proizlaze jednake šerijatskopravne zapreke za sklapanje braka kao i kod krvnog srodstva.

Prije svega nužno je da žene imaju odgovoran odnos prema ovoj šerijatskoj specifičnosti, da imaju svijest i znanje o posljedicama ukoliko su u porodilištima ili u nekim drugim okolnostima nužde ili suosjećanja

127 Ibid.

dojile nečije dijete zajedno sa svojim djetetom. To je potrebno prenijeti vlastitoj djeci i svakako očuvati kontakt sa drugom djecom koja su se eventualno dojila, ako je ikako moguće. Jer, po islamu i to su nam djeca, majke, odnosno braća i sestre. Nisam sigurna da imamo potpuno razvijenu svijest o ovome jer mislim da o tome nedovoljno govorimo i ne razmišljamo o posljedicama. Rijetko čujemo da neko govori o kćerki ili sinu po mlijeku ili braći i sestrama po mlijeku, u svakom slučaju daleko rjeđe nego što je ženska spremnost ili solidarnost da pomognu u hranjenju dojenjem ili davanjem svoga mlijeka djetetu čija majka nema mlijeka ili iz nekog drugog razloga ne može da doji svoje dijete.

Još veći problem bi nastao i u društvu i zakonodavstvu uspostavljanjem laktarija, banke ili ustanove majčinog mlijeka, što je u savremenom, zapadnom svijetu prihvatljiva i hvale vrijedna praksa. Ovo nam je ozbiljan izazov, kako odgovornim u Islamskoj zajednici tako i svim muslimanima na ovim prostorima da pratimo društvena kretanja i zakonodavnu politiku u ovoj oblasti, da imamo proaktivan odnos i pravovremene reakcije u kreiranju politike pristupa ovom pitanju a ne naknadne, zakašnjele reakcije koje izazivaju rasprave, unose nemir i tenzije i od kojih ne bude nikakve koristi.

Živimo također u vremenu snažnog razvoja reproduktivne nauke i tehnologije. *Sterilitet*, nemogućnost jednog ili oba supružnika da trajno ili privremeno imaju potomstvo, ili da imaju zdravo potomstvo je sve raširenija bolest i sve prisutnija pojava u savremenom dobu. Imati potomstvo je prirodna ljudska želja, koja, nažalost, ponekad anksiozno prerasta u pravo da se imaju djeca, a ne mogućnost, Božiji dar ili blagoslov, što u svojoj suštini i jeste.

Potreba da se liječe višestruki uzroci ove bolesti i pojave doprinose razvoju reproduktivne nauke i tehnologije. Tehnike i metode medicinski potpomognute oplodnje s jedne strane podupiru važnost biološkog roditeljstva, a s druge opet umanjuju važnost trudnoće i nošenja djeteta i posljedično ozbiljno narušavaju našu percepciju ko je zaista roditelj djeteta?! Nekad je bilo jasno i očigledno ko je roditelj djeteta međutim naučna dostignuća koja su zahvatila genetske i gestacijske komponente u rađanju proizvela su komplikacije bez presedana dovodeći gotovo do besmisla prethodno pitanje.

I ovdje bih sugerirala odgovornim u Islamskoj zajednici da se prati politika i set zakona o liječenju steriliteta i biomedicinski potpognutoj

oplodnji. Pitanja, problematiku i tehnike za koje nema šerijatskopравnih zapreka i nejasnoća, kao što je liječenje uzroka steriliteta bračnih partnera bez uplitanja treće osobe (donora) po bilo kom pitanju i na bilo koji način, potrebno je zagovarati i zalagati se za njih. Metode i tehnike u ovoj oblasti koje narušavaju etiku, dovode do pravne nesigurnosti i nedoumica i narušavaju geneologiju djeteta potrebno je ozbiljno analizirati i usprotiviti se njihovoj zakonskoj regulaciji, kao što su recimo donorske banke sperme i jajnih ćelija ili surogat majke.

Razliku i specifičnosti islamskog i zapadnog pogleda na roditeljstvo posebno možemo vidjeti na primjeru usvajanja djece. Islamski zakon ne daje pravnu legitimaciju roditeljstva na usvojitelje i islam u tom smislu ne poznaje instituciju usvojenja, posebno ne tzv. potpunog usvojenja, i naročito ne onako kako to neka zapadna društva definiraju i sprovode. U pojedinim zapadnim društvima usvojenje se dopušta čak i gej-parovima, gdje nijedan od roditelja ne mora imati ni genetičko ni gestacijsko ulaganje, ali se u društvenom, etičkom i pravnom smislu smatraju roditeljima. Islam poznaje skrbništvo, hraniteljstvo ili starateljstvo nad djetetom ali nijedno od toga ne proizvodi šerijatskopравne posljedice kakve ima biološko roditeljstvo, recimo nasljeđivanje ili zapreke kod sklapanja braka. Po islamskom učenju davanjem legitimacije roditeljstva adoptivnim roditeljima falsificira se očinsko porijeklo i geneologija djeteta, ključni aspekti socijalnog i pravnog identiteta djeteta.¹²⁸

Ovo naravno nipošto ne znači da muslimani ne mogu „usvajati“ djecu, odnosno djeci bez roditelja ili roditeljskog staranja pružati dom i porodicu, skrbništvo, starateljstvo i hraniteljstvo. Muslimani su na to ohrabreni pa čak na neki način i obavezani Poslanikovim sunnetom tj. njegovom praksom. Poslanik je u svoju kuću doveo petogodišnjeg amidžića, h. Aliju, na skrbništvo i hraniteljstvo. Želio je pomoći amidži Ebu Talibu koji je imao brojnu porodicu a želio mu je zahvaliti i donekle uzvratiti za godine skrbništva, pažnje, ljubavi i svega drugog što mu je pruženo u amidžinom domu kad je i sam ostao bez roditelja i djeda koji se brinuo o njemu.¹²⁹ Poslanik je u svom domu imao na skrbništvu i Zejda b. Harisa koga je najprije oslobodio ropstva a potom ga učinio i prihvatio kao svoga sina jer mu je želio uzvratiti ljubav, pažnju i poštovanje koju mu je Zejd pružio. Posebno iz razloga jer je Zejd izabrao ostati uz Poslanika u Mekki,

128 Ibid.

129 Lings, M., *Muhammed, Život vjerovjesnika islama zasnovan na najranijim izvorima*, Connectum, Sarajevo, 2004. str. 54.

nakon što su ga poslije dugog traganja pronašli otac i amidža i željeli ga osloboditi i vratiti narodu i porodici odakle je porijeklom.¹³⁰

Karakteristike roditeljstva u islamu

Islamski izvori govoreći o ulozi i značaju roditelja i roditeljstva u formiranju životnog stila i načina razmišljanja djece, djecu prije svega stavljaju u kontekst *braka i porodice* utemeljenih na vjerskim vrijednostima. Po islamu roditeljstvo započinje i dešava se u bračnoj zajednici, u emocionalno i pravno sigurnom i zaštićenom okruženju po djetetu. Islam u interesu djeteta priznaje i druge okolnosti pod kojima dolazi do roditeljstva i to se regulira posebnim šerijatskopравnim normama. Potrebno je naglasiti da se roditeljstvo, očinstvo ili majčinstvo u šerijatskopравnom smislu ne smije poricati kao ni odricati se roditelja. I jedno i drugo spada u teške, besprimjerne grijehe.

Roditeljstvo je *dinamičan proces*, u sebi i samo po sebi, proces stalnog praćenja, kretanja i hvatanja pravog koraka i toka. Uloga roditelja je izuzetno zahtjevena i odgovorna, traži cjeloživotni trud, rad i učenje. To što smo mogli roditi i imati dijete, ne znači i da znamo biti roditelj jer niko se ne rađa sa tom vrstom znanja i umijeća. Neko je dobro rekao: „To što možete da imate djecu čini vas roditeljem onoliko koliko vas posjedovanje klavira čini pijanistom.“¹³¹

Roditeljstvo je jedinstven i neponovljiv proces koji svaki put iznova učimo, svako je posebno, a i sa svakim drugim djetetom je drukčije. Znanje o roditeljstvu nije skup gotovih, naučenih ili prepisanih pravila i definicija - ono se ne može naučiti iz knjiga i udžbenika a niti se uspješan koncept može prepisati i u potpunosti prenijeti - recimo od vlastitih roditelja ili iz nekog vremena - pedagozi kažu, *djeca ne dolaze sa uputstvom i priručnikom*. Dinamika u roditeljstvu je vid stalnog redefiniranja roditeljske uloge u praktičnom smislu. Najbolje je izražava h. Alijina preporuka: *Odgajajte svoju djecu za vrijeme u kojem će oni živjeti, a ne za vrijeme u kojem vi živite*.

Roditeljstvo ni u savremenoj pedagogiji nema vrijeme i period trajanja, i ako ste već roditelj, onda ste to za čitav život. A po islamu ste to, i prije, i dalje od toga. Roditeljstvo u islamu obuhvata odgovornosti i obaveze na ovom svijetu ali i na budućem. Priprema za roditeljstvo, koja

130 Ibid, 52.

131 Shaw, R. i Wood, S. *Epidemija popustljivog odgoja*, VBZ, Zagreb, 2009.

uključuje slijeđenje Upute ispravnog puta i dobar lični odgoj, pripremu za brak i ispravan odabir bračnog partnera, sam brak, rađanje, njegu i skrb djeteta, odgoj, obrazovanje i uputu kojima ih pripremamo za preuzimanje uloge, zadaće i odgovornosti koje ima svako živo biće, naše su obaveze na ovome svijetu. Roditeljske obaveze i odgovornosti završit će na Sudnjem danu polaganjem računa jesmo li i koliko odgovorili povjerenom roditeljstvu. Stoga nam se roditeljstvo u islamu čini kao *generacijski proces ili projekat*, za što potvrdu nalazimo u kur'anskom primjeru Imranove porodice koju Allah ističe kao primjer ljudima (Alu 'Imran, 3:32-3) i Imranove žene, majke h. Merjeme i nane Isaa, a.s., koja nakon rođenja h. Merjeme upućuje dovu Gospodaru:

Pa pošto je rodi, reče: „Gospodaru moj! Uistinu! Ja sam je rodila - žensko je“ - a Allah je Najbolji znalac onog šta je rodila - a nije muško kao žensko,¹³² i uistinu, ja sam joj dala ime Merjem. I uistinu, ja tražim Tvoju zaštitu za nju i potomstvo njeno od šejtana prokletog. (Alu 'Imran, 3:36).

Ili potvrdu možemo naći i u kur'anskom ajetu koji kaže:

Zar nagrada za dobro učinjeno djelo može biti nešto drugo do dobro?! (Er-Rahman, 55:60).

Drugim riječima, svojim lijepim ili ružnim odnosom pojedinac oblikuje ponašanje svog potomstva prema samome sebi ali i prema drugima. Poslanik svojim riječima preporučuje *generacijski proces* u odgoju:

„Odgađajte svoju djecu prije njihovog rođenja.“

Islamski stav da posljedice odgoja djece vide, osjećaju ili ubiru i koriste generacije poslije nalazimo također u Poslanikovim riječima:

„Ništa vrednije roditelj ne može u naslijeđe ostaviti svome djetetu od lijepog odgoja“, odnosno: „Kada čovjek umre, prestaju njegova djela, osim u tri slučaja: trajna sadaka, znanje kojim se iza njega koristi i dobro odgojeno dijete, koje mu dovu čini.“ Ebu Hurejre prenosi: „Čovjeku će se, doista, povećavati deredže u Džennetu pa će se zapitati: „Odakle ovo?“ te će mu se odgovoriti: „To je od traženja oprosta tvoga djeteta za tebe!“

Bilježi se da je Ebu Esved ed-Dueli, tabiin, prenosilac hadisa, fakihi i utemeljitelj arapske gramatike rekao svojoj djeci:

¹³² Napomena: Neki prijevodi Kur'ana na bosanski jezik jasan kur'anski izričaj *wa laysa - zzakaru kel unsa - i nije muško kao žensko*, prevode: *a žensko nije kao muško*. Nejasni su i nerazumljivi razlozi ove jezičke inverzije. Teško da postoje u jeziku i njegovom značenju, u gramatici i sintaksi arapskog ili bosanskog jezika opravdani, mogući i logični razlozi za ovako nešto. Upoređujući prijevode Kur'ana i ajeta 3:36 na druge svjetske jezike jasno je da autori sebi nisu dopuštali takvu prevodilačku slobodu i nepreciznost. Ako se uzmu u obzir implikacije koje mogu nastati, i koje nastaju, u tumačenju vjere i tumačenju rodnihi odnosa u islamu na temelju ovakvog prevođenja i razumijevanja ajeta 3:36, onda problem postaje daleko ozbiljniji.

„Djeco moja, prema vama sam plemenito postupao i u mladosti i u starosti, pa čak i prije nego što ste rođeni a bit ću dobar i nakon što prese-lim!“ Iznenadeni, upitaše ga: „Oče naš, kako si to prema nama plemenito postupao prije nego što smo se i rodili?“ On odgovori: „Od svih žena sam vam odabrao majku radi koje nikad nećete biti vrijeđani i ponižavani.“ „A kako ćeš to biti dobar kad preseliš“, upitaše ga. „Tako što sam u svom životu, kod sebe, najviše izgrađivao svijest prema Allahu i iskrenost prema ljudima.“¹³³

U islamu su djeca, *Božiji dar*, pojedinim muškarcima i ženama, a ne jedno od prava koje se inače daje svakom čovjeku, kao što je recimo pravo na slobodnu volju ili na opskrbu na ovome svijetu. Kur'an kaže:

Allahova je vlast i na nebesima i na Zemlji. Stvara što hoće. Daruje kome hoće žensko a daruje kome hoće muško. Ili ih sparuje, muško i žensko, a koga hoće učini ga neplodnim. Uistinu On je znalac moćni. (Eš-Šura, 49-50)

Ovdje je vrlo važno podvući kur'ansku preciznost i naglasak da su djeca, bez obzira kojeg su spola - ženska ili muška - *dar Božiji*. To jasno naglašava glagol koji je u navedenom ajetu upotrijebljen uz mušku ili žensku djecu ili i jednu i drugu, *wahaba, yahabu, wahbun*, riječ u značenju; *darivati, pokloniti, nadmašiti ili natkriliti u darežljivosti* (Muftić, str. 3919). Nažalost, kod nas prijevodi ovog ajeta uglavnom navode da Allah *daje djecu*, bilo da se ajet citira iz najčešće korištenog prijevoda Kur'ana ili slobodnim navođenjem. Iako darivanje kao čin u sebe uključuje i obuhvata i davanje, darivanje ipak ima drugi kvalitet u sebi i svi dobro znamo razliku između darivanja i davanja. Darivanje je davanje sa empatijom i davanje koje šalje poruku.

Termin '*ukmun* koji se nadalje u ajetu spominje kao neplodnost, ne spominje se u kontekstu dara, '*ukmun* Allah jednostavno - *učini*. U vezi sa neplodnosti Kur'an koristi glagol *ja'ala* pa kaže: *wa ja'alu men yasha'u* - *On dadne da tako bude kome On hoće*. I u hadisu koji prenosi h. Aiša, r.a., a bilježi ga Hakim, Poslanik kaže: „Djeca su vam Allahov poklon“, a Abdullah ibn Amr ibn el-'As prenosi da je Poslanik rekao i „Vaša djeca su vaša najbolja opskrba!“¹³⁴ S ovim u vezi roditeljstvo je i *privilegija*, na određeni način.

Osim što su dar, djeca su i *emanet*, ono što nam je povjereno od Allaha da se brinemo za njih, čuvamo ih i pazimo sve dok ne budu u mogućnosti osamostaliti se, u čemu im također pomažemo. Roditeljstvom preno-

133 Erol, S. Muhammed Saki, *Sretna porodica*, Samerkand, Sarajevo, 2011.

134 Halilović, N. Muderis, *Roditelji i djeca* (Idio), hutba, 24.juni, 2010.

simo univerzalni vrijednosni sistem morala, vjere i znanja. Kroz djecu kao *transmisere* ne samo da produžavamo ljudsku vrstu nego i sve druge vrijednosti i blagodati na kojima se svijet temelji. Čuveni pjesnik Halil Džubran kaže: *Vi ste lukovi iz kojih su vaša djeca izbačena poput živih strijela.*¹³⁵

Roditeljstvo nam u islamu omogućava da pokušamo ostvariti jednu od najvažnijih, najčasnijih, najcjenjenijih i najautoritativnijih uloga i titula koju jedan čovjek može ponijeti na ovom svijetu i u ovom životu - biti roditelj. Kur'an kaže:

Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti. (Lukman, 31:14); Gospodar tvoj zapovijeda da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite. Kad jedno od njih dvoje, ili oboje, kod tebe starost dožive, ne reci im ni: „Uh!” - i ne podvikni na njih, i obraćaj im se riječima poštovanja punim. Budi prema njima pažljiv i ponizan i reci: „Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, njegovali!“ (El-Isra', 17: 23-24.) U komentaru ovog dijela ajeta *ne reci im ni: „Uh”*, Imam El-Kurtubi kaže: „To znači da u njihovom obraćanju roditeljima ne smije biti ni najmanja nijansa mržnje niti neraspoloženja.“

Roditeljstvo u islamu podrazumijeva i *svijest o odgovornosti* koju imamo kao roditelji. Za djecu ćemo odgovarati i polagati račun. Poslanik nam poručuje: „*Kullu mawludin yuledu a'la fitretin* - svako se dijete rađa u svojoj prirodi...“ i svemu drugom što još *fitret* znači, *fe abawahu...* ali roditelji su ti koji ga usmjere u ovom ili onom pravcu. S obzirom na ranjivost i nejakost naše djece, na roditeljima je velika odgovornost da na ispravan način odgovore na ukazano povjerenje i privilegiju, posebno u vremenu čovjekove velike nesigurnosti, zaboravljenosti i otuđenosti. Djeca sa sobom ponesu naš pečat razumijevanja svijeta i života i sve naše životne pluseve i minuse.

Djeca su nam znak *Božije milosti i blagodati, radost i zadovoljstvo* srcima i očima našim, čine nas sretnim, vesele nas i ispunjavaju život. Međutim, koliko god nam roditeljstvo bilo radost i užitak, nikad se ne smijemo prestati pitati jesmo li izvršili svoje obaveze koje imamo prema njima. Jer pored najvećeg zadovoljstva koje nam pružaju, ona su i naše najveće

135 Shaw, R. I Wood, S. *Epidemija popustljivog odgoja*, VBZ, Zagreb, 2009.

iskušenje u životu i veliki ispit. Ona su *lakmus* koji stalno testira našu vjeru i naš odnos prema Bogu i ljudima. Kur'an nas upozorava na ovo:

Imanja vaša i djeca vaša su samo iskušnje, a u Allaha je nagrada velika. (Et-Tegabun, 64:15); *Ne ubijajte djecu svoju iz straha od neimaštine, i njih i vas Mi hranimo, jer je ubijati njih, doista, veliki grijeh.* (El-Isra', 17:31); *O ljudi, bojte se Gospodara svoga i strahujte od Dana kad roditelj djetetu svome neće moći nimalo pomoći, niti će dijete moći svome roditelju imalo pomoći!* (Lukman, 31:33); *Bojte se onog što je iza vas i onog što je ispred vas, da biste bili pomilovani.* (Ja-Sin, 36:45)

Predaja kaže: „Nema ni jednog roba (čovjeka) kojem Allah podari porodicu kao emanet, pa ga on ne izvrši kako treba, a da mu Allah neće zabraniti ulazak u Džennet.”

Prava i dužnosti roditelja i djece

Već smo istakli da se roditeljstvo u islamu definira zajedno sa djetetom kako zbog činjenice da je dijete neodvojivi dio roditeljstva tako i zbog međusobno povezanih prava i dužnosti. Vidjeli smo kroz jedan broj navedenih kur'anskih ajeta a što ćemo naći u hadisima i ostaloj islamskoj tradiciji, da je ovosvjetski autoritet roditelja najveći i da se čovjek obavezuje na poniznost i poslušnost roditeljima odmah nakon Allaha, dž.š.:

Gospodar tvoj zapovijeda da se samo Njemu klanjate i da roditeljima dobročinstvo činite. Kad jedno od njih dvoje, ili oboje, kod tebe starost dožive, ne reci im ni: „Uh!“, i ne podvikni na njih, i obraćaj im se riječima poštovanja punim. Budi prema njima pažljiv i ponizan i reci: „Gospodaru moj, smiluj im se, oni su mene, kad sam bio dijete, njegovali!“ (El-Isra', 17: 23-24).

Dobročinstvo prema roditeljima, njega, briga, pažnja i ljubaznost, poštovanje, lijepe riječi i lijep postupak prema njima od strane djece nisu ničim uvjetovani, u smislu ko su i šta su roditelji, koje su vjere i da li su vjernici uopće, dok je pokornost i poslušnost djece prema roditeljima uvjetovana roditeljskim odnosom prema Bogu i njihovim zahtjevima koja imaju spram djece u tom pogledu:

Mi smo svakog čovjeka zadužili da bude dobar prema roditeljima svojim. Ali, ako te oni budu nagovarali da Meni nekoga ravnim smatraš, o kome ti ništa ne znaš, onda ih ne slušaj. Meni ćete se vratiti, pa ću vas Ja o onome što ste radili obavijestiti. (El-Ankebut, 29:8)

Kada Lukman reče sinu svome, savjetujući ga: „O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda.” Mi smo naredili čovjeku da bude poslušan roditeljima svojim. Majka ga nosi, a njeno zdravlje trpi, i odbija ga u toku dvije godine. Budi zahvalan Meni i roditeljima svojim, Meni će se svi vratiti. A ako te budu nagovarali da drugog Meni ravnim smatraš, onoga o kome ništa ne znaš, ti ih ne slušaj i prema njima se, na ovome svijetu, velikodušno ponašaj, a slijedi put onoga koji se iskreno Meni obraća; Meni ćete se poslije vratiti i Ja ću vas o onome što ste radili obavijestiti. (Lukman, 31:13-5)

Odgovornost i posvećenost dužnostima i obavezama kojima je roditeljstvo ispunjeno ključni su zahtjevi roditeljstva u islamu. Već smo vidjeli koji stepen autoriteta i prava imaju roditelji kod djece. Međutim, istovremeno treba znati da iza toga mora stajati samo još veća roditeljska odgovornost i posvećenost koja opravdava tako velika prava i roditeljski autoritet. Jer jedino pravilna i uzajamna interakcija roditelja i djece u porodici i društvu može opravdati takav autoritet i prava koja se daju roditeljima a zahtijevaju od djece. Iza velikih prava uvijek stoje još veće obaveze i odgovornosti, i stalno samopreispitivanje prije nego što se bude račun morao položiti: da li sam kao roditelj prema svom djetetu postupao na ispravan način i uradio sve što sam bio u mogućnosti u odnosu na što sam bio obavezan? Dakle, kako god prava imaju roditelji a djeca dužnosti, tako, nimalo manja prava imaju i djeca a roditelji dužnosti.

Prvo i najvažnije djetetovo pravo je pravo na život, pravo da bude rođeno. Ovo pravo je sveto¹³⁶ i proteže se još iz faze fetusa, posebno od drugog tromjesečja, kad se pretpostavlja da se duša nastanjuje, ustvari neki tvrde da se duša nastanjuje i prije sedam sedmica od začeca.¹³⁷ Po ovom pitanju koje bi eventualno uključivalo i pitanje abortusa, muslimanska ulema ima različito mišljenje i ono nije predmet ovog rada. Iz prava na život proizlazi i djetetovo pravo na ljubav, zaštitu i brigu koju mu roditelji moraju pružiti kako u ranoj fazi života kad je potpuno nemoćno i nejak tako i kasnije. Već smo naveli da Kur'an govori o pravu djeteta da bude povezano i podržano od strane biološkog oca u smislu izdržavanja i prava na nasljedstvo.

Kad je u pitanju starateljska briga o maloljetnom djetetu, islamski zakon govori o tri vrste starateljske brige kojom se dijete obuhvata: gene-

¹³⁶ *Ne ubijajte djecu svoju iz straha od neimaštine, i njih i vas Mi hranimo, jer je ubijati njih, doista, veliki grijeh. (El-Isra', 17:31)*

¹³⁷ Kabir M., az-Zubair B. Who is a parent? Parenthood in Islamic ethics. *Journal of Medical Ethics*. 2007.

ralna njega, briga, paženje i odgoj ili *tarbiyah*, obrazovanje, koje obuhvata tzv. vjersko i sekularno te staranje o imovini djeteta.

Sljedeće važno pravo djeteta na koje se mora obratiti pažnja, jeste tretiranje djece podjednako u svim sferama roditeljskog djelovanja: u načinima iskazivanja roditeljske ljubavi i privrženosti, podjednakom posvećivanju vremena, jednakom brigom za njihovo zdravlje, obrazovanje i korisnu ispunjenost slobodnog vremena, pravednim i jednako odmjerenim kaznama i pravednom i jednakom darivanju. Ovakvim odnosom osigurava se najbolja osnova za zdravo odrastanje ali se prije svega iskazuje poštovanje prema djeci koje Poslanik zahtijeva i preporučuje:

”Poštujte svoju djecu i dobro ih podučite kako bi vas Allah nagradio.”

”Poštujte svoju djecu i hranite ih dobrim običajima i poželjnim vrlinama.”

”Pravedno postupajte prema svojoj djeci i ne pravite razliku među njima kao što i vi od drugih očekujete da prema vama pravedni budu.”

”Bojte se Allaha i prema svojoj djeci pravedno postupajte.”

Poslanik je imao često potrebu podučavati ljude kritizirajući i ispravljajući njihove predislamske prakse koje su bili zadržali u svome ponašanju.

Božiji Poslanik je rekao: „Bog nije volio tri stvari kod vas: to što ste bili neposlušni majkama svojim, to što ste zakopavali žive tek rođene djevojčice i vaš običaj uzimanja a ne davanja.“¹³⁸

Kada poziva na jednak tretman i pravedno postupanje prema djeci, Muhammed, a.s., posebno naglašava jednak odnos prema sinovima i kćerima i ne propušta ispravljati suprotne prakse. Bio je potreban određen napor da se promijene stavovi koji su bili duboko ukorijenjeni u tadašnjem društvu. Sunnet je izričit kad je u pitanju jednak odnos prema sinovima i kćerima.

El-Bezzar (u. 292. god.) je naveo hadis od Enesa ibn Malika da je s Poslanikom bio jedan čovjek čiji je sin došao do njega: čovjek je poljubio dječaka i uzeo ga sebi u krilo. Onda je došla njegova kći, a on ju je smjestio ispred sebe. Božiji Poslanik, s.a.v.s., reče tom čovjeku: „A zašto nisi prema njima jednako postupio?“¹³⁹

Ono što se najčešće spominje od osnovnih prava djece u islamu jeste (*akika*) učenje ezana i ikameta odmah po rođenju na desno i lijevo uho

138 Nadwi, Mohammad Akram, *al-Muhaddithat: the woman scholars in islam*, Interface Publication, London, 2012, str. 36.

139 Ibid., 37.

djeteta i nadijevanje lijepog muslimanskog imena, imena koje ima lijepo značenje. Sunnet je zaklati kurban za novorođenče i podijeliti ga rodbini, prijateljima i komšijama. Kad je u pitanju odgoj, kao najbolje i najtrajnije nasljedstvo koje roditelji mogu ostaviti svojoj djeci kako kaže Poslanik, on počinje od najranije djetetove dobi (odnosno, kao što smo već naveli čak i prije njegovog rođenja). Roditelji su u Poslanikovo vrijeme nastojali još od ranog doba navikavati svoju djecu na prakticiranje vjere. Bilježi se da je:

„Poslanik, s.a.v.s., je poslao svoga glasnika ujutru na Dan ašure kućama ensarija poručivši: ‘Ko je započeo (dan) a nije zapostio, on bi trebao i završiti dan (ne posteći), a onaj ko je zapostio (dan) on treba postiti.’ Ona kaže: ‘Onda smo nakon toga običavali postiti taj dan i nastojali smo da i naša djeca poste taj dan, pravili bismo im igračke od vune pa kada se neko od njih rasplače za hranom, dali bismo im te igračke, tako da bi se ona zabavila s njima sve dok nije bilo vrijeme da se prekine post.’“

Post na Dan ašure nije obavezan, ali vjernici su nastojali potaknuti svoju djecu da rastu u pobožnosti. Što se tiče posta u ramazanu, djeca su ga redovno postila. Omer je rekao nekom čovjeku koji nije postio u ramazanu: „Teško tebi! čak i naša djeca poste!”¹⁴⁰

Poslanik posebno naglašava potrebu da se u srcima djece, najranije što je moguće, učvrsti ljubav prema islamu i da se djeca rano privikavaju na vjerske dužnosti. I sam je to činio preuzimajući obaveze oko svoje djece kao i oko unučadi, igrao se s njima, vodio ih sa sobom u društvo i uključivao u prakticiranje vjere. Rana historiografija (Ibn Sa’d i Ibn Hišam) bilježi da je znao sa sobom povesti h. Fatimu do Kabe gdje ga je ona čekala dok se molio a hadisi bilježe njegovu naklonost unucima, pazio ih je i čuvao uz sebe čak i dok je obavljao namaz. Dobro su poznati hadisi o njegovoj naklonosti Hasanu i Husejnu pa je prikladno da se podsjetimo i hadisa koji pokazuju istu skrb i brigu i za djevojčice.

„Ebu Katade (u. 54. god. po H.) pripovijeda kako su sjedili pred Poslanikovim, sallallahu alejhi ve sellem, vratima kada je on izašao noseći svoju unučicu, Umamu bint Ebu el-‘Asa ibn el-Rabi’a, kćerku njegove kćeri Zejneb. Ona je tada bila curica. Poslanik je predvodio namaz držeći je na svojim ramenima - stavio bi je na zemlju kada je išao na ruku’ i sedždu, a zatim bi je ponovo metnuo na svoja ramena kad je ustao: ‘On je to nastavio činiti sve dok nije završio svoj namaz.’“¹⁴¹

140 Ibid., 39.

141 Ibid., 38. Ibn Sa’d, *al-Tabaqat al-Kubra*, Dar Sadir, Bejrut, n.d., 8 vol. 39.

Kada ga je upitao jedan čovjek, koji se zatekao među okupljenim, kad bi dijete trebalo početi klanjati, Poslanik mu je odgovorio: „Kad dijete znadne razlikovati svoju desnu i lijevu stranu, naredite mu da klanja“ a drugom prilikom bilježi se da je rekao: „Naređujte svojoj djeci da obavljaju namaz kada su u dobi od sedam godina, a na namaz ih strogo obavezite kad napune deset.“¹⁴²

Nije Poslanik pokazivao ljubav i pažnju samo prema svojoj djeci i unučadima, nego svakom djetetu u Mekki i Medini. Poznato je da je skraćivao svoje učenje u namazu ako bi začuo plač djeteta u džematu iz obzira prema djeci i njihovim majkama koje su se trebale brinuti o njima. Često bi zastao u hodu da se našali sa djecom i obrati pažnju na njih. Ima niz primjera koji govore o tome kakav odnos prema djeci preporučuje i kako se sam ponašao. Poslanik je rekao:

„Ne pripada nam onaj ko nema milosti prema našim mlađima i koji ne zna cijeniti čast i dostojanstvo naših starijih.“

„Nije od nas onaj koji ne poštuje odrasle i koji nema samilosti prema djeci.“

„Bolje je da roditelj ostavi svoju djecu u imetku nego u siromaštvu.“

„Neka je sklon igri i zabavi onaj koji bude imao dijete.“

Navest ćemo još neke primjere iz Poslanikove prakse:

Jednog dana Poslanik, a.s., je sjedio sa drugovima, kada im priđe jedan dječak. Poslanik, a.s., ga pozva da mu sjedne u krilo. Svi usmjeriše pažnju ka dječaku, koji se od silnog uzbuđenja umokrio u Poslanikovom krilu. Strah i zbunjenost pokazao se na djetetovom licu. Kada je ugledao šta se desilo, otac djeteta skoči i počeo ružiti dijete uzimajući ga od Poslanika, a.s., ali on mu ga ne daje, nego ga još više privi sebi na grudi, i reče ocu: „Ne brini, nije važno. Odjeća se može oprati. Moraš biti pažljiv kako se ophodiš prema djetetu. Šta mu kasnije može povratiti samopoštovanje kada se ovako ponašaš prema njemu pred drugima?“ (hadis bilježi Muslim i Ebu Davud)

Prenosi se da su jednom prilikom neki ljudi došli kod Allahovog Poslanika, a.s., i upitali ga: „Da li ti ljubiš svoju djecu?“ Odgovorio je: „Da.“ Onda su oni kazali: „Mi, tako nam Allaha, ne ljubimo svoju djecu.“ Allahov Poslanik, a.s., je dodao: „Šta ja imam s time što je Allah iz vaših srca samilost odstranio?!“ (hadis bilježi Muslim i Ebu Davud)¹⁴³

142 Nadwi, Mohammad Akram, *al-Muhaddithat: the woman scholars in islam*, Interface Publication, London, 2012., str. 40.

143 Žunić, Lejla. *Prava djece i dužnosti roditelja spram djece*. 2013. <http://mizkalesija.com/vise.php?id=3964>

Od trenutka kad dobijemo dijete kao roditelji se uglavnom brinemo i strahujemo šta bi mu drugi ljudi mogli uraditi, ali se gotovo nikad ne pitamo šta mu mi sve možemo učiniti?! Jer tokom djetetovog odrastanja osim što niz godina u potpunosti zavise od roditelja, roditelji predstavljaju i model ponašanja za dijete. Mi smo ti koji im izaberemo i nadijemo ime, oblačimo ih i hranimo po svom ukusu, znanju i nahođenju, učimo ih stvarima i ponašanju koje mi smatramo dobrim ili lošim, odlučujemo o njihovom odgoju i obrazovanju i zapravo jedan broj godina u potpunosti kontroliramo sve segmente njihova života. Stoga bi konstantan osjećaj odgovornosti, stalno preispitivanje i neumorno ispravljanje loših praksi morali biti aksiomi roditeljstva u islamu i neizostavne osobine roditelja muslimana.

Reference:

- Erol, S. Muhammed Saki. *Sretna porodica*, Samerkand, Sarajevo, 2011.
- Halilović, N. Muderis. *Roditelji i djeca* (1 dio), hutba, 24. juni 2010.
- Ibn Sa'd. *al-Tabaqat al-Kubra*, Dar Sadir, Bejrut, n.d., 8 vol.
- Kabir M., az-Zubair B. Who is a parent? Parenthood in Islamic ethics. *Journal of Medical Ethics*. 2007.
- Korkut, Besim. *Prijevod Kur'ana*, Zagreb, Međunarodna zajednica za pomoć muslimanima BiH, 1993, II izdanje.
- Lings, M. *Muhamed, Život vjerovjesnika islama zasnovan na najranijim izvorima*, Connectum, Sarajevo, 2004.
- Maleš, D. i Kušević, B. *Nova paradigma obiteljskog odgoja*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, Zagreb, 2011.
- Maulana, Muhammad Ali. *The Holy Qur'an, Arabic text with English Translation and Commentary*, Ohio, Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam, Lahore Inc. 2002.
- McAuliffe, J. D. General Editor, *Encyclopaedia of the Qur'ān, volum 4, Parents*, Brill, Leiden-Boston, 2004.
- Mlivo, Mustafa. *Prijevod Kur'ana*, <http://www.mlivo.com/>
- Nadwi, Mohammad Akram. *al-Muhaddithat: the woman scholars in islam*, Interface Publication, London, 2012.
- Shaw, R. I Wood, S. *Epidemija popustljivog odgoja*, VBZ, Zagreb, 2009.
- Yousuf Ali, Abdallah. *The Glorious Kur'an, Translation and Commentary*, The call of islam society, Malta, 1973.

- Zeman, Silvija. *Pedagoško obrazovanje roditelja kao odgovor na izazove suvremenog društva*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 2013.
- Žunić, Lejla. *Prava djece i dužnosti roditelja spram djece*. 2013. [ttp://mizkalesija.com/vise.php?id=3964](http://mizkalesija.com/vise.php?id=3964)

Porodica i izgradnja ahlaka kod pojedinca

Uvod

Znanost porodicu (*usretun*) definira kao temeljnu društvenu zajednicu, a brak (*nikah*) njenom središnjom vertikalom. Uspostavljanju, osnivanju, organiziranju porodice, napredna i progresivna društva poklanjaju značajnu pažnju. Čovjek se rađa i živi u porodici. Cijeli život je vezan za porodicu. U porodici počinje i s njom završava čovjekov život. Činom rađanja čovjek se identificira i dobija identitet porodice kojoj pripada. Članove porodice (*al*) povezuje biološka veza - čin rađanja kao poseban vid međusobne povezanosti. Za egzistenciju porodice i međusobne odnose članova porodice, pored ljubavi i uvažavanja, važno mjesto sa islamskog stajališta zauzima (*akdu-nikah*) bračni ugovor.

Izvornost institucije braka

Udavajte neudate i ženite neoženjene, i čestite robove i robinje svoje; ako su siromašni, Allah će im iz obilja Svoga dati. Allah je neizmjereno dobar i sve zna. (24:32)

Iz vizure duhovne perspektive, brak izvorno treba razumjeti kroz percepciju džennetske praižvedbe, zajedničkog života muža i žene, u konkretnom slučaju Adem, a.s., i hazreti Havve. Allah, dž.š., je odabrao i riječima potvrdio izbor Dženneta za života bračnih drugova. Sure El-Bekare nas podsjeća da je Uzvišeni kazao: *O Ademe, nastani se ti i tvoja družica u Džennetu. (2:35)*

Odlike i opis Dženneta, koji je prvobitno bio odabran i namijenjen za bračni život, su: ljepota, koju prati ljepota i širina pogleda, ukras, kojeg prati ukras stanovanja i raskoš okruženja, mir, kojeg prati smiraj, sigurnost egzistencije, sreća i radost koji se dijele u susretu sa dragom i željenom osobom, kontinuitet ugođaja i blagostanja koje ne prestaje. Zato je osnovna i primarna intencija braka postići skladan i harmoničan život između supružnika i članova njihove porodice. Postizanjem takvih odnosa, između muža i žene kao i unutar članova njihove porodice, bračna zajednica na ovom svijetu postaje refleksija džennetske vizije braka.

Život na Zemlji je predodređen za čovjeka. Na tom putu ga prati porodica. Porodica je šira bračna zajednica, namijenjena za čovjekov hod kroz prostor i vrijeme. Čovjek, vrijeme i prostor definiraju zemaljski život. Uzvišeni Allah veli: *I mi smo rekli: Silazite i idite odavde, vi ste neprijatelji jedno drugome. Vi ćete boraviti i živjeti na Zemlji do određenog roka.* (2:36)

Odlike života na Zemlji su: izazovi, iskušenja, patnja, uzdah, plač, radost, smijeh, bolest, zdravlje, bogatsvo, zamor, odmor, siromaštvo, odgovornost, trud, rad, organizacija, uvažavanje, tolerancija, predanost, dobročinstvo, mržnja, ljubav. Sve su to, i više od toga, odlike koje prate dunjalučki život. Zato kroz život porodica u sebi objedinjava duhovnu i materijalnu komponentu.

Porodicu čini grupa lica koja je vezana biološkom vezom i smatra se srodničkom zajednicom u kojoj se rađaju potomci a čija se međusobna veza ustanovljava krvnim srodstvom. Stoga sa islamskog stanovišta vanbračna zajednica ili seksualna zajednica ne posjeduju legitimitet bračne zajednice niti porodice i ne mogu se upoređivati sa legitimnom bračnom zajednicom i porodicom proisteklom iz legalnog braka.

Ljubav kao prva stepenica braka

Za muškarca i ženu koji se vole nema ničeg boljeg od formiranja bračne zajednice. Ljubav je stečeno naslijeđe koje se reflektira kao zadobijena vještina. Govor o ljubavi i potreba za istom nije izmišljena dimenzija. Ljubav je čovjekova realnost, potreba i potvrda života. To su osjećaji koje duše nose i prepoznaju od prastarih, ezelskih vremena. One se sretnu na ovome svijetu, teže i žude jedna za drugom. Izvor ljubavi se krije u potrebi za uzastopnim pogledima i željom za susretom. Pogledima, duša

dušu miluje, a dodirima, tijelo tijelo uzbuđuje. Zato islam u komunikaciji muškarca i žene naređuje obaranje pogleda i zabranjuje osamljivanje.

Šta vrijedi dunjaluk bez ljubavi. No valja razlikovati pravu ljubav od lažne ljubavi. Odlika lažne ljubavi je da je sagrađena na mašti, pustim željama i požudom za naslađivanjem. Ona je poput lažne zore, bude da bi nestala, da bi se prava zora pojavila. Prava ljubav se razvija i raste iz dana u dan. Podržava se zajedničkim življenjem, lijepim ophođenjem i tako polahko preuzima ljubav iz mašte i dovodi je u realnost. Rezultat prave ljubavi su razumijevanje, lijepo postupanje, poštivanje, uvažavanje, kontinuirana pažnja itd. Kur'an kaže da su muž i žena jedno drugom kao odjeća. *One su vaša a vi njihova odjeća.* (2:187) Funkcija odjeće tijela je da štiti, pokriva, čuva, zagrijava, osigurava pristojnost i ljepotu izgleda osobe. Odjeća braka je bogobojaznosti košulja stida, koja osigurava čednost, intimnost, zaštitu od iskušenja pogleda i požude. Odjeću tijela ne drži samo nekoliko uzlova, čvorova, već bezbroj tankih niti i končića. Tako *odjeću braka* čuva kontinuirani broj lijepih riječi, postupaka, strpljenja, poniznosti, pouzdanosti i ljubavi. Zato Kur'an kaže da je *odjeća bogobojaznosti* (7:26) najbolji ukras za muškarca i ženu.

Bračna zajednica - temelj čovječanstva

Muhammed, a.s., je rekao: „Brak je moj put, pa ko odstupi od braka, odstupio je sa mog puta“. (Muslim)

Već smo naglasili da brak počiva na iskrenoj ljubavi i povjerenju. Snaga ljubavi se ogleda kroz razumijevanje, uviđajnost i podršku koju međusobno neizostavno pružaju muž i žena, kao i empatiju, toleranciju, govore i razgovore koji se vode u bračnoj zajednici bez obzira na okolnosti, stanje, halove i iskrsele situacije. Spomenuti i drugi elementi utječu na relaksirajuće, opuštenije odnose među supružnicima i stvaraju ambijent povjerenja, sigurnosti i samopouzdanja među supružnicima. Allahova je milost i blagodat imati životnog saputnika u čijoj se uviđajnosti, blagosti i pristupačnosti svaki dan odvija život, vode razgovori, dogovori, rađaju djeca i dočekuju novi, sretni dani. Ovdje je riječ o ličnosti, ne o osobi.

U stvarnoj „karakternoj“ ličnosti se krije vrijednost čovjekovog tituliranja Božijim namjesnikom na Zemlji. Vjera, tolerancija, ljubav, dobrušnost, darivanje, plemenitost su elementi koji se ne mogu doživjeti u prvom licu jednine. Oni se prvotno doživljavaju i iskazuju kroz dvoji-

nu iz koje se po logici stvari proširuju i dobivaju svoje puno značenje u množini, to jeste u porodici. Nesumnjivo je da se nekada na drugoj strani životne medalje pojavljuje osoba nestvarnog, fiktivnog karaktera sa kojom treba živjeti. Njena odlika je da sa sobom nosi, donosi i pronosi: mržnju, ljutnju, strah, nepovjerenje, bol, zavist, klevetu i nemir. Takvim destruktivnim ponašanjem, gubi karakternost i inicira, proizvodi averziju, odbojnost svoje ličnosti jer za sobom ostavlja trag uznemiravanja, omalovažavanja i preziranja drugog.

Ako se zna da se praštanje brzo uči a teško realizira, pitanje je kako postići duhovnu harmoniju i sklad u braku ako se kojim slučajem spoje dvije ličnosti, sa dva različita, karaktera. Krije li se u dovi naših plemeni- tih predaka, a koja glasi: „Neka im se zvijezde podudare!“ strah i zebnja za skrivenu, zamagljenu životnu sudbinu budućih supružnika? Treba naglasiti da nedostaci jednog od supružnika ili društveno-socijalni sta- tus, ne upropaštavaju brak, već nespremnost supružnika da međusob- no razgovaraju o svim problemima, da traže savjete, odnosno da se sa njima uhvate ukoštac. U odgovarajućoj literaturi koja tretira ova pitanja naišao sam na stihove: „Poći ću sa svojom ljubavi u tu postelju od ruža, ako bude trnja neću ga osjetiti, a ako ga osjetim neću to pokazati.“

Plan kojeg je Allah namijenio za čovjeka, muškarca i ženu je da žive skupa, u bračnoj zajednici. Poslanika, a.s., veli: „Stupanjem u bračnu za- jednicu čovjek upotpunjuje pola vjere (*imana*) pa neka se Allaha boji za drugu polovicu“. (Bejheki)

Brak oplemenjuje ljudski rod

„Dobra supruga muslimanka učinit će sve što može da njen muškarac bude sretan i zadovoljan. Dobar muž musliman bi morao znati da ima istu obavezu prema svojoj supruzi.“ (Maqsood, R. *Vodič za muslimanski brak*, str. 105)

Prema ocjeni mnogih stručnjaka, brak je pokazatelj čovjekove zre- losti, ne samo fizičke, nego, emocionalne i duhovne. Emocionalna zre- lost pokazuje potrebu bračnog druga za postizanjem uspješnog, sretnog i stabilnog života u braku. Duhovno-vjerska snaga pojedinca pokazuje moralnu dimenziju ličnosti, njenu narav, prosvijetljenost. Zbirom svih spomenutih pojedinosti, te uz kulturnu, tradicijsku i običajnu praksu, može se zaključiti da se na stabilnim temeljima može graditi i očuvati

bračna zajednica kao opće civilizacijsko dobro. Pored postizanja društvenih ostvarenja tek uz bračnu zajednicu za osobu se može konstatirati da je ostvarena kao ličnost. Uzvišeni veli: *I jedan od dokaza Njegovih je što za vas od vrste vaše stvara žene da se uz njih smirite, i što između vas uspostavlja ljubav i samilost; to su, zaista, pouke za ljude koji razmišljaju.* (30:21)

U citiranom ajetu se navode četiri osnovne komponente koje u braku povezuju muškarca i ženu:

- da potječu od iste vrste, da su ljudska bića,
- da jedno drugom donose i darivaju smiraj u braku,
- da se kroz međusobnu komunikaciju razvija i uspostavlja ljubav i poštovanje,
- da je taj vid odnosa, muškarca i žene, pouka za one koji život promišljaju.

Ne ulazeći u detaljniju raspravu i analizu stepena naredbe, mišljenja smo da kur'anski ajeti i hadiski tekstovi, a i životna svakodnevnica, ukazuju na obaveznost braka, ženidbe i udaje. Bračni život je ibadet, djelo koje Allah voli, zato je brak Allahov dar dat ljudima. Život na Zemlji pored poteškoća i izazova prate trenuci ugođaja i užitka.

Imajući u vidu sve što čovjeka prati, brak se ne smije omalovažavati niti bračna zajednica izbjegavati. Brakom se usmjerava, kontrolira i oplemenjuje spolni nagon. Užici sami po sebi nisu pokuđeni niti grijeh, osim, kad se zbog užitka počini grijeh i time izgubi veći, obećavajući i potpuniji užitak. Mudri bi kazali, kada nadvlada razum, ubjeđenje dotakne srce i probudi se duša, prednost se daje većoj i trajnijoj, ahiretskoj, nad kratkoročnijom dunjalučkom strasti. Kušnja slasti intimnog odnosa je data kako bi se njome mjerile ahiretske naslade i potvrdio život plemenitog cilja, legalnog i legitimnog produženja ljudske vrste na Zemlji. Muškarci i žene u tome imaju zajedničku ulogu i odgovornost. Poslanik, a.s., je govorio: „Najpotpuniji vjernik je onaj koji je najljepšeg ponašanja, a najbolji među vama su oni koji su najljepšeg ponašanja prema svojim suprugama.“ (Tirmizi)

Poslanik, a.s., je ukazivao i na prirodne razlike muškarca i žene s ciljem da zaštiti ženu i ukaže na krhkost ženskog bića. Naglašavao je na negativnosti muškarca koji oponašaju žene i negativnosti žena koje oponašaju muškarce. Allahovo prokletstvo je na žene koje oponašaju muškarce i na muškarce koji oponašaju žene.” (Ahmed, Ebu Davud)

U čuvanju osobenosti muškarca i žene ogleda se čistoća ljudskog bića, čednost tijela, ispravnost misli, plemenitost srca, život osmišljen i prožet višim idealima. Islam nas uči da veza muškarca i žene nije samo veza u postelji nego nju čini i vjera u jednog Boga, međusobna ljubav, blagost, samilost, briga, pomaganje i zajednička odgovornost za potomstvom. Kroz emocionalne odnose bračnih drugova odvija se razumijevanje, ljubav, ljubaznost, empatija, saosjećanje, prijateljstvo i druželjubivost. Razvijanjem svijesti o značaju i važnosti emocija i reagiranjem na njih od strane partnera gradi se povjerenje i učvršćuju odnosi supružnika te se tako postiže sigurnost u odnosima bračnih drugova.

Fizičke potrebe bračnih drugova se ogledaju kroz osiguravanje materijalnih uvjeta kao što su: ishrana, smještaj, odjeća, tjelesni užitak, darovi, druženje i drugo. Nevolje, poteškoće, bolesti, nesretne okolnosti su pojave koje su sastavni dio života ili česti pratioci čovjeka pa tako i života bračnih drugova. Spajanjem dva života, muža i žene, spajaju se i dvije sudbine. Nema sumnje da su sudbine svakog od nas različite kao i nafaka. Svako nosi svoju nafaku sa sobom kao što svakog prati njegova sudbina. Izazovi, poteškoće i prepreke su različite, ali su postavljene za svakog od nas.

U bračnoj zajednici se to značajno uoči. To su problemi koje valja rješavati i sanirati. Rješavajući ih čovjek ponekad posrne i padne pred njima. Padovi i usponi se lakše podnose kad imate nekog ko će vas u datom trenutku utješiti, pružiti ruku podrške, uputiti riječi ohrabrenja. U tom odnosu, kretanju, muž i žena natkrivaju životnu intimu gradeći mihrab svoje sreće. Porodično gnijezdo je blagoslovljeni *mihrab* supružnika. Porodici Allah daje opskrbu kakvu je spuštao Merjemi, majci Isaa, a.s., kada je bila u izolaciji. Razlog zbog kojeg se mnogi stasali za ženidbu ne žene je nezaposlenost i loša ekonomska situacija. Uzvišeni Allah dž.š., u suri En-Nur veli: *A ako su siromašni, Allah će im iz obilja Svoga dati.* (32. ajet)

Nijedan supružnik ne bi smio biti toliko preokupiran svojim ličnim uspjehom i ambicijom a da zaboravi pokazati istinsku brigu i ljubav za svog partnera. Ako jedan od supružnika ne posvećuje dovoljno pažnje potrebama svoga bračnog partnera, vremenom se može desiti da će prestatu dijeliti zajedničke ciljeve. Na mužu je da kao glava kuće vodi računa i da učini sve da ispuni svoje obaveze koje mu proističu iz te pozicije. Potrebno se u kontinuitetu brinuti o potrebama svih u porodici, a posebno

o emocionalnom stanju i naravi žene. Ljubav se ne može kupiti, zato se moraju poštovati prava supruge i iskazivati ljubav i pažnju prema njoj.

Ljubav može biti utemeljena na mnogo stvari, ali da bi imala istinsku vrijednost, mora nadilaziti običnu ljudsku i fizičku privlačnost ili međusobnu strast. Ljubav vodi stazom želja supružnika i ispunjavanjem tih želja no, hod u životu treba razumjeti kao uspon do cilja. Za supružnike cilj je jasan - pružiti i pokazati bračnom drugu ispravan izbor životnog saputnika. Muslimanska ulema zastupa stanovište po kojem muškarac, ako bude strpljiv kada mu supruga ima ružnu narav, imat će nagradu koju će Ejub, a.s., dobiti za strpljivost. A koja god žena bude strpljiva kada joj muž ima lošu narav, dobit će istu nagradu kao Asija, dobra žena Faraonova. Valja imati na umu da niko na ovom dunjaluku, pa ni supružnici nisu savršeni. Ali, kada suprug pokaže ljubav i pažnju svojoj supruzi i kada postupa u skladu sa principima islama, on će zasigurno zadobiti ne samo njenu ljubav i poštovanje već i Allahovu milost.

Djeca su radost porodičnog života

Već smo istakli da je porodica osnovna ćelija društva, a bračna zajednica kičma i osnova te ćelije. Od zdravih porodica zavisi duh, budućnost i prosperitet društva. Zato je porodica najsigurnije gnijezdo za podizanje, odgajanje i razvoj djeteta kao budućeg uspješnog člana društva. U porodičnom domu i njegovoj toplini mladom biću može se ponuditi potpuna zaštita, sigurnost, uputa, te pružiti potrebna pomoć i razumijevanje. Uzvišeni Allah veli: *O vjernici, sebe i porodice svoje čuvajte od vatre čije će gorivo ljudi i kamenje biti.* (66:6)

Posebnu radost u porodicu unosi rođenje djeteta, odnosno djece. Djeca su plod roditeljske ljubavi. Više od toga djeca su Allahov dar roditeljima na radost bračne zajednice. Njihovim rađanjem se povećava broj članova u porodici. Poslanik, a.s., je podsticao na ženidbu i rađanje djece. U hadisu je naglasio: „Ženite se i proširujte porodice. Na Sudnjem danu ću se ponositi vama i vašim brojem.“ (Bejheki)

Povećavanjem broja članova u porodici povećavaju se obaveze i zaduženja. Djeca su poput mosta ispod kojeg teče rijeka života, most spaja dvije obale a djeca svoje roditelje, užu i širu porodicu. U brizi i roditeljskoj pažnji potvrđuje se toplina roditeljskog doma u kom se podižu nove generacije na kojima se gradi budućnost i produžava život ljudskog

roda na Zemlji, a roditelji na svoju radost i ponos iza sebe ostavljaju nasljednike. Djeca se podižu i odgajaju da znaju i vjeruju u Allaha, dž.š., da iskazuju ljubav i poštovanje prema roditeljima i drugima. Ona moraju osjetiti i vidjeti da se njihovi roditelji međusobno uvažavaju i vole te da među njima postoji čvrsta i neraskidiva veza. Roditeljska saradnja i spremnost da jedno drugo poštuju i pomažu ulijeva sigurnost kod djeteta i uči ga poštivanju i međusobnom pomaganju. Ako se teži i ulaže napor za postizanje porodične sreće, svaki roditelj dobiva dječiju ljubav, poštovanje i pažnju.

Ni u kom slučaju, roditelji, otac i majka, ne smiju dozvoliti da im djeca unesu pometnju. Nažalost, zbog neprincipijelnosti roditelja djeca često budu razlog roditeljskih sporenja i nesuglasica. Nekada ta sporenja i nesuglasice završe na štetu djece i roditeljskih odnosa. Ako im se pruži prilika i dopusti međuroditeljsko mešetarenje, djeca će pokazati svoju vještinu i spremnost koju nažalost vrlo brzo nauče i manifestiraju. Iza zovi društva, poroci i društvene devijantne pojave nesumnjivo utječu na razvoj mlade ličnosti. U velikoj mjeri problemi društva više zaokupiraju mlade duše od porodice, škole i same roditeljske brige.

Savremeno društvo boluje od sukoba tradicionalnog i modernog, konzervativnog i otvorenog utjecaja, društvenih pošasti kao što su: droga, alkohol, kocka, prostitucija, a kada im se doda ovovremeno zlo kriminala, ekstremizma, radikalizma, terorizma i slično, može se osjetiti težina roditeljske i društvene odgovornosti naspram mlađeg naraštaja.

Literatura:

- Enver Zečević, *Porodičnopravni odnosi*, Logos, Sarajevo 2005.
- Grupa autora, *Kodeks porodičnog prava u islamu*, Graforad, Travnik, 2009.
- Ibrahim Elfiky, *Snaga ljubavi i opraštanja*, Bookline, Sarajevo, 2012.
- Ismail Haverić, Izeta Haverić, *Islamski brak i porodica*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
- Mahmud Mehdi el-Istanbuli, *Poklon mladencima*, Amos Graf, Mostar 2011.
- Muhammed Seid Ramadan el-Buti, *Žena između tiranije zapadnog sistema i milosti Božijeg zakona*, Bemust, Sarajevo 2007.
- Omer Suejman el-Eškar, *Propisi braka u svjetlu Kur'ana i Sunneta*, Ilum, Bužim, 2015.

- Ruqayyah Waris Maqsood, *Vodič za muslimanski brak*, Selsebil, Živinice, 2003.
- S.Muhammed Saki Erol, *Sretna porodica*, Semerkand d.o.o., drugo izdanje, Sarajevo 2011.
- Šefik Kurdić, *Bračni i porodični odnosi u islamu*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2009.

Značaj priče u odgoju

*Želite li da vam djeca
budu oštroumna, pričajte im bajke.
Želite li da budu vrlo oštroumna,
pričajte im još više bajki.*

Albert Ajnštajn

Uvod

Priče, pripovijetke i bajke su blago svih naroda svijeta. Stoljećima su prenošene usmenom predajom. Pričane su prvo odraslima. Pomoću njih odgajale su se generacije ljudi na najvišim vrijednostima čovječanstva.

Priče za djecu su nepregledni izvor mašte, potiču je i razvijaju. Djeca slušajući priču razvijaju unutarnji život, koji može vrlo poticajno djelovati na njihov razvoj. Uz pomoć priča mogu se objasniti i prilagoditi uzrastu mnoge pojave u prirodi i društvu, dočarati neobični likovi i razvijati dječija mašta. Kroz pričanje priča vježba se pamćenje i mišljenje. Od neprocjenjive važnosti za odgoj djece je otkrivanje nepreglednog bogatstva priča.

Jedan od zadataka roditelja je pripremiti dijete za život i okolinu koja ga okružuje kako bi se ono znalo pravilno nositi sa situacijama u kojima se nađe na način koji je prihvatljiv i moralno ispravan za zajednicu. Djecu je važno naučiti da razlikuju dobro od zla, a usaditi im istinske vrijednosti ključno je u procesu odgoja. Priče su dobro odgojno sredstvo koje

144 E-mail: sabrijamehmedovic@hotmail.com

moгу koristiti roditelji i nastavnici. Usvajanje znanja i pozitivnih stavova najbolje se izgrađuje razgovorom s djetetom o situacijama u kojima se nalazi ili u kojima bi se moglo naći, ali primjereno stepenu razumijevanja u određenoj dobi. Uz pomoć takvih razgovora, preko kojih izgrađuje svoje znanje, te iskustva koje svakodnevno stječe, dijete usvaja moralna načela prema kojima se kasnije u životu samostalno može ophoditi. Priča je jedan od načina povezivanja s djetetom pa se kroz izbor primjerenih priča može pomoći djetetu da usvoji nova znanja, a kroz razgovor o pročitanoj učvršćuje se veza roditelja i djeteta od najranije dobi.

Porodica/obitelj - mjesto gdje učenje počinje

Savremeno društvo zbog industrijskog razvoja, socijalnih promjena i upitnih vrijednosti donosi brojne promjene, posebno unutar porodice. Jača se filozofija individualizma, veće su mogućnosti slobode izbora načina života. Promijenjene su uloge muškarca i žene, što se neminovno odrazilo na porodični i partnerski život. Sve ove promjene odrazile su se na odgojne mogućnosti obitelji.

„Jačanje interesa za vlastito dobro dovelo je do toga da se članovi obitelji sve češće nalaze u procjepu između zadovoljavanja vlastitih individualnih potreba i želja i onih obiteljskih; između zahtjeva posla i obitelji, između privlačnosti uspona u vlastitoj karijeri i ljepote podizanja djece; između obiteljskih obaveza i odricanja od mnogih drugih zadovoljstava.“¹⁴⁵

Ljubav prema čitanju i pisanoj riječi počinje u porodici, ali svaka porodica ne osigurava stimulativnu sredinu za razvoj djeteta. „U desetoj godini većina djece provodi manje od jedan posto svog slobodnog vremena u čitanju, sa završenom srednjom školom 63 posto američkih učenika ne može čitati popularne časopise, a 95 posto ih ne može odgonetnuti *New York Times*. Zbog toga je preporuka roditeljima da čitaju svojoj djeci barem dvadeset minuta dnevno.“¹⁴⁶

Mladima brak i obitelj nisu privlačni kao nekada. Sve više njih odgađa brak kako bi se posvetili obrazovanju i uspjehu u karijeri, a što u konačnici vodi do pada nataliteta i sve manjeg broja djece u obitelji, ali i do sve većeg broja onih koji odustaju od roditeljstva. Ninoslava Pećnik navo-

145 Pašalić-Kreso, A. (2004.), *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo, JEŽ.

146 Marian Diamond i Janet Hopson, *Čarobno drveće uma - kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije djeteta*, Ostvarenje, Zagreb, 2002

di četiri ključna elementa koja moraju biti zastupljena u roditeljstvu, a to su: „njega, postavljanje granica, prepoznavanje djetetovih potreba i osnaživanje djeteta“. ¹⁴⁷ „Juul u svoj koncept roditeljskog vođenja uključuje roditeljski autoritet, međusobni dijalog, zanimanje za dijete, uključenost u njegov život i prepoznavanje djetetovih potreba.“¹⁴⁸

Zanimanje za djetetove potrebe i davanje značaja dijalogu sa djetetom unapređuje odnos roditelja i djeteta. Pričanje priča je jedan od najljepših načina zajedničkog provođenja vremena, ali i vođenje dijaloga poslije pričanja priče. Kao što je hrana potrebna za tijelo, tako je bliskost i pričanje priča svojevrsna duhovna hrana za dijete. To zahtijeva od roditelja određenu aktivnost, a za dijete je to vrlo važno iskustvo za njegov unutarnji život. Djetetu koje pita „Hoćeš li mi ispričati priču?“ u početku nije važna samo priča. Djeca traže bliskost i naklonost odrasle osobe, žele biti primijećena i prihvaćena. Često u takvim situacijama traže krilo ili zagrljaj i pažljivo slušaju.

Rano djetinjstvo

Rano djetinjstvo predstavlja period kada se izgrađuju osnove čovjekovog fizičkog i psihičkog razvoja. Značajni su rezultati istraživanja razvoja nervnog sistema i mozga, prema kojima se u ovom periodu uvećava moždana masa i uspostavljaju nervne veze koje utječu na usavršavanje psihičkih mehanizama. Ljudski mozak do šeste godine života dostiže 90 posto težine odraslog. Tvrdnja da se 50 posto inteligencije razvija do šeste godine potkrepljuje shvatanje da je predškolski period posebno značajan i da mu treba posvetiti mnogo pažnje.

Dijete se ne razvija spontano, već postoji zakonita veza između sazrijevanja, razvoja i odgoja. Odgoj u ranom djetinjstvu je veliki izazov, ali i ozbiljna obaveza za roditelje. Koliko vremena provodimo s djecom, kako razgovaramo s njima, koliko ljubavi, pažnje i brige dobivaju svakodnevno od nas, koliko ih slušamo, koliko im pričamo, koliko ih poštujemo, da li im ikada pročitamo neku priču? Sve će to u velikoj mjeri oblikovati mozak djeteta, odnosno karakter, inteligenciju i uopće ličnost djeteta.

147 Pećnik, N. (2008.), Prema viziji roditeljstva u najboljem interesu djeteta. U: Daly, M. (ur.) *Roditeljstvo u suvremenoj Europi*, pozitivan pristup, Zagreb, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 15-38.

148 Jull, J. (2008.), *Život u obitelji: Najvažnije vrijednosti u zajedničkom životu i odgoju djece*. Zagreb, Naklada Pelago.

Odgajatelji u predškolskim ustanovama i učitelji u osnovnim školama konstatiraju da su djeca kojima roditelji redovno čitaju ili pričaju u mnogo većoj prednosti, nego djeca čiji roditelji to ne čine. Poseban značaj imaju radovi J. Piageta i L. S. Vigotskog, jer ukazuju da se u ovom periodu izgrađuje saznavni mehanizam i način kojim se prerađuje iskustvo i dolazi do znanja. „Predškolski period se ocjenjuje kao period kada su sve psihičke funkcije najosjetljivije za vanjske utjecaje i za vježbanje.“¹⁴⁹

Eric Jensen u svojim pedagoškim nastojanjima polazi od rezultata savremenih neuroznanstvenih istraživanja i kaže da bi nas naučnici trebali potaknuti da koristimo odgovarajuće emocije u procesu učenja. „Emocije treba koristiti kao dio učenja, a ne kao dodatak učenju.“¹⁵⁰ Pri tome navodi korištenje muzike, igre, drame i pričanje priča koje snažno pobuđuju emocije.

Priče koje oplemenjuju ličnost čovjeka su one koje zagovaraju dobrotu i potiču lični rast i razvoj. Inge Eidsvag u svojih deset nastavničkih zapovijedi navodi i pričanje priča i kaže: „Kada slušamo priče, događa se čudo, riječi lutaju moždanim labirintom i onda u nama postaju slike. Mi pred sobom vidimo ono što se priča. Kroz priče mi učimo da gledamo zatvorenih očiju. Ali događa se i nešto drugo: mi postajemo suputnici su-kreatori. Priče se razvijaju u nama, oblikuju se prema našem unutarnjem prostoru. A svijest ih prima, povećava ili smanjuje, boji, sakriva u sebi ili zaboravlja.“¹⁵¹

Posebna pažnja bajkama i pričama posvećuje se u waldorfskoj pedagogiji. Naglasak je na narodnim pričama iz vlastite kulture. Ali postoje bajke koje su raširene širom svijeta i koje su našle svoje mjesto u dječijoj literaturi.

„Pravu dob za bajke počevši od četvrte pa do devete godine možemo popratiti velikim brojem bajki iz našeg, te iz drugih naroda. Jednostavne sudbinske bajke kao što su Zvezdani taliri, Slatka kaša, Trnoružica, Vuk i sedam kozlića nalaze se na početku. Oko pete godine pridružuju se i razvojne bajke. One pokazuju prve korake puta i borbu između dobrih i zlih sila za prevlast u čovjekovoj nutrini. Djeca već treba da budu u stanju

149 (<https://www.scribd.com/doc/157855329/dr-sc-Lidija-Pehar-Pred%C5%A1kolska-pedagogija-radni-materijal>) (posjećeno 03.03.2016)

150 https://bib.irb.hr/datoteka/458444.Poticanje_stvaralatva_u_odgoju_i_obrazovanju.pdf (posjećeno 10.03.2016)

151 isto

pratiti tok radnje. Vrlo je važno izvršiti promišljen odabir s obzirom na situaciju djeteta, okolinu i godišnje doba.¹⁵²

Za malu djecu posebno su dobre kratke humorističke priče sa puno ponavljanja. Što su djeca manja, to im se češće ista bajka može pričati. Pričanje priča je jedinstveno ljudsko iskustvo koje nam omogućava da prihvatimo kroz jezik riječi, sebe i druge te svijet čiji smo mi dio. Priče nam omogućavaju da spoznamo svijet i naše mjesto u njemu, jer smo svi mi na neki način sazdana od priča - priča o nama, našim porodicama, prijateljima i kolegama, našoj zajednici, našoj kulturi i našem mjestu u povijesti.

Faze razvoja i izbor priča

Još se Platon zalagao za odgajanje djece vladajuće klase uzrasta od tri do šest godina i pisao je o odgojnoj ulozi priče, bajke i igre u ovom periodu. Poznati ruski pedagog Ušinski (1824-1870) glavnim odgojnim sredstvom smatra narodno stvaralaštvo, posebno bajke i igre. Preston na osnovu svojih istraživanja posebno podvlači tri osnovna elementa od suštinskog značaja za razvoj i sigurnost djeteta. Po njemu su to ljubav, prihvatanje i stabilnost. Djeci je potrebna toplina, bliskost drage osobe, grljenje, lju-ljanje na koljenima, priča i sve što stvara osjećaj sigurnosti. Kako bi izbor priča namijenjenih djetetu bio prikladan dječijoj dobi, potrebno je razumijeti mogućnosti razumijevanja djeteta u pojedinim fazama razvoja:

- Do druge ili treće godine dijete nastoji postići vlastiti osjećaj ugone i njegovo ponašanje je potaknuto time. U ovoj fazi djetetu je potrebno pružiti zadovoljavanje njegovih potreba, toplinu i nježnost. Između druge i treće godine počinje učiti šta je dobro, a šta ne, pa je ova faza veoma važna za postavljanje temelja savjestnosti;
- Od treće do pete godine života dijete dobro i zlo razumije kao nešto što se smije, odnosno ne smije raditi, jer je posljedica toga nečija radost ili tuga. Ono nema razvijenu savjest, osjećaj odgovornosti i razumijevanje složenijih osjećaja, ali razumije osnovna moralna pravila. S njime je potrebno raditi na prepoznavanju vlastitih i tuđih osjećaja, te na njihovom razlikovanju i imenovanju. Preko igranja uloga dijete razvija odgovornost kroz uživljavanje u vesele ili tužne osjećaje drugih ljudi čiju ulogu igra, kao i razumi-

152 Frans Carlgren, *Odgoj ka slobodi*, Društvo za waldorfsku pedagogiju, Zagreb, 1990.

jevanje zašto nešto nije dobro, te postupno uči emocionalne posljedice takvih ponašanja;

- Od šeste do devete godine dijete razvija sve veće razumijevanje za tuđe osjećaje. Razumije sve složenije osjećaje i počinje shvatati vezu između loših postupaka i negativnih osjećaja pri čemu dolazi do razvitka ispravne svijesti. Dijete u ovoj fazi razumije ličnu odgovornost za svoje postupke i emocionalne posljedice svojih dobrih i loših postupaka, te se počinje ponašati prema moralnim načelima;
- Od devete do desete godine dijete postaje svjesno vlastitih i tuđih interesa. Počinje shvatati kako je, da bi zadovoljilo svoje potrebe, ponekad potrebno udovoljiti i tuđim potrebama. Pravila ponašanja prihvata i prepoznaje kao apsolutna, a ne kao pravila koja su društveno usvojena;
- Od desete do dvanaeste godine potrebno je moralna shvatanja proširiti na shvatanje općih ljudskih načela, te razviti shvatanje uzajamnosti u postupanju i posljedicama koje iz toga proizlaze. U ovoj fazi razvoja dijete moralna pravila shvata kao dogovor skupine kojoj pripada te želi ugoditi autoritetu i biti „dobro“. Ovdje je važno upozoriti da kruto shvatanje pravde treba ublažiti i uravnotežiti uzimajući u obzir okolnosti i dijeljenje krivice.

Važno je istaknuti kako navedene dobne granice nisu isključive, što znači da dijete iz nižih dobnih skupina može imati razumijevanje starijih dobnih skupina te se s njime može raditi na složenijim pitanjima, ali i obrnuto gdje se starijem djetetu treba pristupiti na način koji je primjeren razini njegova shvatanja. Ove su kategorije okvirne smjernice i olakšavaju prilagođavanje biranja literature uzrastu djeteta. Djeca interes za knjigu pokazuju već od druge godine života. Tada ih najviše zanimaju slikovnice pa od roditelja traže da im pričaju priče, ali ih i sama vole osmišljavati prema ilustracijama koje se nalaze u slikovnici. Od četvrte do sedme godine života djeca pokazuju najveći interes za bajke iz razloga što u ovoj dobi još uvijek vjeruju njihovom sadržaju. U kasnijoj dobi ona također mogu čitati bajke, ali manje, jer tada već postoji razumijevanje da pročitano ne oslikava stvarnost. Također, vole čitati i basne. Kako odrastaju tako se mijenjaju i njihove potrebe pa u književnosti traže realističnije priče i pripovijetke koje imaju jasnu poruku.¹⁵³

153 podjela prema Težak, D., Čudina-Obradović, M. *Priče o dobru, priče o zlu: priručnik za razvijanje moralnog prosuđivanja u djece*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.

Priče

Teško je objasniti vrijednost priče. Vole ih i odrasli i djeca. Najbolje od njih otkrivaju djeci neke od životnih tajni, ne na intelektualan način, nego slikovito u predodžbama i simbolima. Najbolje je djeci pričati priču. Da bi dobro ispričao priču, roditelj/odgajatelj treba stvoriti unutrašnje slike onog o čemu se priča. Kao sva prava umjetnička djela, priče i bajke posjeduju višeslojno bogatstvo i dubinu. I kada ih temeljito pretražujemo, daju se samo postepeno objasniti i iscrpiti. Poruke priča mogu djetetu ponuditi rješenja u njihovom životu, mada ponekad mogu ostati neizrečena. Priče su orijentir i pomoć u odabiru ponašanja djeteta.

Djeca vole priče i često mole roditelje da im priče pričaju ili čitaju. Odrasli trebaju iskoristiti to dječije interesovanje i kroz odgovoran odabir priča i njihov sadržaj odgojno djelovati. Priče su orijentir i pomoć u odabiru ponašanja djeteta. One pojednostavljaju sve situacije. Jednoznačnost u životu ne postoji, nije život crno-bijeli, ali djeca to ne razumiju. Odrastanjem će steći sposobnost spoznavanja drugih ljudi i složenih životnih situacija.

Djeca predškolske i rane školske dobi ne trebaju dvoznačnosti i karikiranja. Potrebni su im potpuno jednoznačni i jasni odnosi. Dijete treba jednostavnost i jasnoću. Ono treba sa potpunom naklonošću prema svom junaku da se poveže sa njim, da s njim proživljava brige i zamršene situacije. Dijete mora biti sigurno da na kraju uvijek, ali baš uvijek, pobjeđuje dobro. U stvarnom životu to neće uvijek biti slučaj i to će dijete kako odrasta spoznavati. Međutim, tu bolnu spoznaju savladat će bolje u sebi ako je u ranom djetinjstvu doživjelo i usvojilo sljedeće:

- dobro je zauzeti se za slabije;
- ispravno je ne provlačiti se kroz život kao lijenčina;
- neko malehan može pobijediti snažnije od sebe i taj malehni, ali poštenu čovjek iznenada biva nagrađen ako skupi hrabrost i korača pravim putem.

Bajke su moralne priče koje djetetu daju priliku da se identificira. Njegovе moći simpatiziranja dobra mogu se izgraditi za likove iz priča, kao što se može razviti antipatija prema zlu. Bajke su nekada pričali odrasli za odrasle. Slušatelji su tada živjeli s istom spontanošću i žarom u svijetu slika kao što to danas čine djeca.

Tradicija i umijeće pripovijedanja vodi daleko, u vrijeme kada je postojala samo izgovorena riječ bez svoje pismene fiksiranosti, u vrijeme

kada je djelovala samo izgovorena riječ, kada priče nisu zapisivane, već prenesene usmenim putem.

U vrijeme kada je došlo do hiperprodukcije knjiga, teško možemo zamisliti da su nekada ljudi saznavali o svijetu usmenim putem tokom večernjih dugih sjedenja.

Da li nam se danas djeca obraćaju sa: „Hoćeš li mi ispričati priču?“ I ko ima vremena i snage da u ovakvom tempu života i trci da djeci priča priču? Djeca ne žele zgodnu zabavu, nego zadovoljenje elementarne potrebe za duhovnom hranom, kao što je pravilna ishrana potrebna za tijelo. To zahtijeva od roditelja određenu aktivnost. Oni mogu ispričati neku priču, čitati iz slikovnice ili opisivati slike ili, što je najbolje, usmeno ih pričati. Za dijete je to vrlo važno iskustvo za njegov unutarnji život.

Današnje bajke i priče su uglavnom iskrivljene verzije originalnih. Djeca ne trebaju karikature od priča, ona trebaju upoznati kroz priču samog sebe, ljude i svijet, kako bi ih razumjeli. Samo onaj ko poznaje i razumije samog sebe i svijet, može kao odrasla osoba misliti i djelovati smisleno i odgovorno.

Autorice Marian Diamond i Janet Hopson navode da djeca uče voljeti i cijeniti sve ono što vide da njihovi roditelji rade. Ljubav prema čitanju razvija se u porodici, a idealna prilika za razvijanje te ljubavi jeste pričanje ili čitanje priča. „Čitanje, pričanje, pjevanje svojoj djeci stvari su zdravog razuma kao i specifičnog stimuliranja jezičnih centara mozga, te zaslužuju da se o njima govori. Mnogi roditelji to ne čine redovno. Nema zamjene za svakodnevni odnos koji se uspostavlja korištenjem jezika unutar porodice.“¹⁵⁴

Šta djeca uče slušajući priče

Čovjek najviše nauči u prvim godinama života. Dijete upija svijet cijelim svojim bićem i time izgrađuje sposobnosti kojima će se kasnije samostalno koristiti kako bi oblikovalo svoj život. Krećući se, hodajući, igrajući se, dijete uči naći svoje mjesto u svijetu, uči steći ravnotežu, uči regulirati svoja osjetila. Sve što se u djetetovoj okolini dešava od velikog je značaja, jer dijete uči oponašanjem, a to se sve duboko utiskuje u izgradnji tijela i duše.

154 Marian Diamond i Janet Hopson, *Čarobno drveće uma - kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije djeteta*, Ostvarenje, Zagreb, 2002.

Kada se dijete unese u priču, ili u riječi izgovorene s ljubavlju, ili u pjesmu koja se pjeva za njega, tada se kreće, kao i u vrijeme igre, s istim intenzitetom u svom unutrašnjem svijetu i razvija organe, koji su mu potrebni za duševni život. Vjeruje u moć dobra, hrabrost, divljenje i radost zbog čudesnog, maštu i moralnost, mjeru za čovjeka i stvari, sposobnost prosuđivanja i promatranja. To je rezultat ljubavi koja izrasta prije svega iz života u slikama, koji zajedno prodiru na površinu upotrebom jezika. Slušajući riječi iz priče, djeca bezbrižno uranjaju u vrijeme, u svijet koji je postojao davno prije njihova rođenja i koji se događa pri svakom novom pričanju priče. U svijetu priče životni svijet proširujemo pred djecom kao životnu panoramu.

Djeca priče slušaju srcem i dušom. Za njih su priče stvarne i oni tuguju zajedno s onima koji tuguju u bajci i smiju se s vedrim junacima. Boje se i vesele zajedno sa junacima iz priče. Možemo li mi odrasli još uvijek ovako slušati? Sjećamo li se priča iz djetinjstva, koje su nam pričali roditelji ili djedovi i nane? Sjećamo li se glasa koji nam je pričao? Trebali bismo pokušati barem malo postati dijete kada pričamo priču. Trebali bismo dijeliti radost i tugu kod čitanja, napetost i smijeh koji izbavlja sa djetetom koje nas sluša. Ne previše dramatizirati i opterećivati svojom interpretacijom. Kada mi istinski slušamo ono što pričamo, događaj nas nosi sam od sebe.

Šta odrasli mogu naučiti iz priča i kako ih uopće istraživati? Neki priče promatraju samo kao prikaz prošlih vremena i onoga što se u socijalnom miljeu nekada dešavalo. Iz njih se može istraživati kako su prije ljudi radili, jeli, voljeli, patili, slavili i svađali se. Običaji i način rukovanja predmetima mogu se zaključiti iz priča. Priče odražavaju kulturni život davnih vremena. Iako smisao slika ostaje očuvan stoljećima, svako vrijeme doda nešto iz svakodnevnog života. Zanimanja, odjeća, jela u različitim kulturama se prikazuju različito. Isti motivi se pojavljuju svuda u svijetu, a značenja im variraju od naroda do naroda.

Dok dijete sluša priču, ono pogled usmjerava na vlastitu dušu. Ako samo sebe i svoj život dijete shvata ozbiljno, naći će u prikazanim slikama prijetnje, nemir, događaje iz priče kao odraz vlastite sudbine. Neočekivani pomagači u priči otvorit će djetetu oči da shvati da se i ono tako osjeća kao lik u priči i taj preokret može biti odabir novog puta na kojem tražimo unutrašnja rješenja i izbavljenje zajedno sa likom iz priče. Upravo višeslojnost u posmatranju priča pokazuje nam kako život može biti

raznolik. Ali ako se bajke već od početka djeci predstavljaju kao lažne priče kojima se želi zavarati, kao šaljive maštarije, tada nastaju izvrtanja riječi, crtani filmovi sa iritirajućim glasovima i šumovima, karikature. Priče se skraćuju i tako se gubi prvobitni smisao.

Na crtanim filmovima se izaziva užas i strah. Time se više ne uzimaju u obzir unutrašnje slike i doživljaji djece. Djeca se tako smiju iskrivljavanjima i dernjavi. Ironija i sarkazam su prisutni u sadržaju kako bi bio zanimljiviji. Zašto se to radi djeci? Šta im se utiskuje na ovaj karikirani i potpuno nepedagoški način? Karikiranjem bajke i priče ne ostaju u svom izvornom obliku. Na takav način je svako poticanje dječje duše isključeno i osjećaji umrtvljeni. Prebrzi pokreti, glasovi, tok radnje i utisci kada se prikazuju u obliku crtanog filma ostaju uvijek isti. Nasuprot tome, svaki put ispričana priča daje novu dimenziju i nove osjećaje. Dijete svaki put proživljava i obogaćuje se novim slušanjem priče.

Nastalo je jedno novo tržište bajki i manipulacija dječije duše. Odrasli bi trebali ovo tržište shvatiti ozbiljno. Ako vode računa o emocionalnom razvoju djece koja su im povjerena, morali bi se brinuti za oblikovanje i prerađivanje bajki koje gube na svojoj suštini. Vrlo lošu masovnu proizvodnju koja je orijentirana isključivo na zaradu trebali bi energično odbiti.

Kada govorimo o pričama za djecu, smatramo važnim ovdje spomenuti El-Kalem - izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u BiH, koji je značajnim projektom prevođenja, štampanja i podjele vrijednog djela za djecu - slikovnice autorice Mevze Sultan el- Džabiri *Džennet je još ljepši* napravilo značajan iskorak u ovoj oblasti. Sami naslov uvodi u magično područje onoga što u našoj mašti predstavlja pojam *džennet*. U priči se opisuje odlazak jedne porodice u Čudesni grad. To je bila nagrada roditelja za troje djece koja su uspješno završila školsku godinu. Kroz priču se nižu slike predivnih dvoraca, jezera i bujnih vrtova. Na drveću se nalaze darovi za djecu, kućice od čokolade i slatkiša. Razne vrste igara su na raspolaganju djeci, kao i razna jela iz svih krajeva svijeta. Sve vrste vodenih igara, parkova za avanture, takmičenja i hobije.

U jednom dijelu otac kaže: „Grad doista nudi mnogo izuzetnih ugođaja, ali Džennet pruža najdivnije ugođaje koje mi zaslužimo svojim dobrim djelima. Znajte da je Džennet ljepši od svega što ćete vidjeti i za šta ćete čuti i od svega što možete zamisliti.“ Kroz razgovor otac saznaje i najskrivenije dječije želje gdje djeca kažu da bi voljela biti poput super-

mena, ili kćerke koja bi željela biti kraljica. Roditelji im objašnjavaju da će im te želje biti ispunjene u Džennetu. Ali otac pojašnjava i kako zaslužiti Džennet i kaže: „Ovdje nastojimo zadobiti Allahovo zadovoljstvo i milost izvršavajući Njegove zapovijedi i kloneći se onoga što je zabranjeno. Ako pokoravajući se Allahu i Njegovom Poslaniku položimo ispit na ovome svijetu, Džennet će biti nagrada za sav taj naš trud.“

Ono što je pedagoški opravdano i mudro u ovoj slikovnici je to što roditelji prvo djecu nagrađuju s odlaskom u Čudesni grad, koji je primjer velike ljepote. To je bila nagrada djeci za trud i učenje te postignute rezultate u školi. To je nešto konkretno, vidljivo i jako lijepo. A onda predstavljaju džennet kroz opise i poređenja sa Čudesnim gradom. I naglaškovanjem da je džennet JOŠ LJEPŠI. Tek nakon svega toga navode način kako se Džennet može zaslužiti na ovom svijetu - izvršavanjem Allahovih zapovijedi i kloneći se onoga što je zabranjeno.

„Put u Džennet, dragi moji, započinje na ovom svijetu. Tvoj namaz približava te Džennetu, a isto tako tvoj post, milosrđe, dobročinstvo prema ljudima, tvoja ljubav prema vjeri i Poslaniku, a.s., tvoje čuvanje emaneta, ljubav prema kraju u kojem živiš, tvoje služenje domovini i braći. Svako dobro djelo vjernika približava Džennetu. Mi smo na ovom svijetu, s Božijom pomoći, putnici ka Džennetu. Svakoga dana u kojem učinimo neko dobro djelo, bliži smo Džennetu. Postoji jedan veliki putokaz koji nas vodi na tome putu - to je Božija knjiga i sunnet Njegovog Poslanika, a.s. A kad ćemo stići tamo, to samo Allah zna. Kad musliman umre, za njega se otvori jedna džennetska kapija.“

Vakufska direkcija koja je osigurala sredstva za izdavanje ovim projektom pokazuje, u našem području na neobičan način, da i dječija slikovnica može biti vakuf.

Zaključak

Korištenje priča u odgoju može biti vrlo efikasno. Pitanje je kako priču što više popularizirati kod roditelja djece predškolske dobi, odgajatelja i učitelja prvih razreda osnovne škole. Radi se o ličnoj umješnosti i kreativnosti roditelja, odgajatelja i učitelja koji moraju imati senzibilitet i svjesnost o važnosti utjecaja priče na dijete.

Priča je sredstvo za rad sa djecom. Ne odgaja sami postupak, nego osoba. Putem priče poruku šalje roditelj i odgajatelj i ovdje se radi o um-

jetnosti vođenja odgoja, a ona je u njihovim rukama. Priče šalju puno odgojnih poruka. Djeca kroz slušanje i čitanje priča usvajaju pravilan govor, obogaćuju svoj rječnik, vježbaju koncentraciju.

Tekst u priči može biti odličan poticaj za usvajanje općih vrijednosti kao što su razvijanje poštovanja za druge, samopoštovanje, razvijanje osjećaja odgovornosti, solidarnosti, ekološke svijesti, poštovanja i prihvatanja različitosti. Djeca kroz slušanje priča se uče savladati strah, neodlučnost, lijenost, hvalisavost i oholost. Primjeri junaka iz priča prikazuju kako se nagrađuje strpljenje, marljivost, trud, upornost i usmjerenost na cilj, a da se negativno ponašanje kažnjava.

Priče o poštenju opisuju moralna pravila i njihovo poštovanje odnosno kršenje kroz primjere koji govore o iskrenosti i laži, poštenju i krađi, pravednosti i nepravednosti, vjernosti i vjerolomstvu, izdaji te o održanju date riječi. Priče o plemenitosti govore o plemenitosti kao o najvišem obliku razlikovanja dobra i zla te djelovanja u skladu s unutarnjim osjećajem, bez obzira na cijenu. Pitanja koja se javljaju u pričama i koja su usmjerena na odgojne ciljeve i razvoj moralnosti potrebno je nakon čitanja proći s djecom kroz razgovor, utvrditi njihovo shvaćanje pročitanog, objasniti pojmove koji su možda ostali nejasni, te utvrditi pouku priče.

U pričama događaji bivaju približeni kroz različite likove, situacije i mjesta, čime se dodatno razvija mašta, potiče na razmišljanje i vježba pamćenje, a od posebne je važnosti odgojna vrijednost koja proizlazi iz samih priča.

Slušanjem i čitanjem poučnih priča, djeca postepeno stječu naviku čitanja koja će ih pratiti kroz život i olakšati im dalje školovanje, uče se marljivosti i radinosti. Ako dijete čuje da je jedan od likova priče pomagao starijima ili nekome spasio život, obilazio bolesnog prijatelja ili se brinuo o životinjama, on će i sam biti motiviran za akciju i sličan rad. Na taj način se putem adekvatne dječije literature razvija i voljna sfera ličnosti čime se zaokružuje potpun odgojni utjecaj ove literature na cjelokupnu ličnost djeteta. Priče iz realnog života, bliske uzrastu i sposobnostima djece, su štiva koja mogu najviše utjecati i doprinijeti njihovom odgoju i obrazovanju. Priče su od neprocjenjivog značaja za odgoj i obrazovanje, jer se njima djeluje na spoznajnu, emocionalnu i voljnu sferu ličnosti. Ona je u funkciji i intelektualnog, moralnog, estetskog i radnog odgoja i zato joj treba posvetiti dužnu pažnju.

Literatura:

- 1. Frans Carlgren, *Odgoj ka slobodi*, Društvo za waldorfsku pedagogiju, Zagreb, 1990.
- 2. Jull, J: *Život u obitelji: Najvažnije vrijednosti u zajedničkom životu i odgoju djece*, Zagreb, Naklada Pelago, 2008.
- 3. Marian Diamond i Janet Hopson, *Čarobno drveće uma-kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije djeteta*, Ostvarenje, Zagreb, 2002
- 4. Pašalić-Kreso, A, *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo, JEŽ, 2004.
- 5. Pećnik, N, *Prema viziji roditeljstva u najboljem interesu djeteta*. U: Daly, M. (ur.)
- *Roditeljstvo u suvremenoj Europi: pozitivan pristup*. Zagreb, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2008.
- 6. Težak, D., Čudina-Obradović, M. *Priče o dobru, priče o zlu: priručnik za razvijanje moralnog prosuđivanja u djece*, Zagreb, Školska knjiga, 2005.
- 7.<https://www.scribd.com/doc/157855329/dr-sc-Lidija-Pehar-Pred%C5%A1kolska-pedagogija-radni-materijal>, (03.03.2016)
- 8.https://bib.irb.hr/datoteka/458444.Poticanje_stvaralatva_u_odgoju_i_obrazovanju.pdf (10.03.2016)

Živjeti (uglavnom) sretno do kraja bračnog života

Sažetak

Ljubav i bliski/intimni odnosi su od izuzetne važnosti svakom čovjeku jer je voljeti i biti voljen osnovna emocionalna potreba svakog čovjeka. Ljudi očekuju da će im ljubav (brak) donijeti najveće zadovoljstvo i sreću (Bird i Mellville, 1994) stoga su mnogi u potrazi za vječitom ljubavnom srećom i zadovoljstvom. Istraživanja pokazuju da brak i porodica, zapravo dobri/kvalitetni bračni (bliski) i porodični odnosi služe kao temelj dobrog mentalnog i fizičkog zdravlja, dobar su izvor socijalne podrške (Old and Schwartz, 2010) i odraz su dobre životne kvalitete i zadovoljstva općenito. Iako je ljubav presudna za sklapanje braka, dobar/kvalitetan brak ne postaje izgovaranjem sudbonosnog da niti opstaje sam od sebe/ po sebi. Dok, socijalni psiholozi i psiholozi ličnosti, ljubav raščlanjuju na jednostavne oblike (Sternberg 1986), boje (Lee, 1988), izloženost (Zajonc, 1968) i jednakost, (Rusbult, 1983) dobar i kvalitetan brak ne zavisi samo od ljubavi nego i od drugih, subjektivnih i objektivnih faktora koji čine bračnu kvalitetu i stabilnost, koje se različito mjere. Ovisno o pristupu, bračna kvaliteta se objašnjava različitim teorijama a može se mjeriti na tri načina: kao zadovoljstvo (subjektivni osjećaj sreće, zadovoljstva i užitka koji doživljava partner u interakciji s drugim partnerom), kao me-

155 sdraganovic@ius.edu.ba

đusobno prilagođavanje supružnika (na različitim domenama bračnog života, kao npr. komuniciranje, seksualno ponašanje, donošenje odluka) i kao procjene kvalitete bračnih odnosa (sinteza prva dva pristupa u kojemu partneri nezavisno procjenjuju i bračnu kvalitetu općenito i kvalitetu niza pojedinačnih dimenzija). Teorija socijalne razmjene, model ulaganja i teorija jednakosti, teorija ulaganja i raspodjela odgovornosti, teorija afektivne vezanosti/privrženosti i bihevioristička teorija su najpoznatije teorije koje objašnjavaju bračno zadovoljstvo i kvalitetu. Ispitujući bračnu ne/stabilnost, na uzorku od 366 ispitanika (199 razvedenih i 167 u braku), otvorenim pitanjem: Šta je po vama potrebno za dobar /uspješan brak?, dobili smo sljedeće indikatore bračne kvalitete naših ispitanika: razumijevanje (razvedeni 46%, nerazvedeni 59.2%) kao najvažnija kvaliteta za dobar/uspješan brak, pa onda ljubav (razvedeni 37.1%, nerazvedeni 43.1%), poštovanje (razvedeni 28.6%, nerazvedeni 28.7%) povjerenje (razvedeni 17%, nerazvedeni 17.9%), tolerancija (razvedeni 5%, nerazvedeni 17.3%), komunikacijske vještine i sposobnosti (razvedeni 15%, nerazvedeni 15.5%) a svi navedeni odgovori se uklapaju u gore navedene teorije o bračnoj kvaliteti i zadovoljstvu.

Ključne riječi: brak, bliski odnosi, ljubav, bračna kvaliteta, bračno zadovoljstvo

Uvod

Od polovice prošlog stoljeća primjetan je sve veći porast rastava brakova. Svjetski trend pokazuje da su u industrijskim društvima tokom proteklog stoljeća stope razvoda u stalnom porastu (Trstenjak, 1991). Procjene pokazuju da se danas oko pedeset posto brakova završi razvodom, a 20% se završi unutar prvih pet godina (Bramlett i Mosher, 2002; National center for Health statistics, 2005). Razvod braka je u nekim zemljama postao masovna pojava, što se najbolje vidi na odnosu sklopljenih i razvedenih brakova tokom jedne godine. Statistike iz naše zemlje a i zemalja iz našeg okruženja su slične.

Razvod braka ugrožava fundamentalnu ljudsku zajednicu, porodicu/obitelj. Porodica/obitelj i brak su osnovne ćelije društva koje zadovoljavaju brojne potrebe koje se protežu od materijalno/ekonomske preko brige, skrbi i njege do socijalizacije i obrazovanja, te pružanja ljubavi, zaštite i emocionalne podrške. S obzirom da porodica najčešće nastaje

brakom, funkcije braka i porodice/obitelji se nekako preklapaju. Obitelji/porodice su agenti socijalizacije za usvajanje i internaliziranje vjerovanja i stavova, središte ostvarivanja osobnog zadovoljstva i ispunjenosti kroz osjećaje općenite dobrobiti, prijateljstva, sigurnosti, ego vrijednosti, ljubavi i privrženosti. Osim toga, kao primarne grupe porodice i brakovi su izvori indirektno unutarnje socijalne kontrole (usvajanja pravila i principa ponašanja održavanim unutarnjim psihičkim procesima radije nego vanjskim pritiscima, prijetnjama i kaznama) jer primarne grupe imaju izuzetnu snagu podučavanja prosocijalnih vrijednosti i socijalne odgovornosti (Marsh i saradnici, 2009).

Iako se brak kao institucija u savremenom svijetu doživljava različito, važnost braka je još značajna kako za pojedince koji jesu u braku, tako i za širu društvenu zajednicu i društvo u cjelini. Brakovi postoje i opstaju u društvenom okruženju, sklapaju se u društvima različitog bračnog i porodičnog zakonodavstva, normi i običaja i dio su različitih kultura. Stabilnost braka i njegova kvaliteta određuje hoće li brak biti preživjela i moderna institucija koja zadovoljava mnoge potrebe pojedinca (pripadnost, zajedništvo, podrška, intimnost itd.) ili ne.

Ako uzmemo u obzir kulturno-historijske specifičnosti našeg društva, posljedice nedavnog rata, aktuelnu društveno-ekonomsku krizu, pokazatelje da je stopa razvoda braka u BiH u porastu, a broj sklopljenih brakova opada, (FZZS, 2015), te brojnost promjena koja karakteriziraju bosanskohercegovačko društvo, ukazuje se potreba za dubljim istraživanjem ove problematike. Jer, te se promjene reflektiraju u negativnim učincima kako na pojedinca tako na porodicu i društvo u cjelini. S jedne strane, natalitet/prirodni priraštaj u BiH posljednje decenije znatno opada, a pad prirodnog priraštaja stanovništva rezultira starenjem stanovništva općenito (BiH će prema nekim procjenama uskoro postati zemlja staraca). Istovremeno, stopa mortaliteta u našoj državi je u porastu. Sve su to snažne promjene čiji učinci su uzdrmali ili potpuno razorili dotadašnju stabilnost BiH porodice (Beridan, 1997, Pašalić-Kreso, 2004).

S druge strane, korijenite društveno-ekonomske promjene na globalnom nivou koje su dovele do sukoba individualističkih i tradicionalnih vrijednosti podstakle su naglo povećanje socioloških i psiholoških istraživanja vezanih za faktore i procese koji ugrožavaju kreiranje i očuvanje porodice (odlaganje braka i/ili djece; smanjenje bračnog kvaliteta; razvod braka; nasilje u okviru porodice...). Imajući u vidu nedostatak psihološ-

kih istraživanja na temu braka i porodice te bračne ne/stabilnosti i ne/kvalitete bračnih odnosa u nas, značajno je provjeriti koliko je moguće identificirati determinante i/ili prediktore bračne nestabilnosti u našoj sredini.

Pažnja domaćih naučnih istraživača u oblasti porodičnih odnosa prethodne dvije decenije u najvećoj mjeri je bila usmjerena na djecu i mlade, nasilje i/ili traumu (Beridan, 1997; 2000; Pašalić-Kreso, 2004; Letić i Ivanović, 2012, Babović i saradnici, 2013; Alić, 2008). Samo su se rijetka istraživanja fokusirala na istraživanje razvoda braka (npr., Silajdžić, 1973; Begović, 2007; Habul, 2000).

Ispitujući bračnu ne/stabilnost, u periodu od 2012-2014, na uzorku od 366 ispitanika (199 razvedenih i 167 u braku), otvorenim pitanjem „šta je po vama neophodno za dobar/uspješan brak?“ (kvalitativnom istraživačkom metodom), nakon teorijske osnove rada u kojoj obrađujemo porodicu, funkciju, važnost; brak, funkcije, važnost, teorije bračne kvalitete, istražili smo šta naši ispitanici smatraju ključnim za dobar/uspješan brak, što u ovom radu, tim redoslijedom obrazlažemo.

Porodica, važnost i funkcija porodice

Porodica je multifunkcionalna grupa i tokom svog postojanja obavljala je više uloga u cilju zadovoljavanja potreba svojih članova kao i potreba društva. Ovdje ćemo navesti funkcije savremene obitelji/porodice koju je dao Mladenović (1987):

- Biološko-seksualna funkcija se odnosi na činjenicu da se danas porodica ne zasniva sa bilo kojim licem, već sa onim koje je željeno, koje pruža zadovoljenje spolnog nagona i koje može ispuniti život radostima, gdje ljubav bračnih drugova predstavlja podlogu i osnovu njihove spolne intimnosti.
- Emotivna funkcija. Porodica je sredina u kojoj dijete dobija takvu ljubav, pažnju i brigu koju ne može da dobije van porodice. Djetetu nije potrebna bilo kakva porodica, već ona koja će mu pružiti normalne uvjete za razvoj.
- Reproduktivna funkcija. Oduvijek se smatralo da je zadatak porodice da biološki obnavlja društvo i zajednicu. Ova funkcija porodice u sebe uključuje dvije potrebe supružnika: reproduktivne

i seksualne. Ovo je stalna funkcija porodice od njenog nastanka do danas.

- Ekonomska funkcija. Mijenjanjem i razvijanjem porodice razvija se i mijenja njena ekonomska funkcija. Savremena porodica nema sredstva za proizvodnju i ona zavisi isključivo od plate i zarade van porodice. Ona nije više proizvođačka jedinica, već isključivo potrošačka. Prihodi porodice imaju značajnu ulogu u njenoj stabilnosti. Težnja porodice usmjerena je ka porastu životnog standarda i porodičnog budžeta.
- Funkcija pružanja zaštite. Postoji više oblika ove funkcije: a) biološka, prirodna zaštita (podizanje, njegovanje i čuvanje djeteta); b) moralna zaštita (porodična solidarnost, pomaganje i podrška); c) pravna zaštita (zastupanja); d) ekonomska zaštita (izdržavanje i nasljeđivanje).
- Odgojna i obrazovna funkcija odnosi se na to da djeca od roditelja ne primaju samo ljubav i nježnost i brigu/skrb već i pogled na svijet, način života i odnos prema društvu. Roditelji pored ostalih uloga imaju i ulogu odgajatelja i disciplinskog starješine i teže da se njihova djeca ponašaju po normama koje su oni usvojili. U procesu odgoja porodica posreduje između društvenog sistema i odgovarajuće kulture, i ličnosti, a uspjeh se postiže samo ako kao krajnji rezultat daje ličnost s optimalno razvijenim individualnim potencijalima (Golubović, 1981). Taj proces posredovanja sastoji se iz sljedećih procesa:
- Kultura/kultiviranje - prenošenjem osnovnih kulturnih tekovina na dijete razvijaju se izvjesne ljudske sposobnosti, počevši od učenja jezika i komunikacije do složenijih procesa;
- Socijalizacija - proces kojim se dijete uvodi u pravila društvenog života i uči da razumije način života i ponašanja svog društva preko uloga i normi sa kojima se upoznaje ali istovremeno stvara i sopstvena mjerila i kriterije;
- Individualizacija - proces pomoću koga se razvija unutrašnji sistem motivacije i orijentacije u skladu sa osobinama ličnosti.

I na kraju, još jedna važna funkcija obitelji je davanje socijalnog statusa. Dakle, u prvom redu, pojedinci se samodefiniraju u odnosu prema obitelji kojoj pripadaju, a taj osjećaj pripadnosti igra značajnu ulogu u smislu pretpostavke različitih uloga unutar obitelji. U tom smislu, veći-

na propisanih statusa osobe direktno su povezani s obitelji kojoj on/ona pripada, primjerice, dobi, nacionalnosti, društvenoj klasi, religiji i slično dodjeljuje se pojedincu, jer je on/ona rođen/a u određenoj obitelji. Državljanstvo, vjera ili društveni sloj može se naknadno promijeniti po volji pojedinca i pretvaraju se u stečene statuse, ali neki statusi se ne mogu promijeniti, jer su trajni. U većini društava porodica se najčešće formira brakom.

Brak

Čovjek je društveno biće stoga, zbog te potrebe za drugim ljudima, stvaraju se bliske veze/odnosi sa drugima koje pozitivno utječu na dobrobit pojedinca i društva općenito. Brak kao bliska veza između dvije osobe je temelj današnjeg društva. Zadovoljavajuće intimne veze (brak posebice) pozitivno utječu na fizičko i psihičko zdravlje ljudi, dok su problemi u braku jedan od glavnih razloga traženja psihološke pomoći. Međutim, sve češće su čuju izjave da je brak u krizi, da nestaje, da gubi na važnosti. Šta se dešava sa brakom u savremenom društvu sociologinja Cherlin (2004) pokušava odgovoriti tvrdeći da je brak deinstitutionaliziran. Deinstitutionalizacija braka podrazumijeva „slabljenje socijalnih normi koje definiraju ponašanje ljudi u socijalnim institucijama kao što je brak“ (Cherlin, 2004, str. 848). Kao rezultat širih društvenih promjena, osobe se više ne oslanjaju na zajedničko poimanje koje se odnosi na njihovo ponašanje u i prema braku. Dokazi za ovakvu tvrdnju se mogu naći u brojnim člancima koji otkrivaju ono što sociolog Paul Amato (2004) naziva *debata o braku* jer se znanstvenici ne mogu dogovoriti oko toga da li je brak još uvijek aktuelan/poželjan ili zapravo nestaje. Tako jedni vide kako važnost braka „opada“ a drugi da je brak dinamičan, promjenljiv i rezilijentan. Sociologinja Cherlin (2009), ispitujući stavove mladih u Kanadi tokom više od četvrt stoljeća, otkriva da se svake godine oko 80% srednjoškolaca želi udati/oženiti. Ove brojke govore da bez obzira na veliku stopu razvoda braka, brak i dalje ostaje poželjan, a prema očekivanjima, preko 90% svjetskog stanovništva će se barem jedanput tokom života vjenčati za osobu suprotnog spola. Šta je to što brak i dalje čini privlačnim novim naraštajima, koje su to psihološke karakteristike kod pripadnika drugog spola zbog kojih se odlučujemo za brak?

Buss (1990) je u svom međukulturalnom istraživanju našao da oba spola kod budućeg bračnog partnera najviše cijene dobrotu, zdravlje, inteligenciju i mogućnost oslanjanja, ali da postoje i spolne razlike koje su u skladu s evolucionističkim stajalištem: žene više cijene muškarce s potencijalno većim prihodima (ambiciozne), dok muškarce privlače mlađe i fizički atraktivnije žene.

Prema riječima Coontz (navedeno u Haag, 2011) brak na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće se promijenio iz čvrste društvene institucije dužnosti i obaveze u manje stabilnu i slabiju vezu baziranu na velikim romantičnim očekivanjima ljubavi (ovakve ideje se još više podstiču te nagrađuju kroz medije, romantične filmove, pisanu literaturu, romane) naklonosti, emocija i bliskosti. Moglo bi se reći da je brak u devetnaestom stoljeću bio više tradicionalan, definiran kao društvena institucija i obaveza dok je dvadeseto stoljeće nekako protkano romantičnim idejama o braku. Ipak, brak je prvenstveno reproduktivna zajednica u kojoj ljudi traže reproduktivno plodne partnere. Murdock brak definira kao socijalno odobrenu seksualnu i ekonomsku zajednicu između dvije ili više osoba koja legitimizira njihovo potomstvo i uspostavlja prava i obaveze između supružnika, i supružnika i djece (1949). Ovakva definicija braka ukazuje na nekoliko važnih funkcija braka.

Širom svijeta pa i u Bosni i Hercegovini, dolazi do opadanja sklapanja brakova, što se može protumačiti kao posljedica savremenih društveno-ekonomskih zbivanja (snažna migracija selo-grad, ekonomska struktura stanovništva, pada životnog standarda, porasta nezaposlenosti, poslijeratne promjene), tranzicije ali i promijenjenog sistema vrijednosti u odnosu prema braku i porodičnom/obiteljskom životu općenito. Bračni problemi (izbor bračnog druga, emocionalno nezadovoljstvo i konflikti u braku, preljuba i slično) su jedan od najčešćih razloga traženja pomoći psihologa u nas (Redžepagić-Dizdarević, 2008). Pored toga, postotak razvoda u BiH značajno raste, i svaki peti/šesti brak se razvodi (Federalni zavod za statistiku, 2015). Razvod braka ukazuje na erozije porodičnih/obiteljskih funkcija, porast individualizma, naglasak romantične ljubavi, smanjenje stigme razvoda braka, lakše pravne regulative u razvodu braka (nekad se lakše razvesti nego kupiti auto). Bez obzira na to, i dalje je ljubav jedna od načešćih asocijacija koja se javlja na sam spomen braka.

Savremeno društvo je donijelo savremeni brak koji se značajno razlikuje od brakova koji su sklapani ranije. Nameće se onda pitanje kakve

sve vrste braka postoje danas, a o tome diskutiramo u narednom dijelu. Iako nam se čini da su zavjeti *imati i čuvati, od ovoga dana pa nadalje, u dobru i zlu, u bogatstvu i siromaštvu, u bolesti i zdravlju, voljeti i paziti dok smrt ne rastavi* pristuni, otkako postoji institucija braka, motivi ulaska u brak nekad i sad su se znatno promijenili.

Bračna ekologija – sociopsihološka perspektiva

Bračna ekologija/bračno okruženje se odnosi na sve ono što doprinosi ili ugrožava bračnu kvalitetu i zadovoljstvo kao što su: struktura obitelji djetinjstva bračnih partnera, roditeljski bračni odnosi, odnos privrženosti u ranom djetinjstvu, djeca u braku, šire bračno okruženje, kao što su ekonomski i životni stres (Čudina Obradović i Obradović, 2006).

Međutim, kao što tvrdi Huston (2001), kad govorimo o braku, treba imati u vidu nekoliko temeljnih postavki od kojih je prva sociopsihološka ekologija braka koja podrazumijeva da:

- su brakovi interpersonalni sistemi te ih treba promatrati kao male grupe,
- psihološke i fizičke kvalitete/osobine supružnika oblikuju njihove individualne i kolektivne napore da održe uspješnu bračnu zajednicu (ovdje spada emocionalna ekologija braka: koja uključuje stil konflikta u braku, štetne oblike komunikacije i slično (Gottmanova istraživanja),
- su i bračni odnos i sami partneri dinamični (mjenjaju se unutar konteksta i vremenom se razvijaju),
- su bračne zajednice utkane u društveni kontekst.

Ovakva postavka upućuje na potrebu da se bračni ponašajni oblici posmatraju kao refleksija okolinskog konteksta unutar kojeg su utkani, socijalni i psihološki s ciljem povezivanja individualnih karakteristika supružnika sa karakteristikama njihovog bračnog odnosa. Bračna dijada je utkana u širi društveni kontekst, to jest, uključuje druge osobe koje čine bliže društveno okruženje unutar kojeg se bračne aktivnosti i interakcije dešavaju. Bračno ponašanje/aktivnost je temelj na kojem se gradi bračni odnos, koje se često odvija u prisustvu drugih članova porodice i prijatelja. Prisustvo ili odsustvo drugih može utjecati na ponašanje supružnika.

Za razliku od nekih oblika bračnog ponašanja koji se rijetko dešavaju javno (seksualni odnos ili fizička agresija na primjer), roditeljstvo, traže-

nje pomoći oko brige za djecu od prijatelja i porodice jer je paru potrebno vrijeme da provedu zajedno sami kao par, pa i mali flertovi i slično, dešavaju se javno. Dakle i jedni i drugi oblici ponašanja utječu na interakciju supružnika i bračnu ekologiju. Sociolozi se s jedne strane fokusiraju na makrobiheviortalne oblike bračne interakcije (kao što su podjela obaveza i prijateljstvo). S druge strane, psiholozi se fokusiraju na mikrobiheviortalne oblike pokušavajući razumjeti interpersonalne oblike koji vode distresu/patnji i razvodu, kao i otkrivanju utjecaja i funkcije djece u braku ali i objašnjenju ljubavi i njenoj ulozi u braku. Postoji nekoliko teorija koje objašnjavaju ljubav i njenu ulogu i funkciju u braku.

Ljubav i brak

Poimanju i razumijevanju privlačnosti, zaljubljenosti i ljubavi svi različito pristupamo. Mnogi stručnjaci su pokušali odgonetnuti ove pojave a njihov najčešći zaključak je da su ljudima ljubav i intimni procesi jako važni jer očekuju da će im donijeti najveće zadovoljstvo i sreću (Bird i Mellville, 1994). Ova očekivanja su posebice važna u današnjem visokourbaniziranom i postindustrijskom društvu koje je okarakterizirano individualizmom, slabim i površnim društvenim vezama, natjecanjem i stalnim poređenjem što sprečava i otežava dublje intimne odnose.

Socijalni psiholozi i psiholozi ličnosti, ljubav raščlanjuju na jednostavne oblike, boje i jednakžbe, koje ćemo navesti u nastavku. Može se učinit da teorije ljubavi kao što je Sternbergov ljubavni trougao, kotač boja, efekat same izloženosti, atrakcija klona te jednakžba privrženosti ljubav svode na nešto svjetovnije i neuzbudljivo. Međutim, one ipak imaju svoju određenu eleganciju i pomažu razumjeti ovu važnu emociju.

- *Sternbergova Triangularna teorija ljubavi.* Prema Sternbergovoj triangularnoj teoriji ljubavi (1986), ljubav se sastoji od tri komponente, intimnosti (emocionalna bliskost), strasti (seksualne i romantične privlačnosti) i predanosti. Idealan oblik ljubavi za romantičan par (*potpuna ljubav*) uključuje sve tri komponente, ali to nije lahko održavati, jer iskra strasti vremenom blijedi. Sternberg također opisuje ostalih šest kombinacija: *Romantična ljubav* podrazumijeva intimnost i strast bez predanosti i češća je u tinejdžerskim godinama i ranoj mladosti. *Prijateljska ljubav* uključuje intimnosti i predanosti bez strasti i tipična je bliskim prijateljima a ponekad i dugoročnim brakovima. *Zanosna ljubav* uključuje samo strast a često se javlja na samom početku veze. *Prazna ljubav* uk-

ljučuje odanost bez intimnosti i strasti, kao u dogovorenim brakovima, ali ona vremenom može prerasti u druge oblike ljubavi. Konačno, *blesava ljubav* je kao zaruke nakon tri sedmice poznanstva, što uključuje strast i predanost, ali bez dublje intimnosti.

- Kotač boja teorija ljubavi. John Lee (1988) je identificirao šest stilova ljubavi te ih nazvao *boje ljubavi*, iako se ne odnose na stvarne boje koje se odnose na načine voljenja. Prvi stil, *Eros*, karakterizira idealiziranje nečijeg partnera i jake romantične osjećaje. *Ludus* karakterizira potreba za uzbuđenjem a na ljubav se gleda kao na igru. *Storge* (starogrčka riječ koja označava polaghan i postupan razvoj ljubavi) karakterizira stabilnost i prijateljstvo, slično Sternbergovoj drugarskoj ljubavi. *Pragma* okarakterizirana praktičnim razlozima, kao što je potraga za *popisom* osobina. *Storge* i *Pragma* oblici ljubavi su češći među ženama. *Manija* uključuje opsjednutost, ljubomoru i ekstremne uspone i padove. *Agape* se odnosi na nesebičnost i bezuvjetnu samilost/saosjećanje.
- Efekat same izloženosti teorija ljubavi, prema Robertu Zajonc (1968) odnosi se na naše sklonosti da volimo stvari koje su nam poznate, to jest, one stvari i ljude kojima smo najčešće izloženi. Učinak same izloženosti pomaže objasniti bliskost, a to je ideja da je jedna od glavnih odrednica međuljudske privlačnosti fizička blizina. U jednoj poznatoj seriji istraživanja Leona Festingera i saradnika (1950), razvoj prijateljstva u apartmanskome naselju direktno je povezana s udaljenošću između stanova: vjerovatnije je da će ljudi postati prijatelj sa susjedima koji su živjeli čak i malo bliže i sa onima s kojima se češće susreću na stubištu ili kraj poštanskog sandučića. Iako postoji stepen slučajnosti i sreće u privrženosti koju gradimo, to ne znači da su odnosi temeljeni na blizinu manje originalni ili smisleni.
- Atrakcija klona. Da li se suprotnosti privlače ili se ptice istog perja jate zajedno? Istraživanje sugerira da je ovo potonje često istina. Ljude više privlače oni koji su na mnoge način slični njima, u rasponu od osobnih uvjerenja do vjerskih, fizičkog izgleda, a sličniji parovi imaju tendenciju da budu sretniji.
- Jednadžba privrženosti. Koliko smo privrženi partneru? Istraživanja sugeriraju da to ovisi o tri glavna faktora: 1. Koliko ste uložili u odnos (tj. ono što ste žrtvovali/troškovi napuštanja odnosa), 2. koliko ste dobili iz odnosa, 3. postoje li atraktivne alternative. Caryl Rusbult (1983) je razvila model investiranja proučavajući putanju

odnosa kod studenata statističkom analizom, a iz te analize su proizašle sljedeće tri varijable kao najjači jedinstveni prediktori privrženosti u obliku jednadžbe.

Jednadžba je: Privrženost = investicija + (nagrade - troškovi) - atraktivne alternative

Ovaj investicijski model ljubavi pomaže nam razumjeti zašto ljudi ostaju u nasilnom ili nesretnom odnosu/vezi pa i braku, možda zbog djece, finansijske ovisnosti, odnosno nedostatka socijalne podrške iz okruženja. Ovaj model također može objasniti zašto ljudi koji imaju previše atraktivnih dostupnih alternativa ponekad imaju poteškoće da se skrase. Iako mnogi smatraju da ljubav čini jedinu osnovu bračne kvalitete i bračnog zadovoljstva, stručnjaci su ove pojmove dublje istražili, što detaljno diskutiramo u narednom dijelu.

Bračna kvaliteta i bračno zadovoljstvo

Bračna kvaliteta se, ovisno o pristupu, može mjeriti na tri načina: kao *zadovoljstvo* (subjektivni osjećaj sreće, zadovoljstva i užitka koji doživljava partner u interakciji s drugim partnerom), kao *međusobno prilagođavanje supružnika* (na različitim domenama bračnog života, kao npr. komuniciranje, seksualno ponašanje, donošenje odluka) i kao *procjene kvalitete bračnih odnosa* (sinteza prva dva pristupa u kojemu partneri nezavisno procjenjuju i globalnu kvalitetu i kvalitetu niza pojedinačnih dimenzija). Bračno zadovoljstvo (ili čak općenitije, zadovoljstvo para odnosom) je pomalo čudan pojam ne samo zbog mnogih nagomilanih značenja, nego i zbog svoje dosljedne subjektivnosti (Pinsof i Lebow, 2005). Samo supružnik može izjaviti svoj stupanj zadovoljstva te se može reći da je zadovoljstvo u osnovi subjektivna izjava ili izvješće. Zadovoljstvo je najbitnije kad investiramo nadu, očekivanje i napore u ljude i situacije koje mogu kontrolirati povjerenje. Dakle, *bračno zadovoljstvo je zapravo endogeni, subjektivni faktor* iako brakovi ostaju ostabilni zbog mnogih egzogenih faktora (kulturne zabrane - okončanja braka naprimjer, ali i ekonomskih, religijskih i pravnih zabrana, između ostalog). Naprimjer, uzmimo u obzir kulturne tradicije u kojima bračno zadovoljstvo nije istaknut faktor (u dogovorenim brakovima naprimjer). U zapadnjačkim kulturama bračno

zadovoljstvo je bazirano na dobrovoljnom prihvatanju, radije nego na obavezi bračnih oblika (Bersheid i Reis, 1998).

Dok je uspjeh u obaveznim nagodbama definiran ispunjavanjem propisanih uloga (rađanje djece naprimjer ili ispunjavanje spolno određenih uloga) u dobrovoljnim odnosima/vezama, partneri jedno drugo biraju uveliko bazirano na romantičnim idejama ljubavi. Ne/uspjeh braka zavisi od ličnog ne/zadovoljstva, a ne od ispunjavanja kulturnih očekivanja, nastavka „ljubavi“ (u nekom obliku). „Neuspjeh“ znači da osoba više nije bila u stanju održati posvećenost ljubavi ili zbog pogrešnog odabira ili zbog toga što nečije potrebe nisu bile zadovoljene. U svakom slučaju neuspjeh znači da je vrijeme da nastavimo dalje jer se zadovoljstvo kritično smanjilo. Međutim, u praksi uvijek postoje mnoge okolnosti koje se upliću u sam odnos ne/zadovoljstvo-raskid-razvod tako da ne/zadovoljstvo zapravo postaje aspekt bračne kvalitete.

Teorije bračne kvalitete

Postoji pet teorija koje objašnjavaju bračno zadovoljstvo i kvalitetu a to su: teorija socijalne razmjene, model ulaganja i teorija jednakosti, teorija ulaganja i raspodjela odgovornosti, teorija afektivne vezanosti/privrženost i bihevioristička teorija.

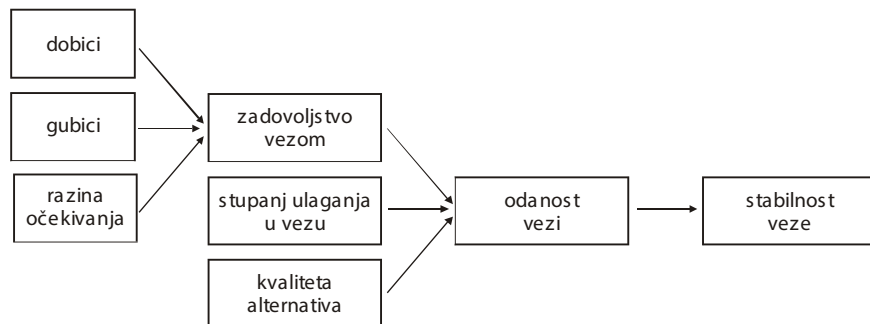
Teorija socijalne razmjene

Prema teoriji socijalne razmjene (Kelley i Thibaut, 1978; Thibaut i Kelley, 1959, prema Aronson, Wilson i Akert, 2005) zadovoljstvo partnerskim odnosom ovisit će o percepciji pozitivnosti, odnosno negativnosti ishoda veze za oba partnera. Teoretičari socijalne razmjene pokušavaju objasniti ponašanje pojmovima kao što su dobici, gubici, razina očekivanja i privlačnost i(li) postojanje alternative. U intimnim vezama dobici, između ostalog, uključuju ljubav, prijateljstvo, utjehu u nevolji i seksualno zadovoljstvo, a gubici vrijeme i trud uložen u održavanje veze, kompromise, negativne emocije uzrokovane sukobima i različita odricanja. Razina očekivanja se temelji na iskustvu iz prošlih veza. Osoba koja je u prošlosti imala nezadovoljavajuće veze te ne očekuje puno od sadašnje, može biti zadovoljna i malom količinom dobitaka. Za osobu koja je u prošlosti imala zadovoljavajuće veze te isto očekuje od sadašnje, sama velika količina dobitaka može biti nedovoljna.

Model ulaganja

Rusbult (1980, 1983) postavlja model ulaganja (slika 1.) kojim pokušava objasniti zašto osobe ostaju u vezama. Prema Rusbultovoj, zadovoljstvo vezom ovisi o odnosu dobitaka i gubitaka u vezi, uz određenu razinu očekivanja. Postoje veze koje su nezadovoljavajuće, pa čak i destruktivne za jednog ili oba partnera, a i dalje se održavaju. Kako bi objasnila stabilnost veze, pa i one nezadovoljavajuće, Rusbultova uvodi komponentu ulaganja u vezu. Ulaganje se definira kao sve što pojedinac ulaže (unos) u vezu (npr. imovina, djeca, vrijeme provedeno u vezi), a što mu neće biti vraćeno u slučaju prekida veze, pa ulaganja stoga osnažuju vezu. Osoba koja je zadovoljna vezom osjeća da su se njezina ulaganja u vezu isplatila, tj. ta osoba ima mnogo koristi i dobitaka od veze.

Ako je neka osoba puno uložila u vezu koja je nezadovoljavajuća, može ipak odlučiti ostati u njoj i ulagati još više jer bi prekidom veze izgubila sve dosad uloženo. Dodatnim ulaganjem i uvjerenjem da će na taj način povećati kvalitetu veze, osoba opravdava pretrpljene gubitke i svoj ostanak u vezi. Uz zadovoljstvo i stupanj ulaganja, za predviđanje hoće li dvije osobe ostati u vezi potrebna je i informacija o kvaliteti alternative. Levinger (1965, 1976) smatra da stupanj bračne kohezije ovisi o razlici između dobitaka i gubitaka u vezi koja određuje zadovoljstvo brakom, pri čemu prisutnost ili odsutnost kvalitetnije alternative može smanjiti (ili povećati) bračnu koheziju. Uz istu razinu (ne)zadovoljstva i količine ulaganja u vezu, veća je vjerovatnost prekida kod osobe koja ima mogućnost ostvarivanja kvalitetnije alternativne veze, nego kod osobe koja nema takvu mogućnost mada rezultati provjera ovog pretpostavljenog odnosa nisu konzistentni.

Slika 1. Model ulaganja (Rusbult, prema Aronson i sar., 2005)

Teorija jednakosti

Za razliku od modela ulaganja koji se prvenstveno pokazao korisnim za objašnjavanje stabilnosti veze, evaluaciju partnerskog odnosa, a time i zadovoljstvo samim odnosom, pokušalo se alternativno objasniti teorijom jednakosti (Homans, 1961; Walster, Walster i Berscheid, 1978) odnosno relativnim omjerom dobitaka i gubitaka, odnosno primanja i davanja svakog od partnera. Osobe su najzadovoljnije u vezi kada je omjer između primanja i davanja u vezi jednak kod oba partnera. Nisu važne apsolutne vrijednosti primanja i davanja, već je isključivo važno da su njihovi omjeri jednaki. Pritom jednakost ne znači da su partneri doslovno jednaki, da rade iste stvari, da dijele svako zaduženje niti da finansijske izdatke dijele tačno po pola, već je ona subjektivni doživljaj stanja međusobnog poštovanja i ravnopravnosti (Tuites i Tuites, 1986).

Ako se omjeri primanja i davanja svakog od partnera percipiraju nejednakima, javit će se osjećaj nezadovoljstva, koji je to veći što su razlike veće. Osjećaj nezadovoljstva javlja se kod partnera čiji je omjer primanja i davanja manji (vrijednost primljenog manja je od vrijednosti datog), ali i kod partnera čiji je omjer veći (vrijednost primljenog veća je od vrijednosti datog). Jasno je da se osobe koje su zakinite u vezi osjećaju nezadovoljno, ali nije posve jasno zašto bi osobe koje su u boljoj poziciji u vezi osjećale nezadovoljstvo.

Teoretičari jednakosti pretpostavljaju da razlog leži u kulturalnim normama, po kojima ljudi trebaju težiti pravednosti i jednakosti za sve. Povlaštene osobe osjećaju nezadovoljstvo koje je, prema prethodnom objašnjenju, uzrokovano osjećajem krivnje. Dakle, jednakost u vezi je vrlo bitna za osjećaj zadovoljstva partnerskim odnosom. Stoga očekujemo da će se raspodjela poslova i odgovornosti među partnerima kao i zadovoljstvo tom raspodjelom pokazati dobrim prediktorom općeg zadovoljstva vezom. Budući da model ulaganja uključuje i dugoročna ulaganja, koja u slučaju prekida neće biti vraćena (poput djece ili nekih resursa), pretpostavljamo da bi ovaj model mogao bolje objasniti ne/stabilnost veze, iako je i u ovom slučaju jednakost među partnerima bitna.

Ulaganje i raspodjela odgovornosti

Kao što su opisani modeli i predviđjeli, pokazalo se da je percepcija jednakosti u vezi pozitivno povezana sa zadovoljstvom vezom. Istraživanja

Benin i Agostinelli (1988) koja su pokazala da je percepcija pravednosti u podjeli kućanskih poslova i brige o djeci pozitivno povezana sa zadovoljstvom u braku (Brehm, 1992). Ovome u prilog ide i longitudinalno istraživanje van Yperena i Buunka (1990), koji su našli slab, ali stabilan utjecaj jednakosti na zadovoljstvo vezom. Njihov je zaključak da nezadovoljstvo proizlazi iz nejednakosti, a ne obrnuto. Vlastita percepcija relativnog odnosa ulaganja i dobitaka u vezi često nije recipročna s partnerovom. Ljudi obično precjenjuju svoje uloge, a potcjenjuju ili čak zanemaruju uloge svog partnera. Ross i Sicolý (1979) su proveli istraživanje kojim su ispitali pojavu egocentrične pristranosti (engl. *egocentric bias*). Egocentrična pristranost može negativno djelovati na vezu jer ako oba partnera sebi daju veće priznanje nego što objektivno zaslužuju, u partnerskom odnosu može doći do sukoba i nerazumijevanja.

Teorija afektivne vezanosti/privrženost

Teorija afektivne vezanosti se još zove i teorija privrženosti a temelji se na Bowlbyevim istraživanjima o povezanosti između djeteta i roditelja u ranom razdoblju socijalizacije, prema kojima priroda prve bliske veze determinira djetetov interni model za stvaranje idućih bliskih veza (Pennington, 1997). Mary Ainsworth je 1978. god. (prema Obradović i Čudina-Obradović, 1998) vezanost klasificirala u tri kategorije: sigurna (kada roditelji dosljedno i s pažnjom reagiraju na djetetove potrebe), nesigurna anksiozno/ambivalentna (nedosljedno roditeljsko zadovoljavanje djetetovih potreba, zbog čega dijete istodobno i želi roditelja i pruža mu otpor) i nesigurna anksiozno /izbjegavajuća (kada roditelji ne zadovoljavaju djetetove potrebe, a dijete izbjegava kontakt).

Hazan i Shaver (1994, prema Karney i Bradbury, 1995) primijenili su navedenu klasifikaciju na odnose odraslih i pokazali da se zaista može govoriti o zadržavanju oblika afektivne vezanosti izgrađenog u ranom djetinjstvu i u partnerskim vezama u odrasloj dobi.

Bihevioristička teorija

Bihevioristička teorija izrasta iz teorije Thibauta i Kelleya ali se orijentira isključivo na interakcije bračnih partnera. Bračna kvaliteta je prema njoj posljedica „nagrađivanja i kažnjavanja“ bračnih partnera tokom dužeg

vremenskog razdoblja. Drugim riječima, pozitivne interakcije će dovesti do pozitivnih osjećaja u braku i atribuiranja koje poboljšava te odnose. Nedostatak ove teorije je što ne uzima širi socijalni kontekst (Obradović i Čudina-Obradović, 1998). Kojom god teorijom pokušali objasniti bračno zadovoljstvo i bračnu kvalitetu činjenica je da njihov nedostatak ili manjak postaje riziko faktor u bračnoj nestabilnosti.

Šta čini, šta je neophodno za dobar/uspješan brak (naše istraživanje)

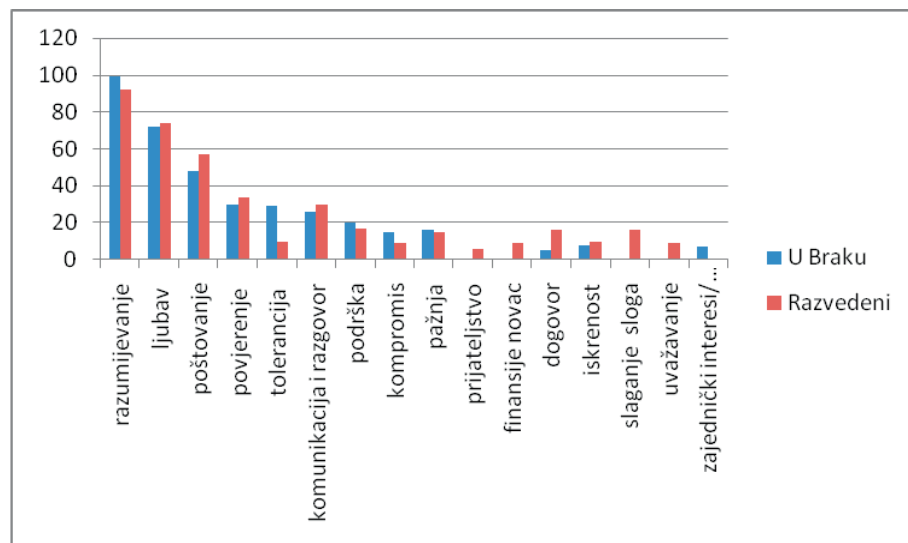
Za ispitivanje ove varijable u našem upitniku smo postavili pitanje otvorenog tipa „šta je, po vama, neophodno/ključno za dobar/uspješan brak?“ Obje skupine ispitanika (i razvedeni i učesnici u braku) imaju slične stavove te su navodili po nekoliko, opet individualnih ili relacijskih kvaliteta koje smatraju ključnim za dobar/uspješan brak, počevši s razumijevanjem (razvedeni 46%, nerazvedeni 59.2%) kao najvažnijom kvalitetom za dobar/uspješan brak, pa onda ljubav (razvedeni 37.1%, nerazvedeni 43.1%), poštovanje (razvedeni 28.6%, nerazvedeni 28.7%) povjerenje (razvedeni 17%, nerazvedeni 17.9%), tolerancija (razvedeni 5%, nerazvedeni 17.3%), komunikacijske vještine i sposobnosti (razvedeni 15%, nerazvedeni 15.5%) i slično, što tabelarno i grafikonski prikazujemo u narednom dijelu.

Tabela 15. Šta je potrebno za dobar/uspješan brak obje skupine (N= 366).

Šta je potrebno za dobar/uspješan brak	U braku		Razvedeni	
	N=167	%	N=199	%
Razumijevanje	99	59.2	92	46.2
Ljubav	72	43.1	74	37.1
Poštovanje	48	28.7	57	28.6
Povjerenje	30	17.9	34	17.0
Tolerancija	29	17.3	10	5.0
Komunikacija i razgovor	26	15.5	30	15.0
Podrška	20	11.9	17	8.5
Kompromis	15	8.9	9	4.5

Pažnja	16	9.5	15	7.5
Prijateljstvo			6	3.0
Finansije/ novac			9	4.5
Dogovor	5	2.9	16	8.0
Iskrenost	8	4.7	10	5.0
Slaganje/sloga			16	8.0
Uvažavanje			9	4.5
Zajednički interesi/ciljevi	7	4.1		

Radi bolje preglednosti navode „šta je neophodno za dobar/uspješan brak“ koje smo prikazali u gornjoj tabeli također grafikonski prikazujemo u narednom dijelu.

Grafikon 6: Šta čini, šta je potrebno/neophodno za dobar/uspješan brak

Iz gornje tabele i grafikona može se vidjeti da su razumijevanje, ljubav, poštovanje, povjerenje, tolerancija, komunikacija, razgovor i podrška najčešće navođene neophodne komponente dobrog/uspješnog braka. Male su razlike u navodima razvedenih i nerazvedenih ispitanika (razvedeni su frekventnije naveli ljubav, poštovanje, povjerenje i komunikaci-

ja/razgovor a nerazvedeni razumijevanje, tolerancija, podrška i kompromis. Zanimljivo je primijetiti da su razvedeni učesnici naveli prijateljstvo, novac/finansije i uvažavanje kao komponente potrebne za dobar brak a nerazvedeni nisu.

Zajednički interesi i ciljevi su bitan faktor za brak kod osoba u braku dok razvedeni to nisu nikako naveli. Od posebnog značaja i važnosti je činjenica da je malo navoda koji su u vezi sa relacijskim faktorima kao što su kompatibilnost, rad na vezi, fizička privlačnost, seks, strast i kultura međusobnog ophođenja u obje skupine. Zanimljivo je primijetiti, da među često navedenim faktorima/kvalitetama neophodnim/potrebnim za dobar/uspješan brak naši ipitanici nisu spominjali rad na sebi niti rad na odnosu/vezi/braku. To nam govori o pogrešnim stavovima o braku kao nečemu što ili je ili nije, postoji i opstaje ali ne samo po sebi, što je pogrešno. Upravo su kvalitete rada na sebi (usvajanja novih vještina i sposobnosti) kao i rada i ulaganja u brak/odnos pa i partnera/partnericu, upravo te koje pospješuju i poboljšavaju brak/odnos a samim tim umanjuju šanse za razvod.

Mala i možda ne toliko značajna potpora ovog stava se da nazrijeti upravo u ovim rijetkim navodima. Iz gornje tabele možemo vidjeti da su razvedeni ispitanici naveli ravnopravan odnos, brigu o drugom/njegovim/njenim osjećanjima, emocionalna prisutnost, nesebičnost, međusobna ugađanja i posvećivanje/odvajanje vremena za partnera/partnericu što ukazuje na važnost ovih kvaliteta u bračnoj kvaliteti i stabilnosti gdje je njihovo odsustvo faktor rizika pa čak i povod ili razlog traženja razvoda braka.

Uspješan, dobar brak, onaj koji će pozitivno djelovati na zadovoljstvo životom općenito, kao i na fizičko i mentalno zdravlje supružnika, zahtijeva rad i trud, njegovanje ljubaznosti, pažnje, nesebičnosti, dobrote, reciprocitet, aktivnost i agilnost, a ne pasivnost i lijenost manifestirane kroz čekanje da se nešto desi, da se stvari same riješe, poprave, okrivljavanje drugog, puštanje i promatranje kako ide u krivom smjeru. Sve to zahtijeva jednu vrstu zrelosti, ličnost koja je spremna da uloži u sebe, da riješi svoje lične poteškoće i probleme u vidu ličnih nedostataka, lošeg ponašanja i nedostatka novih vještina. Vještine komunikacije, emocionalnog dijeljenja, ekspresije emocija, suočavanja sa stresom, konfliktom, vještine nošenja sa traumama (psihološkim problemima, stresom, gubicima, teškoćama, tranzicijama, bolestima) ne dolaze same od sebe, već zahtijevaju posvećenost i dugotrajan rad na sebi.

Zaključak

U objašnjenju i razumijevanju bračne kvalitete i stabilnosti (kao i percepciju dobrog/uspješnog braka razvedenih i osoba u braku) treba uzeti u obzir sve obrađene faktore bračne kvalitete/stabilnosti, njihovu međusobnu povezanost i interakciju. Kao što smo gore obrazložili, mnogi faktori kako individualni ili psihološki pa tako i socijalni djeluju na bračni i porodični sklad i ravnotežu (kao što i naše istraživanje potvrđuje). Porodicu i porodičnu sreću često narušavaju nerealna i(li) romantična očekivanja (bajkovita očekivanja vječite sreće i zadovoljstvo ili *living happily ever after*). Vječita sreća je bajka, nerealno romantično očekivanje daleko od stvarnosti te je tako treba i promatrati.

Da bi se postigao dobar/uspješan brak neophodno je biti u stanju razlučiti realnost i očekivanja te komunicirati sa bračnim drugom (pričati razgovarati više o onome o čemu se ne govori/ne priča, na šta nas niko ne priprema (šta sve brak sa sobom nosi) to jest bračnu *sociopsihološku ekologiju* (sve faktore koji čine brak).

Osim toga, dobar/uspješan brak zahtijeva konstantan kako *individualni* (učenje, rad na sebi, vještine, strategije suočavanja sa izazovima, problemima, roditeljstvo) tako i *uzajamni* rad, trud, učenje, ulaganje u partnerski/porodični odnos. Fokus dakle treba staviti na *uzajamnost* jer je brak zajednica između dvije osobe.

Pitanje je onda da li je moguće, unutar porodice, iskusiti sreću i zadovoljstvo? Odgovor je *da*, uz određenu pripremu (realna očekivanja) i konstantan rad (na sebi) i ulaganje u brak/porodicu i bračne/porodične odnose. Pod tim uvjetima je moguće živjeti „*uglavnom*” sretno do kraja bračnog života. Jer, kako kaže Dave W. „dobri brakovi se ne dešavaju ‘srećom’ niti su rezultat slučajnosti. Dobri brakovi su rezultat stalnog ulaganja vremena, obazrivosti, opraštanja, ljubavi, molitve, uzajamnog poštovanja i čvrste i jake posvećenosti supruga i supruge.“

Bibliografija:

- Alić, A. (2008). Relacije između obiteljskih odnosa i preferiranje vrijednosnih orijentacija. *Zbornik radova nastavnika Pedagoškog Fakulteta*, Pedagoški fakultet u Zenici, broj 6, 2008. ISSN1512 - 9195.
- Amato P. R. (2004). Tension between institutional and individual views of marriage. *Journal of Marriage and Family*. 2004;66:959-965

- Aronson, E., Wilson, T.D., & Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Babović, M., Pavlović O., Ginić K., Karađinović N., (2013), *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH*. Sarajevo, Agencija za ravnopravnost spolova BiH.
- Begović N., (2008). Tendencije razvoda braka u Federaciji Bosne i Hercegovine od 1996. do 2007. godine. Referat podnesen na devetoj redovnoj sjednici Vijeća za fetve Islamske zajednice u BiH, održanoj u Sarajevu 13. novembra 2008. godine.
- Benin, M. H., & Agostinelli, J. (1988). Husbands' and wives' satisfaction with the division of labor. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 349-361.
- Beridan I. (1997). *Porodica i rat: Socijalne funkcije porodice u ratu*. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka.
- Berscheid, E., & Reis, H.T. (1998). Attraction and close relationships. U D.T. Gilbert, S.T. Fiske, i G.Lindzey (Ur), *The handbook of social psychology* (4th ed. Vol.2, pp.193-281): New York: McGraw-Hill.
- Bird G. V. Mellvill K. (1994) *Family and Intimate realtionships*. New York, McGraw and Hill.
- Bramlett, M.D., & Mosher, W.D. (2002). *Cohabitation, marriage, divorce, and remarriage in the United States. Vital health statistics, Series 23, Number 2*. Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics.
- Brehm, S.S. (1992). *Intimate relationships*. New York: McGraw-Hill.
- Buss, D.M. i sur. (1990). International Preferences in Selecting Mates: A Study of 37 Cultures. *Journal of cross-cultural psychology*, 21, 1, 5-47.
- Cherlin A. J. (2004). The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66:848-861.
- Cherlin A. J. (2009). *The marriage-go-round: The state of marriage and the family in America today*. Knopf; New York.
- Čudina-Obradovic M, Obrdović J.,(2006); *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing tehnička knjiga, Zagreb.
- Redžepagić-Dizdarević J., (2008). *Psihologija svakodnevnih problema*, Avaz-roto press, Sarajevo.
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- FZZ, Federalni Zavod Za Statistiku 2015.
- Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*, Zagreb: Naprijed.
- Haag P., (2011). *Brak Strogo povjerljivo: Postromantično doba žena koje neumorno rade, djece koja žive kao kraljevi, seksualno prikraćenih supružnika i buntovnih parova koji mjenjaju pravila*, Zagreb, 2011.

- Habul U., (2000). Institut razvoda braka u savremenim uslovima sa posebnim osvrtom na domaće pravo. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet. Haverić, 2000;
- Homans, G. C. (1961). *Social Behavior*. New York: Harcourt Brace and World.
- Huston, T.L., Caughlin, J.P., Houts, R.M., Smith, S.E., & George, L.J. (2001). The connubial crucible: Newlywed years as predictors of marital delight, distress, and divorce. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 237-252.
- Karney, B.R., & Bradbury, T. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method, and research. *Psychological Bulletin*, 118, 3-34.
- Lee, J. A. (1988). Love styles. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The psychology of love* (pp. 38-67). New Haven, CT: Yale University Press.
- Letić N., Ivanović B., (2012). Istraživanje o iskustvima mladih u Bosni i Hercegovini vezanim za različite oblike nasilja i trauma u djetinjstvu. Banjaluka, Kinderpostzegels i IN fondacija.
- Levinger, G. (1965). Marital cohesiveness and dissolution: An integrative review. *Journal of Marriage and the Family*, 27, 19-28.
- Levinger, G. (1976). A social psychological perspective on marital dissolution. *Journal of Social Issues*, 32 (1), 21-47.
- Marsh I., Keating M., Punch S., and Harden J. (2009). *Sociology: Making sense of society*, Longman.
- Michaels, J. W., Acock, A. C., & Edwards, J. N. (1986). Social exchange and equity determinants of relationship commitment. *Journal of Social and Personal Relationships*. 3, 161 175.
- Mladenović, M. (1987). *Osnovi sociologije porodice*, Beograd: Savremena administracija.
- Murdock, G.P., (1949), *Social structure*. The MacMillan Company, New York.
- Pašalić-Kreso (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*, Sarajevo, Filozofski fakultet Sarajevo
- Pennington, D. C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*, Naklada Slap, Zagreb.
- Pinsof, William M. i Lebow., (2005); *Family Psychology: The Art of the Science* (Oxford Textbooks in Clinical Psychology), Oxford, Oxford university press.
- Ross, C.E. (1991). Marriage and the sense of control. *Journal of Marriage and Family*, 53(4), 831-839.
- Rusbult, C.E. (1983). A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in hetero-

sexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), 101-117.

- Ross, M., & Sicolý, F. (1979). Egocentric biases in availability and attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 322-336.
- Silajdžić, A. (1973). *Razvojne tendencije naše porodice s posebnim osvrtom na sudsku brakorazvodnu praksu*, Sarajevo, Svjetlost.
- Sternberg, R. J. (1986). *A triangular theory of love*. *Psychological Review*, 93, 119-135.
- Trstenjak, A. (1991). *Stara i nova slika obitelji*. Đakovo: Biskupski ordinarijat.
- Tuites, A. H., & Tuites, D. E. (1986). Equality in male/female relationships. *Individual Psychology*, 42, 191-200.
- Walster, E. H., Walster, G. W., & Berscheid, E. (1978). *Equity: Theory and research*. Boston, Allyn & Bacon.
- Van Yperen, N. W., & Buunk, B. P. (1990). *A longitudinal study of equity and satisfaction in intimate relationships*. *European Journal of Social Psychology*, 20, 287-309.
- Zajonc, R. B. (1968) Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9, 1-27.

Frekventnost bračnih problema u BiH i uloga IZ i društva u njihovoj prevenciji

Bračni problemi

Poznati hrvatski psiholog Zvonarević (1985) navodi izjavu pjesnika lorda Byrona o braku: *Lakše je umrijeti za ženu koju volimo, nego s njome živjeti!*

Ovim nam je naglasio da brak za mlade ljude, umjesto sreće i nade, postaje često izvor razočarenja. „Umjesto očekivane sreće bez kraja i konca, jedan ili oba bračna partnera doživljavaju brak kao dosadu bez kraja i konca, još tome nerijetko začinjenu svađama i razmiricama.“ (Zvonarević, 1985: 450) Za tako veliki nesklad između očekivanja i stvarnosti razlozi su često psihološke prirode i to: nerealna očekivanja, problemi vjernosti i ljubomore, seksualni odnos i bračne razmirice. Navest ćemo neke definicije bračnih problema.

Bračni problem predstavlja „sukob različitih mišljenja bračnih partnera, njihova doživljavanja i tumačenja bračne stvarnosti. To je borba mišljenja, iznošenje različitih doživljavanja i zastupanje različitih tumačenja unutar svakodnevnog bračnog života“. (Brajša, 1998: 193)

Prema Rešidiju i Hulejfi, bračni problem jeste „sukob različitih mišljenja bračnih partnera o pojedinim pitanjima koja se tiču jednog od njih dvoje ili oboje što izaziva negativan emotivni naboj ili osvetničko ponašanje i negativno razmišljanje o problemu“. (Er-Rešidi i El-Hulejfi, 1997: 171)

I jedna i druga definicija definiraju problem kao posljedicu različitog pristupa nekom događaju u vezi s brakom. Često nastaje u vezi s različitim očekivanjima partnerova reagiranja uz međusobno neprepoznavanje trenutačnih potreba i želja. Javlja se na svim područjima bračnog

života. Nije važno jesu li to krupne stvari ili sitnice. Problemi i sukobi u brakovima su česti a uzroci su im vrlo različiti - od jednostavnih problema, kao npr. ko će skuhati ručak, do ozbiljnih, kao što su preljuba ili prekomjerno konzumiranje alkohola. „Intenzitet i trajanje sukoba mijenja se i ovisi o sadržaju ili predmetu sukoba. Sukob može trajati nekoliko minuta ili nekoliko dana, a u krajnjim slučajevima završava razvodom.“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Bračni problemi su sastavni dio skoro svakog braka i ne postoji brak bez bračnih sukoba i nesuglasica. Bračnih problema imao je i Vjerovjesnik, s.a.v.s. Brojni su hadisi i predaje koje to potvrđuju. Poslanik, s.a.v.s., je imao nesporazuma sa svojim suprugama kao i one sa njim. Sukob mišljenja, ljutnja, eksplozivnost posebno mladih žena, ljubomora, pogrešno tumačenje određenih postupaka djelimično su bili i odlika Poslanikovog bračnog života. Time nam je dokazao da je i on samo čovjek i da njegove supruge nisu svete. Obično bi se u takvim trenucima odvojili jedni od drugih dok ne shvate greške a potom nastavili živjeti. Zabilježeno je da Poslanik, alejhi-s-selam, nikad svoje supruge nije pokušao udariti nečim, niti im zaprijetiti. (nije bilo porodičnog nasilja). Čak se, u bračnoj zajednici sa više žena, odnosio prema svakoj u skladu sa njenim temperamentom i svaku je učinio zadovoljnom. Bio je uzor ponašanja pravog muža, oca, komšije, prijatelja!

Frekventnost bračnih problema među bračnim partnerima

Zadatak našeg istraživanja bio je:

1. Ispitati i utvrditi frekventnost bračnih problema među bračnim partnerima u BiH;
2. Ustanoviti i utvrditi najčešće uzroke i manifestacije bračnih problema u BiH;
3. Ispitati i utvrditi najčešće vrste (vidove) bračnih problema;
4. Ispitati procenat razvoda na nivou Federacije BiH;
5. Ispitati procenat razvoda bošnjačke etničke pripadnosti na nivou Federacije BiH.

Hipoteza

Pretpostavljamo da su različiti vidovi bračnih problema prisutni u brakovima u Bosni i Hercegovini i da društvo ulaže ogromne napore u njihovom prevazilaženju putem nadležnih organizacija sistema, nevladinih organizacija i vjerskih institucija.

Pothipoteze istraživanja

1. Pretpostavlja se da je frekventnost bračnih problema među bračnim partnerima u BiH visoka, odnosno, u porastu je;
2. Pretpostavljamo da su uzroci bračnih problema među bračnim parovima u BiH brojni i da su njihove manifestacije različite;
3. Pretpostavljamo da su vrste bračnih problema u brakovima u BiH različite i brojne;

U radu su korištene: metoda teorijske analize, servej metoda, historijska metoda, komparativna metoda i statistička metoda. Od istraživačkih tehnika korištene su: tehnika anketiranja, tehnika skaliranja, tehnika proučavanja dokumentacije. Od instrumenata u istraživanju korišteni su: anketni upitnik za bračne parove (DAS) prilagođen za potrebe našeg istraživanja; anketni upitnik za mlade (studente razredne nastave, pedagogije-psihologije i predškolskog odgoja) za ispitivanje stavova o braku i bračnim problemima; anketni upitnik za stručnjake koji se bave rješavanjem bračnih problema za ispitivanje stavova (pedagozi, psiholozi, socijalni radnici i vjerski službenici). Uzorak istraživanja sačinjavali su: 215 ispitanika bračnih partnera, 198 ispitanika mladih (studenata razredne nastave, pedagogije-psihologije i predškolskog odgoja) i 108 ispitanika stručnjaka (78 pedagoga, 10 psihologa, 10 socijalnih radnika i 10 vjerskih službenika), ukupno 521 ispitanik.

Frekventnost bračnih problema među bračnim partnerima

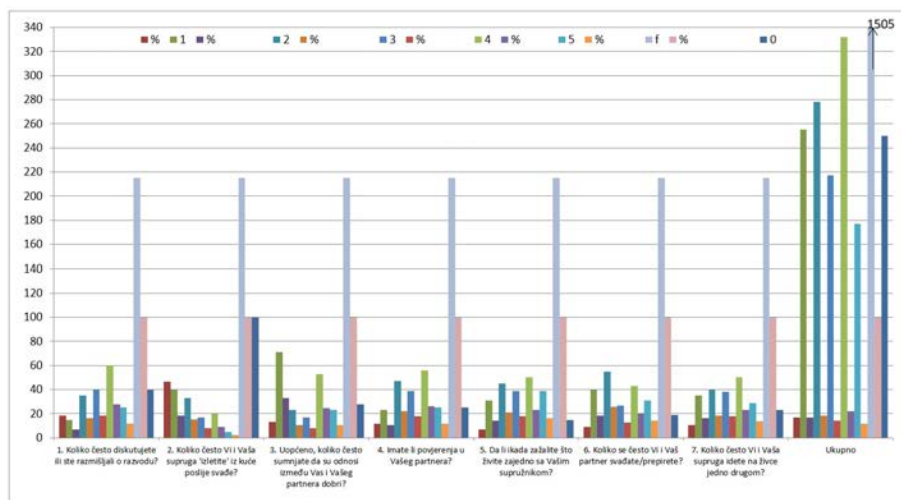
Prvi zadatak našeg istraživanja bio je ispitati i utvrditi koliko su bračni problemi česti među bračnim partnerima sa kojima je vršeno ispitivanje. Ispitanici su se izjašnjavali na šestostepenoj skali gdje su trebali zakružiti broj koji je u skladu sa prisustvom, odnosno odsustvom bračnih problema, gdje brojevi na skali znače da se bračni problemi u njihovom braku pojavljuju:

0	Nikad
1	Rijetko
2	Povremeno
3	Češće da nego ne
4	Vrlo često
5	Stalno

Rezultati su predstavljeni u tabeli 1 i na grafikonu 1.

Tabela 1. Frekventnost bračnih problema među bračnim partnerima

	0	%	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	f	%
1. Koliko često diskutirate ili ste razmišljali o razvodu?	40	18,60	15	6,97	35	16,27	40	18,6	60	27,9	25	11,63	215	100
2. Koliko često Vi i Vaša supru- ga 'izletite' iz kuće poslije svade?	100	46,51	40	18,6	33	15,35	17	7,9	20	9,3	5	2,32	215	100
3. Uopćeno, koliko često sumnjate da su odnosi između Vas i Vašeg part- nera dobri?	28	13,02	71	33,02	23	10,7	17	7,9	53	24,65	23	10,7	215	100
4. Imate li pov- jerenja u Vašeg partnera?	25	11,63	23	10,7	47	21,86	39	18,14	56	26,04	25	11,63	215	100
5. Da li ikada zažalite što živite zajedno s Vašim su- pružnikom?	15	6,97	31	14,41	45	20,93	39	18,14	50	23,25	39	16,27	215	100
6. Koliko se često Vi i Vaš partner svadate/ prepirete?	19	8,83	40	18,6	55	25,58	27	12,56	43	20	31	14,41	215	100
7. Koliko često Vi i Vaša supru- ga idete na živce jedno drugom?	23	10,7	35	16,27	40	18,6	38	17,67	50	23,25	29	13,49	215	100
Ukupno	250	16,61	255	16,94	278	18,47	217	14,42	332	22,05	177	11,49	1505	100

Grafikon 1. Frekventnost bračnih problema među bračnim partnerima

Oko 57 % ispitanika razmišljalo je o razvodu braka, oko 20 % ispitanika dosada je često napuštalo kuću, oko 44 % ispitanika sumnja u kvalitet braka, kod 44% ispitanika poljuljano je pitanje poverjenja u bračnog druga, oko 57% ispitanika žalilo je dosada što živi sa svojim supružnikom, kod 58% njih prisutna je vrlo često ili stalno griža savjesti zbog zajedničkog života, svađe su vrlo česte ili stalne kod 47% ispitanika, svega 10,70 % ispitanika se izjasnilo da „ne idu na živce jedno drugome“, kod 89 % ispitanika prisutna je netrpeljivost prema bračnom partneru. Ovo nas navodi na zaključak da su neslaganja u braku naših ispitanika prisutna i da mlade treba na vrijeme pripremiti za brak i odgovorno roditeljstvo, treba kod njih razvijati komunikacijske vještine, educirati ih za konstruktivne svađe i racionalno rješavanje konflikata, za nošenje sa bračnim problemima i za njihovo prevazilaženje. Prva pretpostavka koja je glasila da je frekventnost bračnih problema među bračnim parovima u Bosni i Hercegovini visoka, odnosno u porastu, u potpunosti je potvrđena. Svega 16,61 % ispitanika u ukupnom uzorku se izjasnilo da nisu nikad imali bračnih problema.

Najčešći uzroci bračnih problema među bračnim parovima u BiH

Drugi zadatak našeg istraživanja bio je ustanoviti i utvrditi najčešće vi-dove i uzroke bračnih problema među bračnim parovima u Bosni i Her-cegovini.

Ispitanici su se izjašnjavali na šestostepenoj skali gdje su uz navedene tvrdnje trebali označiti približni stepen slaganja, odnosno neslaganja sa bračnim partnerom-partnerkom zaokruživanjem jednog od brojeva:

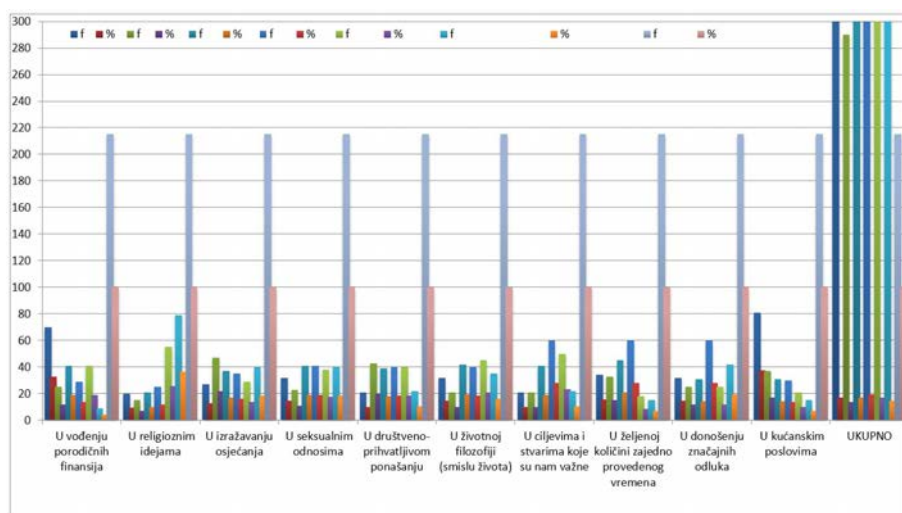
0 =	Nikad se ne slažemo
1 =	Gotovo nikad se ne slažemo
2 =	Često se ne slažemo
3 =	Povremeno se slažemo
4 =	Gotovo uvijek se slažemo
5 =	Uvijek se slažemo

Odgovori ispitanika predstavljeni su u tabeli 2 i na grafikonu 2.

Tabela 2. Slaganje, odnosno neslaganje partnera

Pitanja	0		1		2		3		4		5		Ukupno		x̄
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
1. U vođenju po- rođičnih finan- sija	70	32,55	25	11,63	41	19,07	29	13,48	41	19,07	9	4,18	215	100	1,87
2. U religioznim idejama	20	9,30	15	6,97	21	9,77	25	11,63	55	25,58	79	36,74	215	100	3,47
3. U izražavanju osjećanja	27	12,55	47	21,86	37	17,20	35	16,27	29	13,48	40	18,60	215	100	2,52
4. U seksualnim odnosima	32	14,88	23	10,70	41	19,07	41	19,07	38	17,67	40	18,60	215	100	2,70
5. U društveno prihvatljivom ponašanju	21	9,77	43	20	39	18,14	40	18,60	40	18,60	22	10,23	215	100	2,38
6. U životnoj filozofiji (smislu života)	32	14,88	21	9,77	42	19,53	40	18,60	45	20,93	35	16,27	215	100	2,70
7. U ciljevima i stvarima koje su nam važne	21	9,77	21	9,77	41	19,07	60	27,90	50	23,25	22	10,23	215	100	2,76

8. U željenoj količini zajedno provedenog vremena	34	15,81	33	15,35	45	20,93	60	27,90	18	8,37	15	6,97	215	100	2,09
9. U donošenju značajnih odluka	32	14,88	25	11,63	31	14,41	60	27,90	25	11,63	42	19,53	215	100	2,68
10. U kućanskim poslovima	81	37,67	37	17,20	31	14,41	30	13,95	21	9,77	15	6,97	215	100	1,62
UKUPNO	370	17,20	290	13,48	369	17,16	420	19,53	362	16,83	319	14,84	215	100	2,48

Grafikon 2. Slaganje, odnosno neslaganje partnera

Najčešći uzroci bračnih problema su u neslaganju partnera u pogledu porodičnih finansija i donošenja drugih važnih životnih odluka. Tako 64 % ispitanika ima problema u braku zbog finansija, u pogledu izražavanja osjećanja ne slaže se oko 50 % ispitanika, oko 53 % ispitanika imaju problema u braku zbog neslaganja u seksualnim odnosima, stepen slaganja u pogledu društveno prihvatljivog ponašanja također je nizak, oko 44 % nailazi na neslaganja s partnerom u životnoj filozofiji, neslaganja su visoka kod 20 % ispitanika po pitanju slaganja, odnosno neslaganja s partnerom u ciljevima i stvarima koje su u životu važne, više od 50 % ispitanika se nikada ili rijetko slažu u željenoj količini zajedno provedenog vremena, oko 40 % se nikad, rijetko i često ne slažu u pogledu donošenja

značajnih odluka s partnerom. Najjača su neslaganja bračnih partnera u pogledu obavljanja kućnih poslova, gdje ih oko 70 % ima bračne probleme zbog neslaganja. Najjača slaganja partnera su u religijskim idejama, gdje se oko 74 % njih izjasnilo da se slažu. Neslaganja su jako visoka (70 %) u interesima i aktivnostima slobodnog vremena, po pitanju načina odmaranja i rekreacije. Neslaganja su vrlo česta u odnosu prema roditeljima i rođacima (prisutna su kod blizu 60 % ispitanika), prema prijateljima, gdje se 27 % ispitanika često ili uvijek slažu po ovom pitanju, u odnosu prema djeci i njihovom odgoju, gdje se uvijek slažu svega 8,37 % ispitanika.

Prema mišljenju stručnjaka, najčešći uzroci bračnih problema su neslaganja među partnerima, seksualno neslaganje, zapostavljanje bračnog partnera, konflikti, miješanje rodbine u život, materijalne i stambene poteškoće i dr. Ovim je potvrđena naša druga pretpostavka da su uzroci bračnih problema različiti i brojni. Najčešće su to neslaganja po različitim životnim pitanjima, seksualno neslaganje, zapostavljanje i konflikti.

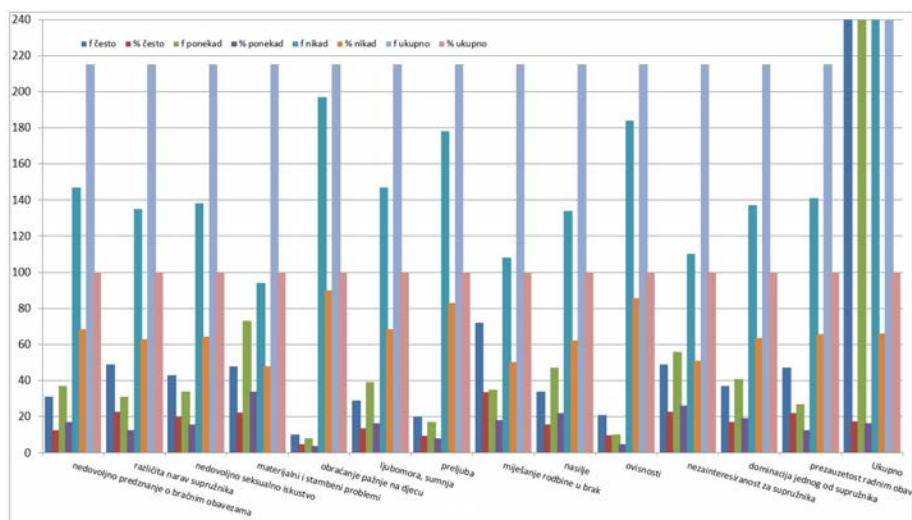
Najčešće vrste bračnih problema

Jedan od zadataka našeg istraživanja bio je ispitati i utvrditi koje su najčešće vrste (vidovi) bračnih problema. Da bismo ovo ustanovili, tražili smo od ispitanika (bračnih partnera) koje smo anketirali da nam se izjave o ovom pitanju, a isto smo tražili i od stručnjaka koji se u svome svakodnevnom radu bave ovim pitanjima (pedagoga, psihologa, socijalnih radnika i vjerskih službenika). Rezultate do kojih smo došli predstavili smo u tabelama 3 i 4, kao i na grafikonima 3 i 4.

Tabela 3. Najčešće vrste bračnih problema (ispitanici bračni parovi)

Vrsta bračnog problema	Često		Ponekad		Nikad		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Nedovoljno predznanje o bračnim obavezama	31	12,65	37	17,20	147	68,37	215	100
2. Različita narav supružnika	49	22,79	31	12,65	135	62,79	215	100
3. Nedovoljno seksualno iskustvo	43	20	34	15,81	138	64,18	215	100

4. Materijalni i stambeni problemi	48	22,32	73	33,95	94	47,72	215	100
5. Obraćanje pažnje na djecu	10	4,65	8	3,72	197	89,76	215	100
6. Ljubomora, sumnja	29	13,49	39	16,27	147	68,37	215	100
7. Preljuba	20	9,30	17	7,91	178	82,79	215	100
8. Miješanje rodbine u brak	72	33,49	35	18,14	108	50,23	215	100
9. Nasilje	34	15,81	47	21,86	134	62,32	215	100
10. Ovisnosti	21	9,77	10	4,65	184	85,58	215	100
11. Nezainteresiranost za suprugu	49	22,79	56	26,05	110	51,16	215	100
12. Dominacija jednog od supružnika	37	17,20	41	19,07	137	63,72	215	100
13. Prezauzetost radnim obavezama	47	21,86	27	12,56	141	65,58	215	100
Ukupno	490	17,53	455	16,28	1850	66,18	2795	100

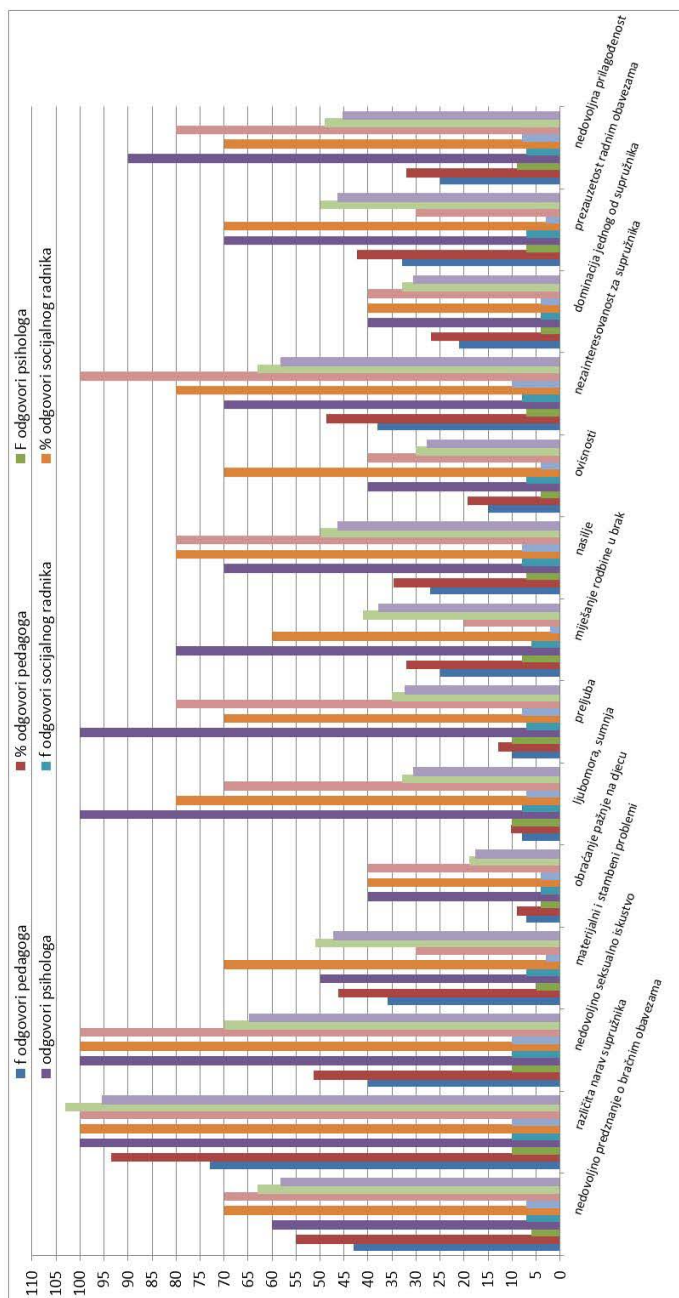
Grafikon 3. Prisutnost bračnih problema prema izjavama bračnih parova

Najčešći vidovi bračnih problema prema izjavama bračnih partnera su: ekonomski problemi, nezainteresiranost za supružnika, miješanje rodbine u bračni život, nasilje, različita narav supružnika, neobraćanje pažnje i razlike u odgoju djece, ovisnost i preljub. Na osnovu analize možemo zaključiti da je naša treća hipoteza kojom smo pretpostavili da se bračni parovi susreću sa različitim i brojnim bračnim problemima u potpunosti potvrđena.

U tabeli 4 i na grafikonu 4 predstavili smo odgovore stručnjaka koji se bave rješavanjem bračnih problema (pedagoga, psihologa, socijalnih radnika i vjerskih službenika).

Tabela 4. Najčešći vidovi (vrste) bračnih problema (odgovori stručnjaka)

Vrsta bračnog problema	Odgovori pedagoga (N = 78)		Odgovori psihologa (N = 10)		Odgovori socijalnih radnika (N = 10)		Odgovori vjerskih službenika (N = 10)		UKUPNO (N = 108)	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. Nedovoljno predznanje o bračnim obavezama	43	55,13	6	60	7	70	7	70	63	58,33
2. Različit narav supružnika	73	93,59	10	100	10	100	10	100	103	95,37
3. Nedovoljno seksualno iskustvo	40	51,28	10	100	10	100	10	100	70	64,81
4. Materijalni i stambeni problemi	36	46,15	5	50	7	70	3	30	51	47,22
5. Obračanje pažnje na djecu	7	8,97	4	40	4	40	4	40	19	17,59
6. Ljubomora, sumnja	8	10,25	10	100	8	80	7	70	33	30,55
7. Preljuba	10	12,82	10	100	7	70	8	80	35	32,40
8. Miješanje rodbine u brak	25	32,05	8	80	6	60	2	20	41	37,96
9. Nasilje	27	34,61	7	70	8	80	8	80	50	46,29
10. Ovisnosti	15	19,23	4	40	7	70	4	40	30	27,77
11. Nezainteresiranost za supružnika	38	48,72	7	70	8	80	10	100	63	58,33
12. Dominacija jednog od supružnika	21	26,92	4	40	4	40	4	40	33	30,55
13. Prezauzetost radnim obavezama	33	42,30	7	70	7	70	3	30	50	46,29
14. Nedovoljna prilagodbenost	25	32,05	9	90	7	70	8	80	49	45,37

Grafikon 4. Najčešći vidovi (vrste) bračnih problema (odgovori stručnjaka)

Prema izjavama stručnjaka na prvom su mjestu i najfrekventniji bračni problemi: različita narav supružnika, nedovoljno seksualno iskustvo, nedovoljno predznanje o bračnim obavezama, nezainteresiranost za supružnika, obraćanje pažnje na djecu i razlike u odgoju, ljubomora (sumnja), i dominacija jednog od supružnika.

Tendencije razvoda braka u Federaciji BiH u periodu 1996-2015. godina

Istraživanjem smo obuhvatili statističke podatke o razvedenim brakovima u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu od 1996. do 2015. godine. Izvori kojima smo se služili u prikupljanju podataka jesu statistički bilteni, godišnjaci i publikacije Federalnog zavoda za statistiku u Sarajevu. U demografiji razvoda braka korištena je mjera kojom se označava stopa divorcijaliteta (stopa razvoda braka) iz statističkih biltena Federalnog zavoda za statistiku, a to je broj razvedenih na 1000 sklopljenih brakova u određenoj godini. Pored toga, izračunavali smo i prosjeke za periode od nekoliko godina. Podaci koje smo preuzeli iz statističkih biltena, godišnjaka i publikacija opisani su deskriptivnom statistikom. Prilikom interpretacije rezultata koristili smo se tabelarnim i grafičkim prikazima rezultata.

Razvedeni brakovi u Federaciji

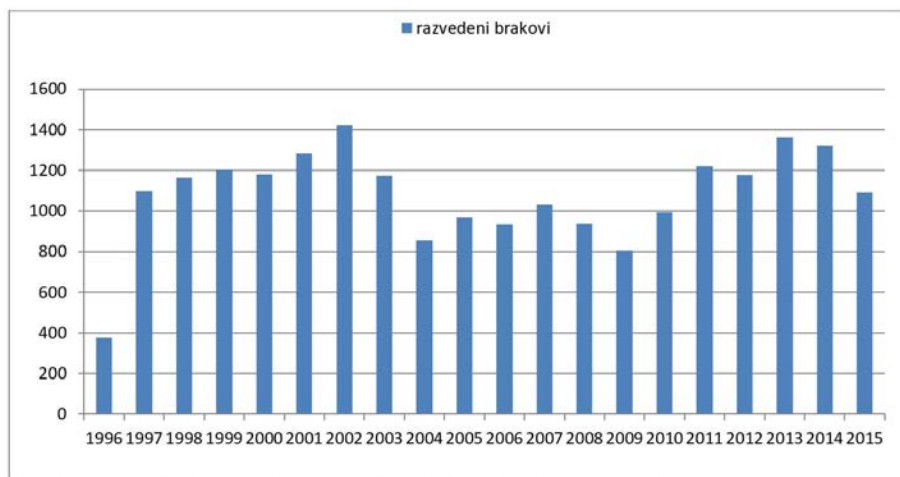
Tabela 5 sadrži podatke o broju sklopljenih i razvedenih brakova u periodu 1996-2015. godina. Podaci se odnose na cijeli teritorij Federacije BiH.

Tabela 5. Sklopljeni i razvedeni brakovi u FBiH u periodu 1996-2015.

Godina	Sklopljeni brakovi	Razvedeni brakovi	Na 1000 sklopljenih
1996	14692	378	25,7
1997	16061	1098	68,4
1998	14921	1163	77,9
1999	14285	1201	84,1
2000	13894	1180	84,9
2001	12758	1286	100,8
2002	12889	1424	110,5
2003	13102	1174	89,6

2004	13695	857	62,6
2005	13620	966	70,9
2006	13012	933	71,7
2007	14808	1031	69,6
2008	14909	938	62,9
2009	13670	805	58,8
2010	12988	994	76,5
2011	12589	1221	96,9
2012	12060	1176	97,5
2013	11381	1364	119,8
2014	11982	1321	110,2
2015	12749	1092	85,6

Na osnovu priloženih podataka u tabeli 5 možemo zaključiti da je u periodu od 1996. do 2015. godine došlo do relativnog porasta broja razvedenih brakova, tj. porasta u odnosu na broj sklopljenih brakova u ovom periodu. Naime, 1996. godine zabilježeno je 25,7 razvoda na 1000 sklopljenih brakova, a 2010. godine 76,5 razvoda na 1000 sklopljenih brakova (vidi grafikon 5). Međutim, tendencija rasta broja razvoda od 1996. do 2010. godine nije izražena pravolinijski. Naime, broj razvoda kontinuirano raste od 1996. godine - kada on iznosi 25,7 razvoda na 1000 sklopljenih brakova, do 2002. godine - kada on iznosi 110,5 razvoda na 1000 sklopljenih brakova. Potom broj razvoda opada 2003. godine - kada on iznosi 89,6, i 2004. godine - kada iznosi 62,6 na 1000 sklopljenih brakova. 2005. i 2006. godine prisutna je tendencija porasta broja razvedenih brakova (70,9, odnosno 71,7 razvoda na 1000 sklopljenih brakova). Broj razvoda 2007, 2008. i 2009. ponovo opada u odnosu na prethodnu godinu (69,6, 62,9 i 58,8 na 1000 sklopljenih brakova). Od 2010. do 2014. godine broj razvedenih brakova je u konstantnom porastu (76,5, 96,9, 97,5, 119,8 i 110,2 na 1000 sklopljenih brakova). U 2015. godini dolazi do blagog smanjenja broja razvedenih na 1000 sklopljenih brakova.

Grafikon 5. Tendencija rasta broja razvoda u Federaciji BiH u periodu od 1996. do 2015. godine

Načinili smo usporedbu navedenih podataka s onima iz 1991. godine. U ovoj predratnoj godini zabilježena su 44,3 razvoda na 1000 sklopljenih brakova na prostoru današnje Federacije BiH, odnosno 56,9 razvoda na 1000 zaključenih brakova na cijelom prostoru Republike Bosne i Hercegovine. Prosječan broj razvoda na 1000 sklopljenih brakova u periodu od 1996. do 2010. godine iznosio je 74,3. Jasno je da je u promatranom periodu (1996-2015) došlo do porasta broja razvoda u odnosu na 1991. godinu. Jedino je 1996. godine zabilježen manji broj razvoda (25,7) u odnosu na 1991. godinu, dok je u svim ostalim godinama registriran veći broj razvoda.

Razvedeni brakovi supružnika bošnjačke nacionalnosti u Federaciji BiH

Kretanje apsolutnog i relativnog broja razvedenih brakova u kojima su oba supružnika bošnjačke nacionalnosti u Federaciji BiH u periodu od 1998. do 2014. godine jeste: 889 razvoda (78,9 na 1000 sklopljenih brakova) 1998. godine, 846 razvoda (77,8 na 1000 sklopljenih brakova) 1999. godine, 899 razvoda (82,6 na 1000 sklopljenih brakova) 2000. godine, 1004 razvoda (100,8 na 1000 sklopljenih brakova) 2001. godine, 1082 razvoda (106,2 razvoda na 1000 sklopljenih brakova) 2002. godine, 924 ra-

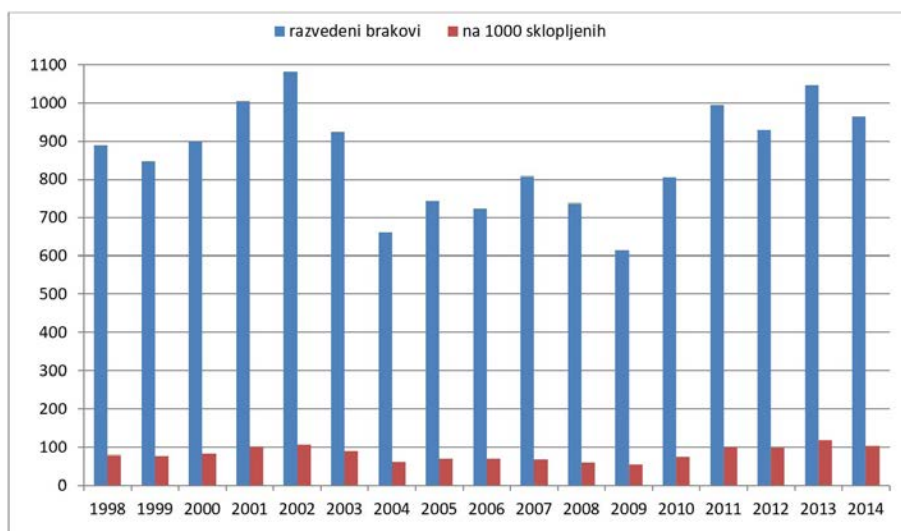
zvoda (89,7 na 1000 sklopljenih brakova) 2003. godine, 663 razvoda (61,2 na 1000 sklopljenih brakova) 2004. godine, 743 razvoda (69,2 na 1000 sklopljenih brakova) 2005. godine, 723 razvoda (69,3 na 1000 sklopljenih brakova), 808 razvoda (67,6 na 1000 sklopljenih brakova) 2007. godine, 738 razvoda (59,4 na 1000 sklopljenih brakova) 2008. godine, 614 razvoda (54,8 na 1000 sklopljenih brakova) 2009. godine, 806 razvoda (75,9 na 1000 sklopljenih brakova) 2010. godine, 994 razvoda (100,4 na 1000 sklopljenih brakova) 2011. godine, 929 razvoda (97,4 na 1000 sklopljenih brakova) 2012. godine, 1047 razvoda (116,7 na 1000 sklopljenih brakova) 2013. godine, i 965 razvoda (102,9 na 1000 sklopljenih brakova) 2014. godine.

Tabela 6. Razvedeni brakovi supružnika bošnjačke nacionalnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine

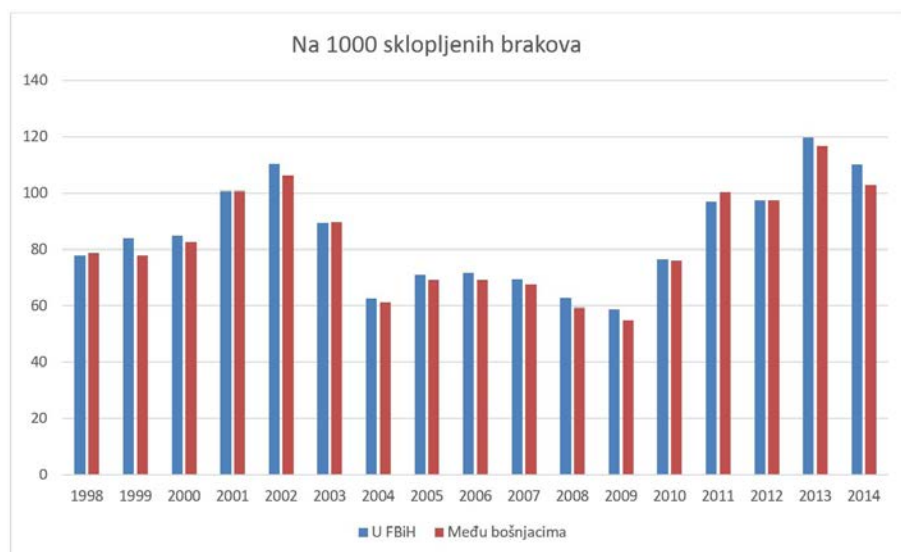
Godina	Razvedeni brakovi	Na 1000 sklopljenih
1998	889	78,9
1999	846	77,8
2000	899	82,6
2001	1004	100,8
2002	1082	106,2
2003	924	89,7
2004	663	61,2
2005	743	69,2
2006	723	69,3
2007	808	67,6
2008	738	59,4
2009	614	54,8
2010	806	75,9
2011	994	100,4
2012	929	97,4
2013	1047	116,7
2014	965	102,9

Prvo što možemo zaključiti nakon usporedbe navedenih podataka i onih koje smo naveli u prethodnom poglavlju ovoga rada jeste da od ukupnog broja razvoda braka u Federaciji BiH, u periodu od 1998. do 2007. godine, 76,5% otpada na razvode između supružnika bošnjačke nacionalnosti.

Otuda i stope divorcijaliteta koje se odnose na razvode supružnika Bošnjaka veoma malo odstupaju od stopa divorcijaliteta koje se odnose na ukupan broj razvoda. To odstupanje 1998. godine iznosi svega 1 razvod na 1000 sklopljenih brakova, a 2007. godine svega 2 razvoda (vidi grafikon 6)

Grafikon 6. Odnos broja razvoda na 1000 sklopljenih brakova supružnika bošnjačke nacionalnosti u odnosu na ukupan broj razvoda na 1000 sklopljenih brakova u Federaciji BiH u periodu od 1998. do 2014. godine.

Ustanovili smo da prosječan broj razvoda na 1000 sklopljenih brakova u Federaciji BiH, u naznačenom periodu, iznosi 82,3, dok prosječan broj razvoda brakova supružnika bošnjačke etničke pripadnosti u istom periodu iznosi 80,33. U periodu 1998-2007. godina povećan je broj razvoda u odnosu na predratnu 1991. godinu, i to za 38 razvoda na 1000 sklopljenih brakova. S obzirom na veoma malo odstupanje broja razvoda kod Bošnjaka u periodu 1998-2014. godina u odnosu na ukupan broj razvoda u Federaciji BiH, gotovo sa sigurnošću možemo tvrditi da je i kod Bošnjaka u naznačenom periodu prisutno povećanje broja razvoda u odnosu na 1991. godinu.

Iz navedenih podataka vidimo da je procenat razvoda brakova u konstantnom porastu. Razvodu braka prethode bračni problemi i nesuglasice. Bračnim problemima i nesuglasicama prethode uzroci.

Sažetak

- Rezultati istraživanja su pokazali sljedeće:
- Frekventnost bračnih problema među bračnim parovima u Bosni i Hercegovini je visoka, odnosno u porastu je;
- Uzroci bračnih problema su različiti i brojni. Najčešće su to neslaganja po različitim životnim pitanjima, seksualna neslaganja, zapostavljanja i konflikti među supružnicima;
- Najčešći vidovi bračnih problema su: ekonomski problemi, nezainteresiranost za supružnika, miješanje rodbine u bračni život, nasilje, različita narav supružnika, obraćanje pažnje i razlike u odgoju djece, ovisnost, preljub, nedovoljno seksualno iskustvo, nedovoljno predznanje o bračnim obavezama, dominacija jednog od supružnika i ljubomora;
- Bračni problemi su učestaliji u Bosni i Hercegovini u odnosu na raniji period;
- Stavovi stručnjaka prema braku i bračnim problemima su pozitivni;

U dobrom braku prisutni su: strpljenje, ljubaznost, skromnost, ljubav, razumijevanje, opraštanje i postojan trud, što ukazuje da je stav islama prema braku pozitivan i da bi poštujući stavove islama umnogome smanjili frekventnost bračnih problema, njihove uzroke i reakcije partnera sveli na minimum, čime bismo doprinijeli boljoj bračnoj kvaliteti, topli-

joj emocionalnoj klimi u porodici, humanijoj komunikaciji, većem i jačem žrtvovanju za bračnog partnera i njegovoj većoj sreći, što bi svakako rezultiralo boljim uvjetima za razvoj i odgoj djece i za sretniji život svakog pojedinca na ovome svijetu, što je uvjet bolje sreće i na vječnom svijetu, jer bismo time slijedili Allahov put. S obzirom da je briga o porodici dio misije IZ, u tom kontekstu predlažem sljedeće preporuke i zaključke:

Zaključci i preporuke:

1. Prema prezentiranim istraživanjima bračni problemi su učestaliji u našoj zemlji nego u ranijem periodu.
2. Islam ima pozitivan stav prema braku i bračnim problemima, zastupa stav da bračne probleme treba rješavati, prevazilaziti, da se samo u zdravom i sretnom braku može odgajati zdravo potomstvo, da je porodica stub i osnovna ćelija društva i onoliko koliko je ona zdrava i sretna, zdravo je, čvrsto i jako društvo.
3. U cilju smanjenja bračnih problema, predlažem da Zajednica i društvo preduzmu sljedeće mjere: pripremati mlade za brak i odgovorno roditeljstvo, povećati broj institucija i stručnjaka koji se bave rješavanjem bračnih problema, vjerski odgoj staviti na pravo mjesto, podsticati seksualni odgoj mladih i reafirmirati ekološku komunikaciju, podsticati razvoj emocionalnih i socijalnih kompetencija, vratiti se pravim vrijednostima i brže rješavati ekonomske probleme.
4. Briga o porodici, promocija zdravog porodičnog života, promocija legalnog braka i podsticaj na natalitet jesu dio misije IZ.
5. S obzirom da je jedan od osnovnih ciljeva Islamske zajednice promocija braka i skladnog porodičnog života, pokazuje se nužnim osnivanje predbračnog, bračnog i porodičnog savjetovališta pri Islamskoj zajednici koje bi zainteresiranim partnerima pružale različit spektar psihoterapeutskih usluga.
6. Ispitivanje je pokazalo da su neslaganja u braku prisutna i da mlade treba na vrijeme pripremiti za brak i odgovorno roditeljstvo (s obzirom da se u društvu rijetki bave ovim pitanjem, idealna je prilika za Zajednicu da se ona maksimalno uključi).

7. U sklopu nastavnog plana i programa uvesti predmet koji će tretirati savremena kretanja porodice kao i bračne i porodične konflikte.
8. U toku godine organizirati festival porodice kao što je festival o ramazanu i sl.
9. Pozdravljam osnivanje Odjela za brak i porodicu pri Upravi za vjerske poslove Rijaseta IZ u BiH
10. Pri odjelu za brak i porodicu konstantno vršiti promociju nataliteta i zasnivanja braka na vrijeme.
11. Izdvojiti sredstva iz bejtu-l-mala za podsticaj nataliteta i zasnivanja braka.
12. S obzirom da se u društvu zloupotrebljava šerijatsko vjenčanje i da se pod njegovim izgovorom sklapaju nelegalne bračne zajednice, IZ bi se trebala ograditi od njegove zloupotrebe i u javnost izaći sa jasnim stavom o ovom pitanju.
13. Inicirati izmjene u porodičnom zakonu kojima će se postići veća zaštita porodice i povećanje nataliteta. Ne može se u istu ravnu staviti dijete iz vanbačne zajednice i dijete iz legalno zasnovanog braka.

Na osnovu svega možemo zaključiti da je naša glavna, polazna hipoteza koja je glasila: *Pretpostavljamo da su različiti vidovi bračnih problema prisutni u brakovima u Bosni i Hercegovini i da društvo ulaže ogromne napore u njihovom prevazilaženju putem nadležnih institucija sistema i putem vjerskih institucija u potpunosti potvrđena.*

Literatura

- Abdulhamid, A. i Elen, S. (2009): *Bračne nesuglasice*. Sarajevo, CNS i NAHLA.
- Brajša, P. (1996): *Umijeće svađanja*. Pula, CASH.
- Brajša, P. (1998): *Umijeće življenja udvoje. Sve o braku*. Pula, CASH.
- Covey, R.S. (2006): *Sedam navika uspješnih ljudi*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- Covey, R.S. (2006): *Sedam navika uspješnih obitelji*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006): *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb, Golden marketing - Tehnička knjiga.
- Čatić, R. (2005): *Porodična pedagogija*. Zenica, Pedagoški fakultet.
- Dervišbegović, M. (1997): *Socijalna pedagogija sa andragogijom*. Sarajevo.

- Dervišbegović, M. (1998): *Socijalni rad - Teorija i praksa*. Sarajevo.
- Džananović, I. (2004): *Islamski brak*. Sarajevo, El-Kalem.
- Ebu Davud, S. E. (1988): *Sunen Ebi Davud*. Kairo: Daru-l-hadis.
- Ekerman, N.V. (1972): *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd, Grafički zavod.
- El-Askalani, I. H. (1987): *Fethu-l-Bari šerh Sahihi-l-Buhari*. Kairo: Dar er-rejjan li-t-turas.
- El-Buhari, M. I. (2009): *Sahihu-l-Buhari - Buharijeva zbirka hadisa*. Sarajevo, Visoki saudijski komitet za pomoć BiH.
- *Enciklopedijski rječnik pedagogije* (1963): Beograd.
- En-Nevevi, M. (1983): *Sahih Muslim bi šerh el-imam en-Nevevi*. Liban, Daru-l-fikr.
- Er-Razi, F.M.H. (1999): *Et-Tefsiru-l-kebir*. Bejrut, Dar ihja et-turasi-l-arebi.
- Et-Tirmizi, M. B. I. *El-Džami'u-sahih ve huve sunen et-Tirmizi*. Kairo, Daru-l-hadis.
- Golubović, Z. (1981): *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb, Naprijed.
- Grandić, R. (2007): *Porodična pedagogija*. Novi Sad.
- Grej, Dž. (2004): *Muškarci su sa Marsa - žene su sa Venere*. Beograd, Moć knjige.
- Huršid Ahmed, (bez godine): *Porodični život u islamu*. Sarajevo, Islamic relief.
- Ibn Hibban, M. (1995): *Sahih Ibn Hibban*. Bejrut, Muesseset er-risale.
- Ibn Hanbel, A. (1995): *El-Musned*. Kairo, Daru-l-hadis.
- Ibn Madže, M.J.K. (1994): *Sunen ibn Madže*. Kairo, Daru-l-hadis.
- Ilić, M. (2010): *Porodična pedagogija*. Banja Luka, Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci i Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.
- Kerrigan, K. (2008): *Recepti za uspješan brak*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- Maqsud R.W. (2003): *Vodič za muslimanski brak*. Živinice, Selsebil.
- Mubejjed, M. (2004): *Razumijevanje bračnih drugova*. Sarajevo, Libris.
- Obradović, J. i Čudina-Obradović, (2002). *Raspored rada bračnog partnera i doživljaj bračne kvalitete drugog partnera. Provjera efekta prijenosa*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 38, 25-40.
- *Religijska pedagogija* (izbor tekstova). Zenica, Islamska pedagoška akademija.
- Saki Erol, M. (2007): *Sretna porodica*. Sarajevo, Semerkand.
- Schlessinger, L.C. (2003): *Deset gluposti kojima parovi mogu upropastiti vezu*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- *Stanovništvo: procjena sredinom godine i prirodno kretanje*, <http://www.fzs.ba/Dem/Vitah/VitalnaBos.htm>, 7.11.2008.

- Statistički godišnjak/ljetopis 1993-1998, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, juni, 1998, 38-39.
- Tomić, R. (2008): *Obiteljski odgoj*. Tuzla, Offset.
- Traljić, N. i Bubić, S. (2001): *Porodično pravo (magistrat)*. Sarajevo.
- Vejo, E. (2003): *Priroda porodičnog odgojnog uzora kod Bošnjaka*. Zenica, Islamska pedagoška akademija
- Zvonarević, M. (1985): *Socijalna psihologija*. Zagreb, Školska knjiga.
- www.pregled.unsa.ba/index.php. Razvod braka kao pravo. *Pregled* - časopis za društvena pitanja, br. 3-4, Sarajevo, 2005. (Ostojić, N. i Ševo, K.)
- <http://www.fzs.ba/>
- <http://www.bhas.ba/>
- <http://www.rzs.rs.ba/>

Institucionalno uključivanje referata za ženski aktivizam, brak i porodicu u rad Islamske zajednice u BiH kroz uspostavu Odjela za brak i porodicu

Uvod

Islamska zajednica je prema Ustavu potpuno samostalna u uređivanju svojih djelatnosti i upravljanju svojom imovinom. To pravo, kao i drugim vjerskim zajednicama i crkvama u BiH, garantira se Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH iz 2004.¹⁵⁶ Cilj IZ-e je nastojanje da svi njeni pripadnici/ce žive u skladu s islamskim normama, a postiže se promicanjem dobra i odvrćanjem od zla. Ona se brine o islamskom odgoju i obrazovanju svojih pripadnika i članova, zalaže se za očuvanje islamskih vrijednosti braka i porodičnog i društvenog života uz zajedničko zalaganje muškaraca i žena.¹⁵⁷ U svjetlu navedenoga IZ ima odgovornost i obavezu starati se za duhovni život i društveni položaj muškaraca i žena, muslimana i muslimanki koji je prihvataju kao svoju. Prema prvom članu važećeg Ustava IZ u BiH: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je jedna i jedinstvena zajednica muslimana u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji, muslimana Bošnjaka izvan domovinskih zemalja i drugih muslimana koji je prihvataju kao svoju.¹⁵⁸ Ovaj Ustav navodi četiri osnovna principa organizacije mu-

156 Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH, http://www.mrv.ba/upload/attachments/pravna_regulativa_sloboda_vjere_ljO.pdf, pristupljeno 10.3.2016.

157 Ustav IZ u BiH, http://www.islamskazajednica.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_precisceni_tekst_2014.pdf, pristupljeno 10.3.2016.

158 Ibid.

islamske zajednice, ustanova, organa i djelatnosti i to: Kur'an, praksa/sunnet Muhammeda, a.s., islamska tradicija Bošnjaka¹⁵⁹ i zahtjevi vremena.

Uloga i pozicija žena

Kada je riječ o ženama, bosanske muslimanke prisutne su u džamijama¹⁶⁰ a školuju se i u obrazovnim institucijama IZ-e te u drugim obrazovnim institucijama. Žene su angažirane i među nastavnim osobljem obrazovnih institucija IZ-e, uglavnom na neteološkim predmetima.¹⁶¹

Žene imaju aktivno i pasivno biračko pravo na izborima u IZ-u¹⁶² i ne postoje formalne prepreke za njihovo zapošljavanje i djelovanje unutar IZ-a. Kako navodi Tahirović: „Prema zvaničnim dokumentima Islamske zajednice žene mogu obavljati unutar njenih organa sve one funkcije za koje nisu postavljene šerijatske restrikcije, dakle one bi mogle obavljati i one najviše pozicije šefova svih službi, pozicije generalnog sekretara, predsjednika Sabora, Ustavnog suda ili šefa Kabineta reisu-l-uleme. Restrikcije prema ustavnim rješenjima odnose se na pozicije imama, glavnih imama, mufija i same pozicije reisu-l-uleme.“¹⁶³

Međutim, to ne znači da su njima te mogućnosti dovoljno otvorene niti da se one osjećaju pozvanim da za njih apliciraju. U BiH su još uvijek rijetki slučajevi da se u džematskom odboru nalazi žena, iako za to ne postoje nikakve prepreke. U članu 36 važećeg Ustava IZ u BiH eksplicitno se navodi „skupštinu džemata sačinjavaju svi muslimani i muslimanke

159 Više o ovome u: Karčić, Fikret, Šta je to islamska tradicija Bošnjaka, *Preporod*, 7.12.2006., http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1646:cta-je-to-qislamska-tradicija-bocnjakaq&catid=90&Itemid=222

160 Kod prvih generacija muslimana/ki džamija je pored mjesta za molitvu, služila i kao mjesto susreta, okupljanja, razgovora i razmjene mišljenja za sve podjednako. Predaje govore o ženama u itikafu, o načinu kako se u molitvi redaju prvo muškarci, pa iza njih žene, o naredbama muškarcima da nakon molitve ne izlaze prvi, nego da pričekaju da žene izađu, o tome da je Poslanik, a.s., nekada skraćivao namaz ako bi začuo dječiji plač u džamiji, kako bi majke mogle čim prije završiti itd. Poznat je primjer žene koja je u džamiji prigovorila Omeru, r.a., kad je govorio o tome kako bi trebalo ženama ograničiti mehr/svadbeni dar, jer su porodice to zloupotrebljavale i tražile veliki mehr. Jedna žena je ustala i rekla: „Omere, zar ti da nam uskratiš ono što nam je Allah dao kao naše pravo?“, na što je Omer, r.a., odgovorio: „Žena je u pravu, Omer je pogriješio.“ Ovaj događaj svjedoči da su žene bile prisutne i javno diskutirale u džamiji, ali ukazuje i na to kako to prisustvo žena eliminira mogućnost ograničenja njihovih prava (vidi Woodlock Rachel, 2010).

161 Mualosmanović-Durmišević, Behija, Odnos Islamske zajednice u BiH prema svršenicama njenih obrazovnih institucija, *Novi Muallim*, Sarajevo, zima 2011, god XII, br. 48, str. 28-29

162 Aktivno biračko pravo u Islamskoj zajednici ima svaki pripadnik džemata koji je navršio osamnaest godina života a pasivno biračko pravo u Islamskoj zajednici ima svaki pripadnik džemata koji je navršio osamnaest godina i koji izvršava svoje obaveze u džematu (Član 79 Ustava IZ u BiH).

163 Tahirović, Senada, Muslimanska teologinja u bh. društvu - pozicija i uloga, *Novi Muallim*, zima 2009, god X, br. 40, str. 30.

iz tog džemata koji su navršili osamnaest godina života i koji su članovi Islamske zajednice“. Fetva-i emin Islamske zajednice u BiH prof. dr. Enes Ljevaković navodi da ne postoje šerijatske smetnje da žena bude članica džematskog odbora¹⁶⁴ niti da bude predsjednica džematskog odbora¹⁶⁵. Žene u BiH ne idu na dženaze niti ih klanjaju (iako u nekim zemljama muslimanke klanjaju dženazu).

Žene u BiH tradicionalno ne idu ni na sedmični džuma-namaz petkom¹⁶⁶, niti jedan od dva godišnja bajram-namaza (iako u nekim zemljama klanjaju). Važno je naglasiti da se situacija u vezi sa brojem i prisustvom žena u posljednje vrijeme polahko počela mijenjati i tome svjedoči sve veći broj angažiranih i uposlenih žena u IZ-i u BiH. Postepene promjene su se desile u smjeru upošljavanje asistentica, profesorića i nastavnica u obrazovnim ustanovama i drugim tijelima, agencijama i službama IZ u BiH. Žene su također uposlene u Institutu za islamsku tradiciju Bošnjaka, medijima Islamske zajednice poput Radija BIR ili IIN *Preporod*, časopisu *Novi Muallim* i sl.

Pokušaj sagledavanja mjesta, ali i doprinosa žena unutar muslimanskih vjerskih zajednica već neko vrijeme predmet je akademskih istraživanja.¹⁶⁷ Kod nas su ovakva istraživanja još uvijek u povoju.¹⁶⁸ Prema profesoru Begleroviću na početku analize stanja u odnosu na žene u IZ-i u BiH bilo bi potrebno postaviti dva osnovna pitanja: „...broj žena uposlenica u Zajednici shodno njihovoj stručnosti u određenoj oblasti i tretman, snaga njihovoga utjecaja na rad Islamske zajednice (pitanje općega odnosa prema njima, razumijevanje njihove važnosti i specifičnosti naročito u našem vremenu i sl.).“¹⁶⁹.

164 http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=5712:enalan-dematskog-odbora&catid=145&Itemid=514, pristupljeno 10.3.2016.

165 http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=7946:enakao-predsjednik-dematskog-odbora&catid=159&Itemid=514, pristupljeno 10.3.2016.

166 Rijetke su džamije po BiH gdje se ostavlja prostor za žene petkom tokom džuma-namaza.

167 Detaljna analiza muslimanskih zajednica po ovom pitanju radena je za VB i Sjevernu Ameriku: *Meeting the Needs of Muslim Women: A Directory of Mosques in England*, Faith Matters, 2010 (http://faith-matters.org/images/stories/publications/Developing_Diversity.pdf, pristupljeno 13.2.2016.); *Women Friendly Mosques and Community Centers* (www.islamawareness.net/Mosque/WomenAndMosquesBooklet.pdf, pristupljeno 25.3.2016.). Također pogledati Brillovo izdanje iz 2012. godine sa tekstovima autora/ica iz cijelog svijeta o ovom pitanju: *Women, leadership and mosques*, Brill, 2012.

168 Dosada je dostupno empirijsko istraživanje Zilke Spahić-Šiljak u knjizi *Žena, religija i politika* koje komparativno pokriva sve tri velike vjerske zajednice u BiH, ali s nešto drukčijim fokusom (žena, religija i politika). Vidi: Spahić-Šiljak, Zilka. *Žene, religija i politika*, Sarajevo: Internacionalni multireligijski i interkulturalni centar; Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije; Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija, 2007.

169 Beglerović, Samir, Islamska zajednica pred izazovom nužnosti transformacije institucija: Potreba za sržnim izmjenama Ustava, *Glasnik Rijaseta IZ* 3-4/2012.

Praktično to znači da bi trebalo obraditi segment koji se bavi (ne)djelovanjem muslimanke vjernice u Zajednici i (ne)prisustvom žena angažiranih za rad u Zajednici (bilo da su to diplomantice islamskih obrazovnih institucija ili nekih drugih obrazovnih ustanova). Centar za edukaciju i istraživanje Nahla je tokom 2012. i 2013. godine implementirao komparativno pilot istraživanje o poziciji i ulozi žena na uzorku od pet fokusnih grupa za svaku vjersku zajednicu, za sve tri tradicionalne vjerske zajednice u BiH: Katoličku crkvu, Pravoslavnu crkvu i Islamsku zajednicu.¹⁷⁰ To istraživanje naknadno je prošireno u dijelu koji se tiče IZ-e u BiH te je uključilo ukupno 212 osoba (184 vjernice, 21 vjerska/e službenika/ce, sedam prominentnih članova/ica Zajednice), i to u periodu od juna, 2013. do februara, 2014. Istraživanje su podržali Rijaset IZ u BiH i Centar za napredne studije iz Sarajeva.

Od svih ispitanih vjernica, njih 50.7% imalo je završenu srednju školu, 20.0% završen fakultet, 70% ih je navelo da su nezaposlene. Istraživanje je pokazalo da djelovanje i organiziranost žena pri IZ-u u BiH zavise od angažmana imama ili neke druge osobe (neka džematlija, imamova su-pругa, lokalna muallima...) kao i (ne)postojanja asocijacije/aktiva žena pri Medžlisu. Istraživanje je također pokazalo da su vjernice minimalno uključene u rad džematskih odbora, te da uglavnom ne koriste ni pasivno ni aktivno biračko pravo niti su s tim pravima upoznate. Jedan od glavnih nalaza bio je taj da IZ u BiH nema sistemski usmjeren pristup (ni resurse) u odnosu na ovo pitanje, niti osobu/e čiji bi profesionalni angažman obuhvatao bavljenje nekim referatom koji bi tretirao žensku problematiku. Stoga su neki od zaključaka istraživanja ukazivali na potrebu uspostavljanja Asocijacija/aktiva žena pri medžlisima (uz obezbjeđenje potrebnih resursa), te uvođenje pozicije čiji bi opis poslova uključivao rad sa ženama na nivou muftijstava i Rijasetu. Rezultati istraživanja prezentirani su i reisu-l-ulemi Islamske zajednice u BiH.

Sistemske korake ka institucionalnom uključivanju

U okviru projekta uspostave efikasnije administracije IZ-e u BiH i restrukturiranja odjela i uprava Rijasetu IZ u BiH, pokrenuti su prvi koraci ka poboljšanom sistemskom definiranju nekih od detektiranih izazova, prvi

¹⁷⁰ Šeta, Đermana et al., *Istraživanje o poziciji i ulozi žena u tradicionalnim crkvama i vjerskim zajednicama u BiH*, CEI Nahla, 2013: http://nahla.ba/cms/tekstovi10/tekstovi_datoteke/131031104217_ISTRA%C5%BDIVANJE_O_POZICIJI_I_ULOZI_ZENA.pdf.pdf, pristupljeno 14.3.2016.

put od uspostave Islamske zajednice u BiH. Na inicijativu Reisu-l-uleme 27. septembra 2014. godine organizirano je savjetovanje pod nazivom „Aktivizam i solidarnost žena kroz Islamsku zajednicu u BiH – saradnja i djelovanje u vremenu nakon poplava“. Savjetovanju je prisustvovalo preko 140 učesnica iz sljedećih gradova: Prijedor, Doboj, Stolac, Brčko, Tuzla, Goražde, Fojnica, Breza, Jajce, Žepče, Kakanj, Zenica, Zavidovići, Cazin, Bijeljina, Janja, Donji Vakuf, Zvornik, Lukavac, Busovača, Kladanj, Tešanj, Visoko, Odžak, Mostar, Livno, Bugojno, Vareš, Kalesija, Sanski Most, Konjic, Gornji Vakuf, Travnik i Sarajevo. Preporuke i zaključci sa savjetovanja uključivali su i sljedeće: zahtjev za većim prisustvom žena u predstavničkim tijelima IZ-a u BiH, potreba za uspostavljanjem ureda ili funkcije koordinatorice za ženski aktivizam i solidarnost, usvajanje jasnih preporuka o osnivanju i radu asocijacija žena pri međžlisima, uspostavljanje edukacionih halki i vjerskih predavanja za žene u svim džamijama, uspostava baze podataka sa socijalnim kartonima džematijskih/ki te rad na projektima dugoročne pomoći osobama na ugroženim područjima.¹⁷¹

Nakon toga Sabor IZ-e u BiH na sjednici održanoj 25. oktobra i Rijaset IZ-e u BiH na sjednici održanoj 30. oktobra 2014. uputili su poziv svim članovima IZ-e u BiH, posebno ženama i mladim, da aktivno sudjeluju u izbornom procesu i iskoriste svoja biračka prava.¹⁷² Prema anketi sprovedenoj u Upravi za vjerske poslove nakon izbora učešće žena u predstavničkim tijelima u IZ u BiH je sljedeće: 55 je članica džematskih odbora (2,4%), 28 žena su članice odbora međžlisa (3%), 12 je članica Sabora iz BiH (dvije su iz inozemstva) (13,7%). Uslijedile su pripreme za uspostavu Odjela za brak i porodicu, pri Upravi za vjerske poslove na čijem čelu je direktor mr. Nusret-ef. Abdibegović. Ovaj odjel počeo je sa aktivnim radom u maju, 2015. Odjel je sistematizacijom smješten unutar Uprave za vjerske poslove, a sadrži dva velika segmenta djelovanja: Referat za ženski aktivizam i Referat za brak i porodicu. Referat za ženski aktivizam sadrži dva dijela: aktivizam na terenu sa vjernicama i porodicama, te rad sa predavačicama/vaizama (praksa učenica i studentica, konstantna obuka/ edukacija adekvatnih kadrova, baza podataka predavačica/vaiza, itd.).

171 Izvještaj sa savjetovanja i zaključci: http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=20645:preporuke-i-zakljucci-sa-savjetovanja-aktivizam-i-solidarnost-zena-kroz-iz-u-bih&catid=201&Itemid=457

172 Više o tome: http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=20899:izbori-za-organe-islamske-zajednice&catid=201&Itemid=457

Referat za brak i porodicu sadrži također dva dijela: aktivnosti vezane za brak i aktivnosti vezane za porodicu. Ovaj referat potrebno je tek osmisлити na način koji će ponuditi integrativni, multidisciplinarni model koji će obuhvatati različite segmente djelovanja usmjerene na brak i porodicu. Planirana je izrada studije za uspostavljanje Centara za porodicu IZ u BiH pri muftijstvima (i većim medžlisima) a koji bi nudili jedan novi model rada koji bi uključivao i aktivnosti koje nisu primarno ibadetske i/ili vjerske, nego i savjetodavne, edukativne, medijatorske i slično. Centri za porodicu bi uspostavili svoja savjetovališta gdje je to primjereno, sarađivali sa obrazovnim ustanovama na svom području, sarađivali sa centrima za socijalni rad, javnim porodičnim savjetovalištim, nevladinim organizacijama i slično.

Upravo je ova konferencija *Muslimanska porodica - prava i dužnosti* organizirana u okviru Uprave za vjerske poslove s ciljem da okupi iskusne stručnjake koji će ponuditi svoje prijedloge, smjernice i preporuke Upravi, a u odnosu na ovaj referat. Planirano je da po završetku ove konferencije bude imenova radna grupa koja će detaljnije koncipirati preporuke za ovaj segment rada Uprave.

Prve aktivnosti Odjela za brak i porodicu bile su usmjerene ka kreiranju mreže koordinatorica na terenu pa je 20. maja 2015. dostavljen dopis za imenovanje koordinatorica za ženski aktivizam i porodicu svim muftijstvima. Nakon što su imenovane, održan je i prvi sastanak svih osam koordinatorica u Sarajevu 12. juna 2015. Nakon toga uslijedili su sastanci koordinatorica na nivoima muftijstava sa koordinatoricama koje su imenovane na nivou svakog medžlisa. Rad koordinatorica definiran je tako da spada u okvir rada muftijstva/medžlisa i njegov je sastavni dio. Smjernice iz Uprave za vjerske poslove naglašavale su potrebu da koordinatorice trebaju imati jednak tretman kao njihove kolege na istom medžlisu u smislu edukacije, rada i odgovornosti, te da je potrebno jasno definirati pravni status koordinatorica (odluka o imenovanju, ugovor o djelu, ugovor o radu i sl.). U konačnici, imenovano je 108 koordinatorica (osam u nivou muftijstava, 9 koordinatorica u obrazovnim institucijama IZ u BiH, 91 koordinatorica na nivou medžlisa i šefica odjela za brak i porodicu pri Rijasetu). Za 2017. godinu planirano je proširenje i na mešihate i na dijasporu¹⁷³.

173 Koordinatorice su povezane i svakodnevno komuniciraju putem facebook grupe: „Aktivizam i solidarnost žena kroz IZ“.

Nakon završenog procesa imenovanja koordinatorica na nivoima muftijstava i medžlisa, uslijedilo je prikupljanje podataka o postojećem djelovanju i aktivnostima na terenu. Prema dobijenim podacima ustanovljeno je da stalno zaposlenih muallima koje obavljaju muallimske poslove u IZ u BiH (preko 1600 džemata) ima 25 (od kojih je 17 dekretiranih). Od 91 medžlisa 30 ih je prijavilo da imaju neku vrstu organizirane ženske grupe (aktiv, asocijacija, neformalna grupa). Također je ustanovljeno da na istom teritoriju djeluje bar 112 drugi ženskih muslimanskih grupa i organizacija, pored onih u IZ-e u BiH. Ovi podaci pomogli su da se mapira slika trenutnog stanja na terenu u odnosu na koju će se mjeriti promjene koje se u daljem radu budu postizale.

Nakon organiziranih sastanaka svih koordinatorica i definiranog za-tečenog stanja na terenu, Odjel za brak i porodicu izradio je i dostavio svim koordinatoricama Smjernice za izradu plana rada za 2016. godinu, kako bi njihov proces planiranja bio usklađen, sveobuhvatan, pravovremen i komparabilan. Smjernice uključuju sljedeće segmete: smjernice u odnosu na vjersku naobrazbu, bračne i porodične programe, medicinsko-zdravstvene programe, socijalno-humanitarne i edukativne programe, društveno-kulturne programe te sestrinsku saradnju povratničkih i nepovratničkih džemata. Koordinatorice su prema Smjernicama izradile svoje planove. Početkom marta, 2016. godine održano je savjetovanje koordinatorica za ženski aktivizam kome je prisustvovalo preko 70 predstavnica muftijstava.¹⁷⁴

Preporuke i dalji koraci

U odnosu na predstavljene nalaze i aktivnosti, potrebno je nastaviti aktivno raditi na uspostavljanju systemske i svobuhvatne strategije Odjela za brak i porodicu. U tom smislu potrebno je imati na umu sljedeće preporuke i korake:

U IZ u BiH ne postoje formalne prepreke za zapošljavanje i djelovanje žena, a iako postoji trend rasta, on je i dalje dosta spor. Muslimanske vjernice u Zajednici npr. uglavnom ne koriste svoje ni aktivno ni pasivno biračko pravo, te su minimalno uključene u rad džematskih odbora. Potrebno je nastaviti pozivati ih da to pravo koriste, te pored zahtjeva za većim prisustvom žena u predstavničkim tijelima IZ-a u BiH koje su

174 Više o tome: <http://www.islamskazajednica.ba/vijesti/aktuelno/23611-odrzano-savjetovanje-koordinatorica-za-zenski-aktivizam-iz>

iznijeli Rijaset i Sabor, neophodno bi bilo takav zahtjev formalizirati kroz izborna pravila. Slično, potrebno je aktivnije kroz afirmativno djelovanje pristupati zapošljavanju žena u IZ-i u BiH.

Asocijacije/aktivni žena, kako je prethodno rečeno, postoje pri pojedinim medžlisima. Potrebno je raditi na usvajanju jasnih intrukcija o tome kako se uspostavlja asocijacija/aktiv te kako djeluje, izraditi prijedlog statuta/pravilnika rada koji bi uključivao potrebna tijela (npr. skupštinu, upravni odbor, predsjednicu) i njihove ovlasti, način djelovanja i upravljanja sredstvima, te odnos sa koordinatoricom.

Usljed pojave raznih predavačica koje na različite načine dobijaju prostor u džematima IZ u BiH, potrebno bi bilo izraditi registar predavačica/vaiza te za njih nuditi konstantne obuke i nadogradnje.

Nakon Konferencije, potrebno je formirati radnu grupu od učesnika/ca Konferencije koja će detaljnije koncipirati preporuke za uspostavljanje multidisciplinarnih centara za porodicu pri IZ u BiH, kako je to prethodno pojašnjeno.

Kada je riječ o koordinatoricama, važno bi bilo osigurati da šefica odjela za brak i porodicu po službenoj dužnosti bude i članica Rijasetu, koordinatorica za ženski aktivizam i porodicu pri Muftijstvu, članica Savjeta muftije, koordinatorica medžlisa, članica Izvršnog odbora Medžlisa te predstavnica žena članica džematskog odbora. Na ovaj način bi se osiguralo njihovo učešće u kreiranju i donošenju odluka koje se bave i pitanjima žena, braka i porodice, ali bi imale priliku ponuditi i svoje perspektive i o drugim važnim pitanjima u Zajednici.

Veliki pomak učinjen je imenovanjem 108 koordinatorica za ženski aktivizam i porodicu, te usvanjem Smjernica za izradu njihovog radnog plana. Međutim, iako je rad koordinatorica definiran tako da spada u okvir rada muftijstva/medžlisa i njegov je sastavni dio, većina koordinatorica nema definiran pravni status. Taj status mora biti definiran usvanjem odluke o imenovanju i definiranjem radnih obaveza kroz ugovor o radu, a tamo gdje to nije moguće ugovorom o djelu. Rad sa ženskim dijelom džemata ne smije se prepustiti volonterskom radu pojedinki, kako je to dosada uglavnom (bio) slučaj.

Prethodno navedeni podaci po kojima u IZ u BiH ima samo 25 zaposlenih muallima koje obavljaju muallimske poslove, po kojima u džamije dolaze redovno uglavnom srednje obrazovane i nezaposlene žene, po kojima su žene minimalno uključene u rad zastupničkih tijela u Zajedni-

ci, dovoljno su zabrinjavajući. Ako to uporedimo sa podatkom da mimo IZ-e u BiH djeluje 112 drugih ženskih muslimanskih grupa i organizacija (bez uključivanja drugih ženskih organizacija koje nemaju vjerski predznak) čini se da se žene sa visokim stepenom društvenog kapitala odlučuju svoje kapacitete uložiti negdje drugdje, izvan IZ-e u BiH. Fenomen odustajanja žena od djelovanja u džamijama (*unmosquing*)¹⁷⁵ već je prisutan u nekim muslimanskim zajednicama, te je stoga važno pravovremeno osigurati adekvatne preduvjete za nuđenje kvalitetnih i ženama prilagođenih aktivnosti kako bi savremena žena, a i savremena porodica sebe mogla pronaći u djelovanju IZ u BiH.

Bibliografija:

- Bano, Masooda i Kalmbach, Hilary, *Women, leadership and mosques*. Brill, 2012.
- Beglerović, Samir, Islamska zajednica pred izazovom nužnosti transformacije institucija: Potreba za sržnim izmjenama Ustava, *Glasnik Rijaseta IZ* 3-4/2012.
- Karčić, Fikret, Šta je to islamska tradicija Bošnjaka, *Preporod*, 7.12.2006.,
- *Meeting the Needs of Muslim Women: A Directory of Mosques in England*, Faith Matters, London, 2010.
- Mualosmanović-Durmišević, Behija, Odnos Islamske zajednice u BiH prema svršenicama njenih obrazovnih institucija, *Novi Muallim*, Sarajevo, zima 2011. god XII, br. 48, str. 27.
- Spahić-Šiljak, Zilka. Žene, religija i politika, Sarajevo, Internacionalni multireligijski i interkulturni centar; Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije; Transkulturna psihosocijalna obrazovna fondacija, 2007.
- Šeta, Đermana et. al, *Istraživanje o poziciji i ulozi žena u tradicionalnim crkvama i vjerskim zajednicama u BiH*, CEI Nahla, 2013;
- Tahirović, Senada, Muslimanska teologinja u bh.društvu - pozicija i uloga, *Novi Muallim*, zima 2009, god X, br. 40, str. 30.
- *Women Friendly Mosques and Community Centers*, CAIR Canada et al., Kanada.
- Woodlock, Rachel, *The masjid is for men: competing voices in the debate about australian muslim women's access to mosques*, Islam and Christian-Muslim relations, vol. 21, Br. 1. januar 2010.

175 Za više vidi npr.: http://www.huffingtonpost.com/ahmed-eid/young-american-muslims_b_4109256.html, pristupljeno 2.3.2016.

Zaključci sa konferencije

Muslimanska porodica - prava i obaveze

U toku sesija koje su održane u okviru Konferencije uvodničari su istakli prioritete koje je islam postavio pred muslimansku porodicu i ono što je propisano u odnosu na prava i obaveze. Također su potvrdili važnost osnivanja porodice na univerzalnim islamskim principima navodeći da je takva porodica institucija na kojoj se temelje vrijednosti i moralna načela, tolerancija i ljubav između pojedinaca i društava u cjelini. Porodica je most koji spaja ranije i sadašnje generacije na način uzajamnog poštovanja, ljubavi i razumijevanja.

Na Konferenciji je bilo riječi i o izazovima i nedostacima porodice sa stanovišta savremenih društvenih trendova koji počivaju na materijalizmu, a udaljeni su od moralnih načela koja se manifestiraju u apsolutnoj slobodi i isključuju samilost, pažnju i međusobno potpomaganje.

Također, u okviru referata govoreno je i o posljedicama koje su rezultat takvog pristupa u smislu nebrige za potomstvo i devalviranja univerzalnih vrijednosti. Upućen je apel da se pristup porodici vrati u okvire Božanske upute, da se u tom smislu uzmu svijetli primjeri iz ljudskih civilizacijskih tekovina, posebno muslimanskih te da se insistira na redu, sigurnosti i miru kao odlikama takve porodice.

Konferencija je bila koncipirana kroz sljedeće sesije:

- Porodica u savremenom društvu
- Odnos prema braku u muslimanskoj zajednici
- Odnos roditelja i djece u svjetlu savremenih društvenih kretanja
- Porodica i moralne vrijednosti

Porodica u savremenom društvu

Konferencija je tretirala određene izazove s kojima se porodica susreće u kontekstu današnjeg vremena s obzirom da je u mnogim društvima poljuljana prvobitna vrijednost porodice te devalvirana njena svrha, kao na primjer u odgoju djece, a pod čiji utjecaj je potpala i muslimanska porodica. S tim u vezi usvojeni su sljedeći zaključci:

- Muslimanska porodica je osnova na kojoj počiva muslimansko društvo i ona je osnovna linija odbrane te garant opstanka ummeta i ljudske vrste.
- Veoma je važno odgajati mlade naraštaje na univerzalnim islamskim vrijednostima, slijedeći poruku Muhammeda, a.s.: „Svi ste vi odgovorni i svi ćete biti pitani shodno svojoj odgovornosti“ te ideju važnosti porodice u formiranju muslimanske zajednice i ispravnih odnosa u porodici.
- Neophodno je da se muslimanska porodica kulturno izgrađuje kako bi naraštaji koji dolaze bili odgajani na ispravnim i pozitivnim vrijednostima, a sami članovi porodice bili korisni svojoj domovinu i društvu u cjelini, istovremeno čuvajući svoj identitet i učestvujući u izgradnji i progresu zajednice.
- Nasilje u porodici vodi ka raspadu porodice, te time lišava mlade naraštaje razumijevanja pozitivnih vrijednosti odvrćajući ih od činjenja dobra a podstičući ih na nasilje.
- Jedan od najvažnijih aktera u porodici i njeno vezivno tkivo je majka. Ona primarno usmjerava djecu i ključni je rasadnik civilizacijskih vrijednosti.

Odnos prema braku u muslimanskoj zajednici

Učesnici konferencije potvrdili su važnost islamskog braka kao institucije. Također, potvrdili su njegov značaj u izgradnji zdrave muslimanske porodice navodeći da je brak jedan od Allahovih znakova kojeg karakteriziraju ljubav i samilost. Na smirenosti počiva rodbinstvo i zajedništvo ali se manifestiraju i intencije Šerijata. Allah, dž.š., kaže: *I od Njegovih znakova je da je od vas stvorio sudruge vaše da se uz njih smirite, i između vas je ljubav i samilost učinio.* (Er-Rum, 21). Ponuđene su smjernice u pogledu bračnog života i način kako se ophoditi u okvirima porodičnog ambijenta, naglašeni propisi koje je Uzvišeni odredio te način suočavanja

sa izazovima, pozivajući se na primjere iz Poslanikovog, s.a.v.s., života i njegovog ophođenja prema njegovim suprugama (*majkama vjernika*). Potvrđeno je da su to najsvjetliji i najbolji primjeri bračnog života utemeljenog na plemenitosti, smirenosti, razumijevanju, blagosti i pružanju podrške i utočišta. Također, detektirani su izazovi s kojima se susreće institucija braka u vremenu globalizacije, kao i problemi kojima je izložena porodica kao najvažnija institucija čovječanstva.

Odnos roditelja i djece u svjetlu savremenih društvenih kretanja

Učesnici Konferencije su naglasili važnost razumijevanja između roditelja i djece u savremenom dobu, obilježenom različitim izazovima i smutnjama, a koje svakako pospješuju sredstva informiranja i društvene mreže. U tom smislu istakli su trud Islamske zajednice i Rijaseta na polju brige o muslimanskoj porodici te su preporučili sljedeće:

- Neophodno je promovirati afirmaciju ljubavi i razumijevanja između roditelja i djece, te međusobnog uvažavanja, razgovora i dogovora, kao i posvećivanja pažnje potrebama i problemima djece te važnost mudrog ophođenja i lijepog odgoja.
- Potrebno je nastojati kod djece usaditi ispravne vjerske vrijednosti, te njihovu nadogradnju vršiti shodno njihovoj psihičkoj i fizičkoj spremnosti, a u skladu sa svakodnevnim življenjem vjere i promocijom pozitivnih vjerskih vrijednosti.
- Roditelji imaju centralnu ulogu u odgoju svoje djece, te s tim u vezi i njihove sveobuhvatne psihofizičke naobrazbe. Odgoj utemeljen samo na naredbama i zabranama ne može polučiti željene rezultate, s obzirom da su opasnosti i izazovi sveprisutni. Roditelji u odgoju svoje djece moraju istrajavati u ustrajnosti, strpljenju, mudrosti i usmjeravanju.
- Potrebno je da roditelji konstantno bdiju nad njihovim pogledima na svijet, vodeći računa da djeca ne upadnu u zamku radikalizma, nasilja, nacionalizma i terorizma.
- Islamske ustanove i organizacije diljem muslimanskog svijeta, kao i u zemljama gdje su muslimani manjina moraju ponuditi raznovrsne programe za omladinu kako bi ih sačuvali od retrogradnih ideja, ali i negativnog utjecaja savremenih društvenih tendencija.

Važno je pomoći mladima u otklanjanju njihovih svakodnevnih nedoumica gradeći kod njih civilizacijski duh i ispravno vjerovanje.

- Učesnici Konferencije preporučuju odgovornim instancama da povedu računa o mladima, navodeći u tom smislu pozitivan primjer Kraljevine Saudijske Arabije koja je pokrenula program resocijalizacije onih mladih koji imaju radikalne i netolerante stavove. Ti programi uključuju intenzivne razgovore i savjetovanja sa mladima u smislu isticanja važnosti mira i sigurnosti za pojedinca i zajednicu.
- Učesnici su osudili terorističke grupe koje zlopotrebljavaju omladinu i odovode ih na put nasilja pa su pozvali na razotkrivanje njihovih zlih namjera te ukazali na pogubnost njihovog puta koji počiva na ideologiji haridžija, koji su ubijali čak i ashabe Božijeg Poslanika, a.s.

Porodica i moralne vrijednosti

- Upućen je poziv glavnim svjetskim akterima da poštuju osobenosti, kulturne i vjerske različitosti muslimanskih porodica te da ophođenje sa njima bude u skladu s pozitivnim zakonskim propisima. Upućen je apel međunarodnim organizacijama, posebno onima koje vode brigu o pitanjima porodice, da uvažavaju osobenosti islamskog svjetonazora u pogledu vjere, nauke i kulture te sa tim usklade svoje stavove i djelovanje koji su vezani za ženu i porodicu u islamu.
- Upućen je poziv muslimanskim zemljama da revidiraju svoja zakonodavna rješenja koja se odnose na pojedinca, te da ih usklade sa kur'anskim i poslaničkim uputama. U tom smislu mogu im poslužiti stavovi određenih vijeća koja se bave šerijatskopравnom problematikom, kao npr. Šerijatsko vijeće koje djeluje pri Ligi muslimanskog svijeta.
- Posebno je naglašena važnost ulaganja napora u odnosu na oblikovanje percepcije javnosti o muslimanskoj porodici i njenim vrijednostima, te ukazano na potrebu sveobuhvatnog suprotstavljanja svim štetnim i devijantnim ponašanjima. Dodatno se pozivaju

ministarstva informiranja i regulatorna državna tijela da obrate pažnju na sadržaje koji urušavaju univerzalne etičke vrijednosti.

- Uložiti dodatni napor u podržavanju žena u njihovom nastojanju da se odijevaju u skladu s islamskim propisima i afirmiraju moralna načela islama u skladu s Božanskim uputama.
- Nastavne sadržaje u obrazovnom sistemu uskladiti s univerzalnim moralnim vrijednostima, a u koje svakako spadaju porodične vrijednosti.
- Neophodno je pružiti svaku vrstu pomoći muslimanskoj porodici na područjima gdje su muslimani manjina. Posebno u obrazovanju i odgoju mladih naraštaja i njihovom čuvanju od radikalizma, nasilja i terorizma u svim sferama života. Također je potrebno učestvovati u unapređenju životnog standarda u zemljama u kojima žive te raditi na predstavljanju ispravne slike islama i muslimana.
- Preporučuje se formiranje komisije pri Islamskoj zajednici koja će pratiti implementaciju zaključaka Konferencije, te uključivanje preporuka i zaključaka iz izlaganja u programe rada relevantnih društvenih aktera.

ISBN 978-9958-23-447-7

9 789958 234477

القلم
el Kalem

www.elkalem.ba

Konferencija MUSLIMANSKA PORODICA - PRAVA I DUŽNOSTI
održana je u Sarajevu, 9-10. maja 2016. godine
u organizaciji Uprave za vjerske poslove Rijasetu Islamske
zajednice u Bosni i Hercegovini.